NÉPRAJZI ÉRTESITŐ

XLV

AKADÉMIAI KIADÓ

1963

XLV. 1963.

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

A NÉPRAJZI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

AKADÉMIAI KIADÓ
1963

Szerkesztő:

SZOLNOKY LAJOS

TARTALOM—INHALT

CSALOG ZSOLT: A kosárfonás ún. spirál-technikája a magyar nyelvterületen. — Die Spiraltechnik des Korbflechtens im ungarischen Sprachgebiet 5

BOROSS MARIETTA: Méhlakások a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. — Die Bienenwohnungen im Ethnographischen Museum 35

FÉL EDIT: Régi múzeumi tárgyak megszólaltatása új gyűjtésekkel. — Erklärung alter musealer Gegenstände mit Hilfe neuer Sammeltätigkeit 81

Tárgybemutatás

SZOLNOKY LAJOS: A Néprajzi Múzeum 1962. évi tárgygyűjtése. — Die Sammeltätigkeit des Ethnographischen Museums 1962 91

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

XLV. 1963.

A kosárfonás ún. spirál-technikája a magyar nyelvterületen

Dolgozatom célja, hogy a magyar népi fonástechnológia egy fontos fejezetének összefoglaló leíró ismertetését adja. Emellett a lehetőségekhez mérten igyekszem az anyag áttekintéséből adódó szembetűnőbb történeti tanulságokat is levonni, vagy legalább a kínálkozó próblémákat felvetni, megfogalmazni.

Az anyaggyűjtést 1956—59 között végeztem. Forrása kisebb részben a témák tekintetében feltűnően szegényes magyar néprajzi irodalom, nagyobb részben saját gyűjtéseim (Közép-Tisza, Szabolcs, Zemplén, Hajdúság, Szentes, Mohács, Nyugat-Dunántúl), Morvay Judit Vas megyei gyűjtései és másoknak az Etnológiai Adattárban elhelyezett kisebb gyűjtései voltak, valamint — nem utolsó sorban — a Néprajzi Múzeum és a fontosabb vidéki múzeumok gyűjteményeinek anyaga.

Egy korábbi dolgozatomban már elvégeztem a magyar népi fonás-technológia anyagának tipológiai rendezését (A magyar népi fonástechnikák típusai. Ethn. LXXIII [1962] 302—323.). Ez lehetővé teszi, hogy a továbbiak során a típusok leírását, fogalmak többszöri definiálását mellőzzem, a már ismert szakterminusok használatakor magyarázatképpen mindössze a tipológiai rendszerezés szám- és betűjeleire hivatkozzam.

I.

A nyersanyag

A technika a nyelvterület egészén két alapnyersanyaghoz kapcsolódhat: a zsúpszalmához vagy a gyékényhez.

A *zsúpszalma* elkészítésének speciálisan a fonáshoz tartozó vonatkozásai nincsenek, egészében mezőgazdasági kérdés, nem tartozhat e dolgozat kereteibe.

Mindkét hazai *gyékény*fajunk használatos fonás céljára. A *Tipha angustifolia* nyulánk növesű, kemény levelű vízi növény. A *T. latifolia* rövidebb szálú, puha levelű faj. Mindkettő 20—120 cm mélységű álló vízben, vadon tenyészik. A nyelvterület egészén, mindenütt megtalálható, ahol megfelelő életteret talál, a vízbő Alföldön természetesen sokkal nagyobb tömegben, mint pl. Erdélyben, de teljesen csak néhány kisebb Nyugat-dunáltúli állóvízből hiányzik, mivel ezek vize túlságosan lúgos, Ph-számuk 8 felett van.[1]

A gyékény-nyersanyag két különböző fonástechnikában is felhasználásra kerül: a spirál-technikában és a *tápéi típusú, szövőkeretes gyékényfonásban*

[1] A növényföldrajzi adatokat Pócs Tamás botanikusnak köszönöm.

(III/E). A tápéi típusú gyékényfonáshoz tartozó népi nyersanyaggyűjtés és előkészítés hagyományanyagát több részletes leírásban is bemutatta már az irodalom.[2] Hogy összehasonlítási alapot nyerjünk, tekintsük át részletesebben a tápéi (Csongrád m.) anyagot:

Tápén a Tipha angustifolia neve *húsosgyékény*, a T. latifolia neve *vajasgyékény*. A falu gyékényszövő háziipara szinte kizárólag a T. angustifolia-nyersanyagra épül, a latifoliát legfeljebb gyengébb minőségű áruk készítéséhez használják.

A gyékénytermő vizek kiélésére társulások, hattagú *bandák* szerveződnek. A gyékényvágást augusztus közepén, a szent István napja (aug. 20.) előtti vagy utáni héten kezdik, és folytatják 3—7 héten át. A szűkebb táj gyékénytermő helyeinek kihasználása mellett eljárnak nagyobb távolságokra is, a Tisza Szabolcs megyei szakaszához, a Velencei-tóhoz, a Balatonhoz.

A lecsapolt, leszáradt réteken szárazról dolgoznak, a kivételesen magas vízben nőtt gyékényt tutajról: *lápról*, vagy ladikról vágják, általában azonban ágyékig, kötésig érő vízbe gázolva vágnak. E munkához a nádtorzsak és piócák elleni védekezésül bocskort és bokánál szorosra kötött nadrágot viselnek.

A gyékényvágás szerszáma a kovács készítette kisgörbületű, rövidnyelű sarló, a *gyékényvágó kasza*, vagy pedig a törött kaszapengéből házilag is készített, kukoricaszár és nád vágásánál is használt *darunyak*, *gyalázka*, *rángatós* vagy *csöttögtető kasza*. Az előbbivel oldalról ütve, az utóbbival húzva, rántva dolgoznak. A vízben álló vágó balkézzel válogatja a szálakat, jobbal vág. Az egy csapásra vagy húzásra levágott 3—10 szál gyékényt, markot maga mellé a vízre fekteti s lép tovább. Ha az egymásra fektetett marokból összegyűlt egy *hónaljra tutajra* való, a vágó a leveles végén gyékényszállal kéveszerűen átköti azt, majd pedig a következő tutajt az előzőnek a leveles végére fekteti úgy, hogy végét megcsavarja és a következő tutaj kötele alá dugja, s így tovább, míg egészen hosszú tutajsor keletkezik. A napi munka végén a tutajsort partra vontatják.

A parton először ideiglenes tárolási formába, *lóba* rakják a tutajokat, majd hulladékból gátakat, *févajokat* készítenek s ezekre terítik száradni a felbontott tutajokat. A szárítás 10—14 napig tart, közben többször forgatnak. A megszáradt gyékényt két végén *kévébe*, *száraz tutajba* kötik, majd a kévéket *kúpba*, *halhéba* állítják, 50—70 kévét egy kúpba, a kocsin történő elszállításig. Otthon a kévék, vagy a két-két kévéből kötözött *süldőkévék* az eresz alá kerülnek, vagy pedig a padláson, esetleg az udvaron, házalakú *kazalban* várják a feldolgozást.

Feldolgozás előtt a növényszálat levélrészeire bontják. A legkülső durva levelek, a *nagyhaja* alatt van az értékes *sejöm*, majd a *bélfölhaj* és a *bélgyékény* következnek. E levélrészeket külön csomókba válogatják, mert más-más funkcióban kerülnek felhasználásra. A növényszálak felhasítását hasító bicskával, *bugyli*val végzik. Egyidejűleg különválogatják a beteg, hibás: *csillás*, *pukkatt*, *pöffetegös*, *taknyos*, *pákjás*, *férges*, *rovászkos* szálakat is. Az egészséges, *sugaras*, *ostoros* szálakról levágják a felső, leveles részt, a *farkát*, csak a *nyijja* kerül felhasználásra.

A vágás, begyűjtés nehéz munkáját kizárólag férfiak végzik, csak a legutóbbi időkben vesznek részt benne kivételesen nők is. A bontás, *hámizás* és válogatás női és gyermekmunka.

A fentiekben egy gyékénymunkára (gyékényponyvaszövésre, — a spirál-technikától távol álló technika!) specializálódott falu gazdag, kimódolt hagyományanyagával ismerkedtünk meg. Hasonlóan gazdag anyagot tártak fel a gyűjtések Bősárkányról (Sopron m., ugyancsak specialista falu, tápéi típusú — *III.E* — és bősárkányi típusú — *II.A* — gyékényfonás)[3], Sarródon (Sopron m, specialista falu, tápéi típusú technika[4], Biharnagybajomban (specialista falu, tápéi típusú technika).[5] Nem a néprajzi anyaggyűjtés hiányosságai-

[2] Imrédi-Molnár László: Tápé község háziipara. NésNy 1933. 177—185. — Horváth Júlia: A tápéi gyékényszövés. NÉ 1939. 204—215. — Ilia Mihály — Juhász Antal: A tápéi gyékényszövés és szókincse. Acta Univ. Szegediensis, Néprajz és Nyelvtud. III—IV (1959—1960) 149—182. — A dolgozatomban szereplő, Tápéra vonatkozó adatokat e három munkából merítettem.

[3] Kálmán Béla: A bősárkányi gyékényszövés és szókincse. Magyar Nyelvjárási Tanulmányok 2. Bp. 1942. — Valamennyi bősárkányi vonatkozású adat e munkából.

[4] A sarródi adatok forrása: Élő Dezső: Sarród község monográfiája. Bp. 1928.

[5] A biharnagybajomi, sárréti vonatkozású adatok forrása: Szücs Sándor: A gyékény feldolgozása és eszközei a biharmegyei Sárréten. Debreceni Szemle 1933. 393—404.

ból adódik, hogy más kutatópontokon a megfelelő hagyományanyag meg sem közelíti a tápéi gazdagságot. Ellenpéldaként bemutatom prügyi (Borsod—Abaúj—Zemplén m.) adatközlőm nyersanyagra és nyersanyaggyűjtésre vonatkozó ismereteit:

T. angusifolia = *fodorgyékény*, T. latifolia = *lágygyékény*. Ismer egy rétet, melynek mélyebb részein jó gyékény terem, itt szerzi be nyersanyagszükségletét minden évben, júliusban. *Gaguccsal*, szárvágó kaszával vág, száraz évben szárazról, nedves évben nadrágban térdig, kötésig gázolva a vízben, sőt néha ladikról is. A levágott, kézben összegyűjtött szálakat a partra viszi, két végén gyékényszállal *kévé*be köti és vállán, vagy fogattal egy fordulóval hazaszállítja. Bár a gyékényvágás legkedvezőbb ideje a július, szükség esetén máskor is vág. Ha télen elfogy a gyékénye, bejárja a határt és ahol talál, jégen levágja.

Prügyi adatközlőm paraszti specialista, egyike annak a néhány embernek, akik a faluban spirálkosarak készítéséhez értenek s főként megrendelésre szoktak e munkával foglalkozni. Ismeretanyaga reális képet ad általában a paraszti specialisták anyagának méreteiről.

Összegezve az országos adatgyűjtés eredményeit, a következőket kapjuk: A Tipha növény neve országosan *gyékény* (~ *gyíkíny* stb.). Emellett Bősárkányból ismeretes a *kákou*, Tiszavalkról a *csëlla* szinonima (vö.: Tápé: *csillás gyékény*) is. A kutatópontok egy részén a két speciest sem különböztetik meg. A T. angustifolia megkülönböztető megnevezése *magyargyékény* (Bősárkány, Bodrogköz[6]), *mogyorógyékény* (Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, Sárrét), *mogyorószálú gyékény* (Tiszavalk), *muragyékény* (Bősárkány), *sejemgyékény* (Nyíradony), *fodorgyékény* (Prügy), *húsosgyékény* (Tápé), *szövőgyékény* (Kisbalaton[7]); a T. latifolia neve *bodnárzógyékény* (Hajdúnánás, Tiszavalk), *pintérgyékény* (Kisbalaton), *pintérkáka* (Bősárkány), *hordógyékény*, *kannagyékény* (Sarród), *hadigyékény* (Hajdúnánás), *hatigyékény* (Sárrét), *pamutgyékény* (Hajdúböszörmény), *lággyékény* (Prügy), *lúgyékény* (Bodrogköz), *vajasgyékény* (Tápé). (A T. latifolia megnevezéseinek nagyrésze arra utal, hogy a kádáriparban mint tömítőanyagot használták.) A leveles rész *farka* neve ismeretes Bösárkányon, Sarródon, Tápén, a Hajdúságban, Tiszavalkon, a Sárréten; a növényszál rövid részét *nyila*, *nyíjja*, *nyírja* szavakkal nevezik Bősárkányon, Sarródon, Tápén, Hajdúnánáson, Nyíradonyban, míg Hajdúböszörményben a *tusája*, Hajdúnánáson, Tiszavalkon, Nyíradonyban és a Sárréten a *töve* terminus ismeretes. A különféle minőségű levelek megkülönböztetésére használt terminusok közül általánosnak látszik a külső borítólevelek alatti finom levelek *sejme* (Bodrogköz), *sejöm* (Tápé), *sejming* (Sárrét), *sellég* (Marosszék: Harasztkerek[8]) neve; a külső borítólevelek neve *susok* (Sárrét), *suska* (Nyíradony); elterjedtek még a *bele és* a *java* megjelölések. A jobbminőségű levelek *varró* (Tiszavalk, Hajdúböszörmény) és *szíjja* (Nyíradony), valamint a külső, durva levelek *karima* megnevezése (Hajdúböszörmény) már e levélfajtáknak a spirál-technikájú kosárfonásban betöltött speciális szerepére utalnak.

A vágás szerszámaként országosan két típust használnak. A Tápén régebbinek tartott hosszúnyelű sarló (1. ábra a—b.) különböző nyélmérettel ismeretes még a következő kutatópontokon: Bősárkány *(kákóvágó sarló)*,

[6] A „Bodrogköz" megjelölésű adatok forrása: ÉBNER SÁNDOR: Gyékényszövés Bodrogközön. NÉ 1929. 109—112.

[7] A „Kisbalaton" megjelölésű adatok forrása: CSERMÁK G., EA 2402/143, 149, 150.

[8] A harasztkereki, felei és Brassó megyei adatok forrása: ORBÁN BALÁZS: A Székelyföld leírása IV. Pest 1870. 195—196. ill. 419.

Szentes[9], Taktaszada *(salló)*, Vajdácska[10] és Nyíradony (sarló), Komádi[11] (gyékényvágó); a kukoricaszár és nád vágására is használt kaszát (1. ábra c.) — részben az előbbivel párhuzamosan — használják gyékényvágásra Tápén kívül Hajdúnánáson *(gyékényvágó kasza)*, Tiszavalkon *(nádvágó)*, Taktaszadán *(gyékényvágó, nádvágó)*, Prügyön *(gagucs)*, a Sárréten *(gyíkínyvágó)*, Komádin *(kóróvágó)*.

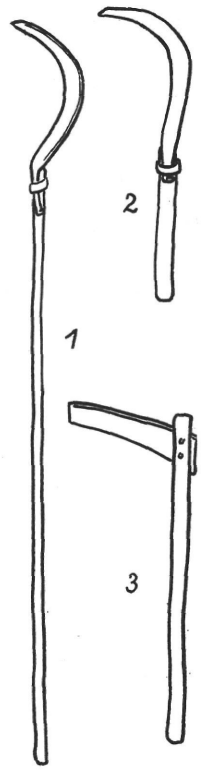

1. ábra. A gyékényvágás szerszámai. *a*: *kákóvágó sarló*, Bősárkány; *b*: *salló*, Taktaszada; *c*: *gyékényvágó kasza*, Hajdúnánás

A gyékényvágás időpontját több esetben pontosan szabályozza a hagyomány, a hagyományos dátumok azonban földrajzilag erősen eltérnek: aug. 8.— szept. 4. (Sarród); aug. 15.—szept. 8. („két asszony közt", Kisbalaton); aug. 22.—szept. közepe (Hajdúnánás); júl. 20—aug. 20. (Vajdácska); aug. 10.—szept. közepe (Sárrét). Más esetekben a hagyomány csak egészen lazán szabályozza az időpontot: Bősárkány: júl. vége—szept. közepe, Tiszavalk: aug.—szept eleje, Taktaszanda: aug.—szept., Prügy: július, Bodrogköz: aug. közepe, Nyíradony: „sarjúvágáskor".

A gyékényvágók általában mindenütt vízbe gázolva dolgoznak. Természetes módon több kutatóponton feltűnik közelrécens időben is a bocskor használata. Általános a mély vízben nőtt gyékény csónakról történő vágása is. Inkább csak cigányoknál tűnik fel a téli, jégi gyékényvágás. A mennyiségi egységek, ezek sorrendje, a kévék átkötésének, a partrahúzásnak és szárításnak pontos módja azonban mindenütt más és más. Példaként adom az egységek sorrendjének és mértékösszefüggéseinek rendjét azokról a kutatópontokról, ahol ilyesmiről egyáltalán beszélhetünk: Bősárkány: 1 *kúp* = 15—40 *kéve* = 30—80 *toromba* ; Sarród: 1 *kúp* = 50 *kéve* ; Tápé: 1 *kúp*, *halhé* = 50—70 *kéve*, *száraztutaj* = 25—35 *süldőkéve* (közbeeső egységek: *tutaj* [= kb. 1 kéve], ló); Hajdúnánás: 1 *kúp* = X *kéve* = Y *öl* ; Tiszavalk: 1 *kúp* = X *kéve* Y *marok* ; Sárrét: 1 *kúp* = 3 *kereszt* = 24 *kívísgyíkíny* = 24 × X *nyaláb*. Prügyön Vajdácskán, Nyíradonyban, Komádin a *kévén* kívül nem ismeretes egyetlen más méretegység sem.

A gyékény-nyersanyag beszerzése mindenütt jellegzetesen gyűjtögető tevékenység. A vadon tenyésző gyékényt általában nem gondozzák. Figyelemre méltó azonban, hogy legtöbb helyen élnek bizonyos, a gyékénytermő vizek kiélésére vonatkozó rendszabályok. Hogy a következő évben is kapjanak termést, a tapéiak gondosan kikerülik vágáskor a fiatal szálakat, a bősárkányiak csak a termés felét vágják le, a tápéiak és sárrétiek télen leégetik a lábon maradt, elöregedett, beteg, férges gyékényt.

A gyékényvágás munkáját általában férfiak végzik. Van azonban több olyan adat is, amely szerint férfiak—nők egyaránt vágnak (Bősárkány), vagy

[9] Bátky Zs., NÉ 1903. 139.
[10] Szolnoky L., EA 2373.
[11] A komádi adatok forrása: Hofer T., EA 2303.

ha szükséges, vágnak nők is (Tiszavalk), vagy éppenséggel csak nők, illetve rendszerint nők vágnak (Hajdúnánás).

A spiráltechnika másik fontos nyersanyaga a gyékény mellett a zúpszalma. A zsúpszalma elkészítésének speciálisan a fonással kapcsolatos momentumai azonban nincsenek; az eljárás egészével pedig itt nem lehet célom foglalkozni.

A gyékény- és szalmanyersanyag használatának földrajzi megoszlása a következő. Gyékényből készül a spirálmunka az Alföld belterületein: a Közép-Tisza vidékén, a Hajdúságban, a Sárréten, a Bodrogközben, a Nyírség és a Szamosköz túlnyomó részén, Balmazújvároson, Turkevén, Mezőkövesden[12]. E körön kívül találunk még gyékénykosarat kelet felé az Erdőháton[13], Beregben,[14] a szebeni Szakadáton,[15] Hencidán,[16] a marosszéki Felén, a bukovinai székelyeknél,[17] — észak felé Pusztafalun,[18] a Heves-megyei Maconkán,[19] — délre a Dunántúl délkeleti részén (Kelet-tolnai, Kelet-baranyai németek), a szlavóniai Harasztin,[20] — a Kisalföldön Sarródon. Egy helységen belül is megoszlik a két nyersanyag használata Prügyön, Hajdúnánáson, Debrecenben,[21] Kecskeméten,[22] Békésen,[23] Szentesen, Mohácson. Az Alföldön is találunk falvakat, ahol csak szalmát kötnek, pl. Tiszapalkonyán és Szederkényben, Jászapátiban, a Pestmegyei Uriban, Csepelen.[24] Szalma-spirálmunkára vonatkozó adataink az Alföld területén kívül: Nyugat-Baranya[25] és Ormánység,[26] Nyugat-Tolna[27], Somogy, Zala és Muraköz,[28] Vas, Hegykő, a csallóközi Megyeres, Komárom, Moson és Esztergom megyék több pontja[29] (mondhatni tehát: nagyjából az egész Dunántúl, a Közép-Dunántúlról azonban nincs adatunk), — Léva környéke[30], Nógrád megye,[31] Galgamácsa,[32] Abaújalpár[33], Beregújfalu, Barskapronca, Oltszem (Háromszék m.).[34]

A szalma-spirálmunkák készítésénél használt járulékos nyersanyag, a vesszőszíjács beszerzésével és előkészítésével ugyancsak nem foglalkozom itt,

[12] Példányok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében.

[13] Az Erdőhátra és Szamosközre vonatkozó adatok forrása: SZABADFALVI JÓZSEF: Méhészkedés a szatmári Erdőháton. Ethn. 1956. 451—482.

[14] A Bereg megyei adatok forrása: BABUS JOLÁN: A lónyai vizek néprajza. EA 1851.

[15] A szakadáti adatok forrása: VÁMSZER GÉZA: Szakadát. Kolozsvár, 1940.

[16] BAKÓ ELEMÉR: Szalmakalapvarrás Hencidán. NÉ. 1940. 137—146.

[17] Kakasdi gyűjtésem.

[18] TAGÁN GALIMDSÁN: Pusztafalu gazdálkodása. NÉ. 1939. 142—156.

[19] BÁTKY ZSIGMOND: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp. 1906.

[20] IGAZ M., EA 2341. — GARAY Á., NÉ 1911. 221—248.

[21] A Debreceni Múzeum gyűjteménye.

[22] A Kecskemétre vonatkozó adatok forrása: Néprajzi Múzeum Fényképtár (a továbbiakban: F) 71841, 71846.

[23] A Békésre vonatkozó adatok forrása: VÉGH J., NÉ 1939. 41—48.

[24] L. a 19. jegyzetet!

[25] A Pécsi Múzeum gyűjteménye.

[26] Az ormánysági adatok forrásai: KISS GÉZA: Ormánység. Bp. 1937. — KISS G. — KERESZTES K.: Ormánysági szótár. Bp. 1952.

[27] A Szekszárdi Múzeum gyűjteménye.

[28] GÖNCZI FERENC: Muraköz és népe. Bp. 1895.

[29] A Néprajzi Múzeum gyűjteménye.

[30] Dunaszekcsői gyűjtésem Léva vidéki telepesektől.

[31] A Nógrád megyei adatok forrása: F 71655—71656.

[32] GÖNYEI S., NÉ 1940. 22—51.

[33] BAKÓ F., EA 2994.

[34] A Néprajzi Múzeum gyűjteménye.

mivel elsősorban mint a vesszőtechnikák egyik fontos nyersanyaga érdemel külön vizsgálatot.[35]

A technika

Forgács János 66 éves szentesi tanyai földműves az alábbi módon készíti a gyékény*szakajtót.*

A gyékény külső leveleiből kb. 2 cm vastag csomót válogat össze. Egy a növényszár belsejéből kifejtett finomabb levéllel a csomócskát egyik végén összeköti, majd laza spirál vonalban végigtekercseli. A kapott hurka a *rúzsának való.* A rúzsának való egyik végét az árszerű, fanyéllel ellátott, vasrészén lyukas *tű* (6. ábra 4.) tövéhez illeszti és a tűre merőleges síkban 3—4 spirálfordulatba csavarja. Most a tűbe finom gyékénylevelet, varrószálat fűz, a tűvel áthúzza a spirális középpontján s a korongot a középpontban kezdődő és végződő öltésekkel sűrün körbevarrja (2. ábra). Az így nyert, kb. 8 cm átmérőjű, a sugaras öltések révén virágra emlékeztető *rúzsa* (rózsa) lesz a fenékrész közepe. A rózsából még kiálló hurkát még három spirálfordulattal a megkezdett síkban vezeti tovább, majd pedig kilép a síkból és a szakajtó formájának megfelelően egyre táguló spirálfordulatokkal építi fel az oldalfalat. A rózsa elhagyásától kezdve a spirálban vezetett hurkát folyamatosan *varrja* a rózsához, illetve az előző spirálmenethez. A tűt a külső oldalról szúrja a falba, az előző spirálhurkának a középponthoz közelebbeső oldalán, befűzi a varrószálat a tűt visszahúzza, a varrószálat kiveszi belőle és kevéssel arrébb újra szúr, ölt s így tovább. A hurkának csak előre elkészített kezdő szakasza, a rózsának való volt körültekercselve, a továbbiak folyamán a gyékénylevelek nyalábját rövidke, enyhén kónikus szarucsövecskével, *tülökkel* fogja össze. A tülköt a varrás haladásával folyamatosan csúsztatja előre a még felvarratlan hurkán. A tülökkel csavarja is a hurkát, hogy elég tömött legyen (3. ábra). Mikor az első hurka végéhez közeledik, — és a továbbiakban is, valahányszor a hurka kezd vékonyulni — a tülökbe tűz új gyékényleveleket. Ha a varró szál fogy el, végét elbújtatja a falban s újat indít. Mikor már az oldalfalon dolgozik, a munkadarabot szájával kifelé ölébe helyezi, s térdével rögzíti (4. ábra). A jobbkéz kezeli a tűt és a varrószálat, ballal a hurkát szorítja helyére azon a szakaszon, ahol a tűvel dolgozik. A spirálmenet a készítő szemével nézve balra halad (3. ábra), a munkadarab felülnézetében forgása irány az óramutató járásával megegyező. Hogy a munka mindig a fal közelebbeső oldalán folyhasson, a készítő a kosarat ölében folyamatosan (a munkadarab felülnézetében az óramutató járásával ellentétes irányban) forgatja. — Mikor a szakajtó fala elérte a kívánt magasságot, a hurkát hagyja fokozatosan elfogyni. Mikor legvégét is levarrta, szegésül még két öltéssort varr körbe a peremen, ezúttal a perem élétől a befejező spirálmenet alsó oldaláig érő, sűrün egymás mellett ülő öltésekkel. Utólag varrja fel a fenék szélére az egyetlen menetből álló talpgyűrűt, *karimát.* Végül egyik oldalon *fület* is erősít a szakajtó falára két tenyér között sodort kettős gyékényzsinórból (5. ábra).

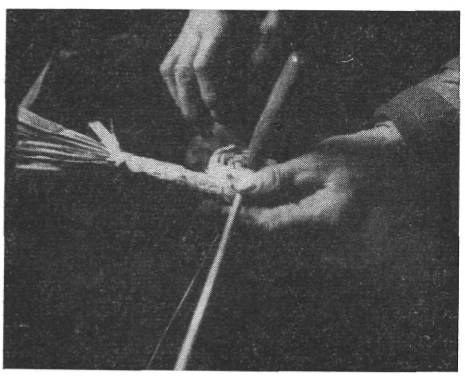

2. ábra. A spirálfonat kezdése, a *rúzsa* körbevarrása. Szentes

A kész szakajtó külső felületén az öltések két-két spirálmenetet ölelnek át. A két-két szomszédos öltés között kihagyott szakaszokba pontosan illeszkednek a következő sor öltései. Mivel a tűt a készítő a már rögzített spirálhurkába, annak külső alsó részétől a belső felső részig átlósan szúrta, az öltéseknek a belső felületen látható szakasza csak egy spirálmenetet fog át.

Miután a munkamenetet egy kiragadott példa alapján megismertük, tekintsük át anyagunkat táji differenciáltságában.

[35] Kidolgozva lásd: Csalog Zsolt: Magyar paraszti vesszőfonás — ipari kosárfonás. Kézirat.

A gyékányszakajtó spirálhurkájának, a *karimá*nak (Nyíradony, Tiszavalk, Hajdunánás, Hajdúböszörmény, Sárrét, Komádi), *hurká*nak (Tiszavalk), *tölteléknek* (Cigánd[36]), *bélének* (Cigánd), *suská*nak (Taktaszada) anyaga minde-

3. ábra. A kezek munkája a szakajtó kötésekor. Szentes

4. ábra. Testhelyzet a szakajtókötésekor Szentes

5. ábra. Szakajtó. Szentes

[36] A cigándi adatok forrása: KÁNTOR MIHÁLY: A cigándi cigányok gyékénymunkája. NÉ 1929. 113.

nütt a Tipha latifolia durvább külső leveleiből, *hajából*, (Tiszavalk), *farkából* (Sárrét), *suskából* (Taktaszada) kerül ki. A T. angustifolia a gyékényszövés megbecsült nyersanyaga, legfeljebb a finomabb munkák spirálhurkáját készítik leveleiből. A varrószálat, *varrót* (Nyíradony, Tiszavalk, Hajdúnánás, Sárrét), *szíjját* (Nyíradony, Cigánd), *hímet* (Taktaszada a T. latifolia finomabb belső levelei, a *béle* (Tiszavalk, Hajdúböszörmény) *gyékényháncs* (Prügy), *hím* (Taktaszada, Sárrét) *varró* (Hajdúböszörmény) adja. A töltelék nyersanyaga előkészítést nem igényel. A varrószálat használat előtt körömmel végighasítják, *mehúzzák* (Nyíradony) és szétnyitják, hogy szélesebb legyen, szélessége így 6—10 mm. — A spirálhurkák másik nyersanyaga a zsúp, a rozs, ritkábban más gabona cséppel kivert szalmája. A keményebb, rugalmasabb zsúpszalmából formált hurka összeerősítéséhez a gyékény-varrószál túl gyenge, csak Hajdúnánáson találunk gyékénnyel varrt szalmakosarat. A szalma-spirálmunkát másutt hasított fűz-, mogyoró- (Nyugat-Dunántúl), rózsa- (Göcsej), bangitavesszővel (Decs), hasított szederindával (Dunántúl), *szíjáccsal* (Nyugat-Dunántúl), *szijás*sal (Szentmargitfalva Zala megye), *szivácsa*l (Szombathely vidéke[37]) varrják. A vesszőből, indából késsel, foggal vagy fából faragott hasítóval hasított, körcikk keresztmetszetű szálakat késsel megfaragják, *megszíjják* (Zala m.) s a nyert 3—5 mm széles szalagokkal varrnak olymódon, hogy a domború, héjas, vagy — ha a vesszőt hasítás előtt hántolták is — héjalatti, fényes, külső felülete kerüljön a felszínre. Tiszapalkonyán és Szederkényen a varrószálnak használt hántolt-hasított vesszőt anilinfestékkel vörös és zöld színűre is befestik.

A spirálmunkánál használt *tű* (Tiszavalk, Komádi), *kosártű* (Taktaszada, Hajdúböszörmény), *kosárvarró* (Kecskemét), *kosártőr* (Nyíradony), *furdancs* (Zala m.: Hernyék, Kútfej, Rédics), *cuca* (Baranya m.: Bogármindszent[38]) legegyszerűbb formáit keményfából (pl. Nyíradonyban bodzafából) faragják. Ilyet használnak Bogármindszenten (6. ábra 1.), szükségből Tiszavalkon, ismerik a nyíradonyi cigányok (6. ábra 3.), használták régen a Sárréten is. Másutt a falusi kovács formálja kanálnyélből a tű vasrészét s rövidke fanyélbe erősíti. A vasrész többé-kevésbé hegyes. A varrószál befogadására szolgáló lyuk a hegyén (6. ábra 4—6.) ritkábban hasán van (6. ábra 7.). Nincsen lyuk a tűn (6. ábra 1., 2), ha szalmamunkára használják, mert a spirálhurkán átdöfött tű mellett a merev vesszőszíjács könnyűszerrel átdugható anélkül is, hogy lyukba fűznék. A tűk hossza a nyéllel együtt 16—22 cm.

A Szentesről leírt, a még rögzítetlen hurka összefogására szolgáló csövecskét gyékény-spirálmunkánál ritkán használják. Mohácson a gyékényszakajtót csak az köti gyűrűvel, aki még gyakorlatlan. A vékony szálakból álló zsúpszalma-hurka összetartására viszont feltétlen szükséges a gyűrű, így mindenütt, ahol a nyersanyag szalma és nem gyékény, megtaláljuk. Legtöbbször bőrdarabkából varrják (Komádi, Mohács, Bogármindszent, Zala), ritkábban vasból van, kovácstól szerzik be (Prügy). Hossza 2—8 cm, átmérője megfelel a szalmaspirálhurka vastagságának, 1,5—2 cm. Neve *gyűrű* (Prügy, Mohács, Zalam.), *hüvej* (Komádi, Uri), *hűzni* (Uri), *tuka* (Bogármindszent).

A gyékényszakajtó feneke az Alföld több pontján a szentesihez hasonló rózsás formában készül. Varrnak rózsát a Sárréten *(pogácsa)*, Tiszavalkon *(rózsa, csillag)*, a díszesebb munkadarabokon Taktaszadán *(varrott kosár)*,

[37] A „Szombathely vidéke" megjelölésű adatok forrása: KÁRPÁTI K., NÉ 1903.
[38] A Pécsi Múzeum anyagában.

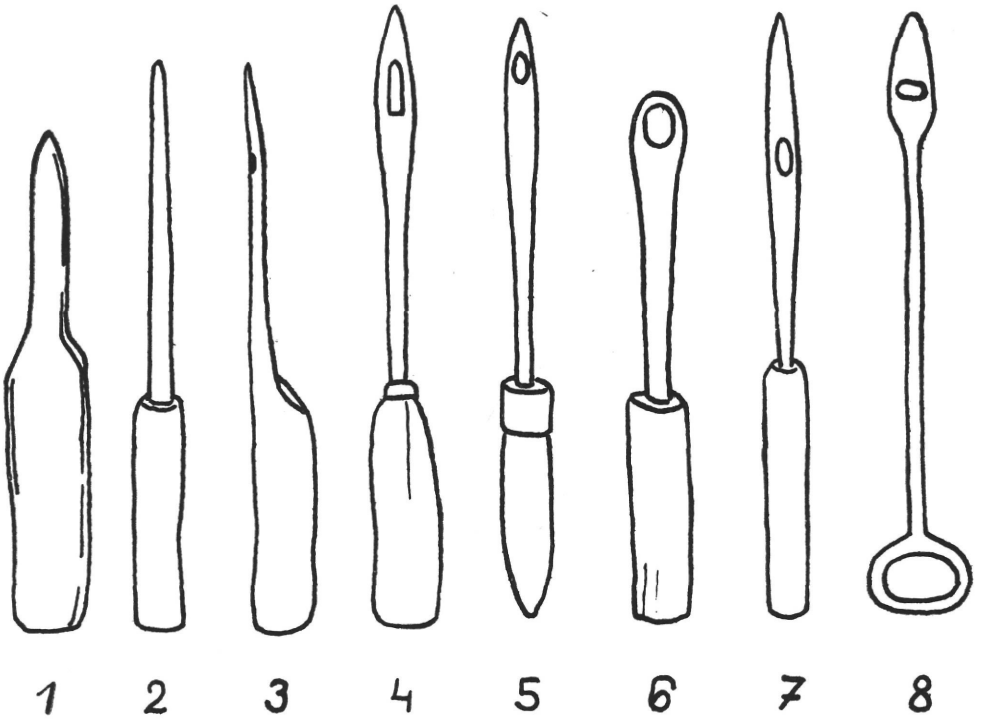

6. ábra. Kosárkötő tűk. 1: Bogármindszent (Baranya m.); *2*: Vencsellő (Szatmár m.); *3*: Nyíradony (Szabolcs m.); *4*: Szentes, Hajdúböszörmény; *5*: Sárrét; *6*: Tiszavalk (Borsod m.); *7*: Paszab (Szabolcs m.); *8*: Kecskemét. — Kb. ½

7. ábra. Hajdúnánási parasztasszony gyékénykosarat köt

Hajdúböszörményben *(telekosár)*, ismerik Gáván, Turkevén és Nagykállón is. Csonkahegyháton (Zala m.) szalmamunkát is készítenek hasonló módon, a feneket egy kezdő *gömb*bel erősítve. Másutt a kezdést is úgy öltik már, mint a kosár többi részét (7. ábra.)

A munka közben elfoglalt testhelyzetet csaknem minden esetben a Szentesről leírttal egyezik (7. ábra). Csupán a cigányok szoktak földön ülve kötni. A munkadarabot ők is ölben tartják, szájjal előre, de nem térdükkel, hanem térdben visszahajtott lábuk fejével rögzítik (8. ábra), — „kézzel-lábbal kötnek".

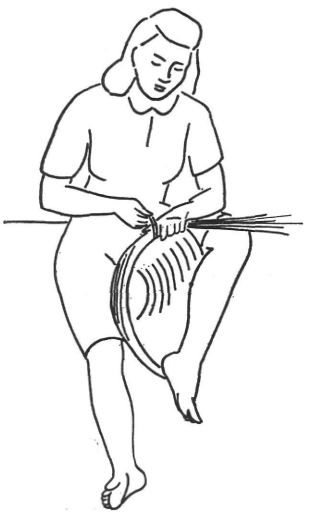

8. ábra. Taktaszadai cigánylány kosarat köt

A kezek funkcióköre nem mindenütt azonos. A parasztok általában úgy dolgoznak, hogy jobbkézzel a tűt (s ahol szalma járja, a gyűrűt is) kezelik, ballal a még rögzítetlen hurka tövét szorítják helyre. Kivételt képeznek a balkezes munkások (számbavehető százalék!), akiknél a két kéz szerepe felcserélődvén a spirális forgásiránya is fordított lesz, az óramutató járásával egyezik. A cigányok legtöbb gyűjtőpontomon (Nyíradony, Taktaszada, Hajdúböszörmény) másként használják kezüket: A spirálhurkát balra vezetik, jobbkézzel kezelik a tűt, ballal a gyűrű funckióját látják el (8. ábra). A kosarat így jobbra forgatják, s a spirálmenet forgásiránya a munkadarab felülnézetében az óramutató járásával megegyezik. Így kötnek a tiszavalki parasztok is. — A nagyobb terjedelmű munkadarabok nem férnek el a készítő ölében, készítésük asztalon történik. Ilyenkor is a közelebbeső oldalon dolgoznak a kosarat forgatva, s a tűt kívülről szúrják a falba, a spirálmenet forgásiránya tehát nem változik. Más azonban a helyzet a nagyméretű fonott hombárok esetében. a fenék elkészülte után a készítő ezekbe beleül, illetve beleáll, belülről szúr s a forgásirány fordított lesz. A fenti tényezők összegeződéseként áll elő az a helyzet, hogy a múzeumokban felhalmozott spirálkészítmények forgásiránya mintegy 50—50%-ban oszlik meg. Földrajzi különbségek e téren nem vehetők ki.

Az öltések elrendezése és az ebből adódó minta csak ritkán olyan, mint a bemutatott szentesi szakajtón. Csak az alföldi múzeumok néhány darabja (inkább a finomabb, gondosabban készített darabok) tartoznak e típusba. Általánosabb a varrásnak az a módja, melynél a tűt a legfelső rögzített menet felső szélébe szúrják, nem rézsútosan, átlósan, hanem merőlegesen. Ilyenkor a fonat külső és belső felületén látható öltések egyaránt alig fognak át valamivel többet, mint egy spirálmenetet. Ha pl. a varrószál átlag 10 mm széles, minden öltés után kb. 12 mm-t kihagynak, s a következő menet öltései e résekbe kapcsolódnak, egyik oldalon szorosan érintve az alattuk futó sor öltését, a másikon 2 mm-re az alsó öltéstől (rövidszemes varrás). Minden esetben ezzel az öltésmóddal készülnek a zsúpszalmamunkák, mivel azonban varrószáluk keskenyebb, a kihagyás itt nagyobb, a varrószál szélességének két-háromszorosa. (9. ábra). Hajdúnánáson a két-két hurkát átölelő öltésmóddal készült kosár *hosszúszemes*. a másik típus *láncszemes*. A gyorsabb munka kedvéért a gyékénymunkás cigányok szokták a spirálhurkát minden öltés után egyszer, kétszer,

sőt háromszor is egyszerűen körültekerni a varrószállal. (Taktaszadai cigányok: „eggyet őttök, eggyet burittok", vagy „eggyet őttök, kettőt burittok".) (Tekert varrás). Nyíradonyban a sűrűn öltött kosár neve *varrot-* vagy *őttött-kosár*, az a gyékénykosár, melyen minden öltést egy-két-három körülcsavarás követ, *tekert-* vagy *burítottkosár*. Hajdúböszörményben a megfelelő megnevezések: *sűrűkosár* — *fordított kosár*. A tekert kosár természetesen gyengébb, rövidebb életű, a sűrűn varrottnál. (Az öltésmódokra vonatkozólag l.: Ethn. 1962. 307., 1. kép.)

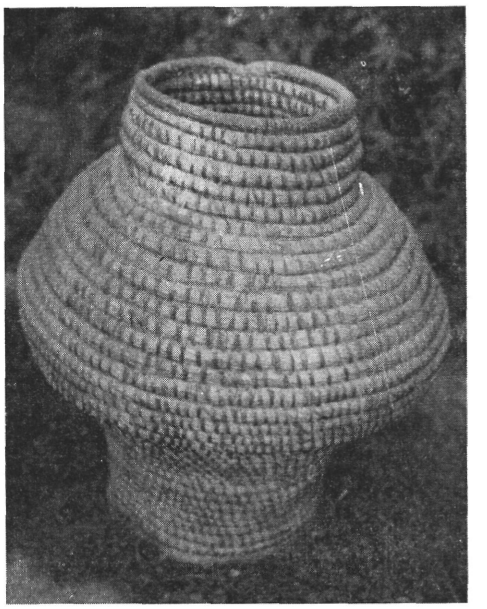

9. ábra. Szalmából kötött terménytároló *pók*. Rédics (Zala m.). M: 60 cm, űrmérete kb. 60 l

Mind a szentesi gyékénykosár hosszúszemes öltései, mind a többi gyékény- és szalmamunka rövidszemes öltései mindig pontosan rendezettek s a felületet egyenletesen tagolják. Céltudatos díszítőszándékról itt nincs szó, a készítők esztétikai érzéke azonban működik, a készítmény praktikus hasznát még nem érintő, de a ritmust megbontó, szemzavaró, ügyetlen öltéseket csúf hibának tartják. Adásvétel esetén az ilyen darabnak nem is akad vevője. Csak a hozzá nem értő vagy kezdő kötő munkáján állnak az öltések rendetlenül. Mindez csupán a technikai követelményeknek ízléssel történő kielégítése. Lehetőséget ad azonban a technika ezen túlmenően is a díszítőkedv kiélésére, amilyen pl. az Alföld több pontján ismeretes éköltés. Tiszapalkonyán a kész szalmamunkákat három színű (vörös, zöld, natur) hántolt fűzvesszőszijácsból készült díszítővarrással látják el (Ethn. 1962. 307., 2. kép).

Általános jelenség a spirálkészítmények aljára varrt, egyetlen körbe vezetett hurkából álló talpgyűrű, *konty* (Tiszavalk), *perec* (Taktaszada). Rendeltetése, hogy a feneket védje a kopástól; az ilyenirányú törekvés a vesszőből font kosarakon ugyanígy megfigyelhető. Csak ritkán hiányzik a talpgyűrű, s hiánya valóban a darab gyors tönkremenését eredményezi. Ritka viszont a magasabb talpgyűrű, a talpcső alkalmazása (10. ábra 16., 11. ábra 5., 14.) mivel ez az edény egyensúlyát veszélyeztetné. Parádés kiállítású kisebb alföldi gyékénykészítményeken fordul elő a zegzugvonalban vezetett, betekercselt hurkából formált *cakkos* (Tiszavalk, Szentes) talp (12. ábra 11.). Hasonló cakkos sorokat kötnek tányéralakú díszkosárkák falába is (Debreceni, Hajdúböszörményi, Balassagyarmati Múzeum stb.).

A Szentesről leírt *fül*ként, *akasztó*ként alkalmazott gyékényzsinor neve *sodring*. A sodringfülre akasztják fel a szakajtót. A kisebb tartóedények fedelét hasonló zsinórral erősítik a szájhoz. A fülképzésnek alkalmazzák még más módjait is. A nehezebb darabokat nem bírná el a sodring, ezért ezeket háromágú gyékényfonatból („copf") készült füllel látják el. Mind a sodringból, mind pedig

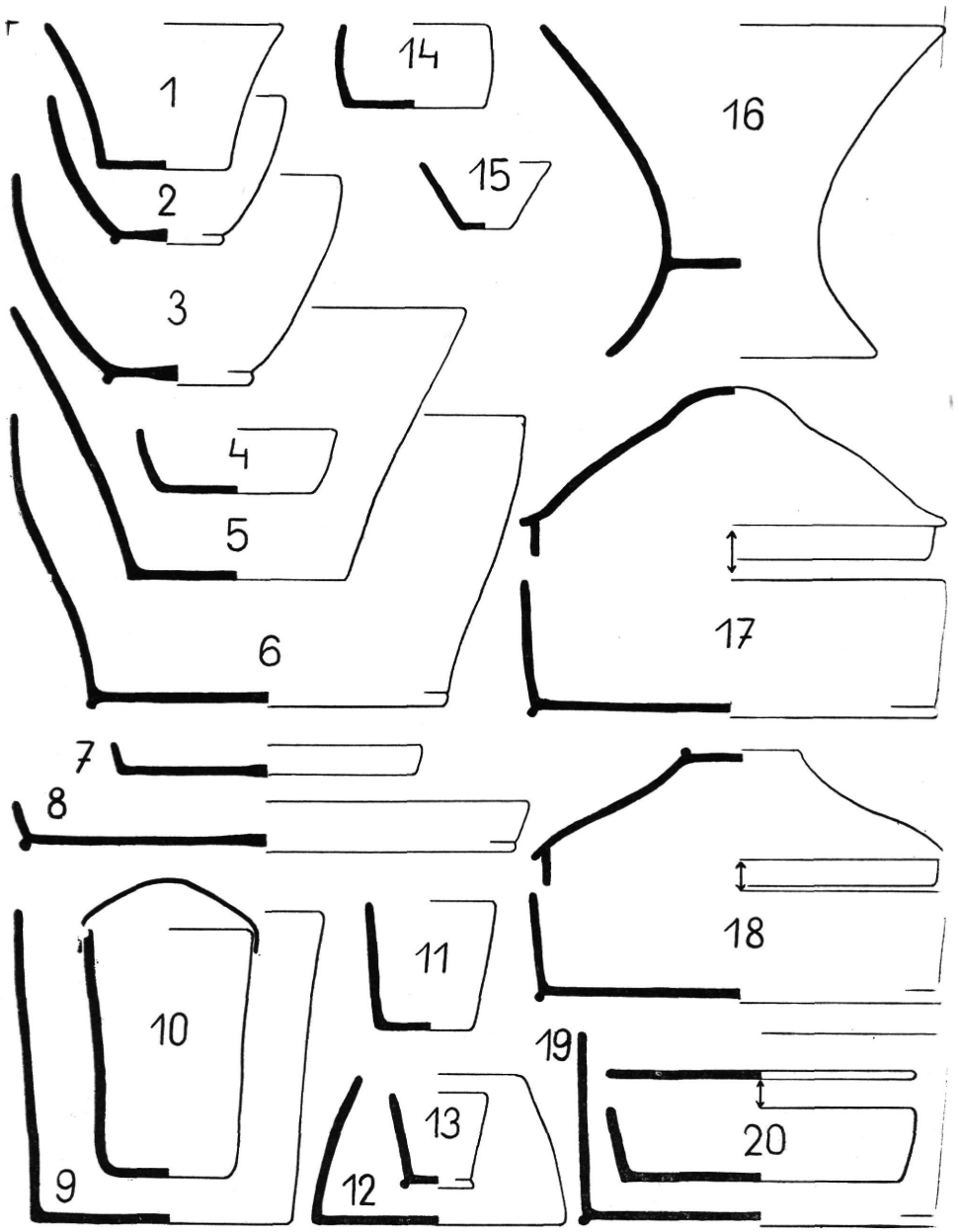

10. ábra.1: Dunántúli *szakajtó. 2:* Alföldi *szakajtó. 3: Félvékás.* Tiszavalk. *4:* Hajdúböszörmény. Hajdúböszörményi Múzeum, 52.333.l. ltsz.) *5:* Nyugat-dunántúli *véka. 6: Szapu.* Diósviszló. (Pécsi Múzem, 55. 12.2. ltsz.) *7: Pártartó.* Paszab. (Nyíregyházi Múzeum, 55.853.4 ltsz.) *8: Párszárító.* Tiszavalk. *9: Vékás.* Léva. *10:* Tarcsa. (F 71817.) *11:* Hajdú-Bihar m.? (Debreceni Múzeum, sz. n.) *12:* Tojástartó *kisszakajtó.* Hugyag. (F 71656.) *13:* Hajdúböszörmény. Hajdúböszörményi Múzeum, 53.353. 6) *14: Korbola*, gyermekjáték. Felsőszölnök, vend. (Népr. Múz. 60.88.204 ltsz.) *15: sós zsombor.* Nagykölked. (Népr. Múz. 60.88. 183 ltsz.) *16:Zsombor-fertáj. Kisasszonyfa.* (F 71817.) *17: Kenyértartó.* Szentes. *18: Kenyértartó.* Nyíradony. *19: Félkila.* Hugyag. (F 71656.) *20: Kenyértartó.* Paszab. (Nyíregyházi Múzeum, 55.853.3 ltsz.) — 1:10

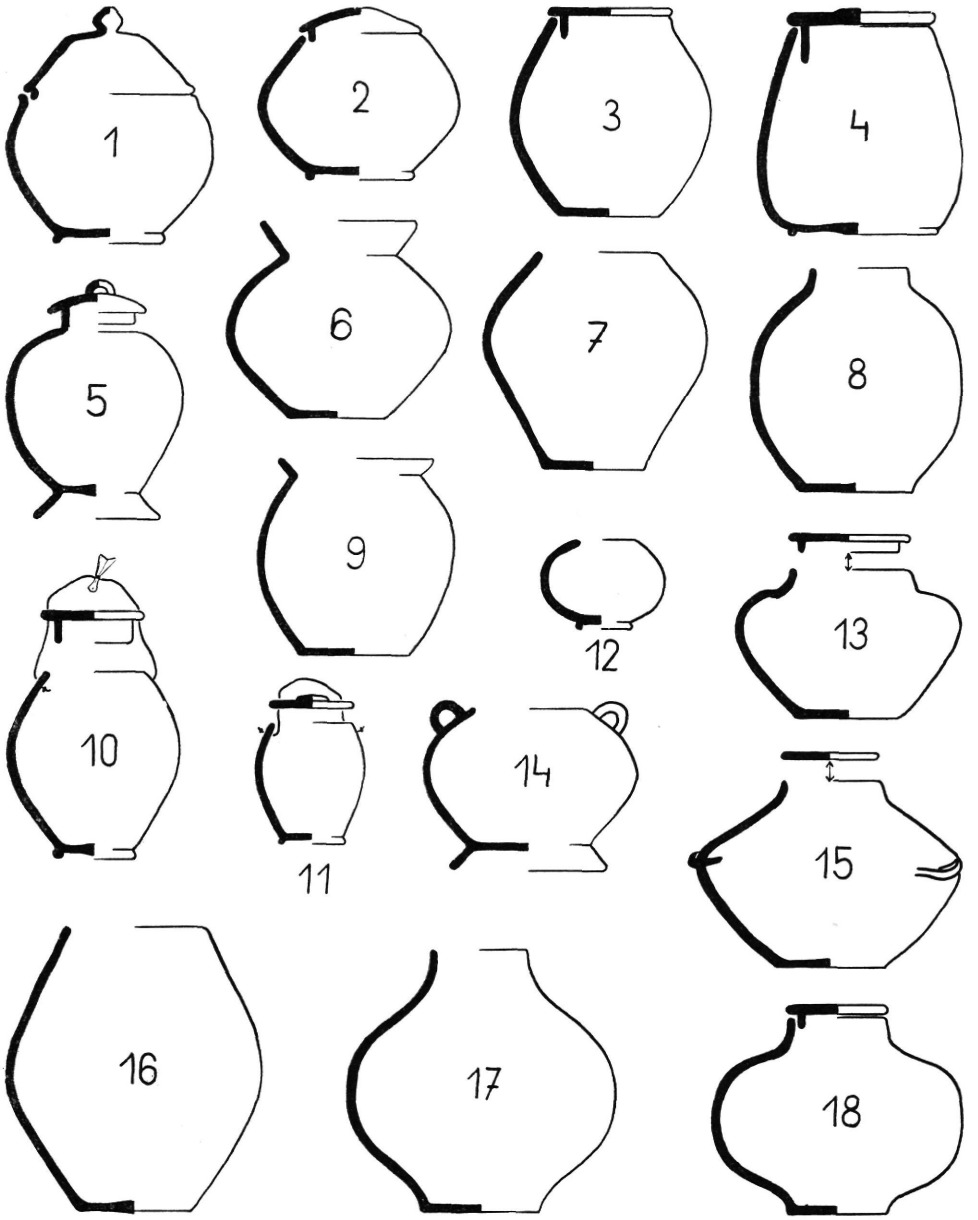

11. ábra. 1: Tiszapalkonyai készítésű *kubuz.* Tiszadorogma. *2:* Hajdú-Bihar m.? (Debreceni Múzeum, sz. n.) *3:* Taktaszadai készítésű *szupujka.* Prügy. *4:* Tojástartó. Szentes? (Szentesi Múzeum, sz. n.) *5:* Szentes? (Szentesi Múzeum, sz. n.) *6:* Tiszabercel. (Nyíregyházi Múzeum, 56. 166.1 ltsz.) *7:* Nagykálló. (Nyíregyházi Múzeum, 56.210.1 ltsz.) *8: Kistoboz.* Piliny. (F 71656.) *9: Kuzup.* Tiszadorogma. *10: Tojástartó.* Nagykálló. (Nyíregyházi Múzeum, 56.210.2 ltsz.) *11: Tojástartó.* Túrkeve. *12: Sóskópec.* Szentmargitfalva. *13:* Tiszabercel. (Nyíregyházi Múzeum, 56.166.2. ltsz.) *14: Dohánytartó.* Nyíregyháza. (Nyíregyházi Múzeum, 56.265.1 ltsz.) *15: Pupujka.* Hajdúböszörmény. (Hajdúböszörményi Múzeum, sz. n.).*16: Kuzup.* Tiszadorogma. *17:* Hegykő. *18: Fucsër.* Szenna. — 1:10

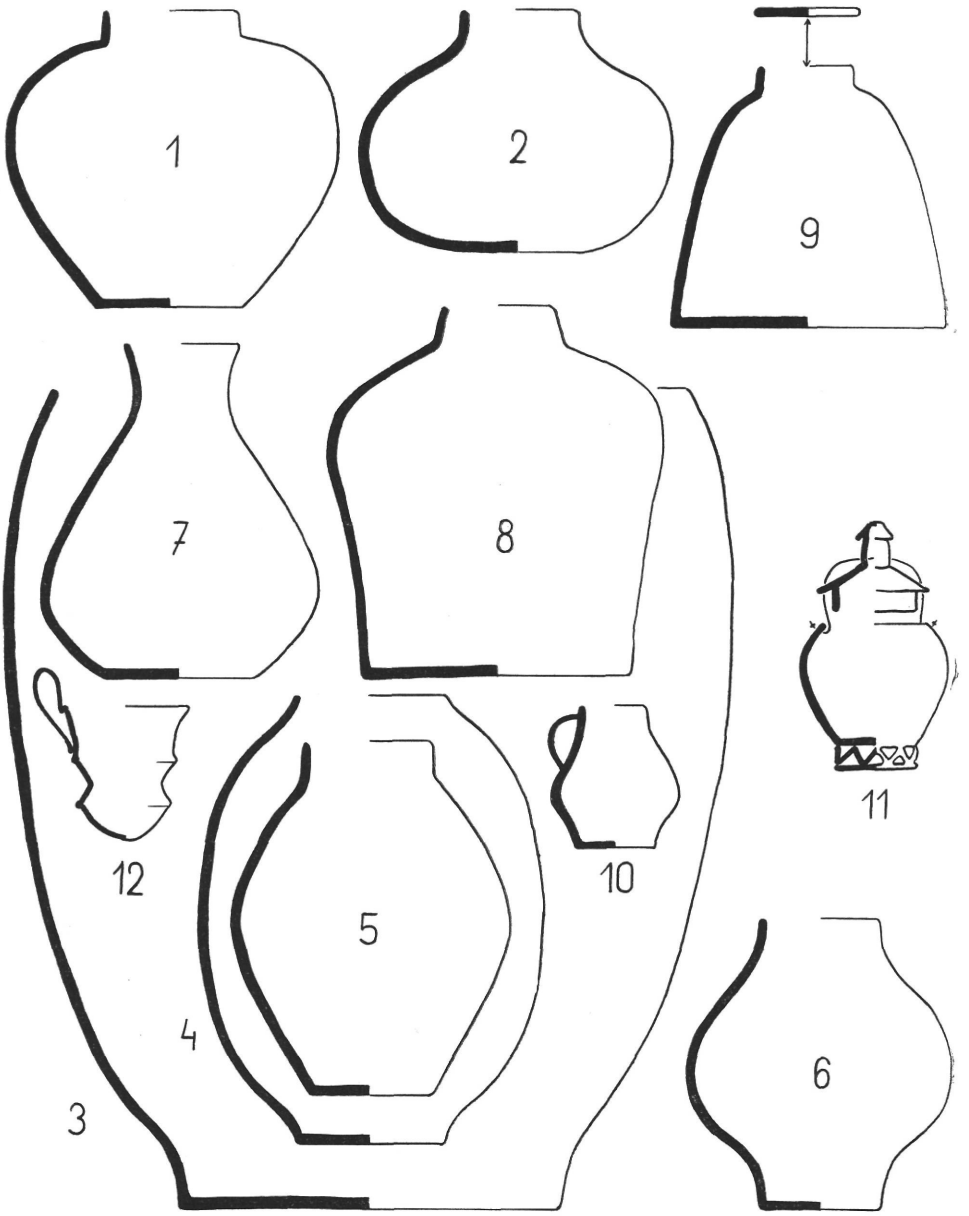

12. ábra. 1: Toboz. Patcarc. (F. 71656.) *2: Kupujkó.* Sárrét. *3: Kópichombár.* Alsószölnök. (F. 71813.) *4:* Szentes? (Szentesi Múzeum, sz. n.) *5: Pók.* Rédics. *6:* Megyeres. *7:* Szentes? (Szentesi Múzeum, sz. n.) *8: Kópic.* Senyeháza. (F. 71813.) *9: Kupujkó.* Hajdúböszörmény (Hajdúböszörményi Múzeum, sz. n.) *10: Sósvéka.* Göcsej. *11:* Debrecen. (Debreceni Múzeum, 1906/1100. ltsz.) *12:* Szentes? (Szentesi Múzeum, sz. n.) — 1:10

a háromágú fonatból készített fülek a gyékénykosarak mindenütt ismert tartozékai. — Gyékény- és szalmakészítményeken egyaránt alkalmazzák a fülek harmadik típusát: A spirálmenetek egyikét 5—10 cm hosszan, ívelten kihajlítják a falból, a hason vízszintes, vagy a peremen függőleges síkban. A kiléptetett hurkát a varrószállal betekercselik, a hason képzett vízszintes fül esetében a helyén támadt rést az alatta és fölötte futó spirálmenetek elhajlításával dolgozzák be. E fülképzési módra a következő kutatópontokon találunk példát: Tiszaladány, Sárrét, Hajdúböszörmény, Paszab, Diósviszló,[39] Senyeháza, Sárosszék (Vas m.), Hegykő.[40] (11. ábra 15. — Ethn. 1962. 307., 3. kép).

A spirálkosár készítése sehol nem „fonás", hanem (míg a vesszőkosarak készítése egyaránt nevezhető „fonás"-nak és „kötés"-nek, a Nyugat-Dunántúlon pedig „fűzés"), mindig és következetesen *kötés*.

A készítmények típusai

A *kosár* szó a magyar nyelvterület nagyrészén a spirálkészítmény megjelölésére szolgál. Különösen így van ez az Alföldön, ahol éppen a vesszőkosárral *(kas, kaska)* szemben jelenti a spirálmunkát. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. A méhkas neve jelentheti talán azt, hogy eredeti formája vesszőfonásos volt, de pl. Tolna megyében egyéb spirálkészítmények nevében is szerepel a *„kas"*, mint összetett szó tagja, és a *kosár* szó még az Alföld egyes pontjain is jelenthet egyúttal vesszőkészítményt is.

Országosan elterjedt, minden faluban és minden paraszthánál megtalálható tárgytípus a *szakajtó, szakasztó, szakajtó kosár — szakasztó véka* (MTsz: Vas m.) *véka* (Kondorfa), *kisvéka* (Csonkahegyhát, Zala m.), *zsombor* (Velem, Vas m.[41]) *(I. B. b.* 4.) *szalmatál, gyékénytál* (Bukovina[42]), *kenyérkosár* (Taktaszada, Nyíradony, Hajdúböszörmény). A spirálfonású szakajtó csupán hegyi vidékeinken, a fafaragó körzetekben és ezek kisugárzási területein ismeretlen (pl. Hegyköz; adatok még: Bereg m.: Nagylónya, Ung m.: Korláthelmec, Zsujtár[43]), ahol teknőszerű faedény helyettesíti (neve ugyancsak *szakajtó, szakasztó)*. A kosárfonó iparosok terjesztette, vesszőből font szakajtó (Mohács, Dunaszekcső, Sárköz) még sehol sem tudta háttérbe szorítani. Az alföldi gyékényszakajtó enyhén hasas fordított csonkakúp alakú (10. ábra 2.), a dunántúli szalmaszakajtó szabályosan kónikus, esetleg enyhén konvex kontúrral (10. ábra 1.). Méretei az Alföldön elégge egyöntetűen: m = 20—22, szájátm. = 48, fenékátm. = 12 cm; a dunántúli szakajtó általában valamivel kisebb. Funkciója mindenütt azonos: benne kelesztik a kenyértésztát dagasztás után. Innen ered neve is. Másodlagos funkciói szerteágazók. Az 5—10 évet szolgált gyékényszakajtó, 20—30 év munkában megöregedett szalmaszakajtó alkalmas baromfietetésre, magvak, vagy szilárd élelmiszerek alkalomszerű tárolására stb.

Formában a szakajtó megfelelője *(I.B.b.*5.) a nagyobb, Nyugat-dunántúli *véka*. (Az adatokat összesítve: Zala, Vas és Sopron m. egésze), *fertálos* (Zala m.: Rédics). Mérete *m* = 30, szájátm. = 48, fenékátm. = 22 cm, űrtar-

[39] A Pécsi Múzeum gyűjteményében.
[40] A Néprajzi Múzeum gyűjteményében.
[41] A Vas megyei Velemre, Szentpéterfára, Nagykölkedre, és Felsőszölnökre vonatkozó adatok MORVAY JUDIT gyűjtéséből valók. (Néprajzi Múzeum 60. 88. ltsz.)
[42] Tolna megyei gyűjtésem.
[43] GUNDA B., NÉ 1934. 58.

talma 20—30 liter között mozog (10. ábra 5.). Szemes gabona mérésére, alkalmi tárolására használják, illetve használták. Dél-dunántúli megfelelője a *szapu* (Baranya: Diósviszló) (10. ábra 6.). A MTsz. a 'kosár, kerek kosár, szalmakosár' jelentésű *szapu* szót a „Dunántúl, Baranya, Közép-Baranya" területre lokalizálja. A szakajtók formakörébe tartozó nagyobb spirálkosarak az Alföldön találhatók, mégpedig ugyancsak a véka-mértékhez kapcsolódó elnevezéssel. Tiszavalkon a normális méretű szakajtó másik neve *negyedrészes*, s készítenek hasonló formájú *harmadrészest*, *félvékást* (10. ábra 3.), sőt régebben volt *vékás*

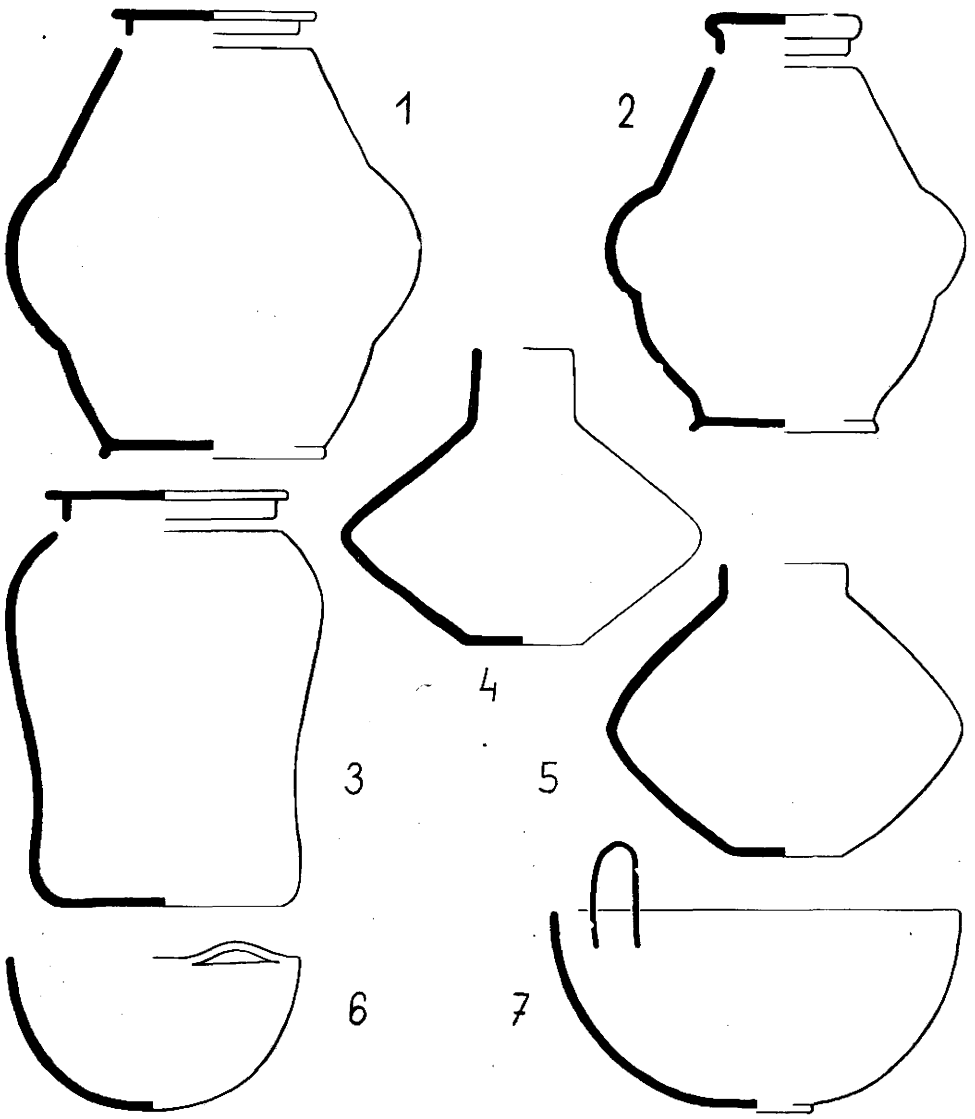

13. ábra. 1—3,5: Pók. Szentmargitfalva. *4:* Tolna m.? (Szekszárdi Múzeum, sz. n.) *6: Tyúkültető kosár.* Sárrét. *7: Cifravéka.* Pálmafa. (F. 71817.) — 1:10

kosár is. A harmadrészest és félvékást „gép alá" használják, vagy pl. a kondás részét mérik vele. Decsen a szakajtóval, *kisszakajtóval* formában azonos a búzamerésre használt *nyolcados*. A Sárréten a *kosár* 10, a *szakajtó*, vagy *félkosár* 5 literes.

Országosan ismert típus a szakajtóval azonos funkciójú ovális *veknis kosár* (Tiszavalk, Taktaszada), *vekni* (Mohács, Dunaszekcső) *vekli* (Tiszavalk),

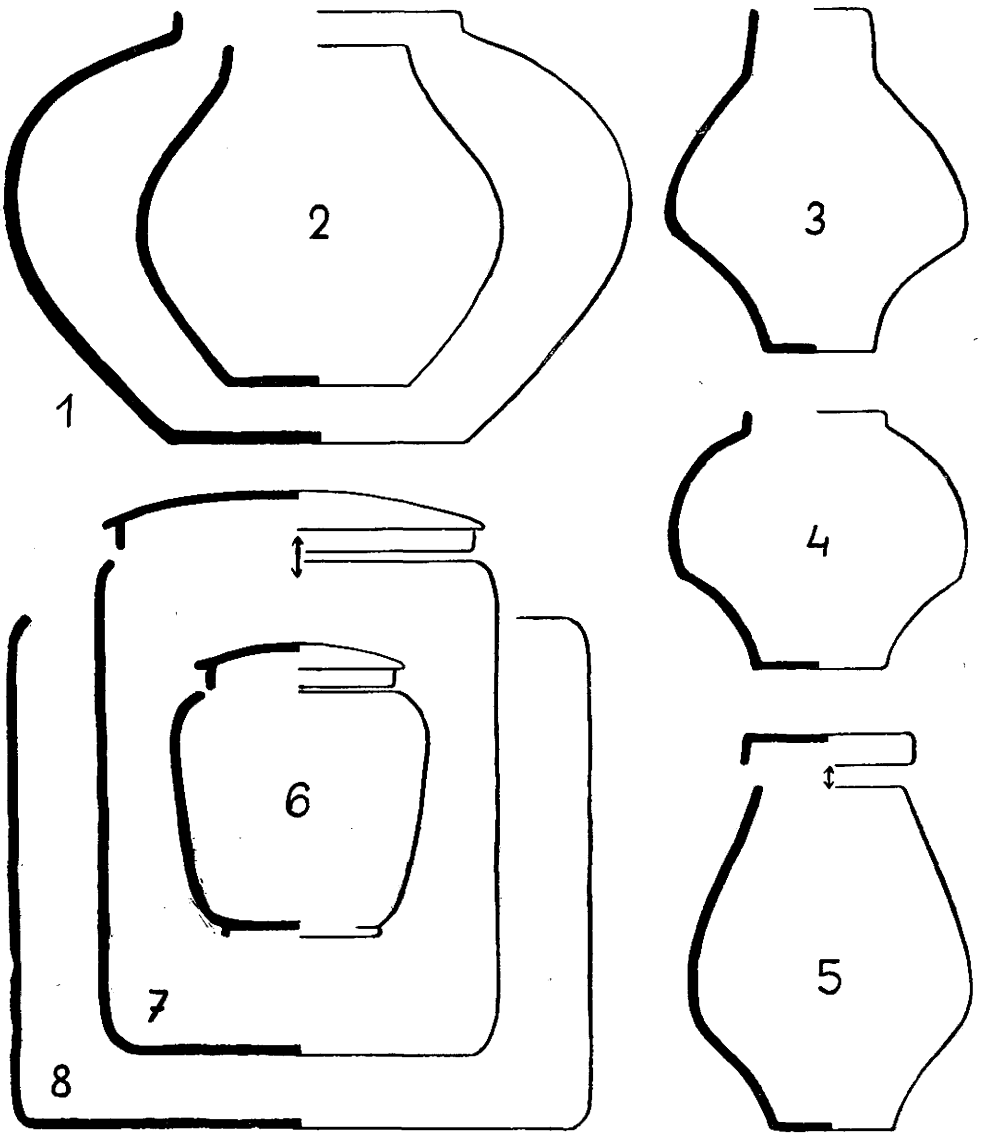

14. ábra. 1: Búzakosár. Hugyag. (F. 71656.) *2:* Tolna m.? (F. 71693.) *3: Pók.* Rédics. *4: Kópic.* Csonkahegyhát. *5: Toboz.* Nógrádszakál. (F. 71656.) *6: Pupujka.* Szentes. *7—8: Búzáskosár.* Szentes. —1:15.

cipókosár (Tiszavalk). Ugyanezt a készítményt használják evőeszköz tartására is *villatartó*, *kanáltartó*, *eccájgos* néven.

Egészében országosan elterjedt típuskört képeznek a spiráltechnikával készült, kamrában, vagy padláson tartott mag- és liszttartó edények is *(I.B. b.* 6—7.), e kör táji differenciáltsága azonban mind a forma, mind az elnevezés tekintetében nagy. Mivel a név különböző változatai valószínűleg nem kapcsolódnak formai ismérvekhez, a két szempontot külön kezelhetjük.

Általában gömbölyded, vagy tojásdad alakúak az Alföldön készített és használt, tojás, bab és egyéb magvak, liszt, korpa tárolására szolgáló spirál-edények. Találunk azonban élesebben profilált darabokat is. Méretük általában nem haladja meg a 60—70 cm-t. Csak néhány pontról ismerünk nagyobb hombárokat. Ezek ugyancsak tojásdad alakúak, vagy a hengerformához közelítenek (14. ábra 6—8.). A Szentes-berekháti óriás búzatartó hombár csaknem teljesen hengeres, magassága 90 cm, anyaga szalma. A gyékényből készült vajdácskai (Bodrogköz) liszttartó *hordó* belső oldalát sárral, vagy tésztával tapasztják. Jellemzőbbek az Alföldre a főleg tojás és bab tárolására szolgáló kisméretű, 20—40 cm. magas spiráledények. — A dunántúli tartóedények funkciója azonos, magot, tojást, aszalt gyümölcsöt tartanak bennük. Elütnek az alföldiektől általában még nagyobb méretűkkel és bonyolultabb profilvonalukkal. A Nyugat-Dunántúlon (Zala m.: Szentmargitfalva, Csonkahegyhát, Hernyék; Vas m.: Felsőszölnök, Velem, Nagykölked stb.) is megtaláljuk a gabona tárolására szolgáló nagyméretű hombárt, alakja a kisebb darabokhoz hasonlóan tojásdad. A kisebb tároló edények, de gyakran a nagyobbak is, főleg az Alföldön kapnak kis talpgyűrűt is. A fedél spirálfonatú kerek lap, néha (Nógrád m.) a szélén lefelé hajló peremmel (14. ábra 5.), általánosabban belső oldalára a talpgyűrűhöz hasonló módon felerősített gyűrűvel (pl. 11. ábra 1—2. stb.), néha hosszabb spirál-hengerrel (11. ábra 4.), mely az edény nyakába illeszkedik.

A spirál-tárolóedények népi megnevezései a következő tarka sort adják: *kupujka* (Nyíradony, Tiszaladány, Cigánd, Tiszaszöllős, Tiszaroff, Tiszasüly, Tiszasas, Ócsöd; MTsz: Nagykunság, Csongrád m; — megjegyzendő, hogy Tiszaladányban és Kunmadarason vesszőkosarat is neveznek kupujának), *kupujkó* Sárrét, Hajdúböszörmény, Komádi; MTsz: Hajdúszovát) *szupujka* (Prügy; jelenthet kobaktökből való tojástartót is), *pupujka* (Nyíradony, Hajdúböszörmény, Taktaszada, Szentes; Szentesen jelenthet tökből készült tojás-vagy sótartót is; Vésztőn — Békés m. — a pupujka jelentése: 'korbács'[44]), *bubujka* (Szolnok m.: Nagyiván), *puplyik* (Galgamácsa), *pópik* (Zala m.: Szentmargitfalva), *pók* (Zala m. egész területe) *pohájos* (Kecskemét, Pest m.: Felsőalpár; Szolnok m.: Csépa[45]; MTsz: Szatmár m.), *toboz* (Nógrád m.: Nógrádszakáll, Patvarc, Piliny[46]; Heves m.: Maconka,[47]) *koboz* (MTsz: Heves m.; jelenthet tökedényt is), *kubuz* (Tiszadorogma, Jászkisér), *kuzup* (Tiszavalk, Tiszadorogma; Korlát-helmecen — Ung m. — jelentése 'kéregkosár', s a MTsz is ebben a jelentésben ismeri Abaújból, *kazup* formában Szatmárból, Nagybányáról, Sárospatakról, Munkácsról, Beregrákosról), *kófic* (MTsz: Csepreg — Sopron m. —), *kópic* (Vas és Zala m. csaknem egész területe; MTsz: Győr m.), *kósics* (Vas m.: Szentpéter-

[44] A Magyarság Néprajza. Bp. 1937. IV. 400. (Forrásmegjelölés nélkül).
[45] A Néprajzi Múzeum gyűjteményében.
[46] F 71655—71656.
[47] A Néprajzi Múzeum gyűjteményében.

fa), *kópec* (Zala m.: Szentmargitfalva), *kóbor* (Békés m.: Nagyszénás,[48] Tolna m.: Sárszentlőric, Decs,[49] MTsz: Sopron vidéke), *kalabur* (Mohács; elsősorban a hasonló alakú, tojásdad, vesszőből font *hústartó kas* neve, s az adatközlők is sokácból átvett szónak tudják), *burkus* (Nemesgörzsöny[50]), *bucsër* Tolna m.: Pálfalva, Miszla, Kisszékely; MTsz: Kemenesalja, Somogy, Balaton vidéke, Göcsej, Vas; Decsen jelentése: vesszőből font csirkeburító), *fucser* (Szenna[51]),

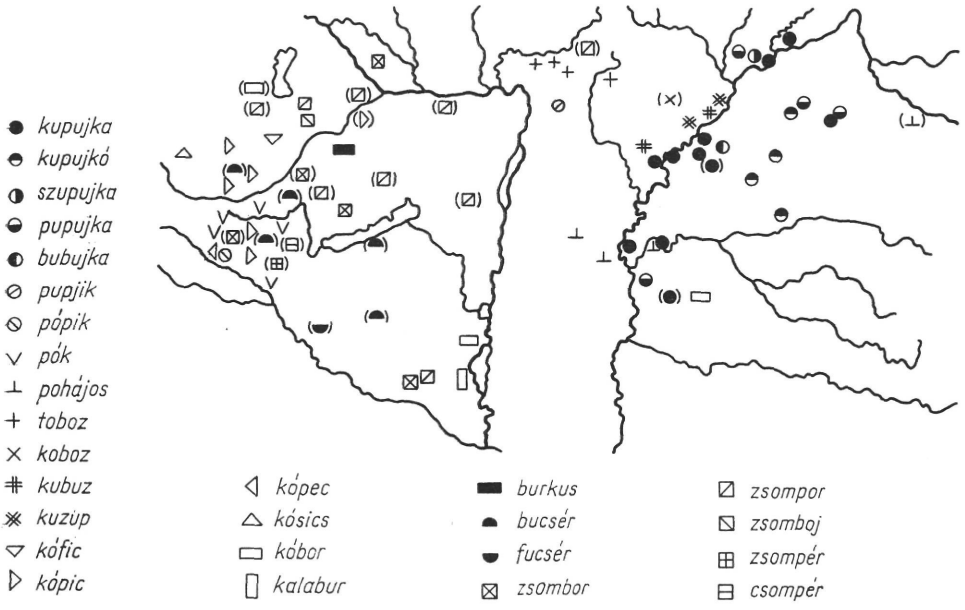

15. ábra. A spirálfonású tárolókosarak megnevezésére szolgáló terminusok elterjedése. (A zárójelbe tett jelek pontosan nem lokalizálható adatokat jelölnek.)

zsombor (Baranya m.: Kisasszonyfa; MTsz: Csallóköz: Arak, Kemenesalja, Vas m., Göcsej, Sümeg; a MTsz szerint Göcsejben jelentése még: sás, káka [tréf.]), *zsompor* (Sarród; MTsz: Győr m., Sopron m., Komárom m., Kemenesalja, Veszprém m., Baranyaszentlőrinc, Fehér m., Nógrád m.), *zsomboly* (MTsz: Sopron m.: Röjtök), *zsompér* (MTsz: Zala m.), *csompér* (MTsz: Zala m.), — *hordó* (Vajdácska), búzakosár (Nógrád m.: Hugyag). (15. ábra).

Bár több ponton a csúcsos vesszővázra font típust vallják az eredetibb formának, ma szinte mindenütt megtaláljuk a gyékényből, vagy rozsszalmából, zabszalmából (Vendvidék) kötött *méhkas*okat, *kasokat*, *kosokat*, *méhkosarakat* (Tiszaladány) *köpü*ket (Vajdácska, Abaújalpár, Nagylónya), vagy *kosar*akat (Vendvidék) *(I. B. b.1.)* Alakjuk legtöbbször félgömbboltozattal lezárt henger, néha csúcsosak, vagy profiláltak. A spirálfonású méhkast néhány kutatópont

[48] A Néprajzi Múzeum gyűjteményében.
[49] A Szekszárdi Múzeum gyűjteményében.
[50] Kisbán Eszter gyűjtése.
[51] Nyiri Antal: Szenna. Kaposvár 1930.

kivételével sárral, lótrágyás sárral, marhatrágyás sárral, hamus-trágyás sárral, meszes sárral tapasztják. Az Alföldön (Szatmár, Hajdúság) a gyékénymékasoknak gyakran *fogójuk* is van. Kezdéskor a csúcsba kenderkötéldarabot, gyékénykötéldarabot, háromágú gyékényfonatból formált hurkot erősítenek. Tiszavalkon, Prügyön készítenek a méhkasokhoz 12—15 cm magas hengeres hosszabbítót, *tóddást* is, jó hordáskor a kast erre állítják.

A kenyér alakját követi formában az alföldi *kenyértartó* (Vajdácska, Prügy, Taktaszada, Tiszadorogma, Tiszavalk, Hajdúböszörmény) *kenyérkas* (Tiszavalk), *kenyérkosár* (Prügy, Kecskemét), *kenyeres kosár* (Jászapáti; Brassó m.: Krizba) (11. ábra 17—19.). Fedele domború vagy csúcsos, csúcsát gyakran gyékénybojt díszíti. A megszegett kenyér tárolására kiválóan alkalmas, s emellett parádés kivitelben a ház egyik dísze.

Különösen az Alföldön használatos a széles, alacsony függőleges fallal ellátott *párszárító* (Prügy, Tiszavalk, Tiszaroff), *páros* (Tiszavalk), *komlószárasztó* (Nagylónya), *kenyérkovásztartó* (Göcsej), *kovásszszárasztó* (Sárrét), *kovászos kosár* (Nyíradony). *(I. B. b.* 2.) Rendeltetését neve jelzi; használnak azonban ugyanitt *gyümölcsszárító* néven hasonló készítményeket gyümölcsaszaláshoz. is A párszárítót ma már gyakran vesszőből fonják. (10. ábra 7—8.)

Spirálmunka az ovális fenékre épített, egyik oldalán két füllel ellátott, nyakba akasztható vajdácskai *szatyor*, *vetőszatyor* is. Alsóbereckiben és a Sárréten is készítenek hasonló spirálfonású szatyrot. — A Vas megyei Tarcsáról ismerünk vödör alakú vízhordó edényeket (10. ábra 10.). Egy hasonló, zsúpszalmából készült felvidéki darabot a Néprajzi Múzeum is őriz. Bár a spiráledények készítői gyakran dicsekszenek azzal, hogy kosaraikban a víz is megáll, víz- vagy folyadéktároló spirálkészítmények létére több adatunk nincsen. Spiráltechnikával készült karos kosárról csupán egyetlen kutatópontról van adatunk (Velem, Vas m. *szatyor:* NÉ 1961. 76., 24. ábra). Figyelemre méltó adat viszont, hogy vesszőfonással készült megfelelője ugyanott mindössze 60 éve ismeretes. Spiráltechnikával készült fonatok szállítóeszköz-funkcióban általában ritkán szerepelnek. Sprilálfonású kétfülű szállítókosarat is csak Vas m. két pontjáról ismerünk (Pálmafa: *cifravéka*, [13. ábra 7.]; Felsőszölnök: *korbola* — NÉ 1961. 76., 25. ábra — az utóbbi vend adat). — Figyelemre méltó tárgytípust képviselnek a Néprajzi Múzeum halászati raktárának Hegykőről (Sopron m.), Tyukodról, az Ecsedi lápról származó háti *puttony*ai *(I.B.b.*3.*)* Egyik oldalukon kissé lapított, gömbölyded vagy tojásdad alakú, durva kötésű edények, oldalukon a heveder felerősítésére szolgáló, kenderkötélből formált fülekkel. Anyaguk gyékény. Rendeltetésükről sajnos nincs adatunk. Speciális funkciót tölt be a 16. ábrán bemutatott *gyermekülő*, *gyermekkosár*. Elterjedési adatai: Tiszavalk, Tiszadorogma, Szolnok m.[52]). — A számos egyedi forma, egyéni ötlet szülte spirálkészítmény ismertetését mellőzöm.

Dísznek is számítanak az Alföldön használt finomkötésű dohánytartók (12. ábra 11.). Megfelel a szalmakosár só tartására is. A 12/10. ábrán göcseji *sósvékát* látunk.[53] Anyaga szalma. Az Alföldön gyékényből készítenek sótartókat a nagyobb kupujkák formájában. A dohánytartókhoz hasonlóan cakkos sorokkal, díszes lábazattal látják el a kézimunka-kosárkák számtalan alakban fellépő változatát. E dísztárgyak kötése rendkívül finom, a spirálhurka vastagsága 6—10 mm.

[52] A Szolnoki Múzeum gyűjteményében.

[53] A „Göcsej" megjelölésű adatok forrása: Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár 1914. 634. stb.

A teljesség kedvéért meg kell még emlékeznünk a sík spirálfonatokról *(I.B.a.)*. Nemcsak az Alföldön, hanem Brassó megyében, Zala megyében is készítenek ovális, vagy lekerekített sarkú téglalap alakú *lábtörlő*ket, *putyogó*kat, *topogó*kat, *talpalló*kat spiráltechnikával. Kerek síklap a göcseji *asztalkarika*, *perec*, a kormos edényt állítják rá. Az Alföldön evőeszközt tartanak a falra akasztott, kerek spirálfonat, a *kanáltartó* hurkaiban. Több figyelmet érdemel ezeknél a Nyugat-Dunántúlon használt, vesszőből kötött elliptikus síkfonat, az *ökörkalap* (Alsórönök, Szombathely vidéke), *tehénszarvra való* (Szatta), melyet a szekérbe fogott ökör szarvára tűznek, hogy a naptól védjék.

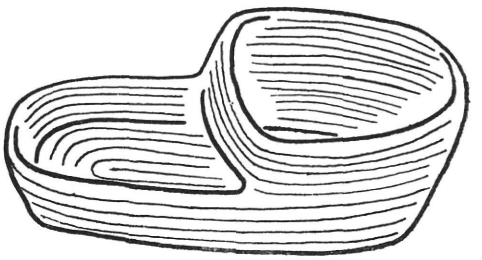

16. ábra. Spirálfonású *gyermekülő* gyékényből. Tiszavalk

A készítők

A récens és közelrécens paraszti kultúra szintjén korántsem minden parasztember ért a spirálkosarak készítéséhez. Nyugat-Zalában minimum minden családban (vagy inkább nagycsaládban) egy ember, az Alföldön maximum egy-egy faluban néhány ember tud spirálkosarat kötni. A nyelvterület túlnyomó részén legtöbb esetben *paraszti specialisták* az ismeretanyag birtokosai. Munkájuk inkább alkalmi jellegű, jobbára rendelésre dolgoznak, viszontmunkáért, vagy — ritkábban, a nincstelenek vagy ellátatlan öregek — pénzért. Piaclehetőségeik illetve piacigényeik a falu, tanyakörzet kereteit alig lépik túl.

A Nyugat-Dunántúlon néhol még fellelhető rendszer a kosárfonás kérdését a családi (nagycsaládi) munkamegosztás kérdésével kapcsolja; az általánosabb specialista-rendszer a faluközösségen belüli munkamegosztás motívuma; néhány esetben azonban a tájon belüli vagy tájak közötti munkamegosztásban is szerepet kap a spirál-kosárfonás:

Tiszavalk (Borsod m.) gyékény-spirálmunkára specializálódott árutermelő parasztfalu. Adatközlőim visszaemlékezései szerint a 30-as években a családoknak több mint a fele foglalkozott a mezőgazdasági munka, illetve munkalehetőségek szüneteiben kosárkötéssel. A közvetlen környék gyékénytermő vízeinek kiélése után minden nyáron családonként mentek gyékényt vágni nagyobb távolságokra is.

A családok férfi- és nőtagjai egyaránt kötöttek. A termelt árut félmegyényi körzetben értékesítették, házaló cigányok útján. A hagyomány szerint a tiszavalki expanzív kosár-háziipar a 10-es években, az első világháború körüli időkben indult, s gyűjtésem időpontjában (1957) mint szociálisan feleslegessé vált intézmény, erősen visszaszorult már, de még élt. — Hasonló természetű lehet a tiszapalkonyai (Borsod m.) kosárkötő háziipar is. Bár helyszíni gyűjtésre nem volt lehetőségem, Borsod, Hajdú és Szolnok megye számos pontján megtaláltam a Palkonyán kötött, színezett szíjáccsal varrt, díszes szalmakosarakat.

Fonónyersanyagban szegény tájakon a máshol fonással előállított használati cikkeket igyekeznek helyi nyersanyagból, más technikával készíteni. (Pl. Hegyköz: *szakajtó*, fából vájt kisteknő, a spirálfonású szakajtókkal megegyező funkcióban'.) Ennek ellenére szokott kiépülni rendszeres kereskedelmi

kapcsolat a nyersanyagban bővelkedő tájak szegényrétege és a szomszédos nyersanyagszegény táj között, 50 km-nél nem nagyobb hatósugárral. Ennek példáját látjuk éppen a Bodrogköz és a Hegyköz esetében, vagy a Muraközben.

A spirálfonás értői és specialistái általában férfiak (Sárrét, Prügy, Szentes, Kerekfalva, Kondorfa). Néhol nők és férfiak egyaránt kötnek, illetve nők is lehetnek specialisták (Tiszavalk, Hajdúnánás, Mohács, Szentmargitfalva, Kútfej), a díszesebb és nagyobb darabokat azonban itt is férfiak készítik. Felén (Marosszék) Orbán Balázs szerint csak nők kötnek spirálkosarat — e homályos fogalmazású leírásból származó adat azonban talán nem teljesen hiteles. Elsősorban a nők kötnek a cigányoknál.

Külön kérdést jelent a cigányság spirálmunkája. Az országszerte megtalálható, vályogvetésből és napszámosmunkából élő, cigányul már nem beszélő ún. *magyar-cigányok* faluszéli telepei — különösen az Alföldön — a gyékényspirálmunka megannyi központja. (Adatok: Nyíradony, Taktaszada, Tiszaladány, Vajdácska, Nagylónya, Felsőtárkány, stb. stb.) Technológiájuk csupán annyiban tér el a parasztitól, hogy általában földön ülve kötnek, egyik visszahajtott lábuk sarkával rögzítve a munkadarabot. További eltérést jelent, hogy a spirálhurkát legtöbben nem jobbra, hanem balra vezetik. A spirálmenetnek ez az iránya azonban, mely a kosár felülnézetében az óramutató járásával megegyező forgást mutat, a cigány kosárkötőknél sem kizárólagos, s az ellenkező forgásirány sem kizárólagos a parasztoknál: a tiszavalki kosarak forgásiránya például döntő többségét tekintve az óramutató járásával egyező. A fenti eltérések dacára biztonsággal állíthatjuk, hogy a cigányok spirálmunkája genetikus értelemben nem saját kultúrájuk tartozéka, hanem átvétel a magyar paraszti kultúrából. Ennek főbb bizonyítékai a következők: A cigányok technikai terminológiája alapjában megegyezik a környéken dolgozó paraszt-kosárkötőkével, de annál lényegesen szegényebb; a legöregebb cigány-kosárkötők még tudnak cigányul és azt vallják, hogy a kosárkötés terminusainak, de még a gyékénykosár-típusok magyar megnevezéseinek sem volt cigány megfelelőjük; végül pedig: a cigányok semmiféle gyékénymunkát nem készítenek saját használatukra. — A gyékénykosarak fonása ma az Alföld több pontján már szinte a cigányság privilégiuma. Egy-egy településük általában három-négy falura terjedő körzetet lát el, pénzért, vagy gyakrabban élelemért eladott áruival. Hogy e helyzet csak újabbkori fejlemény, arra fényt vet egy prügyi adat: A faluban több idősebb parasztember ért a gyékénykosarak készítéséhez, de inkább csak szalmával dolgoznak, a gyékénymunkát szégyelnék, „*mert ma már csak cigányok kötnek gyékényt*". — Figyelemre méltó körülmény mellesleg, hogy zsúpszalmával dolgozó cigányokról csak egy adatunk van (Abaúj m.: Ujfalu). A szalma-spirálmunka területein a magyarcigányok inkább vesszőkosárfonással foglalkoznak.

*

A spiráltechnikájú kosárfonás — mint az önellátó jellegű paraszti életforma tartozéka — az egész vizsgált területen megfigyelhető mértékben eltűnőben van. Míg Gönczi korában a göcseji háznál 8—10 kópic is volt, ma 2—3 háznál találunk egyet. A visszaszorulás oka az ipari kerámia és fémedény térhódítása, valamint a termeszthető nyersanyagra épülő, gyorsabban iparosodó vesszőkosárfonás.

II.

Az anyagnak a lehetőségekhez mérten teljességre törekvő bemutatása után vonjuk le a kínálkozó tanulságokat és kíséreljük meg a problémákat történeti összefüggéseikben szemlélni.

A gyékényt fonáson kívül felhasználják még mint tömítőanyagot a kádáriparban, s több vidéken használják kötözőanyagnak is. Emellett gyökere ínségkenyér alapanyaga volt, bolyhos termését pedig a tapló pótlására használták tűzgerjesztésnél. E felhasználásai azonban fonóanyag-funkciójához mérten aránytalanul jelentéktelenek, és nem teszik indokolttá pl. a növényrészekre is kiterjedő terminológiát. Éppen ezért a gyékényre vonatkozó paraszti anyagismeretnek és a gyékény gyűjtögetésének vizsgálata a technológiatörténet számára szolgáltat anyagot s fontos számunkra az a tény, hogy a vizsgált anyag bizonyos elemei országos egyezést sejttetnek. Külön alá kell húznunk, hogy ezek az egyezések egyáltalában nem csak azokra a részletelemekre terjednek ki, amelyeket csupán a gyékényszövő kutatópontokon (Bősárkány, Sarród, Tápé, Sárrét, Bodrogköz) találunk meg (kétségtelenül ilyen pl. a selyem ~ stb. terminus), hanem döntő súlyban olyan momentumokra vonatkoznak, amelyek a spiráltechnikával is kapcsolatosak lehetnek, és fellépnek a ma gyékényszövést nem ismerő, kizárólag spiráltechnikát felmutató kutatópontokon is (ilyenek elsősorban a gyékény-speciesek megjelölésére szolgáló terminusok, valamint a növényrésznevek közül a *nyíla* ~ stb. és *farka)*. Az egyező elemek egy részét ki kell kapcsolnunk az összehasonlító vizsgálatból, mivel lehetséges, hogy a nádgazdálkodásból kölcsönzöttek, illetőleg legalábbis közösek a nád- és gyékénygazdálkodásban s így nem bizonyíthatják a gyékénygazdálkodás anyagának országos egységét (ilyenek a sarlóalakú vágószerszám, valamint az egyező egységek és ezek nevei: *kéve, kúp)*.

A nyersanyagismeret egyezésein túlmenően alapjában egységes képet ad a technológia egésze. Különösen szembeszökő az egység a gyékényes vidékek vonatkozásában. Egyezőnek mondható a testhelyzet (a cigányokat nem tekintve), a munka manuális mozzanatai (a forgásiránnyal kapcsolatban tett megjegyzések fenntartásával), a kosárkötőtű alapformája, az öltésmódok nagyrésze, a rózsa, a talpgyűrű alkalmazása, a fülezés módjai. Helyi jelenségnek csupán a díszítőöltések alkalmazását tarthatjuk. Sajnos a technológia összehasonlításra alkalmas terminológiát nem nyújt.

Nem tekintettem központi feladatomnak, hogy a készítmények funkciójának kérdését részletesebben elemezzem. Annyi azonban az anyag bemutatásból kiderült, hogy a vizsgált terület a tárgytípusok, s ezek hátterében a funkció, a szükséglet szempontjából is messzemenő egységet mutat. A magyar paraszti kultúra elsősorban a mezőgazdasági termények tárolásának igényével lépett fel technikánkkal szemben, minden egyes tájegységben és minden lényegesebb tárgytípus esetében e döntő kérdés állott előtérben. Csak szórványos adataink vannak spiráledények szállítóeszköz-funkciójára, lehetséges azonban, hogy e szórványjelenségek fontos archaikumra utalnak. Más tárgytípusokat (pl. a szakajtót) a paraszti életmód viszonylag fiatalabb alkotóelemeit képező munkafolyamatok hívták életre, a lényegesebb esetekben területünkön ugyancsak egységesen. Bizonyos speciális tájtípusok mögött állhatnak speciális táji szükségletek, s bizonyos, a paraszti életforma mellett létező életforma-típusokhoz is kapcsolhatunk talán egyet s mást (pl. háti puttony).

Számba véve ezután az összehasonlításra előkészített anyagban a különbözőségeket, legszámottevőbb jelenségként a nyersanyag kétféleségét kell megvizsgálnunk.

Mint láttuk, a spiráltechnika az Alföld területén elsősorban a gyékényhez, a Dunántúl és Felvidék területén a zsúpszalma-nyersanyaghoz kapcsolódik. E helyzet létrejöttének okát egyszerűen a táji nyersanyagadottságokban kell látnunk. Az Alföldön gyékény elegendő mennyiségben áll rendelkezésre. Ahol csak az utolsó időkben fogyott meg, ott éppen jelenleg történik az átállás zsúpszalmára (Prügy, Békés). A Dunántúl azon részein, ahol gyékény még jelentősebb mennyiségben van (Kelet-Tolna, Fertő-vidék), gyékényből készül a spirálmunka, s csak Zalában, Vasban, ahol a gyékény szinte ismeretlen, teljes a zsúpszalma uralma. Hozzátehetjük mindezekhez, hogy ott, ahol más nyersanyagok (pl. fa) a táj adottságából eredően nagyobb szerepet kapnak, uralmuk alá vonják azokat a funkcióköröket is, melyek a síkabb tájon a spiráltechnikához kapcsolódnak (fából faragott szakajtó stb.) Valószínűleg nemcsak az adatgyűjtés rossz eloszlása okozza, hogy a Felvidékről és Erdélyből alig van adatunk, a spiráltechnika itt ténylegesen alárendelt, jelentéktelen szerepet játszik. — A technika bizonyos elemei (öltésmód, fülképzés stb.) terén tapasztalt differenciáltságot pontosan tudjuk kapcsolni a két nyersanyag elterjedésének térképéhez, úgyszintén a lyukatlan kosárvarrótű és nagyjából a fonógyűrű használatának elterjedése is a szalma-spirálmunkához kapcsolható. Hatással van a nyersanyag a forma elemeire is, mivel azonban a determináció áttételeken (a technikán) át hat, s a formát egyéb is determinálja (a funkció), az adott formai elemek differenciáltságát nem tudjuk esetenként kapcsolni a nyersanyagkülönbségekkel.

A zsúpszalma földrajzilag szinte alig korlátolt nyersanyag, ennek ellenére ahol elegendő a gyékény, ott mellőzik. Ez arra enged következtetni, hogy területünkön a gyékény volt a spiráltechnika eredeti nyersanyaga. Elterjedése a magyar táj kultúrtájjá alakulása előtt a mainál sokkal nagyobb lehetett, s visszavonulása még ma is tart. Feltevésünket talán támogatja az a tény is, hogy a gyékényterületen a tárgytípusok száma és a készítmények egyedszáma is jelentékenyen nagyobb. A szalmagazdálkodás egyébként is viszonylag fiatal jelenség. Ha a spiráltechnika múltját nagyobb időtávolságig akarjuk követni, csak gyékény nyersanyagra gondolhatunk.

További tényezője lehetne a táji differenciáltság mögött álló háttérnek az etnikai tagoltság. Anyagunkban azonban egyetlen olyan elemet sem találunk, melyet valamelyes bizonyossággal is a nyersanyag- és funkció-determinációktól független etnikus tényezőnek tekinthetnénk.

Anyagunk térbeli differenciáltságát vizsgálva szólnunk kell még egy feltűnő jelenségről, tároló funkciójú spiráledényeink megnevezésének rendkívüli sokféleségéről. Az eddig történt anyaggyűjtésből összeállított lista 12 szót ad, összesen 27 hangalakváltozatban (15. ábra).

Anyagunk történetének nyomon követése az adatok hiányának akadályába ütközik. A néprajzi kutatás 1841-ből szolgáltatja a legrégibb adatot, Debrecen környéki dohánytartó és hegyes fedelű kenyérkosár puszta említését.[50] A régészet a középkorból semmiféle effektív maradványt nem tárt fel. Nem segítenek az ábrázolások sem, mivel a spirálkészítmények nem annyira szállítóeszközök, mint inkább kamrában eldugott tárolóedények. Egyetlen adatforrásunk maradt: a szótárirodalom és a szótári adatok nyelvészeti feldolgozásai.

Az OklSz. 1577-ből adja az első adatot a „szakajtó" szó feltűnésére. A „harom zakaztho cheren" említése mindenesetre a fonott (spiráltechnikával fonott??) szakajtó meglétét jelenti. 1635-ből viszont már „szakasztó teknőcské"-ről is hallunk. A szakajtó szó pontosan kifejezi a megnevezett tárgy funkcióját, s mivel a tárgytípust szinte országosan e szó változataival jelölik, kapcsolatuk stabilnak látszik. Ebből következik, hogy a szakajtó mint tárgytípus nem lehet idősebb a kelesztett kenyérnél.

Lényegesen nagyobb múltra gondolhatunk a funkció alapján a tároló-edények esetében. A tartóedényekre alkalmazott népi terminusok azonban nem találtak utat — valószínűleg nem a forrásokba, hanem a NySz-ba és az OklSz-ba. Egyedül a *kóbor* szóra kapunk adatokat. 1621-ben tűnik fel „canistrum" értelemben, 1673-ban ‚kétfülű kosár, a *kazup* szinonimája. Kétséges tehát, hogy vajon a XVII. században is a mai értelemben használták-e a szót. A *kazup* szó — mint láttuk — ma is csak szórványosan él ‚spirálkosár' jelentésben. Elsődleges jelentése valószínűleg ‚kéregkosár' volt. Így a meglétére vonatkozó szótári adatok nem jelentenek számunkra semmit. — És ezzel meg is szakadt az a fonál, melynek szálán a múltba juthatnánk.

A bemutatott anyag felvetette történeti problémák közül elsőként egy részletkérdés kínálkozik vizsgálatra: a spirálkosaraknak a paraszti mértékegységrendszerrel való összefüggése.

A *véka* elnevezésű kónikus spiráledény típusát megtaláljuk a Nyugat-Dunántúlon Sarródtól a Muraközig. Űrtartalma 20—30 liter között mozog, elkészítés közben nem is nagyon lehet ennél pontosabban kiszámítani a méretet. Mint láttuk, szemes termények merésére, ritkábban tárolására használták, vele mérték ki a kondás részét. Ugyanitt a hivatalosan elfogadott mértékegység azonban nem ez, hanem a kádár csinálta 56 literes, nagyjából egyező alakú *mérő* volt. Hogy a véka e mérővel is összefüggésben van, azt bizonyítja rédicsi neve: „fertálos". Léva környékén mérőeszköz a 25 liter űrtartalmú, felfelé enyhén szélesedő hengeres fakád, a *vékás*. Ugyanott használnak egy formában és méretben pontosan az előbbivel egyező, ugyancsak „vékás" nevet viselő spiráledényt is, mint Dunaszekcsőre települt 40 éves adatközlőm mondotta, szemtermények tárolására. Rédicsen ugyanilyen hengeres faedényt használnak mérőeszközként és ugyanilyen hengeres szalmaedényt tárolásra, mindkettő neve *mérő*.

Az Alföldön a gyékénykosarak vékának nevezett típusa ismeretlen. Tiszavalkon azonban a szakajtó alakú kosarak méretkategóriáinak megnevezése véka-alapon történik, használnak *egész-*, *fél-*, *harmad-*, és *negyedvékás* (= szakajtó, az Alföldön általános „szakajtó", „gyékénykosár" méretében) kosarat. Adatközlőim szerint ezekkel sem mértek, legfeljebb „részt", csupán a megnevezés kérdését oldották meg így. Hasonló a kosarak nagyságrendje Tiszaladányban is. Hogy a *kosár* megnevezés is jelenthet meghatározott méretet, arra példa a sárréti 10 literes *kosár* és 5 literes *félkosár* esete. A szakajtó országszerte egyöntetű méretére vetnek fényt az olyan megnevezések, mint pl. *nyócados* (Decs).

Véka szavunk mértékegység értelemben a XV. század végétől fordul elő. Az első adatot 1490-ből hozza az OklSz. a XVI. században pedig használata általánossá és ilyen értelmű jelentése differenciálttá lesz. Feltűnik azonban a szó már sokkal korábban, a XVI. század végi Besztercei Szójegyzéktől kezdve 'kosár' jelentéssel, s a XVI—XVII. századi szótárak is lerögzítik ilyen értelmű használatát. Ha összevetjük a szó történetét a fent vázolt mai helyzetképpel,

arra a jogos következtetésre jutunk, hogy *véka* nevű kosár előbb volt, mint „véka" mértékegység. A mértékegység szükségletének megjelenésekor az új fogalom, a mértékegység felvette annak a tárgynak a nevét, mely ettől kezdve mérőeszközül szolgált. De a XVI-XVIII. században is a véka afféle népi mértékegység maradt. LEDERER EMMA dolgozatából[54] jól ki tudjuk venni a hatóságoknak azt a törekvését, hogy a gyakran változó hivatalos köbölt, vagy a mérőt hozzáigazítsák a helyi hagyományokhoz, a spirálkosár eredeti funkciója megszabta méretkövetelményekhez ragaszkodó vékával. E kísérlet során sokszor igen erőltetett, körzetektől és új hivatalos egységektől függően 2, 4, 2 ½ stb. osztószámokkal dolgoztak. A nyugat-dunántúli vékakosár végül is megrögződött az utoljára uralomra jutott pozsonyi mérő (62,5 liter) felerészét, fertályát kitevő nagyságban, s így élt meg máig. Eredeti funkciójába azonban a mértékegység-szükséglet megszünte után nagyrészt visszazökkent.

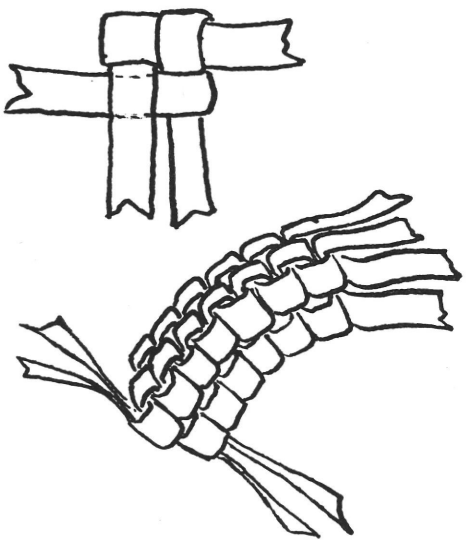

17. ábra. Négy gyékényszálból font díszes szakajtófül. Szentes

A göcseji, szalmából kötött kicsiny, kancsó alakú sótartó neve *sósvéka*. Kondorfán ugyanez *sótartó véka*. A sopron megyei Hegykőn a varrókészletet rejtő szalmakosárka neve *varróvéka*. A szakajtó neve Kondorfán *véka*, Vas megye más részein *szakasztó véka*, Csonkahegyháton *kisvéka*. Ezek az adatok azt a gyanút keltik, miszerint a véka szó eredetileg általában a kosarat jelentette. Esetleg éppen a spirálkosár neve volt; mivel azonban Fehér megyében, a Bakonyalján, Szennán, Dél-Zalában neveznek vesszőkosarat is vékának, ezt biztosan nem állíthatjuk. Bizonyos mindössze annyi, hogy *véka* szavunk a középkorban a fonott kosarak egyik jelölője volt, — s e kitekintéssel sikerül a spiráltechnika egy tárgytípusát a középkorig visszavezetnünk.

Ugyancsak a mértékegység-kérdéssel függ össze a baranyai, mintegy 60 liter űrtartalmú, formában a vékához hasonló *szapu* kérdése is. Első említéséről 1444-ből tud az OklSz, jelentése ekkor s a későbbi adatokban is mindig mértékegység, általában mérő nagyságrendben. Bár Mohácson ma a szó fejen hordott vesszőkosarat jelent, ezen egyetlen adatból nem következtethetünk a szó eredeti ‚kosár' jelentésére, s valószínűnek kell tartanunk, hogy a helyzet itt fordított: a mértékegység neve ragadt át a mérőeszközre. Hasonló lehet a háttere a spirálkosarakhoz fűződő hugyagi *félkila*, vagy a kisasszonyfai *zsomborfertály* elnevezésének is.

Következő lépésként a módszeres összehasonlítást kellene elvégeznünk a szomszédnépek és Kelet-Európa anyagával. Mivel azonban témánkat e nép-

[54] LEDERER EMMA: Régi magyar űrmértékek. Századok 1923. 123—157., 305—326.

rajzi irodalom a magyarhoz hasonlóan Európa-szerte szinte teljesen érintetlenül hagyta, e munkát sajnos még el sem kezdhetjük.

Módszeres összehasonlítás helyett csupáncsak utalok egyetlen elemre, amely összevetésre kínálkozik: egy a szentesi tanyákon élő gyékénykosárkötő specialista adatközlőm szakajtóit a 17. ábrán látható, négy gyékényszálból fonott füllel látja el (Ethn. LXXIII. 1962. 308., 4. kép.). Hasonló fülekkel díszített, finom munkájú gyékény-dohánytartókat és díszkosarakat találtam a Szentesi Múzeum, a Debreceni Múzeum és a Szolnoki Múzeum gyűjteményében is. A fonat pontos analógiáját a finn nyírkéregfonás anyaga adja: Finnországban e technikával készítik a funkciójában a magyar kutyagerincnek megfelelő *niirenpino*-t[55]. A fonat díszítő jellegű, létrejöttét sem funkciós igény, sem pedig nyersanyag nem determinálja, a konvergencia lehetősége szinte kizárt. Az adat így önmagában érdekes, a spirálkosárfonás magyar anyagának eredetkérdéséhez azonban semmit nem mond, mivel e díszfonat spirálkosáron való szerepeltetése minden bizonnyal másodlagos jelenség. E látszólag kelet felé mutató elem ellenére a *magyar anyagot, mely* — mint láttuk — *lényeges vonásaiban belső egységet mutat, s differenciáltsága elsősorban* az alapnyersanyag kétféleségének, tehát végső soron *földrajzi tényezőknek folyománya*, addig is, míg a módszeres összehasonlító vizsgálat elvégzésére mód lesz, *alapjában helyi gyökerű, a helyi földrajzi adottságokkal és a közép-európai paraszt-életformával kapcsolatos jelenségként kell értékelnünk.*

Az irodalom szórványos adataiból mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy a kosárfonás spiráltechnikája úgyszólván egész Európában ismeretes, sőt elterjedése Európán kívül is szinte korlátlan. Ugyanakkor a régészet szolgáltatta adatok alapján ismeretét ante quem az európai neolitikumra keltezhetjük,[56] illetőleg bizonyos meggondolásokat figyelembe véve ténylegesen még korábbra. Rendelkezünk adatokkal a technika hazai őskori múltjára vonatkozóan is.

Csalog József vetette fel a dél-alföldi neolitikum ún. „Körös"-kultúrájának keramikáját illetően a spirálkosarakból való eredeztetés gondolatát.[57] Érvelésének főbb pontjait összefoglalva, azokat némileg kiegészítve a következőket állapíthatjuk meg:

A Körös-kultúra hagyatékában talált edénycserepek törésiránya gyakran megmutatja a spirálhurkák összeillesztésének vonalát, s a rosszul eldolgozott belső felület hullámossága is sokszor áruló lehet. Ilyen nyomokból következtetve Kutzián Idával megegyezően[58] a Körös-kultúra uralkodó edényformálási eljárásának a spiráltechnikát tarthatjuk.

A kultúra keramikájának főbb edénytípusait vizsgálva a következőket tapasztaljuk: „A. Hombárok. Ezek a szokatlanul nagyméretű edények erősen jellemzik a Körös kultúra kerámiáját."[59] Magasságuk 26, 33, 40, 48, 60, 66 stb. cm. Alakjuk gömbölyded, nyomott vagy gyakrabban hengeressé torzult gömb. „Általában alacsony, rövid átmérőjű tömör talpkorongon állnak."[60] Ha van külön nyakrészük, akkor az hengeres, enyhén tölcséres. — E hombárok méretben és formában pontosan megfeleltethetők durva profilú, gyékényből készült recens alföldi spirál-tartóedényeinkkel (I. 12. ábra. 3, 4, 6. stb). Egyezik a funkció is: szemes termény, esetleg liszt tárolása.

[55] Nilo Valonen: Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen — unter besonderer Berücksichtigung finnischer Tradizion. Kansatieteellinen Arkisto IX. Vammala 1952. 255., 212—213. kép.

[56] Kathlen M. Kenion: Digging up Jericho. New-York 1957., több helyen.

[57] Csalog József: A Szegvár-tűzkövesi II. idolszobor és a tiszai „kultúra". Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, előkészületben.

[58] Kutzián Ida: A Körös-kultúra, Bp. 1944. 50.

[59] Kutzián I., i. m. 46.

[60] u. o.

„B. Puttonyalakú edények... Ívelt körvonaluk nélkülöz minden profiláltságot... Egyik oldaluk majdnem merőleges falú, de a szembenfekvő annál erősebben kiöblösödik..."[61] A lapított oldalon elhelyezett négy erős fül a heveder felerősítésére szolál. Talpkorongjuk alig kivehető. A hombárokénál magasabb cilindrikus nyak valószínűvé teszi, hogy e puttonyokban folyadékot szállítottak. — A méretek és a forma megfelel recens anyagunk puttonyainak. Utóbbiak rendeltetését azonban nem ismerjük, így a funkció szempontjából egybevetésre nincs mód.

A KUTZIÁN által külön csoportba sorolt „hordó alakú edények" voltaképpen a puttonyok közé tartoznak. — Határozottan elüt a Körös-kultúra egyéb agyagmunkáitól a „finom kidolgozású kerámia". E finomanyagú, vékonyfalú, simított felszínű, majdnem mindig díszítetlen edények távolesnek vizsgálódásunk körétől, valószínűleg nem is spiráltechnikával készültek. — A kónikus vagy félgömbös csészék, az egészen hasonló „fazekak" (? — főzőedény funkciójuk több darab esetében vitatható), valamint az ugyancsak egészen hasonló tálak jól illeszkednek a kosármunkák közé. Talpgyűrűjük magassága megfelel a kosarak egy spirálhurka magasságú talpának. Funkciójuk, ha valóban főztek vagy nedvdús élelmet tartottak bennük, ettek belőlük, nem egyezik egyetlen kosártípus funkciójával sem, de nem tarthatjuk kizártnak, hogy egy megjelenő új igény kielégítésére szánt tárgy utánozza a régibb más funkciójú tárgyat. — Speciális, „etnikus" formát jelentenek a közös kerámiában a mécsesek és talán még a lábas edények. — Vegyük sorra ezután a díszítést és az apróbb formajegyeket.

A Körös-kultúra jellegzetes díszítőeleme az egy vagy páros körömmel, esetleg valamilyen segédeszközzel képzett körömbenyomkodás, körömcsipkedés. E díszítésmód a „finom kerámia" kivételével minden edénycsoporton képviselve van. Mint díszítésnek célja, hogy az edény felületét ritmikusan tagolja. A csipkedéssel borított edényfelület esztétikailag is ugyanazt a hatást kelti, mint az öltésekkel tagolt spirálkosár (KUTZIÁN III/3, VI/13, XII/6, 1, XI/3, XXVIII/7, XXXIX/9). Az esetek többségében a csipkedés érthető okokból rendezetlen, felületes, vannak azonban töredékek, melyek a spirálkosár felületének egészen hű utánzatai (pl. LXVIII/6). Különösen figyelemreméltók azok a darabok, melyeken az öltésszemek utánzása mellett a spirálmenetet is jelölték (LV/3). A spirálmenetek futását, az öltéseket, és még a perem szegőöltéseit is jelöli a XXXI/5. képen bemutatott táltöredék.

A körömdíszítés a darabok zöménél valószínűleg az edény teljes megformálása után került a felületre. A Szentesi Múzeum Körös-anyagban azonban találtam töredékeket, melyek a következő megfigyelésre adtak alkalmat. A vízszintes sorokba rendezett körömnyomok a balkéz hüvelykujjától származnak, melyet a készítő körbe haladva nyomott a friss agyagba, valószínűleg edényformálás közben, amikoris jobb kézzel az agyaghurkát formálta és az edényt forgatta (balfelé, — v. ö.: 3. kép), bal kézzel belül és kívül a hurkát tapasztotta a falhoz s a külső oldalon tartott hüvelykujját minden forgatásnál a falba nyomta. Sajnos e szabályosan rendezett körömmintát csak kicsiny töredékeken sikerült megtalálni s így nem tudhatjuk, vajon a sorok spirálisan vagy körkörösen haladnak-e. — Mindez egyeztethető CSALOG JÓZSEFnek az őskori kerámia spiráltechnikájara vonatkozó, kísérleteken alapuló eredményeivel.[62]

A körömdíszítéshez hasonlóan a barbotin térborító alkalmazása is a ritmikus felülettagolást célozza s ennyiből az előbbi módon értékelhető (pl. XXIV/2.).

A kisebb formaelemek sorában még néhány összevetést tehetünk. A spirálmenet kiugratásával képzett fül szolgálhatott mintául a Körös-edények füleihez (XV/13, XXIV/3, XXX/2, XLVII/5, s talán a puttonyok fülei is). Megtalálhatók azonban a kétágú sodringból és háromágú gyékényfonatból készült, lágyan lecsüngő kosárfülek kétségtelen utánzatai is a cserépedényeken (VI/15, 17, VII/10!, XV/12, 16, XVII/6., XIX/7., 8., XXII/4 a-b, XXXVII/2. 4., 5., 6., LII/1. E tényre egyébként már Kisléghi Nagy Gyula is rámutatott[63] — A kosarak „rózsás" kezdésű fenekével lehet kapcsolatos a Körös-kultúra edényeinek fenekén középen található bütyök, csomó (IX/14 b.). — Végül feltehetően finom „V" mintás díszítővarrásra utalnak az edények kalászszerű benyomott díszei (VI/9., XII/5., 6., 12., XIV/17., 18., XVII/15., 16., stb.).

Megítélésem szerint a fentiek meggyőzően bizonyítják, hogy neolitikumunk Körös-kultúrájának primér (keramikus előzményeket még nem ismerő, azokra nem támaszkodó) keramikája az egykorú (feltehetően korábbi eredetű) spirálkosár-anyagot utánozta technikában, formában és ornamentikában.

A cserépből készült „másolatok" alapján rekonstruálva a Körös-kultúra spirálkosár-anyagát recens anyagunkkal meglepően hasonlónak találhatjuk azt. Ennek elsőrendű oka feltétlenül a determináns tényezők (funkciós igény,

[61] u. o.
[62] CSALOG J., AÉ 1956. 183—185.
[63] KISLÉGHI NAGY GYULA, AÉ 1911. 154.

nyersanyag, technikai alapmotívumok) együttesének azonossága. Ugyanakkor nem kell mereven elvetnünk a tényleges kontinuitás gondolatát sem. Kétségtelen tény, hogy a Körös-kultúrát követő időktől egészen a XV. századig nem rendelkezünk történeti adatokkal melyek kontinuitásra mutatnának, s a neolitikum utáni időkben már a kerámia sem jelzi spiráltechnikával fonott mintaképek utánzását. Vajon azért, mert nem is voltak ilyenek? Vagy voltak, csak éppen nem utánozták őket? Hasonló tárgyú elemzésekből tudjuk, hogy — bár a kerámiakészítés spiráltechnikája a fazekaskorong használata dacára a középkorig élt, — már a késői neolitikumban és rézkorban a kosárfonás ún. négyzetrendszeres technikája, illetőleg a négyzetrendszeres technikával készült kosarak keramikus utánzása került előtérbe.[64] Ennek ellenére a spiráltechnika mai globális elterjedését, valamint a konkurrens vesszőfonás késői megjelenését[65] meggondolva valószínűtlennek látszik, hogy a spiráltechnika a neolitikummal eltűnt volna. A létrejöttének és szereplésének hátterében álló determináns tényezők, a nyersanyagadottság és a funkciós igény mindenesetre kontinuus jelenségek a neolitikumtól máig; ha ehhez hozzávesszük a technika alapmotívumainak valószínű kontinuitását, lényegében az anyag egészének lehetséges kontinuitását kapjuk. És a fentieket nyomatékosítva szögezzük le általános formában: a kosárfonás egyike azoknak a kultúrelemeknek, amelyekről a nyersanyag adottságoktól való szoros függés, valamint a funkció elemi volta miatt leginkább tételezhetjük fel a nagyfokú, helyi tradálás útján létrejövő kontinuitást.

Ezzel összefüggésben vetem fel újra a tároló funkciójú spiráledények terminológiai tarkaságának kérdését (15. ábra). Bátky Zsigmond megkísérelte a minket érdeklő szavak egy csoportjának (bucsér, kópic, pohályos, zsompor) szófejtését magyarból megadni.[66] Egyeztetései elsősorban jelentéstanilag erőltetettek, elfogadhatatlanok. Kniezsa István[67] munkája sajnos csak már tárgyalt „véka" szavunkat érinti, a bizonytalan eredetű szavak sorában, megcáfolva előbbi téves eredeztetéseit németből, szlávból és finnugorból. Hasonlóan „bizonytalan eredetű" tagja szókincsünknek a felsorolásunkban 27 variációban szereplő 12 többi spiráledényt jelentő szó is.

Feltehető, hogy a felsorolt tájszavak egy részének megfejtését arra hivatott nyelvészek még meg sem kísérelték; az elfogadható etimológia hiányának fő oka azonban mégis inkább az lehet, hogy a recens nyelvek adataival való összevetés esetünkben nem is vezethet célra, mivel a kérdéses szavak nyelvünkben helyben örökölt szubsztrátum-elemek, hasonlóan például földrajzi neveink egy jelentős rétegéhez. Esetleg — bár még nagyobb óvatossággal — hasonló értelemben értékelhetjük a kosárformák terén a terminológiai tarkasággal párhuzamosan megfigyelhető területi differenciáltságot is.

Csalog Zsolt

[64] Csalog József több dolgozata, legutóbb: Újkőkori gyékénylenyomat Kökénydombról. AÉ 1956. 183—185. — Csalog Zsolt: A bodrogkeresztúri kultúra kerámiájának fonott edényeket utánzó ornamentikája. AÉ 1952. 172—180.

[65] Zsolt Csalog: Fragment eines bronzezeitlichen Korbes aus Tószeg. FA 1960. 21—25

[66] Bátky Zsigmond: Tárgynévmagyarázatok. NÉ 1935. 10—18., 1936. 99—108.

[67] Kniezsa István: Szláv jövevényszavaink. I. Bp. 1954.

DIE SPIRALTECHNIK DES KORBFLECHTENS IM UNGARISCHEN SPRACHGEBIET

Die Arbeit verfolgt das Ziel, eine zusammenfassende Beschreibung des ungarischen bäuerlichen Materials aus diesem Fachgebiet zu geben, ferner die auftauchenden historischen Probleme wenn auch nicht zu lösen, so doch anzudeuten.

I. Die Spiraltechnik des ungarischen Korbflechtens ist mit zwei Rohstoffen, der Binse und dem Bundstroh, verbunden. Neben anderen Verwendungen bildet die Binse in erster Linie den Werkstoff zum Spiralkorbflechten, so gehört ihre Materialkunde, die Untersuchung ihres Sammelns zu den Aufgaben dieser Arbeit. Aus der Untersuchung geht hervor, daß die Terminologie der Binsenarten und der Pflanzenteile sowie die Grundmotive der Sammelmethoden eine hochgradige Übereinstimmung aufweisen. Eine ähnliche Einheit findet man auch in der Technologie des Flechtens: die Stichart und andere Formmerkmale der Binsengeflechte, die als Werkzeug benutzte Nadel sowie Art und Weise der manuellen Anfertigung stimmen im untersuchten Gebiet in großem Maße überein. Gewissermaßen abweichend sind die Formzeichen der mit einer gespaltenen Rute genähten Stroharbeiten. Die gebietsweise Verteilung der beiden Werkstoffe ist an pflanzengeographischen Faktoren gebunden.

Die in Spiraltechnik angefertigten Körbe dienen im ungarischen Sprachgebiet vor allem als Gefäße zur Fruchtaufbewahrung, nur selten als Beförderungsgefäße. Allgemein verbreitete Typen sind der beim Brotbacken gebrauchte Backkorb und (parallel mit seinem aus Ruten geflochtenen Gegenstück) der spiralig geflochtene Bienenkorb. Die schärfste geographische Gliederung kann in der Terminologie der Speichergefäße registriert werden. (Diese Ausdrücke sind: *kupujka*, *pupjik*, *pópik*, *pók*, *pohájos*, *toboz*, *kópic*, *kóbor*, *kalabar*, *burkus*, *bucsér*, *zsombor* und die Lautformvariantan dieser Wörter; Abb. 11.)

Die Spiralkörbe werden in den kleineren Dörfen des westlichen Transdanubiens von einem Mitglied der Großfamilie, anderswo von einigen für das ganze Dorf arbeitenden Spezialisten hergestellt; es gibt auch einige Beispiele für spezialisierte Dörfer, die für größere Bereiche arbeiten.

II. Die Vergangenheit der Spiralkörbe in Ungarn läßt sich mangels lexikalischer und anderer historischer Daten nur bis ins 16. Jh. zurückverfolgen. Mit älteren Angaben kann weder die Ikonographie noch die Archeologie dienen. An Hand der historischen Daten kann man z. B. den Zusammenhang mit den volkstümlichen Maßeinheiten erklären: das ungarische Wort *véka* (Scheffel) bedeutete ursprünglich einen Korb, vermutlich Spiralkorb, und es ist erst vom 16. Jh. an zu einer Maßeinheit geworden, weil als Meßgefäß der Korb gebraucht wurde. Selbst mit Hilfe historischer Daten bleibt die Frage nach dem Ursprung des Werkstoffes ungeklärt; auch die Etymologie kann nicht helfen: die zur Bezeichnung von Speicherkörben gebrauchten zahlreichen Wörter sind »zweifelhaften Ursprungs«. Ein Vergleich mit dem Material der Nachbarvölker kann, da die nötige etnographische Literatur fehlt, noch nicht durchgefürht werden. Nur ein als Korbbügel angewandtes Ziergeflecht (Abb. 17) zeigt eine finnländische Analogie, deren Verknüpfung mit den Spiralkörben im ungarischen Material aber eine sekundäre Erscheinung ist. Allgemein kann behauptet werden, daß das spiralige Korbflechten bei den ungarischen Bauern eher örtlich verwurzelt ist, und als eine mit örtlichen Werkstoffgegebenheiten und mit der mitteleuropäischen bäurelichen Lebensform zusammenhängende Erscheinung anzusehen ist.

Prinzipiell kann nichts dagegen eingewendet werden, wenn eine gewisse Kontinuität der Technik auch auf Jahrtausende zurückgehend angenommen wird. Die Keramik der sog. Körös-Kultur der südlichen Ungarischen Tiefebene aus dem Jungpaläolithikum, die in ihren äußeren Merkmalen Körbe nachahmt, zeigt, daß die Spiraltechnik des Korbflechtens hier in der Urzeit bekannt war, und die Formzeichen der damaligen Körbe den heutigen sehr nahe standen. Es ist anzunehmen, daß die Spiraltechnik auch später nicht verschwunden ist, da der damit verbundene Funktionsanspruch und die Determination durch die örtlichen Rohstoffgegebenheiten kontinuierlich bestanden. In diesem Sinne könnte auch das Problem der durch Etymologie unzugänglichen Fachausdrücke gelöst werden: sie stellen eventuell Substrat-Elemente in der ungarischen Sprache dar.

Méhlakások a Néprajzi Múzeum gyüjteményében

A Néprajzi Múzeum gyűjtögető-gazdálkodás tárgyait magába foglaló gyűjteményének egyik jelentős és kiemelkedő tárgycsoportját képezi a 76 darabból álló különféle méhlakás. Az anyag jelentős része 1914 előtt került a gyűjteménybe, az ország 22 akkori vármegyéjének[1] 32 helységéből.[2] A bekerült tárgyak esetleges, nem tervszerű gyűjtőutak eredményei, éppen ezért korántsem adhatnak hiteles és teljes képet a keretes kaptárokat — tehát az okszerű és gazdaságos méhészetet jelentő méhlakásokat — megelőző köpükről és kasokról, azok formai és anyagbeli elterjedéséről. Éppen ezért vált szükségessé, hogy a meglevő tárgyi anyagot kiegészítsük, az egyes vidéki múzeumok méhészeti anyagával,[3] Átnéztük a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának fénykép-, rajz- és kéziratos gyűjteményét, összehasonlító anyagként felhasználtuk a Néprajzi Múzeum Európa Gyűjteményének balkáni eredetű méhlakásait, továbbá az egyes hazai és külföldi néprajzi és gazdasági szakirodalom idevágó fejezeteit.[4] Mindezeket összegezve a múzeum gyűjteménye alkalmasnak mutat-

[1] Abaúj, Árva, Baranya, Bars, Bereg, Borsod, Bihar, Gömör, Hajdú, Háromszék, Komárom, Máramaros, Nógrád, Pest, Somogy, Sopron, Szatmár, Szolnok-Doboka, Tolna, Vas Zemplén, Zala vármegyékből. Hat darab van közelebbi helymegjelölés nélkül Magyarország vagy Felföld, illetőleg tájelnevezéssel.

[2] Barskapronca, Báta, Beregújfalu, Besenyő, Cigánd, Csicsó, Dunaszekcső, Felsőtóti, Guta, Hajdúböszörmény, Halom, Homokmégy, Jákfalva, Kercaszomor, Komádi, Középhuta, Magyarszerdahely, Medzihradne, Miszla, Mohács, Nőtincs, Osli, Somkerék, Szalonna, Szenna, Szentmártonkáta, Telgárt, Tiszabogdány, Tyukod, Vajdácska, Zala, Zalavár-Lebujpuszta.

[3] A vidéki közgyűjtemények anyagából felhasználtuk a debreceni, egri, győri, keszthelyi kaposvári, miskolci, mosonmagyaróvári, nagykanizsai, nyíregyházai, pécsi és a székesfehérvári múzeumok tárgyi, valamint adattárainak kéziratos anyagát.

[4] Munkánk elkészítésénél különösen haszonnal forgattuk a Széchényi Könyvtár kézírásos részben nyomtatásban megjelent XVII—XVIII—XIX. századi méhészkönyveit, nevezetesen: Ibrányi István: A Méhekrül és Mézrül Quart. Hung. 999. 20 f. —

Horhi Istvánnak, ki öreg Rákóczi Györgynek 33 esztendeig Fő Méhésze volt, a méhek tartásáról való feljegyzései Quart. Hung. 438. Ez a munka a későbbiekben is több alkalommal megjelent lényegtelen változtatásokkal. —

Szuhányi János: Szorgalmatos Méhész, azaz a Méhekkel való bánásról.. 1795-ben adták ki először, majd nyomtatásban többször is megjelent. ő —

Kalló Péter: A méhtartásnak különbféle tartományokra környékekre esztendőkre... Eger, 1816. —

Calendarium Oecenomicum Perpetuum. 1719. Oct. Hung. 748.; —

Gunda Béla: A magyar gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása Bp. 1948. — Szabadfalvi József: Méhészkedés a szatmári Erdőháton Ethn. LXVII. (1956) 451—480. —

A külföldi szakirodalomból:

Orel, Boris: Boj za Hlace. SE XIII. (1960). 168.

Schier, Bruno: Der Bienenstand in Mitteleuropa. Zeitschrift für Volkskunde. XLVII. (Berlin 1938.) 97—112, 211—236, 308—312. —

kozott arra, hogy a keretes méhészetet megelőző, még javarészt a zsákmányoló, majd egyre inkább a termelő gazdálkodás körébe tartozó köpüket, kasokat, kaptárakat bemutassuk. *(Térkép.)*

A rendszerezés a méhlakások anyaga szerint történt, mert ez mutatója a méztermelés fejlettségi fokának. Ezért először az erdei méhészethez kapcsolódó és így a legkezdetlegesebbnek mondható bodonokat, majd a szintén egyfából vájt és plasztikusan, szobor-szerűen formált ember formájú fatörzseket, ezután a kéregből, deszkából és dongából faragott, továbbá a vesszőből, szalmából, gyékényből és kukoricaháncsból fonott méhlakásokat vettük vizsgálat alá.

Mielőtt a méhlakásokat ismertetnénk, szükségesnek tartjuk, hogy röviden megemlékezzünk a méhészet szerepéről, hasznáról, a méhlakások használatáról.

A mézelvétel az ember táplálékszerzésének egyik igen ősi formája. Több mint hétezeréves ábrázolását látjuk egy mezolitikus spanyol sziklarajzon.[5] Az ókori egyiptomiaknál, görögöknél és rómaiaknál a méhnek és a méznek nagy szerepét mutatják a fentmaradt ábrázolások,[6] a méh szorgalmát és a méz jóságát dícsérő leírások és költemények.[7]

A hazai méhészet mint a paraszti gazdálkodás egyik ága már a XVI. és XVII. századi összeírásokban és leírásokban is jelentkezik; Takáts Sándor jó összegezését adja ennek a gazdálkodási ágnak.[8] A török megszállás alatti területeken a rajzokról tizedet, az anyakasokról pedig kas-adót adtak.[9] A kasok összeírásánál feltüntették azt is, hogy az milyen anyagból készült, mert ez tudósított egyrészt a benne termelt mézmennyiségről, másrészt a kasnak az értékét is meghatározta.[10]

Gazdasági jelentőségét a jobbágyi háztartásokban felvett dézsmajegyzékekből is megrajzolhatjuk. Egy kas méh váltsága 4 dénár volt, tehát csak két dénárral kevesebb, mint egy hold kaszáló gabonáé.[11] Tudunk róla, hogy a XVIII. században egy lefojtásra szánt méhcsalád értéke 8 forint, ugyanakkor egy bunda vagy szűr ugyancsak 6 forint, s egy öreg szolgáló évi bére 8 forint volt, amihez az ellátáson kívül még egy pár csizma, 1 fejelés és 1 főre való kendő járt.[12] Az értékét megtartotta még a XIX. században is, mert még az 1890-es években egy erős kas méhért 1 mázsa búzát adtak.[13] A méhtartó gazdák száma csekély, egy falun belül is legfeljebb minden ötödik-hatodik gazdának van méhkasa, és van sok olyan falu is, ahol — bár a körülmények kedvezőek lennének — méhtartással egyáltalán nem találkozunk.

Boman, Wilhelm: Bauerliches Hauswesen und Tagewerk in alten Niedersachsen. Weimar 1927. —

Woldki, Krzysztof: Z badon nad dawnymi technikami pszczelars w dorzeczn Sanu. Przemysl 1960. —

Sooder, Melchior: Bienen und Bienhalten in der Schweiz. Basel 1952.

[5] Cuvas de la Ranae Beicorp. Valencia.

[6] Klek. J. és Ambruster. L.: Die Bienenkunde 1920. 2. 343.

[7] Körner. O.: Die Bienenkunde bei Homer und Hesiod. Rostock 1929 és A. f. B. 1934. 85

[8] Takáts Sándor: Rajzok a török világból III. k. Bp. 1917.

[9] Velics A. — Kammerer E.: Magyarországi török kincstári defterek. Bp. 1890. XXVIII.

[10] Takáts: i. m.: 416.

[11] Balogh István: Szabolcs megye dézsmajegyzéke 1556 (Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, I. 163. (1958).

[12] Hofer Tamás: XVIII. századi méhész-hiedelmek. Ethn. LXII. 1951. 1—2. sz. 162. Köpü.

[13] Molnár Balázs Szíves szóbeli közlése. Komádi, Bihar m.

1. ábra. **Térkép a méhlakásoknak magyarországi elterjedéséről**

A XVI. XVII. századi úrbáriumok a paraszti háztartások vagyonának a felsorolásánál említést tesznek a kasok számáról is. „Item egy méhes kert, köpü méh n. o. 33."[14] De növelték a jobbágyi készpénzszolgáltatást tekintélyes összegű váltságpénzek is, így a szárazkocsma. . ., az egykoriak helyett most só, vaj, méz. . . a disznótized mellé méhtized és juh beszolgáltatás is járul.[15] Tudunk arról is, hogy az egyik-másik szolgáltatás helyett a nagymérvű méztermelő helyeken mézet és viaszt adtak. Így a Sárréten a pap járandóságát a réti méhészek vaj helyett mézben fizették.[16]

A méhészet gazdasági jelentősége az elmúlt századokban nem mondható csekélynek, mert a méz jelentette a paraszti háztartásokban az egyetlen édesítő anyagot. Vásárokon a méz és viasz még a XVII. században is jelentős portéka lehetett, Debrecen városa már akkor is rendszeresen maximálta az árát.[17] Már a XVIII. század első felében a méz és a viasz fontos exportcikk volt. A belföldi fogyasztáson kívül 18.730 q mézet és 2289 q viaszt adtak el külföldre.[18] A fentieket tudva és figyelembe véve a méhészet mint paraszti foglalkozás sohasem volt jelentős. Kik foglalkoztak méhészettel? Az a XVII. századi összeírásokból világosan kitűnik, ugyanis megállapítható, hogy a nagyobb arányokban méhtartó gazdák többsége az alacsony gabona-adót fizetők közül került ki.[19]

Az összeírások a kasokat, bodonokat ugyan anyaguk és készítésük technikája szerint különböztetik meg, de alig találkozunk olyan ábrázolással, amely világos képet mutatna a XVI. századi magyar méhlakásokról. Formai változataikat és az egyes típusaikat nagyon gyérszámban a középkori, bővebben az újkori ábrázolásokon tanulmányozhatjuk. Sok változatosságot ez az anyag nem nyújt, mert a képeken — a magyar anyagot véve figyelembe — kivétel nélkül zsúpszerűen kötött, vagy spirális szalmafonású kasokkal találkozunk.

A középkorban a méhkas, mint a szorgalom és bőség kedvelt szimbóluma kapott különösen jelentőséget. A szalmából zsúpszerűen fonott kas leggyakoribb és legszebb korai ábrázolását a híres Mátyás korabeli Corvinákon találjuk, ahol a lapok szegélydíszítésénél több alkalommal a méhkast mint Mátyás király egyik emblémáját látjuk viszont.[20] A fonott méhkas dekoratív szerepet kap a Graduale 7. lapján.;[21] a lap témája: Isten a zsidókat az igéret földjére vezeti. A festő a visegrádi tájba helyezett jelenetnél a felfelé kanyargó út első hajlatában helyezte el a szalmából fonott méhkast mint a bőség és jólét jelképét.

Szent Ambróziust[22] és Bernhardt von Clairvaux katolikus szenteknek egyik attributuma a méhkas. Az utóbbit a méhészet patronusaként ismerik és tartják számon.[23] Ábrázolásaikon nem egyszer fonott méhkasokat is találunk. Magyarországon ilyen a tarcali templom barokkosan faragott oltárának Ambró-

[14] Urbáriumok. XVI—XVII. sz. Szerk.: Maksay Ferenc. Bp. 1959. 519. (Szentmiklós 1648.)

[15] Urbáriumok. . . 520.

[16] Szücs Sándor: A régi Sárrét világa. Bp. é. n.

[17] Debrecen városi jegyzőkönyv, 1699. 377.

[18] Takáts S.: Méz és viasz kivitelünk a XVI—XVIII. században. Gazd. Tört. Szemle VII. évf. 474.

[19] Balogh I.: i. m. :163.

[20] Clmae 346. f. l., 417 f. l., f. 2 ^{r}, f 11 ^{r}, *OSZK*

[21] Clmae 424. *OSZK*

[22] Reau, Louis: Iconographie de l'art chrétien. Paris 1955. 100.

[23] Detzel, Ig.: Christl. Ikonographie I. 59, II. 692.

zius szobra, mely 1766 körül készült. Ez balkezében a vízszintesen tartott könyv felett fonott méhkast tart.[24]

A méhkasnak és a méhnek szimbólikus szerepeltetése megtalálható a magyar heraldikában is. 1591-ben a selmecbányai Darichy család, 1790-ben Kökösy, majd 1854-ben a Remekházy családok címerében látunk fonott méhkast.[25] Tudunk róla, hogy családi pecsétnyomókon és községi pecséteken már a XVIII. század elején is ábrázolják.[26] (2., 3. ábra). A méhkas a XVIII—XIX században az eredményes gazdasági tevékenységet jelző földművelő eszközök társaságában jelenik meg. Pókatelki Kondé József Benedek (1760—1831)

2. ábra. Családi pecsétnyomó méhkasábrázolással a XVIII. sz. elejéről Dunántúlról. Mezőgazdasági Múzeum. Ltsz. n.

3. ábra. Fehérvárcsurgó. Fejér vm. községpecsétje

emléklapján, aki hosszú időn keresztül az esztergomi érseki gazdaságoknak a jószágkormányzója volt, mint kiváló munkásságát jelző emblémát ott látjuk a fonott méhkast is.

Az ilyen jellegű ábrázolások a XIX. században megsűrűsödtek. Megélénkülő mezőgazdasági termelésünk eredményeit helyi és országos kiállításokon mutatták be. Egy-egy ilyen alkalommal a kitüntetetteket emlékéremmel jutalmazták. Az érmeken a főbb talajművelő eszközök között majdnem mindig megtaláljuk a méhkast is, de mindig csak szalmából spirális technikával készült változatát. Egyik ilyen szép érem 1877-ből Nagybossányból való. A nyitramegyei gazdasági egyesület adta a termelésben kitünteknek. Jól látszik rajta a mintaszerűen megmunkált méhkas. (4. ábra).

[24] Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. Bp. III., 12-es színes tábla

[25] Siebmacher, J.: Grosses u. allgemeines Wappenbuch... Nürnberg 1891. III. k. 123. és 970.

[26] Mezőgazdasági Múzeum tulajdonában levő pecsétnyomó. Valószínűleg a XVIII. század elejéről származik Dunántúlról. Isztiméry László meghatározása és szíves szóbeli közlése.

A XIX. században az egyre nagyobb számban megalakuló méhészegyesületek — 1804-ben alakult meg Barcaságban az első méhész egyesület[27] — vándorgyűléseikre és kiállításaikra külön emlékérmet készíttettek. Plakettjeiken méhkast, méhest vagy akár egész méhészjeleneteket is látunk. Különösen figyelmet érdemel a Mezőgazdasági Múzeum 60.391.1-es számú francia eredetű méhészplakettje a XIX. század közepéről, mely három különböző méhlakást

4. ábra. Nyitravölgyi Gazdasági Egylet emlékérme Nagybossányból 1877-ből. M. M.

5. ábra. Francia eredetű méhészplakett a XIX. sz. vége. M. M.

mutat be. Rajbefogást szalmakasba, köpennyel védett, spirális fonású, hengeralakú rajnevelő szalmakast és e korban a legmodernebbnek számító keretes kaptárt.[28] (5. ábra).

A gazdaságos méhészeti ismeretek oktatásáról már a XVIII. században történik említés, amikoris Raab kancellár Mária Terézia utasítására szorgalmazza a méhészetet különösen az ország déli vidékein. Munkássága eredményeként az erdészeti iskolákban méhészetet is tanítanak. II. József 1775-ben díjakkal jutalmazza a legtöbbet termelő méhészeket. Grazban és Innsbruckban állandó méhészeti iskolát alapítanak, másutt Ausztriában pedig oktatása a népiskolák anyagához kapcsolódik.[29] Mindezen törekvések ellenére a méhészet természetesen továbbra is csak mellékfoglalkozás marad, a XIX. század közepéről írják, hogy leggyakrabban papok, tanítók és szőlőmívesek űzik.[30]

[27] Petrik G.: Magyarország bigliográfiája. Bp. 1888. I. k. 40.
[28] Mezőgazdasági Múzeum 60. 391. l. leltári számú francia eredetű méhészplakettje.
[29] Fényes Elek: Magyarország Statisztikája. Pest. 1841. 182.
[30] Galgóczy Károly: Magyarország a szerb vajdaság s temesi bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. 352.

Az okszerű méhészet elterjedését célozzák hazánkban a XVII. század elejétől kezdve egyre nagyobb számban megjelenő méhészkönyvek, melyek mind kéziratos mind nyomtatott formában terjednek.[31] Szerzőik nagyobb részt falusi plébánosok és néptanítók — 1854-ben miniszteri rendelet utasítja a néptanítókat a méhészet megkedveltetésére[32] — akik részben a saját tapasztala-

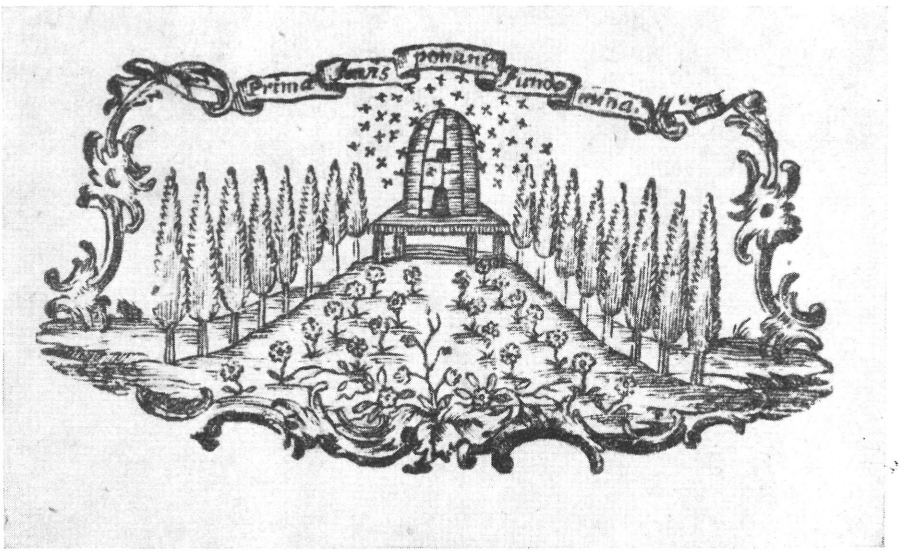

6. ábra. XVIII. század végi méhészkönyv címlapja

taik, a népi gyakorlat, részben a külföldről bekerült méhészeti szakkönyvek fordításai alapján írják munkáikat. E könyvek majdnem mindegyikében találunk utalást a gazdaságos méhlakások készítésére és használatára. Tapasztalataikat munkánknak megfelelő fejezeteibe dolgoztuk be. A XIX. század közepétől jelentős számú méhészeti folyóiratról is van tudomásunk. Hosszú időn keresztül a méhlakások készítésénél a főszempont az volt, hogy az olyan legyen, hogy a mézet a méhek leölése nélkül tudják elvenni. Mert, mint az egyik írja „nem lehet azt, hogy a régi mód szerint a méheket egész esztendőn át a magok vak szerencséjére bízni és ősszel az ő keservesen megkeresett vagyonkájukat tőlük megölés által elvenni."[33] Ezért ajánlják a fiókos és dupla köpűs kasokat, hogy ez az irányítás nem talált mélyen talajra, ezt az bizonyítja, hogy ilyeneket sem gyűjteményünkben, sem a vidéki közgyűjteményekben nem találtunk. A XIX. század második felétől kezdve a méhnek az értéke már ugyanannyi volt, mint a mézé. Ekkor kezd a füsttel való leölés mellett az átdobolás is divatba jönni. A mézszüret István király (aug. 20) körül esett meg, ekkor emelgetéssel kiválasztották a nehezebb köpüket és átverték az üres kasba. (6. ábra).

[31] 1759-ben jelenik meg magyar nyelven az első méhészkönyv. GEDDE J. munkájának magyar fordítása. 1817-ig magyar, német és latin nyelven 42 méhészeti munka került ki a sajtó alól 56 kiadásban. SŐTÉR: i. m. 77.

[32] SŐTÉR: i. m. 82.

[33] KALLÓ PÉTER: i. m. VII. lap.

A méhészet jelentősége parasztságunk életében később sem emelkedett kellő mértékben, ez részben a földművelésnek egyre intenzívebbé válásával magyarázható, mert a piacra termelő gazdaságban minden épkézláb ember munkájára igényt tartanak és így a méhek rajzásakor, a nyári, legnagyobb dologidőben senki sem tud otthonmaradni, és vele foglalkozni. Ez egyben

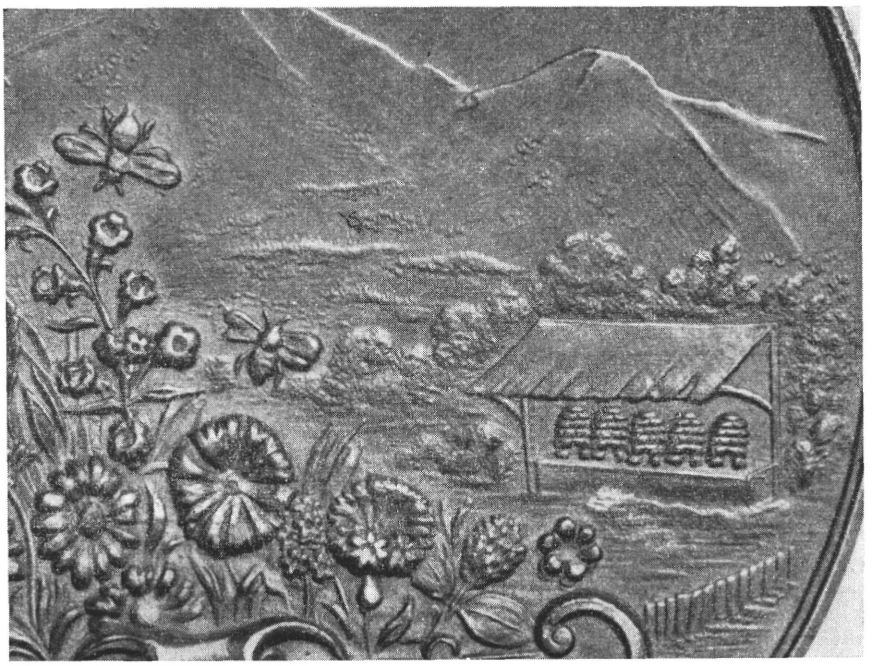

7. ábra. Méhes ábrázolás egy XIX. századi francia eredetű méhészplaketten. M. M.

magyarázata annak is, hogy miért éppen a földnélküli és a kevés földdel rendelkezők tudtak nagyobb arányokban méhészkedni.

A XIX. század közepétől kezdve a méhtenyésztők között a kevésföldű parasztság mellé felzárkóztak a tisztviselő rétegek egyes rosszul fizetett tagjai is. Sok vidéki városban kizárólag ők foglalkoztak méhészettel. Pl. Veszprém vármegyében a méhész egyesület megalakulásának 20 éves évfordulóján rendezett ünnepség alkalmából kiadott évkönyvben[34] olvashatjuk, hogy a nyilvántartott 115 méhész kivétel nélkül pedagógus, kis-tisztviselő és nyugdíjas. A méhészet országos elterjedéséről az első pontos kimutatást az 1910-es statisztika adja. A legtöbb méhész Torontál, Bács—Bodrog, Baranya, Somogy, Vas, Arad, Csanád, Krassó—Szörény és Temes vármegyékben volt, főként azokban a vármegyékben, ahol a nagybirtok nyomása is erősen érezhető volt, és ahol a kisföldű és agrárproletár méhészkedők rétegének a megfelelő adottságok — jó mézelő növények, enyhe éghajlat — is rendelkezésére állottak.

[34] A méhes húsz esztendeje, Veszprém 1908. 32—35.

A méhészet önálló kereseti forrásként nem nyújtott biztos jövedelmet a vele foglalkozóknak, ezért általában, mint egyéb foglalkozás kiegészítője szerepel. Ezt tükrözi az orosházi szólásmondás is mely szerint „a méhész ember szegény ember."

A kevés méhcsaládd al rendelkező méhész kasait és bodonait házának védett részében az eresz alá állította a múltban is és ma is.[35] A múltban a

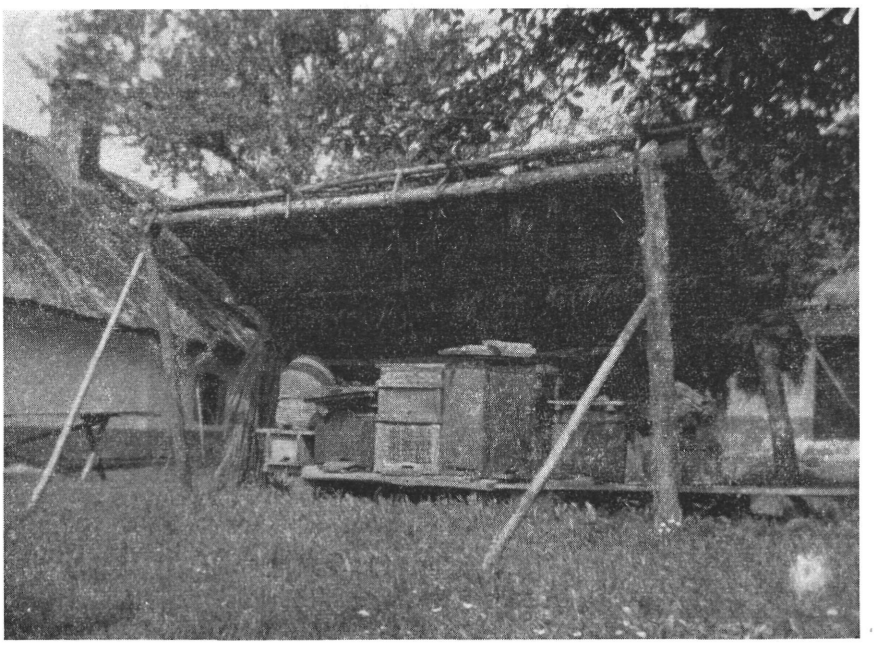

8. ábra. Féltetős méhes az Őrségből. Vas vm.

nagyobb méhtartó gazdák kasaikat, hogy védjék az időjárás és az állatok kártevései ellen, minden oldalról körülkerített méhesben, *kelencé*ben helyezték el. Ez az elhelyezési mód indokolt volt addig, míg a méhesek távol a lakástól a határban, vagy erdei tisztásokon voltak. Ezek utóbbiak hazai elterjedéséről és használatáról Szabadfalvi József ad kitűnő leírást.[36] Ő megszűnésének okát abban látja, hogy a méhesek már a XIX. században közel a házhoz, legtöbbje pedig egyenest a belső telekre került. A belső telekre épített országosan elterjedt és ismert forma: a féltetős. Építésének technikájáról és formájáról Vajdácskáról van jó leírásunk.[37] (7—9 ábra).

A méhek vándoroltatásáról csak a legutóbbi időkből vannak adataink. A vándoroltatás célja: azoknak a jól mézelő virágoknak a célszerű felhaszná-

[35] Molnár Balázs: Méhkeresés és méhzsákmányolás Domaházán. Ethn. LXVIII. (1957). 483—484. l.

[36] Szabadfalvi: i. m. 457.
Györffy István: Nagykunsági krónika. Bp. 1941. 50.

[37] Szolnoky Lajos: Az udvar és építményei Vajdácskán. Ethn. LXVII. (1956). 611. l.

9. ábra. Szalmakasok elhelyezése az eresz alatt. Őrség. Vas vm.

lása, amelyek az éghajlati adottságok miatt az országban több szakaszban virágoznak. Az effajta vándoroltatás csak rendszeresített „országos" méretű vándorkaptárakban történik, így a jelen dolgozat körébe nem tartozik.

*

Bodonkasok

Elnevezései: *bödönkas*,[38] *cölönkkaptár*,[39] *fakas*,[40] *faköpü*,[41] *köpü*,[42] *méhköpü*,[43] *puttonybödön*,[44] *tőke*, *törzsök*.[45] Az értelmező és tájnyelvi szótárak szerint a köpü öblös, gömbölyű, vagy hengerded kaptár,[46] kivájt fatörzsből készült vagy vesszőből font hasas kaptár,[47] de az egyes vidékeken jelenti a méh- és darázslépek lyukait is.[48] Általánosságban azonban a fenti elnevezések méhlakást jelentenek, ami az öregek ajkán, Szeged környékén, mint *köpü* él.[49]

[38] Ambrózy Béla: A méh. Temesvár 1896. 43.
[39] Czuczor-Fogarasi: A magyar nyelv Szótára III. köt. Bp. 1864. 1090.
[40] Takáts S.: i. m. 416.
[41] Ilyen elnevezéssel került be a gyűjteménybe a 10. 373-as tárgy. Telgárt, Gömör megyéből.
[42] Lükő Gábor: A régi módi méhészet Moldvában. NÉ. XXVI. 1934. 47—34.
[43] Népi elnevezése a 131. 244 és a 137 000 leltári számú tárgyaknak, melyek Szalonna (Borsod m.) és Nőtincs, (Nógrád m.) községekből kerültek a gyűjteménybe.
[44] Szabadfalvi: i. m. 463. l. Gabolc, Szatmár m.
[45] Kiss Lajos: Néprajzi tárgyak a Jósa Múzeumban. NÉ. XXIX. 1937. 166.
[46] A Magyar Nyelv Értelmező Szótára III. köt. Bp. 1961. 391.
[47] Kiss Géza: Ormánysági Szótár, Bp. 1952. 325.
[48] Kiss: G.: m. 325.
[49] Bálint Sándor: Szegedi Szótár, Bp. 1957. 8291.

Gyűjteményünk 17 darabja az északi, erdőségekben gazdag megyékből származik; így Bars, Borsod, Nógrád, Gömör, Abaúj megyékből. Kilenc bodon közelebbi helymegjelölés nélkül van; csupán Felvidék, illetőleg Magyarország táj vagy ország megjelöléssel. A múltban az erdős vidékeken való elterjedésüket és használatukat támasztják alá a vidéki közgyűjtemények bodonjai is.[50]

A bodonok az erdőkben gazdag Európában mindenütt fellelhetők. Legősibb és legtermészetesebb formái azok az odvas fák, melyet a méhek keresnek maguknak és ott lakoznak. Az ókori klasszikusok közül VARRO is említ kivájt fatörzsből (ex abore cava) készült méhlakásokat.[51] Igazi „ősi" készségnek mondja őket BÁTKY.[52] A legkezdetlegesebbek azok, amelyeket a méhész az erdőn találva levág, hazaviszi és méhesébe állítja. Az első szász méhészek is az erdők vad méheiből szerezték méhlakásul szolgáló törzseiket.[53] Ezt bizonyítja az egyik XVIII. századi méhészkönyvünk is, amelyik ezt írja a bodonok használatáról: „Azt csak a szegény, alig két-három anyaméhet tartó paraszt, télen az erdőre fáért ha megyen, egy odvas fadarabra akad, méhesköpünek szánja, meg tsinálja, így egy pénzében sints."[54] Az ország északi erdős tájain még ma is gyakorlat az ilyen méhfogási mód. Így beszélnek róla: „Odvasfában kinn az erdőn sok mé van. — Járnak az erdőkön és ha zúgnak, akkor megtalálják. A fa közepén van a mé, ha nagyon odvas a fa, akkor alul deszkával zárják el."[55] A vadméh befogásának több hasonló említésével találkozunk az Abaúj vármegyei XVIII. és XIX. századi levéltári anyagban is.[56] Ezeket a fatörzseket tekinthetjük az erdei méhészet legjellegzetesebb tárgyainak.[57] Ezt példázza a gyűjteményünkben levő 57.49.21 leltári számú, Háromhutából, Abaúj megyéből bekerült fatörzs, amelyet gazdája az erdőn a bentlakó méhekkel együtt levágott, otthon alul és felül fedéllel ellátott és méhesébe állított.

Ilyen méhlakások használatáról tudunk Európában Spanyolországtól kezdve Délkelet-Franciaországon és az Alpokon keresztül a Dinári hegyláncvonulatot követve a Balkánon át egészen a Fekete-tengerig.[58] A bodonok igazi hazája és leggyakoribb előfordulása azonban Lengyelország, Kisázsia és Kaukázus.[59] De vannak adataink arról is, hogy a méhészek a hajdan erdő, később faszegény vidékeken is hűek maradtak ehhez a kasformához.[60]

„Miből lehet legalkalmasabb köpüket tsinálni és olly alkalmatos-e arra a keményfa, mint a lágyfa?" — veti fel a kérdést a XVIII. század végének egyik méhészeti szakírója.[61] Gyűjteményünk bodonjainak az anyaga és a szakirodalom arról győz meg, hogy leginkább a könnyen faragható és formálható

[50] Különösen szépek az egri, nyíregyházi, székesfehérvári és pécsi múzeumok egyfából vájt méhlakásai.

[51] VERGILIUS és VARRO: Archiv für Bienenkunde. II. (1920). 243 lapján közölt ókori adatok, melyre több német méhészeti munka utal.

[52] BÁTKY ZSIGMOND: Útmutató a Néprajzi Múzeumok szervezésére. Bp. 1906. 54. 9 tábla.

[53] DORNER BÉLA: A szászok mezőgazdasága. Bp. 1910. 168.

[54] A magyarországi méhtartás rövid tudomány. Vátz. 1795. 11.

[55] BALASSA IVÁN: A vadméh befogása Abaújban. NK. 1957. II. 148.

[56] Abaúj vármegye Levéltárának iratai. Miskolci Állami Levéltár Abaújmegyei Jegyzőkönyvek. T. 1125. Fol. 77.

[57] SCHIER: i.m. 99.

[58] SCHIER: i. m. 99—100, 103.

[59] SCHIER: i. m. 103.

[60] SCHIER: i. m. 103.

[61] SZUHÁNYI: i. m. 165. bek.

fákat: fenyő, hárs, fűz és nyárfát kedvelik és használják. Európai előfordulásuk területén is javarészt ezeket a fafajtákat részesítik előnyben.[62] A keményfából készített bodonok drágábbak és nehezebbek és télen természetszerűleg igen hideg szállást adnak a méheknek.[63] Azért a keményfa törzseket a hideg éghajlatú vidékeken nyír-, hárs-, vagy fenyőkéreggel takarják és védik a hideg ellen. Vannak adataink arról, hogy a mérsékelt éghajlatú Földközi-tenger erdős tájain a szelid gesztenyét és tölgyfát is kedvelik. Az utóbbinak kemény, tömör fája a meleg ellen is védte a méheket.[64] A szakirodalom arról is ír, hogy a Rajna völgyében és a svájci Jurában az említett fafajtákon kívül még a szépen faragható és tartós diófát is használják.[65] Kelet-magyarországi adatunk szerint készül még kas alma- és égerfából is.[66]

A fatörzs csak akkor alkalmas méhlakás-készítéséhez, ha a fa „hatláb magas és hatláb körméretű". A leírások szerint a múltban a fa belsejét tüzes vassal égették ki, mindaddig, míg annak mélysége a másfél lábat el nem érte, vigyázva természetesen arra, hogy az oldalvastagság kettő és négy centiméter legyen.[67] A Néprajzi Múzeum és a vidéki közgyűjtemények bodonai formailag fatörzsek. Kivételt képez a kaposvári múzeum gyűjteményében levő két egyfából vájt méhlakás, ezek szalmakast formáznak.[68]

A bodonoknál a mézelvétel kétféle módon történik annak ellenére, hogy mindkét elvételi mód alkalmazása esetén a méheket füsttel fojtják el, vagy kábítják el. A bodonok egyrészénél a röpnyílással ellentétes oldalon téglalap alakú ajtószerű rés van, a lépeket ezen keresztül metszik ki. Ez hagyományos mézelvétel, hiszen így nyitotta meg az erdei méhész is a mézzel telt fatörzset.[69] Gyűjteményünkben levő bodonok többsége azonban olyan fatörzs, amelyik alul-felül nyitott. A méz elvételénél a lépeket felülről metszik ki. A nyitott fatörzs tetejére nyeregszerű fatetőt, cseréptálat, vagy akár kalapot tesznek, alsó nyílását pedig a méhes elsimított földjére vagy deszkalapra állítják, így zárják el az alsó nyílást. A bodon oldalának repedését sárral kenik be és simítják el, hogy „bogarak" ne tanyázhassanak benne.[70]

A röpnyílásuk félkör, háromszög, kör és körök kombinációjá, de nemritkán téglalap alakú vagy virágmotívumú. Elhelyezése általában a bodon alsó harmadára esik, mert a méh mindig a kaptár felső mézterét építi be. Gyűjteményünkben nem egy olyannal is találkozunk, amelyen egymás alatt két röpnyílás is van. Az ilyennél az alsót csak akkor nyitják meg, ha a bodon felső részében elhelyezett lépvesszőket már beépítették. A faragással díszítetteknél

[62] SCHIER: i. m. 103.
[63] Szuhányi: i. m. 165 bek. és SŐTÉR KÁLMÁN: A méh és világa. Bp. 1908. I. 167.
[64] SCHIER: i. m. 103.
[64] SOODER: i. m. 30.
[65] SOODER: i. m. 30.
[66] SZABADFALVI: i. m. 466.
[67] A bodonkészítést részletesen leírja SCHIER i. m. 103. , de a bodon nagyságát éghajlati adottságok szabályozták. A tapasztalat az, hogy a hidegebb éghajlatú vidékeken több mézet kellett betakarítaniuk, hogy áttelelhessenek, ezért volt szükségük északon nagyobb bodonokra. SŐTÉR: i. m. 176.
[68] A kaposvári Múzeum birtokában Alsókról (Somogy m.), van két ilyen bodon. Magasságuk: 52, ill. 65. cm. Leltári számuk 5. 747, 5. 748. GÖNCZI FERENC gyűjtése.
[69] ZELENIN, DMITRIJ: Russische (Ostslawische) Volkskunde. Berlin und Leipzig 1927. 80. Jó ábrázolását láthatjuk ADAM GOTTLOB SCHIRACHS: Wald- Bienenzucht hrg. von Johann George Vogel. Breslau 1774. tábla.
[70] LÜKŐ: i. m. 47—48.

a röpnyílás nemegyszer a díszítés központjában áll, mintegy hangsúlyozva azt. (Formai megoldásukat a 10. ábra mutatja.)

A lépeket — a keretes méztermelés bevezetése és ismerete előtt — a bodonban átlósan elhelyezett léptartó botocskákra építették, melyeknek egy-

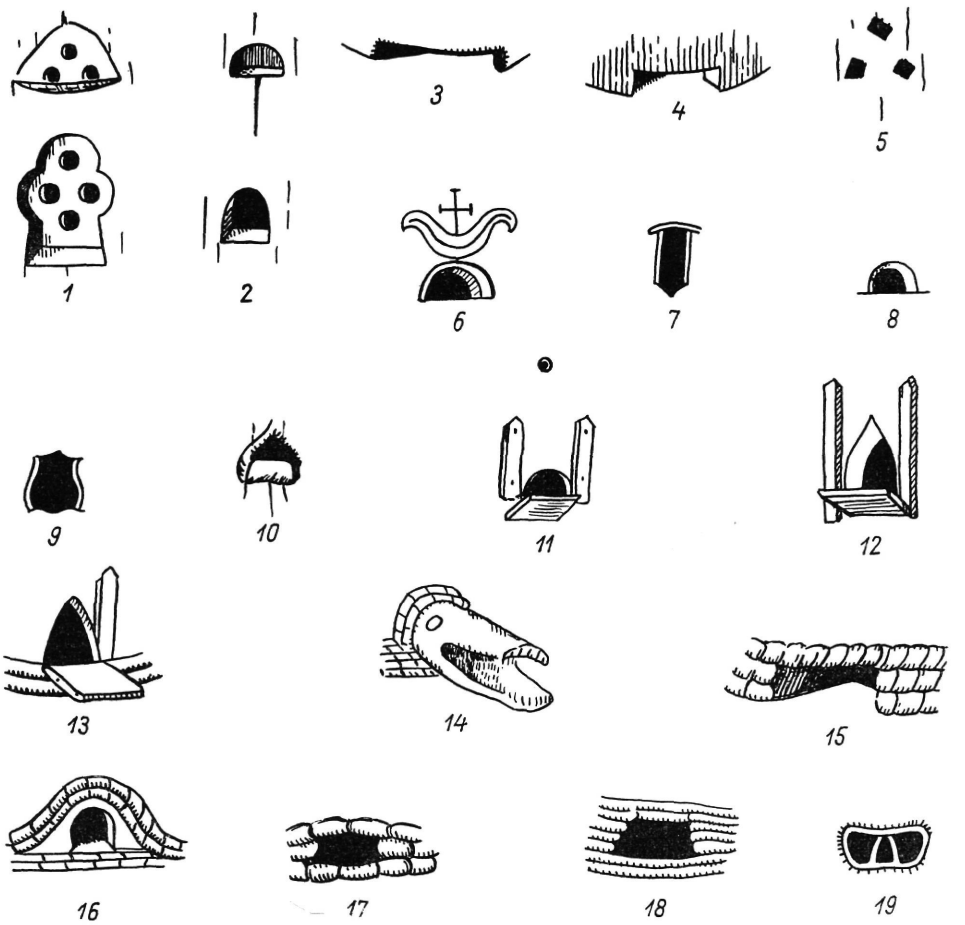

10. ábra. Röpnyílások formai változatai. 1. Felföld, 59.75.76. 2. Felsőtóti, Bars vm. 85.372. 3. Velem, Vas vm. 60.88.17. 4. Jákfalva, Borsod vm. 60.492. 5. Magyarország. 59.75.46. 6. Felföld. 59.75.79. 7. Dunaszekcső, Baranya vm. 58.67.1. 8. Nőtincs, Nógrád vm. 137.101. 9. Szalonna, Borsod vm. 131.244. 10. Medzikradne, Árva vm. 106. 371. 11. Jákfalva, Borsod vm. 60.494. 12. Telgár, Gömör vm. 10.373. 13. Tiszabogdány, Máramaros vm. 88.510. 14. Barskapronca, Bars vm. 14.675. 15. Kercaszomor, Vas vm. 55.66.13. 16. Barskapronca, Bars vm. 114.674. 17. Szentmártonkáta, Pest vm. 50.06.10. 18. Komádi, Bihar vm. 143.132. 19. Magyarország. 145.127.

mástól való távolsága húsz-huszonöt centiméter között volt. Általában három pár keresztfát helyeztek el úgy, hogy végei a kason kívül álljanak. Lépkivételnél harapófogóval húzták ki a keresztfákat.[71] Elkészítésük során a fa kiválasz-

[71] KALLÓ: i. m. 94. l

tása sok gondot és hozzáértést kívánt, fontos volt az, hogy rugalmas és egyben súlytartó is legyen. Legkedveltebb volt a rózsafa, de mivel ilyen fához ritkán jutottak, szívesen alkalmazták a juhar-, tölgy-, fűz-, *korona-* (gledicia) és az *agáca*-fának a fiatalabb ágait is.

A bodonok könnyen és jól faragható fája, a sima és nagy felületek maguktól kínálták a lehetőséget a díszítésre, bár a faragottak — legalább is gyűjteményünk és múzeumunk anyagát véve alapul — ritka kivételnek, inkább csak az úri és polgári méhesek sajátjának, diszes, reprezentatív daraboknak számítottak. Gyűjteményünkben a kasok aránya is mutatja ezt a megoszlást, mert bodonaink alig egyharmada ékített. Ezek közül egyeseken előfordul a nemesi korona jelzése is. Stílusukra jellemző az ornamentális, stilizált vagy figurális díszítés, amely egyeseken barokkosan mozgalmas, másokon empireosan merev; készítésük hozzávetőleges idejét a stílusjegyek alapján is tudjuk datálni.

A díszítés technikáját tekintve találunk vésett és domború faragásúakat is. A vésetteket — ugyanúgy, mint azt a pásztorfaragásainknál — régebbieknek mondhatjuk.[72] Életképszerű mozgalmas ábrázolásával emelkedik ki a közelebbi helymegjelölés nélküli, 52.21.41 leltári számú bodon, amely egyben a legrégibb datált méhészeti tárgyunk is, a rávésett évszám szerint 1785-ből való. Készítésének helye valószínűleg Észak-Magyarország. A rajta levő jelenetet vésett technikával, stilizáltan ábrázolta készítője. Itt egy katonaöltözetben táncoló férfi és egy a kor úri viseletébe öltözött nő alakját látjuk a röpnyílás felett. Egymás felé nyújtott kezükben mézeskorsót tartanak, e felett méhek röpködnek. A férfi és női alak, továbbá az MP és az AD névjel arra enged következtetni, hogy valami családi ünnep vagy évforduló késztette a faragót a jelenet megörökítésére. (11. ábra).

Díszesebbek és hangsúlyozottabb mintájúak a domború faragással ékített bodonok. Gyűjteményünkben Nőtincsről (Nógrád m.) került be két domború faragású; hasonló a stílusa a debreceni múzeum helymegjelölés nélküli 1754-es leltári számú darabjának. Mindhárom bodon hársfából készült. A 137.100-as leltári számúnak a röplyuka körül gazdag díszítésű növényi indák vannak, közöttük a tulipán dominál. A díszítést tömött virágbaldachin zárja le. A rávésett évszám az 1824-es évre utal. Az egyik bodon nem datált, de a faragás stílusa és a technikája mindhármat egyazon időben készültnek mondja. A 137.101-es leltári számú bodonunk díszítése barokkosan mozgalmas, stilizált növényi ornamentikájú, lendületes vonalvezetésű virágai hangsúllyal a röplyuk felé mutatnak. A debreceni bodon kétfejű sasos díszítményének közepén az 1819-es évszámot olvashatjuk.

Domborműves, naturális megfogalmazásban faragott figurális alak van a 85.376-os leltári számú köpűn (Felsőtóti, Bars m.). A tárgyat szintén datálni tudjuk, a röpnyílás vonalában fekete festékkel az 1888-as évszám látható. A röpnyílás felett domborúan kifaragott női alak kinyújtott jobbkezében galambot tartva áll. Viselete a kor polgári, felvidéken általános díszes leányöltözetének felel meg.[73] A figurát színezték; zöld dúsredőzetű szoknya és feszes pruszlik van rajta, amelyet elöl piros zsinórozás díszít és fog össze. A sötét háttértől élénken válik el a fehér ingváll és kötény amelynek széleit piros vonalkázás és pontozás díszít, a felvidéki tömött hímzést utánozza. Ugyancsak kiemelkedik a fehér galamb jól megfogalmazott alakja is. Az ábrázolásnak a bodon

[72] Manga János: Hirtenkunst in Transdanubien. Acta. Ethn. X. (1956.)
[73] Kresz Mária: Magyar parasztviseletek. (1820—1867). Bp. 1956. 132.

díszítésén túlmenően viselettörténeti jelentősége is van, mert bemutatja az ország északi részének polgári leányruházatát igen jó naturális megfogalmazásban.

Az egyfából vájt bodonok, amelyek az erdei méhészet majd a kezdeti házi méhészet jellegzetes méhlakásai voltak, a házi méhészetben már a XVIII. század végén is éppen a mézelvétel nehézsége és a méhek kezelhetetlensége

11. ábra. Felső-Magyarországi bodon karcolt díszítése. 52.21.41.

miatt célszerűtlennek bizonyulnak. Ezt írja róla a kor méhészetének egyik jeles képviselője: „Azok edgy általában tsak nem minden véle való bánásra alkalmatlanok és tsak az úgy nevezett vad Méhek tartására valók, melly Lengyel Országban, Litvániában, Prussiában, és más északi tartományokban inkább hogy sem nálunk gyakoroltatik. Ezen vad méheknél tartási és szaporítási ami szelid Méheknek tartásokról és szaporításokról talán semmit sem különböznek azon kívül, hogy ezeknek több esetekben olly hosszas gondviselés nem szükséges, ámbár azok is sok más esetekben fáradságosabbak és veszedelmesebbek, mint a mi méheinknek tartása és szaporítása".[74]

[74] SZUHÁNYI: i. m. 176. bek.

A bodonokhoz kapcsolódnak a szintén egyfából vájt fekvő méhlakások, amelyek a lengyel, német, svájci és olasz néprajzi szakirodalom szerint ott fellelhetők.[75] Magyarországon ez a fekvő változat mind a gyakorlatban mind a hagyományanyagban teljesen ismeretlen.

12. ábra. Bodon. Jákfalva. Borsod m. M.: 52 cm. Ltsz.: 63.96.1.

13. ábra. Bodon 1785-ből. Felső-Magyarország M.: 68 cm. Ltsz.: 52.21.41.

A fák odva nemcsak az erdei méhészet természetes hajléka, majd a házi méhészet legelső méhlakása, de vannak adataink arról is, hogy a kisebb méretű köpűt rajbefogásra is használták.[76] (12—15. ábra).

A gyűjteményben levő bodonok a következők:

1. *Bödönkas.* Telgárt, Gömör m. Erdeifenyő törzséből vájták. Teteje a nyílásba illeszkedő deszkalappal záródik. A lépek kivételéhez hátul kis téglalap alakú ajtó. Röpnyílása háromszögletű, előtte kis deszka. M.: 28 cm; alapátmérő: 40 cm. Ltsz.: 10.373. Gyűjtötte Jankó János 1897.

2. *Faköpű.* Jákfalva, Borsod m. Hársfa törzséből vájták. Teteje csappal záródó, a nyílásba pontosan illeszkedő deszkalap, mely ganés sárral volt letapasztva. Alul és felül is nyitott. Félkör alakú röpnyílását mélyített rovátkolt díszítés keretezi, felette ugyanezen technikával tulipános virágmotívum. Lépvessző nyomai láthatók. M.: 62 cm. alapátmérő: 26 cm. Ltsz.: 60.491. Gyűjtötte Lichtneckert János 1905.

[75] A gazdag lengyel, svájci és német irodalomból a következőket idézzük:
Wolski: i. m. 14—20;
Sooder: i. m. 36;
Schier: i. m. 110.;
[76] Hofer Tamás: EA 2303.

3. *Faköpű.* Jákfalva, Borsod m. Hársfa törzséből vájták. Fedőlapjának peremén bevágás nyomai látszanak. Alul nyitott. M.: 65 cm, alapátmérő: 29 cm. Ltsz.: 60.492. Gyűjtötte LICHTNECKERT JÁNOS 1905.

14. ábra. Bodonkas. Nőtincs, Nógrád m. M.: 64 cm. Ltsz.: 137.100.

15. ábra. Bodonkas. Felsőtóti, Bars m. M.: 82 cm. Ltsz.: 85.376.

4. *Faköpű.* Jákfalva, Borsod m. Hársfából vájt bödönkas. Teteje két fanyelv segítségével szorosan illeszkedik a felső perembe, alul nyitott. Egymás felett két félkör alakú röpnyílás van, de csak a felső előtt van röpdeszka. Lépvessző nyomait nem találtuk benne. M.: 73 cm, alapátmérő: 30 cm. Ltsz.: 60.493. Gyűjtötte: LICHTNECKERT JÁNOS 1905.

5. *Faköpű.* Jákfalva, Borsod m. Hársfából készült, felfelé kiszélesedik. Mindkét vége nyitott. Felül a peremen a tető beillesztésének a nyomai látszanak. M.: 59 cm, alapátmérő: 31 cm. Ltsz.: 60.494. Gyűjtötte: LICHTNECKERT JÁNOS 1905.

6. *Méhköpű.* Felsőtóti, Bars m. Hársfából faragták. Mindkét vége nyitott, fája barnára pácolt. A félkör alakú röplyuk felett naturális megfogalmazásban zsinóros viseletben leányalak, ki jobbkezében galambot tart. A röplyukkal egyvonalban fekete festékkel festett 1888-as évszám. A bodon felső harmadában két egymásra merőleges lépvessző. A fatörzs repedéseit ganés sárral tömték el. M.: 82 cm; alapátmérő: 39 cm. Ltsz.: 85.376. Gyűjtötte: ERNYEY JÓZSEF 1910.

7. *Méhköpű.* Szalonna, Borsod m. Hársfa törzséből készült, a fatörzs kissé hajlott. Alul és felül nyitott. Röpnyílása tulipán alakú. A léptartó bot a köpű alsó felében helyezkedik el. M:. 63 cm; alapátmérő: 33 cm. Ltsz.: 131.243. Gyűjtötte: VISKI KÁROLY 1932.

8. *Méhköpű.* Szalonna, Borsod m. Hársfa egyenes törzséből vájták. Tetején szögezett négyszegletes deszkalap záródás, alul nyitott. Röpnyílása félkörívű. M.: 67 cm, alsó átmérője: 38 cm. Ltsz.: 131.244. Gyűjtötte: Viski Károly 1932.

9. *Méhköpű.* Nőtincs, Nógrád m. Odvas hársfa törzséből kivájt bodon, tetejére illeszkedő tölgyfa tetővel. Domború faragással gazdagon díszített. A díszes keretben 1824-es évszám és LM névjel. Röpnyílása félkör alakú. Alul nyitott. A léptartó rudacskák a bodon felső harmadában vannak. M.: 64 cm.; alapátmérő: 36 cm. Ltsz.: 137.100. Gyűjtötte: Gönyey Sándor 1940.

10. *Méhköpű.* Nőtincs. Nógrád m. Odvas hársfa törzséből kivájt bodon, a tetejére illeszkedő hársfa tetővel. Alul nyitott. Félkörívű röpnyílás felett domború faragással gazdagon díszítve. A léptartó pálcák a bödön oldalán és hátán vannak. M.: 64 cm; alapátmérő: 32 cm. Ltsz.: 137.101. Gyűjtötte: Gönyey Sándor 1940.

11. *Méhköpű.* Magyarország. Fenyőfából vájt méhkaptár. Alul és felül nyitott. Félkör alakú röpnyílása felett vésett figurális díszítés továbbá A. D. névjel és 1788-as évszám. M.: 68 cm; alapátmérő: 27 cm. Ltsz.: 52.21.41. Gyűjtötte: Csermák Géza 1952.

12. *Méhköpű.* Középhuta, Háromhuta község, Abaúj m. Odvas cserfacsonk, melynek oldalát a fakéreg borítja. Teteje alkalmi deszkadarabokkal fedett, alul nyitott. Röpnyílása félkörívű. Gazdája az erdőn a benntlakó méhekkel együtt vágta ki a fát és otthon a méheket kasba tette át. M.: 34 cm; átmérője: 43 cm. Ltsz.: 57.49.21. Gyűjtötte: Hofer Tamás 1957.

13. *Méhköpű.* Felföld. Fatörzsből vájt méhlakás. Szögletes röpnyílása előtt kis röpdeszka. Felső harmadában két léptartó pálca. Keményfából a nyílásra illeszkedő tető. Alul nyitott. M.: 58 cm. alapátmérő: 35 cm. Ltsz. 59.75.75. Eredeti leltári számát vesztett tárgy. Újra leltározva 1959-ben.

14. *Méhköpű.* Felföld. Nyárfa törzséből vájták ki, úgy, hogy alul és felül a tömör falap zárja le. Hátul téglalap alakú nyílás; benne keresztben léptartó pálcák. Deszkaajtóval záródhatott. Röpnyílása igen díszes, mélyített stilizált kereszt alakú mezőben négy lyuk, felette mélyített félköríves mezőben két lyuk. Az előbbi csúcsához vésett technikával keresztmotívum csatlakozik. M.: 135 cm; alapátmérő: 44 cm. Ltsz. 59.75.76. Eredeti leltári számát vesztett tárgy. Újra leltározva 1959-ben.

15. *Méhköpű.* Felföld. Hajlott fenyőfatörzsből készült, teteje csapokkal illeszkedik. Alul nyitott. Röpnyílása háromszögletű. M.: 73 cm; alapátmérő: 32 cm. Ltsz.: 59.75.77. Eredeti leltári számát vesztett tárgy. Újra leltározva 1959-ben.

16. *Méhköpű.* Felföld. Fenyőfatörzsből vájt bodon. Teteje csappal rögzíthető, alul nyitott. Félkör alakú röpnyílása felett vésett technikával stilizált tulipán motívum, kereszt és S M névjel. Repedéseit ganés sárral kenték be. M.: 81 cm; alapátmérő: 36 cm. Ltsz.: 59.75.78 .Eredeti leltári számát vesztett tárgy. Újra leltározva 1959-ben.

17. *Méhköpű.* Felföld. Fenyőfából vájt fatönk. Teteje csappal illeszkedik a felső peremhez, alul nyitott. Röpnyílása félkör alakú. Négy léptartó pálca nyomai találhatók benne. M.: 70 cm; alapátmérő: 33 cm. Ltsz.: 59.75.79. Eredeti leltári számát vesztett tárgy. Újra leltározva 1959-ben.

18, *Méhköpű.* Jákfalva. Borsod vm. Hársfából vájt fatönk. Teteje csapolással illeszkedik a tönkhöz. Röpnyilása csúcsban végződik, körülötte és felette karcolt geometrikus és vésett szabadrajzu diszítés. Felette kiálló ro-

vátkolással ékített rózsa. A röpnyilás két oldalán mélyített rovátkolás huzódik szalagszerűen. M.: 52 cm. Alapátmérő: 32,5 cm. Ltsz.: 63.97.1. Gyűjtötte: Boross Marietta. 1963.

Emberformájú fatörzsek

Az egyfából vájt méhlakásokat tanulmányozva számtalan olyan törekvéssel találkoztunk, amelyek azok szebbé, díszesebbé tételére irányulnak. A fatörzs díszítése már az erdei méhészetben is felbukkan, amikor is a méhész a jelölő baltával a fába nagyon elvétve motívumnak is beillő tulajdonjegyeket vág.[77] További lépést jelent ezen az úton, amikor is már vésett, majd domborúan faragott stilizált virágmotívumok, vagy naturális emberábrázolások ékítik a bodonokat. Az eddigiekben ismertetetteken a díszítés csak járulék, mintegy dísze a fatörzsnek, az emberformájúakra faragottakat már önálló művészi alkotásoknak kell tekintenünk. Használatukban a fatörzsből vájt köpűkhöz kapcsolódnak. Szoborszerű kimunkálásuk nem annyira célszerűségi, mint esztétikai igénykielégítését szolgálják. Az ábrázolt alakokkal nemegyszer a szerencse kívánását és a gonosz távoltartását célozzák. Kimunkálásukban, formai megjelenítésükben feltétlenül népi díszítőművészeti alkotásoknak kell tekintenünk. Az a célszerűségi szempont az esztétikai igény kielégítésén kívül természetesen érvényesül, hogy a méhek könnyebben tájékozódva lakásukba jussanak.

Ezek a népi monumentális szobrászati alkotásoknak beillő méhlakások szerte Európában, ahol csak fellelhetők, a népművészetnek egy sajátosságát képviselik. Ezt mint a népi faszobrászati alkotásoknak egyik jelentős válfaját ismerteti Tadeusz Seweryn.[78]

A szoborszerű méhlakásoknak magyarországi előfordulása igen ritka. A gyűjteményünkben őrzött tíz bodonon kívül még a keszthelyi[79] múzeum őriz kettőt, egyet a veszprémi múzeum;[80] továbbá egy Orosháza környéki[81] és két Bernecebarátiban levő[82] ember alakot formázó méhköpüről van tudomásunk. A keszthelyi múzeum gyűjteményében levők sem stílusban, sem használatukban nem kapcsolódnak a Néprajzi Múzeumban levőkhöz. Keretes kaptárak ezek léptartó dobozokhoz kapcsolódó barokk faszobrok. Mind a kettő szentet jelenít meg, röpnyílásuk a ruharedők közé illeszkedik, ami a szobornak az összhatását nem bontja meg, mégis hangsúlyt ad a röpnyílásnak. Az egyiken, amelyik szent Veronikát ábrázolja Krisztus képét tartó kendővel, a domborúan mintázott Krisztus szája szolgál röpnyílásul. Lelőhelyükre nézve a leltárikönyv közelebbi helymegjelölést nem ad, de a keszthelyi múzeum adattárának AD. 108/1937. szám alatti bejegyzése a méhkasok eredetére nézve némi eligazítással szolgál. A bejegyzés a következő: „Faszobor, a keresztről levett Krisztust ábrázolja. Fejét a felemelt jobbkarjára hajtja, balkarja és lábai hiányoznak. Háta

[77] Zelenin: i. m. 79. l.
[78] Seweryn, Tadeusz: Ludowa swiecka rzézba monumentalna. Polska Sztuka Ludowa 1955. Nr. 2. 77.
[79] Veronikát és Magdonlát ábrázoló szentek. Ltsz.: 58.1885. 1 és 2.
[80] Hornik Károly: A veszprémi Múzeum 10 éve.
[81] Hajdú Mihály: A kasos méhészkedés hagyományai Orosháza környékén EA. P. 245/1961. 6.
[82] Erdélyi Zoltán: szíves szóbeli közlése.

lapos és lábtőtől lefelé lapos, faragott tagon nyugszik, ezen gondosan kimunkált lyuk. M.: 71 cm. Lelőhelye: Turnisca, Zala m. Méhkaptárról való". A leírt méhkaptárt díszítő szobor 1945-ben eltűnt, de a meglevő két faszobor mind stílusban mind használatban a jelzettel teljesen megegyezik. Mind a kettőnek a háta lapos, nyílván azért, hogy a keretek elhelyezésére szolgáló dobozra jól felilleszthetők legyenek. Turniscában gróf Csákynak volt birtoka, a meglevő kaptárakat is valószínűleg a község földesurának készítette egy faszobrász. Hasonló stílusú faszobrokat közöl SCHIER Löwenbergből, Sziléziából.[83] SEWERYN, ugyanilyennek mondja a wroclawi múzeumban levő szent Jánost és szent Hedviget ábrázoló méhlakásokat is.[84]

A nógrádmegyei Bernecebarátiban levők, férfi és női alakokat ábrázolnak a XIX. század közepének felvidéki polgári viseletében. A jelenlegi tulajdonos, Lőrincz Péter gazdálkodó nagyapja készítette a múlt század közepén.[85] Az Orosháza környékén említett ember alakú méhbodonról az 1938-as méhészeti kiállításkor írnak. Megemlítik, hogy voltak olyan fából készült méhlakások, amelyeknek a tetején faragott emberfej volt. „Nyitott szájuk szolgált röpnyílásul, azért ennek a megmunkálása valamivel finomabb volt".[86]

A magyar méhészeti és néprajzi szakirodalmat áttekintve a Magyarság Néprajzában és GUNDA BÉLA idézett munkájában találunk utalást arra, hogy hazánkban ember formájú bodonok is voltak. A megjegyzés alapjául a Múzeum anyaga szolgált, a róluk mondott magyarázó szöveg csak ennyi: „Felföldön díszesen faragott, olykor ember formájú kaptárakat is készítenek".[87]

Európai előfordulásuk — mint már az előbbiekben is hivatkoztunk — jelentősebb. Különösen Németország keleti részén, az Érchegységben és Lengyelországban fordulnak elő tömegesebben.[88] Megjegyezni kívánjuk, hogy mindhárom helyen a faragó kultúra igen fejlett, művészileg igen magas fokon áll. Szórványosan ismerünk még ember formájú bodonokat a Szudéta területről, és az irodalmi források arra is utalnak, hogy Európa keleti részén a szlávlakta területeken is előfordulnak.[89] Így Északnyugat-Morvaországban tudunk tizenkét apostolfiguráról, AMBRUSTER[90] Trencsén-Teplicben levő két ember formájú bodonról tesz említést. G. JAROSCH is említi, hogy Európa keleti részén a fatörzsből készített méhlakások néha ember alakot is öltenek.[91]

Gyűjteményünkben levő tíz bodon közül hét a barsmegyei Felsőtótiból, három az árvamegyei Medzihradne faluból való. Felsőtóti a körmöcbányai völgyben fekvő kis szlovák falu, amely a régi helységnévtárak szerint Windischdorf német telepes faluként szerepel.[92] A kaptárak készítési idejét stílusjegyeik alapján a múlt század első felére tesszük, így világos, hogy azokat telepesek vagy magukkal hozták vagy pedig ott helyben készítették. Medzihradne ugyan ere-

[83] SCHIER: i. m. 231. lap és 19—20. ábra.
[84] SEWERYN: i. m. 81.
[85] ERDÉLYI ZOLTÁN szíves szóbeli közlése.
[86] HAJDU: i. m. 14.
[87] Magyarság Néprajza, II. 11.
[88] SCHIER: i. m. 229 és 231.
[89] BEDNARIK RUDOLF: Slowakische Volkskultur. Bratislava 1943. 195—196.
[90] Cesky Vclár 1933, 66.
[91] JAROSCH, G.: S 178.
[92] BEROVSZKY SAMU: Bars vármegye. Bp. 1903. 28.
BODNARIK: i. m. 196. A figurális ábrázolást német eredetűnek mondja.

detileg is szlovák falu, de a két szomszédos községből bekerült bodonok stílusa annyira megegyezik, hogy fel kell tennünk: ebből a községből való ábrázolások is német jellegűek. — Az egyik bodon vasas németet, a másik falusi bírót ábrá-

16. ábra. Ember alakú méhkaptár. Felsőtóti, Bars m. M.: 160 cm. Ltsz.: 85.374.

17. ábra. Ember alakú méhkaptár. Medzihradne, Árva m. M.: 171 cm. Ltsz.: 106.372.

zol német polgári viseletben. — A faragás stílusa alapján úgy véljük, hogy a két községből előkerültek valószínűleg egy mester vagy pedig a mester és tanítványa munkája. Mind a tíz bodon jól faragható hárs- és fenyőfából készült. Az arcok kimunkálása igen karakterisztikus, a ruházat a kor úri, polgári papi és katonai öltözékét mutatja, igen hű megfogalmazásban. Ezért a bodonok mint viselettörténeti dokumentumok is jelentősek.

A szoborszerűen megmunkált fatörzseket két gyűjtő hozta be a múzeumba, mégpedig Felsőtótiból valókat 1910-ben Ernyey József, a Medzihradenből valókat 1913-ban Fabini Lili. A behozott anyagról a gyűjtők még azt jegyezték meg, hogy azok egykoron úri méheseknek a díszes darabjai voltak és készítési idejüket a XIX. század első felére teszik. Készítőjükről, készítésük körülményeiről semmit sem tudtak feljegyezni, csupán használatukról írnak annyit, hogy azokat ünnep előtt mindig átfestették (16—17. *ábra*).

Gyűjteményünkben levő ember alakú méhkaptárak leírása:

1. *Ember alakú méhkaptár: Lelkész.* Felsőtőti, Bars m. Fekete papi reverendában piros cingulussal. Jobb kezében breviáriumot tart, e mellett a háromszögletű röpnyílás. Arcának megmintázása naturális. A sötét tónusból az arc

és a kéz halványabb színei emelkednek ki. M.: 146 cm. Ltsz.: 85.370. Gyűjtötte: Ernyey József 1910.

2. *Ember alakú méhkaptár: Asszonyalak.* Felsőtóti, Bars m. Jellegzetessége a tornyos főkötő, mely fejét fedi. Ruhája empire szabású, feketére színezett. M.: 153 cm. Ltsz.: 85.371 Gyűjtötte: Ernyey József 1910.

3. *Ember alakú méhkaptár: Asszonyalak.* Felsőtóti, Bars m. Női alakot empíre ruhában ábrázoló bodon. Ruhája piros, sárga színezésű. Hajfonata rendkívül gondosan kimunkált. Bal kéz alatt a ruha redői között két félkör alakú röpnyílás. M.: 118 cm. Ltsz.: 85.372. Gyűjtötte: Ernyey József 1910.

4. *Ember alakú méhkaptár: Asszonyalak.* Felsőtóti, Bars m. Női alakot, empire ruhában ábrázoló fatörzs, Ruhájának színezése piros. A félkör alakú röpnyílás a bodon alsó harmadában van. Szintén figyelemre méltó a hajnak és a fejkötőnek a gondos kimunkálása, továbbá az arcnak a naturális festése. M.: 142 cm. Ltsz.: 85.373. Gyűjtötte: Ernyey József 1910.

5. *Ember alakú méhkaptár. Asszonyalak.* Felsőtóti, Bars m. Az előbbivel úgy stílusban, mint témában megegyező. A különbség az, hogy a női alak jobb kezében kancsót tart, szájánál van a félkör alakú röpnyílás. M.: 160 cm. Ltsz.: 85.374. Gyűjtötte: Ernyey József 1910.

6. *Ember alakú méhkaptár: Apáca.* Felsőtóti, Bars m. Fekete sima ruhában, fehér válligérő gallérban. Válligérő haját sima kontyfedő takarja. Kezeit összekulcsolva tartja, amely alatt van az egyik, a bodon alsó harmadában a másik négyszögletes röpnyílás. M.: 124 cm. Ltsz.: 85.375. Gyűjtötte: Ernyey József 1910.

7. *Ember alakú méhkaptár: Lelkész.* Felsőtóti, Bars m. Két kezével nyitott könyvet tart maga előtt. Sima, feketére festett haj keretezi a jól kimunkált arcot. M.: 155 cm. Ltsz.: 85.378. Gyűjtötte: Ernyey József 1910.

8. *Ember alakú méhkaptár: Vasas német.* Medzihradne, Árva m. Csákóján sárgára festett kétfejű sas. A szíjak és gombok sárgán villannak ki a sötétre festett egyenruhából. Röpnyílása a kabát két szárnya között van. M.: 160 cm. Ltsz.: 160.370. Gyűjtötte: Fabini Lili 1913.

9. *Ember alakú méhkaptár: Falusi bíró.* Medzihradne, Árva m. Barna ruhában városi polgárt ábrázol. Egyik kezében pálcát tart, a másik kezét zsebre mélyeszti. Kabátjának hasítékánál fordított szívalakú röpnyílás. M.: 175 cm. Ltsz.: 106.371. Gyűjtötte: Fabini Lili 1913.

10. *Ember alakú méhkaptár: Falusi bíró.* Medzihradne, Árva m. Fekete hosszú kabátban ábrázolja, kezében tajtékpipát tart, ennek a nyele felett van az alsó részén vassal peremezett röpnyílás. Figyelemre méltó a kas-szobor karakterisztikus arca, amelyet nagy lelógó bajusz tesz emlékezetessé. M.: 171 cm. Ltsz.: 105.372. Fabini Lili gyűjtése 1913.

Deszkából készült kasok

A deszkából készült láda vagy „kéménykasok" használatukban és kezelésükben a bodonokhoz kapcsolódnak.[93] Irodalmi utalásból tudjuk, hogy Európa melegebb éghajlatú vidékein, különösen a Pireneusokban és Tessynben elterjedt a használatuk.[94] Megtaláljuk még Kelet-Európában, főként Szlovákiá-

[93] Schier: i. m. 104.
[94] Schier: i. m. 104.

ban, ahol a legtöbb házi méhészetben a bodonokat deszka kasok váltották fel.[95] Elkészítésük majdnem mindig házilag történt.

TAKÁTS a XVI—XVII. század méhészetét ismertetve megjegyzi, hogy a méhek részére bodonokat, olykor deszkakasokat készítenek.[96] SZUHÁNYI[97] kora legszakavatottabb méhésze, így ír a ládakasokról: „azok ollyan köpűk, mellyek Deszkából láda formában össze szögeztetnek". Készítésükről ezt említi: „Kelletik ehhez venni Fenyő deszkákat, mellyek nem ganthosak és ¾ hüvelyknyi vastagságúak. A hosszának kell lenni 2 ½ lábnyinak, szélességének pedig 14 hüvelyknyinek. Az alsó fenék Deszkát 3—4 hüvelyknyire a köpű szája mellett ki lehet állni hagyni és szögekkel erősen összeszögezni, de mégis úgy hogy tetszésünk szerént üsmét el lehessen venni. A fenyő deszkán két lyukat kell hagyni vagy gömbölyűet vagy négy szögletűt, mintedgy 3 hüvelyknyi nagyokat, mellyeknek bé dugói, vagy bé toló deszkái legyenek. Az első deszkán lévő kijáró lyukat kell vágni négy hüvelyknyi hosszúságúra, és nem egészen ½ hüvelyknyi magasságúra, melynek szintén bé toló deszkái legyenek, hogy azt, ha szükség, kisebbre vagy nagyobbra lehessen hagyni, vagy éppen egészen bé zárni".

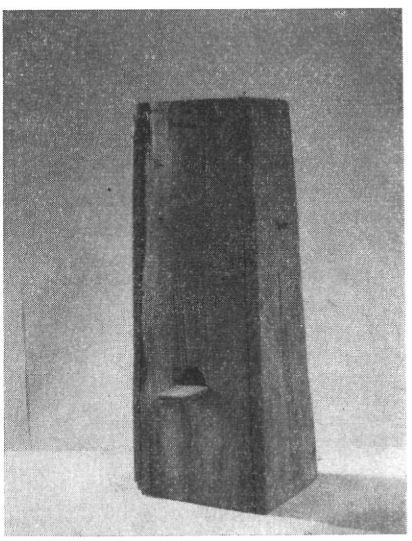

18. ábra. Deszkakas. Tiszabogdány, Máramaros m. M.: 72 cm. Ltsz.: 88.515.

Azon a vidéken, ahol használatuk elterjedtebb volt, ott, hogy a deszkák tartósságát növeljék a kasoknak a méhesből kiálló külső oldalát olajfestékkel mázolták be, így védték az időjárás viszontagságai ellen. Németország egyes vidékein [98]és Szlovákiában[99] a deszkakasok külső oldalára festett figurális ábrázolások nemegyszer a nép életéből vett jeleneteket örökítenek meg. A kasokat ékítő népi díszítőművészeti alkotásokkal ma már nem találkozunk, meglétükről csupán az irodalomból értesülünk.[100]

Gyűjteményünkben Tiszabogdányból, Máramaros mv. és Komádiból, Bihar vm. vannak ládakasok.

A tiszabogdányiról gyűjtője semmit sem jegyzett fel, a Komádiból bekerült ládakasokról tudjuk, hogy használatuk nem volt általános. A ládakasok jelentették itt a hordozható méhlakásokat, ezeket gazdájuk egy-egy jó mézelő baltacim vagy hereföldre, vagy éppenséggel a virágzó szőlőbe vitte ki. Mivel csupán alkalmi jellegűek voltak, ezért még röpnyílást sem vésték belé-jük, a sima földre állították le, a méhek a földet kaparták ki a kasból való kirepüléshez. A bodonokhoz hasonlóan a léptartó pálcákat itt is a méhlakás felső

[95] BEDNARIK: i. m. 197 lapon levő ábra.
[96] TAKÁTS: i. m. III. 426.
[97] SZUHÁNYI: i. m. 172 bek.
[98] SOODER: i. m. 45—46.
[99] OREL: i. m. 12.
[100] VURNIK, STANKO: Slovenske panjske koncnice, Et III. (1928).

negyedében, egymásra merőlegesen, keresztbe helyezték el. A mézet csak a méhek leölése után tudták kivenni. A mézelvételnek ezt a módját ismerteti Hofer Tamás Komádi környékéről, amikor is mézelvételnél az egyik deszkalapot meglazították, ide füstöt fújtak, majd a méhek pusztulása után a mézzel telt lépet lépmetszővel kivágták[101] (18. *ábra*).

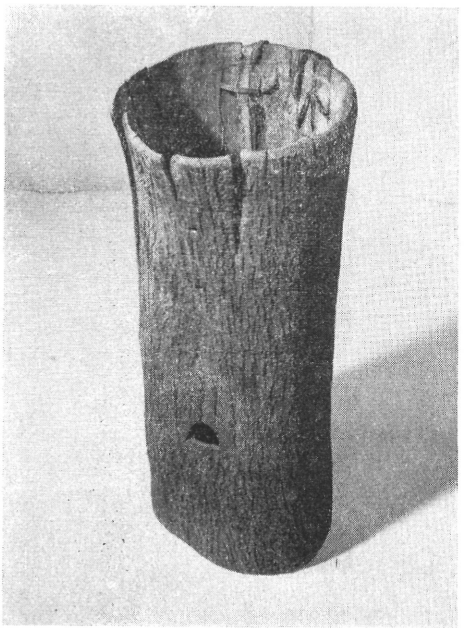

19 ábra. Méhkas kéregből. Tiszabogdány, Máramaros m. M.: 70,5 cm. Ltsz.: 88.509.

20. ábra. Dongakas. Tiszabogdány, Máramaros m. M.: 60 cm. Ltsz.: 88.511.

Gyűjteményünkben levő ládakasok leírásai a következők

1. *Deszkakas.* Tiszabogdány, Máramaros m. Fenyődeszkából készült felül elkeskenyedő deszkakas. Félkör alakú röpnyílása előtt deszkalap. Belsejében egymásra merőlegesen négy lépvessző. M.: 72 cm. Ltsz.: 88.515. Gyűjtötte: Sztripszky Hiador 1911.

2. *Deszkakas.* Komádi, Bihar m. Téglalap alakú felfelé enyhén csonkagúlaszerűen összehajló, fent deszkával lezárt, alul nyitott deszkakas. Röpnyílása nincs. M.: 56 cm. Ltsz.: 143.129. Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás, 1950.

3. *Deszkakas.* Komádi, Bihar m. Téglalap alakú, felfelé enyhén csonkagúlaszerűen összehajló, felül zárt, alul nyitott deszkakas. Az alsó perem felett kb. 5 cm-re félkör alakú röpnyílás, előtte deszkaperem. A röplyukkal szemben egymásra merőlegesen két léptartó vessző van. Méhszínben tartották a gyékény és szalmafonatos kasok között. M.: 61 cm. Ltsz.: 143.130. Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás 1950.

[101] Hofer Tamás és Molnár Balázs adatgyűjtése: EA 2303.

Méhkaptárak fakéregből

A Múzeum gyűjteményében, a gyűjtögető-gazdálkodás tárgyait rendszerező raktárban számos — leginkább Erdélyből bekerült — kéregedényt és ivókapinyát találunk. A méhlakások anyagát is gazdagítja egy az ország keleti részéből származó kéregből készült méhlakás. Tudunk róla, hogy a nyár,- nyír-, és más könnyen lehántható fakéregből télire a hidegebb éghajlatú vidékeken a bodonra takarót készítettek. Így a fakéregből, mint a bodonra alkalmazott védőrétegről tudunk, de hogy kéregből méhlakást is készítettek volna erről sem az irodalmi utalások, sem a Múzeum fénykép és adattári anyaga nem ad eligazítást (19. *ábra*).

A kéregből készített kaptárt úgy állítják össze, hogy a kérget a fáról egy vágással lehántják, hátul összevarrják, vagy tűzik és a fabodonokhoz hasonlóan elől félkörívű röpnyílást vágnak beléje. A lépvesszők elhelyezése a bodonokéval egyezik.

1. *Fakéregből készült méhlakás.* Tiszabogdány, Máramaros m. Nyárfakéregből készített kaptár, hátul háncsvesszővel varrták össze. A röpnyílás felett hat lépvessző egymásra átlósan elhelyezve M. 71 cm. Ltsz.: 88.509. Gyűjtötte: Sztripszky Hiador 1911.

Dongás kasok

Nem elterjedt és kedvelt forma Magyarországon; az EA. 10. számú alapkérdőívére beérkezett válaszok közül egy sincs, amely ilyen méhlakás meglétét igazolná. A külföldi néprajzi irodalom szerint a dongás kas, amely lényegében a fatörzset utánozza, Európában Tessyntől Piávéig változó formában fellelhető; mindegyik igen gondos pintér munka[102] (20. *ábra*).

Hazai előfordulásáról Szabadfalvi tanulmányából értesülünk. Ő tesz említést arról, hogy ismeretes a dongából összekapcsolt kas, és mint alkalmi méhlakást említi egy kisméretű boroshordó alkalmazását is.

Gyűjteményünkben öt dongás kas van, mind egy helyről Tiszabogdányból, Máramaros m.

1—5. *Dongás kas.* Tiszabogdány, Máramaros m. Fenyőfából készült, a dongákat faabrincsok szorítják össze. A röpnyílás a kas alsó harmadában van, előtte félköríves röpdeszka. Felül zártak, a mézet csak a méhek elfojtásával, alulról lehetett kivenni. M.: 60 és 71 cm. között változik. Leltári számuk 88.510. 88.511, 88.512, 88.513, 88.514. Gyűjtötte: Sztripszky Hiador 1911.

Vesszőkasok.

A vesszőből font méhlakásoknak a síkvidéki méhészetben volt nagyobb jelentősége. Ahol a földművelés jelentette a fő gazdálkodási formát, ott mindenütt fellelhetők. Elterjedésük területe a Káspi-tengertől kiindulva az orosz sztyeppe vidéken keresztül az északi erdőzónát határolva, a Kárpátok vonulata alatt húzódik, délen az Alpok vízválasztó vonulatától, Dél-Franciaországon keresztül az Ibériai-félszigetig mindenütt megtalálhatók.[103] Magyarország egész

[102] Schier: i. m. 104. l.
[103] Schier: i. m. 100. l.

területén előfordul, de elterjedése és használata a déli megyékben és Erdélyben jellegzetes.[104] Az irodalmi utalásokból és a múzeum Európa-gyűjteményének fonott vesszőkasaiból is tudjuk, hogy rendkívül kedveltek, elterjedtek a Balkánfélszigeten, Jugoszláviában, sőt még Görögországban is. [105]Korai elterjedését mutatja az az antik adat, mely szerint Délkelet-Európában igen használatos volt. Középkori ábrázolását a XV. századból ismerjük az egyik jelentős német kiadású mesekönyv lapjairól[106] (21. *ábra*).

21. ábra. Fonott méhkas ábrázolása 1473-ból. Aesop: Fabulae et vita

Nyelvészeti értelmezés szerint a *kas* növény szárából font, vagy spirálisan kötött edényfélét jelent. Anyaga leginkább vessző, gyékény, szalma.[107] A *kas* szó a méhlakáson kívül jelent vivőeszközt, haltartót, gabonatartót, borítókosarat és szekérkast is.[108]

A méhkas kötéséhez elsősorban a könnyen fonható fűznek a különböző fajtáit használják. Különösen kedvelt és elterjedt a vörösfűz,[109] továbbá a mogyoró,[110] rekettyevessző, az iszalagnak a szára és a szőlővenyige[111]. Ez utóbbiakat tölgy-, cseresznye-, vagy fenyőfának a hasítékai közé fonják.[112]

[104] Bizonyság erre a Múzeum tárgyi anyaga és a Nemzetközi Osztály Európa-gyűjteményének 4 a Balkánról származó vesszőből fonott és kívülről sárral betapasztott méhkasa. De ezt a feltevést igazolja a magyar méhészeti szakirodalom is.
SŐTÉR: i. m. 166.
[105] SCHIER: i. m. 100.
[106] Ulm. Johann Zaner 1473.
Aesop: Fabulae et vita. (Bilderschmuck der Testdrucke V. F. 38—247.) — XVII. századból több ábrázolást közöl SOODER: i. m.: 54—55.
[107] Magyar Nyelv Szótára. III. Pest, 1864. 426.
[108] Magyar Nyelv Értelmező Szótára. III. 773.
[109] Az EA 10. számú alapkérdőívére beérkezett válasz Kondorostanyáról Békés vármegyéből.
[110] SCHIER BRUNO: Das Flechten im Lichte der historischen Volkskunde. F/M. 1951. 28.
[111] EA 10. számú alapkérdőívére beérkezett adat Kondoros tanyáról Endrőd (Békés m.)
[112] A Múzeum tárgyi anyaga alapján történt megállapítás. Nevezetesen 141.435, 143.025, 59.75.80, 59.75.81. Báta Tolna m. Komádi Bihar m. a két utóbbi Magyarország megjelöléssel.

A kaskötéshez használt vessző szedéséhez az elmúlt századokban egész sor hiedelem és babonás szokás fűződött. A XVII—XVIII. századbeli méhészkönyvek igen hasznos utasítást adnak a kötéséhez.[113] Ezek szerint a kaskötéshez használt vesszőket kora tavasszal kell megszedni és megkötni, mielőtt a kakukkmadár megszólal. A később kötöttekben a méh nem marad meg, de ha meg is marad, mézet nem takar belé. A vesszőket, amelyeket kasfonáshoz akarnak felhasználni éhgyomorra, reggeltől délig kell megszedni, vigyázva arra, hogy ragyás vessző ne kerüljön a megszedendők közé, majd ugyancsak éhgyomorral kötni. Különösen szerencsésnek mondják az olyan kast, amelyiknek a kötését karácsony éjjelén kezdik meg oly módon, hogy mindegyik kasba 6—8 bodzavessző kerüljön. A készítéséről Komádiból (Bihar m.) van leírásunk.[114] Itt is, mint az ország többi vidékén, a kas fonását a vessző vastagabb végével kezdik. Nyolc szál vesszőt fonnak össze, melyek átlag 130—140 cm hosszúak. Az elvékonyodó végüket felül megkötik, majd egy kicsit visszahajtva lekötik, ez képezi a kas fülét. Oldalán a nyolc szál vessző az aljáig fut, ezeket a bordákat vékonyabb vesszőkkel fűzik keresztbe. A fonás mindig két szál veszszővel történik. A röplyuk, mely mindig a kas aljában van, úgy készül, hogy két vastag vesszőt nem fonnak végig, vagy ha már körbe fonták, akkor az alsó erősebben készített szegélyszélben téglalap alakú röpnyílást vágnak. Az elkészült kasokban ugyanúgy mint a bodonokba léprögzítő fácskákat tesznek, melyeknek elnevezése vidékenkint változik. Így Orosháza környékén kisgerenda, körösztfa, sejttartó léc, és szulánk a neve.[115] A kisebb kasba kettőt, a nagyobbakba négyet szoktak tenni oly módon, hogy az előzőt felezték, az utóbbit harmadolták. A pálcákat — a bodonokhoz hasonlóan — a röplyuk nyílására merőlegesen szúrják, mert a méhek lépei élükkel a röplyuk felé épülnek, így a lépek több lécen áthaladva nagyobb súlyt tudnak tartani.

A kasokat kívülről — belülről csak igen elvétve — tapasztják. Vesszőből font kast külső tapasztás nélkül sehol sem alkalmaznak. A tapasztást rendszerint agyagos földből készítik, tehéntrágya és árpapelyva hozzáadásával.[116] Komádi környékén a tehéntrágyás sarat még mész hozzáadásával erősítik.[117] Egy, a múlt század végén készült méhészkönyv, amely az addigi tapasztalatokat összegezi és amelyet a népi gyakorlat tudományos igényű felhasználásának tekinthetünk, azt írja, hogy az elkészült kast legjobb szarvasmarha ürülékkel, agyag és hamu keverékével készült sárral vékonyan megtapasztani. Ugyanezt javallja az ókor egyik híres gazdasági írója is.[118] Az elkészült kast néhol az elülső oldalán festik, színezik, különösen a piros, sárga, szürke színeket kedvelik, a fehéret mellőzik, mert ez vakítja a méheket. Ezért szoktak a meszelésnél a mészbe hamut szórni, hogy ezzel az éles fehér színt tompítsák. De általánosságban azt mondják: „a kasokat egyes helyeken csak azért meszelték, mert úgy illedelmesebb volt"; más célja nem volt a meszelésnek.[119] A kasok tapasztása a „dobolás" bevezetése előtt hosszú ideig elégséges volt. Később már minden új

[113] Adatok a magyar méhészet történetéhez a XVII. századból. Közli Mándoki László: Agrártörténeti Szemle. (1959.) 119—120. Kézirat a Széchenyi Könyvtárban Oct. Hung. 485.

[114] Hofer Tamás gyűjtése: EA 2303.

[115] Hajdu: i. m. 16.

[116] Hajdu: i. m. 16. és az EA 10. számú alapkérdőívére beérkezett válasz Kondoros tanyáról, Endrőd Békés m.

[117] Hofer Tamás: gyűjtése EA 2303.

[118] Varro: De re rustica I. 52.

[119] Gyűjtés Uszodról, Nemes Gábor 74 éves gazdálkodótól.

telepítésnél sározni kellett. Az újrasározásról az egyik XVII. századi méhészkönyv így ír: „A régi tapasztott kasokat jól megáztasd, a régi tapasztást verd le róluk és mosd meg jól a kasokat szárítsd meg és aztán tapaszd újonnan".[120] Uj telepítés előtt azonban nemcsak a tapasztást kell gondosan elvégezni, hanem a kas belsejét édes borral mosogatni és fenyőszurokkal füstölni, hogy dohos ne legyen. A röpnyílást pedig olyan kicsire venni, hogy csak egy méh férjen ki vagy be rajta, és azt is tavasszal medvehájjal megkenni, hogy a méhek bátrabbak és erősebbek legyenek.[121] Ahol a kasokat nem tették eresz vagy fedél alá, így Erdélyben, a Sárrét falvaiban és Szlavóniában, nádból, szalmából és sásból készült kupakkal fedték őket. Ilyeténvaló használatuk eredetét GUNDA BÉLA Európa nyugati részéből származtatja,[122] amit nem egy francia ábrázolás is igazol. Gyűjteményünkben köpennyel védett kas nincs. Ilyen felvételeink vannak Kórógyból, (Szerém m.) és az Őrség (Vas m.) több falujából. Igen szép ábrázolását találjuk meg több francia eredetű gazdasági emlékérmen is.[123]

A vesszőből font kasok formára nézve csonkakúp és henger alakúak, nagyságuk a raj erőssége szerint változik. Általános gyakorlat az, hogy öt kilogrammos rajnak 55 literes kas kell.

Gyűjteményünkben a vesszőkasoknak elkészítési módjuk szerint két típusát találjuk meg. Az egyik — ez az újabb — fonása teljesen a kosárhoz hasonlóan vesszővázra épült, vége dongás kúpban végződik azért, hogy a méhek nagyobb körméretű mézkoszorút tudjanak építeni benne. A másik típusnál a vázat egy 5—6 felé metszett faág képezi, melynek alsó szélei közé, hogy az alját kissé szélesítsék, vesszőbordákat toldanak és így fonják körül. A kétféle típust nem tudjuk földrajzilag elkülöníteni. A fomai eltérés időbeli eltolódásokra mutat, mint az előbbiekben már rámutattunk a hegyes, csúcsos kasokat felváltó boltívesek a nagyobb arányú méztermeléssel vannak összefüggésben. A gyűjteményünkben levő, vesszőből font méhkasok leírása: (22—24. *ábra*)

1. *Vesszőkas.* Besnyő, Háromszék m. Csonkakúp alakú, kosárfonású vesszőkas, kívülről polyvás sárral tapasztott. Kis mérete arra enged következtetni, hogy valószínűleg rajnevelőnek használták. M.: 54 cm. Ltsz.: 11.122. Gyűjtötte: JANKÓ JÁNOS 1897.

2. *Vesszőkas.* Guta, Komárom m. Háromágúra hasított faág, közeit favessszővel fonták be. A lefelé erősen szélesedő kast fabordákkal toldották. M.: 70 cm. Ltsz.: 37.175. Gyűjtötte: BÁTKY ZZIGMOND 1902.

3. *Vesszőkas.* Somkerék, Szolnokdoboka m. Széthasított vastag ág közeit iszalaggal fonták be. Kívülről sáros ganéjjal tapasztották, a kas felső harmadában léptartó pálcák nyomai láthatók. M.: 70 cm. Ltsz.: 39.013. Gyűjtötte: SEMAYER VILIBALD 1903.

4. *Vesszőkas.* Szalonna,Borsod m. Csonkakúp alakú kosárfonás technikával készült méhkas, erősen rongált állapotban. Külsején a pelyvás sártapasztás csak nyomokban látható. M.: 53 cm. Ltsz.: 131.245 .Gyűjtötte: VISKI KÁROLY 1932.

5. *Vesszőkas.* Szenna, Somogy m. Kúp alakú, spirális technikával iszalagból fonott méhlakás. Sártapasztás csak nyomokban látszik. M.: 50 cm. Ltsz.: 131.387. Gyűjtötte: GÖNYEY SÁNDOR 1932.

[120] Adatok a magyar méhészet történetéhez. . . 119—120.
[121] IBRÁNYI: i. m. 8.
[122] GUNDA: i. m. 9.
[123] Mezőgazdasági Múzeum 55. 77. l. leltári számú, az 1900-as párisi világkiállításra L. Bottéé által készített érem.

6. *Vesszőkas.* Magyarszerdahely, Zala m. Mogyorófa vesszőt több ágra széthasították és alul, hogy szélesítsék, bordákkal toldották meg. Közeit fűzvesszővel fonták. M.: 73 cm. Ltsz. 133.895. Gyűjtötte: GYUTAY ISTVÁN 1934.

7. *Vesszőkas* Magyarszerdahely, Zala m. A mogyorófa vesszőt több ágra széthasították s alsó peremét, hogy szélesítsék, bordákkal toldották meg. A bor-

22. ábra. Vesszőből fonott méhkas. Csicsó, Komárom m. M.: 55 cm. Ltsz.: 138.790

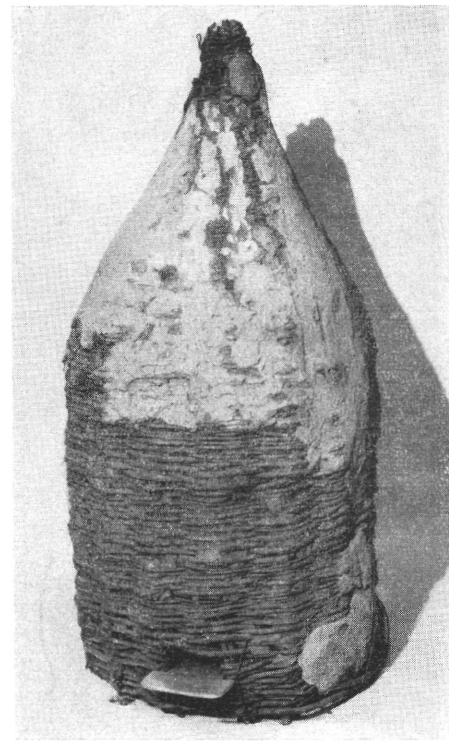

23. ábra. Vesszőből fonott méhkas. Körösszegapáti, Hajdú m. M.: 73 cm. Ltsz.: V. 55. 2. l. Debreceni M.

dák közeit fűzvesszőkkel fonták be. Sározás nyomai látszanak. M.: 50 cm. Ltsz.: 133.896. Gyűjtötte: GYUTAY ISTVÁN 1934.

8. *Vesszőkas.* Csicsó, Komárom m. Kúp alakú kosárfonás technikával készült méhkas. M.: 55 cm. Ltsz.: 138.790. Gyűjtötte: FÉL EDIT 1942.

9. *Vesszőkas.* Báta, Tolna m. Hegyeskúp alakú, bordáit egyágból hasították, alul vendégbordákkal toldották ki. Fűzvesszővel fonták be, sártapasztás csak nyomokban látszik. M.: 79 cm. Ltsz.:141.435. Gyűjtötte: CSERMÁK GÉZA 1948.

10. *Vesszőkas.* Miszla, Tolna m. Kúp alakúra font vesszőkas, a tetején levő fogantyú a bordaként használt fának az összenövéséből adódik. Kívülről pelyvás sárral 1 cm-es vastagságban van bekenve. M.: 58 cm. Ltsz.: 143.025. Gyűjtötte: TAKÁTS LAJOS 1950.

11. *Vesszőkas.* Komádi, Bihar m. Kúp alakúra font vesszőkas. Röpnyílása az előzőektől eltérően háromszög alakú. Két léptartó pálcika keresztezi egymást. Pelyvás sárral van bekenve. M.: 41 cm. Ltsz.: 143.125. Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás 1950.

12. *Vesszőkas.* Komádi, Bihar m. Kúp alakúra font vesszőkas. Az alsó perem felett háromszögletű röpnyílás van. A pelyvás sártapasztás szürke mészszel van meszelve. M.: 55 cm. Ltsz.: 143.126. Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás 1950.

24. ábra. Vesszőből fonott és tapasztott méhkas. Komádi, Bihar m. M.: 65. 5. cm. Ltsz.: 143.127.

13. *Vesszőkas.* Komádi, Bihar m. Harang alakú font vesszőkas, a fogója szintén fonott. Kívül és belül is tapasztott, a belső tapasztás csak a vessző horonyaira terjed ki, tapasztáskor ugyanis a felesleges sarat vizes ruhával letörölték. Mind a forma, mind a belső tapasztás egyedinek tekintehető Komádiban. M.: 65.5 cm. Ltsz. 143.127. Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás 1950.

14. *Vesszőkas.* Komádi, Bihar m. Négyzetes alapon előbb oszlopszerűen 30 cm magasra felnyúló, majd domborodó élű gúlával záródó 8 cm magas 4 cm átmérőjű hengeres fogóban végződő hántolatlan vesszőfonás. Az alsó beszegő fonás felett téglalap alakú röpnyílás. Pelyvás sárral történő tapasztása hiányos. M.: 64 cm. Ltsz.: 143.128. Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás 1950.

15. *Vesszőkas.* Komádi, Bihar m. Fűzvesszőből font kas, tehéntrágyás sárral tapasztott. M.: 36 cm, átm.: 36 cm. Ltsz.: 143.132. Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás 1950.

16. *Vesszőkas.* Hajdúböszörmény, Hajdú m. Kúp alakúra font vesszőkas, melyet sárral vegyített tehéntrágyával tapasztottak. M.: 62 cm. Ltsz.: 55.75.38. Gyűjtötte: Hofer Tamás 1955.

17. *Vesszőkas.* Mohács, Baranya m. Csonkakúp alakúra font vesszőkas, az előbbiekkel szembeni formabeli változása az, hogy teteje lapos, fogója drótból készült. Kívül sárral tapasztott. Szintén egyedi formának tekintjük, amit készítője kísérletképpen font meg. M.: 48 cm. Ltsz.: 58.67.2. Gyűjtötte: Csalog Zsolt 1958.

18. *Vesszőkas.* Magyarország. Szétágazó cseresnyeágak közé szőlővenyigéből font méhlakás. Kívülről sárral tapasztott, röpnyílása az alsó peremből vágott. M.: 67 cm. Ltsz.: 59.75.80. Eredeti leltári számát vesztett tárgy. Ujraleltározva 1959-ben.

19. *Vesszőkas.* Magyarország. Szétágazó faváza szőlővenyigéből font, kívülről sárral tapasztott méhlakás. M.: 72 cm. Ltsz.: 59.75.81. Eredeti leltári számát vesztett tárgy. Újraleltározva 1959-ben.

A két utóbbi, bár közelebbi helymegjelölés nincs, Magyarországnak a déli megyéiből kerülhettek a gyűjteménybe, mert a szőlővenyigével fonott kas igazi hazája a Balkánon van.

Gyékénykasok

Gyűjteményünkben a gyékényből font méhlakások jelentőségükhöz képest gyéren vannak képviselve, pedig használatuk és elterjedésük különösen a múltban a belvizek lecsapolása előtt nem volt jelentéktelen.[124] Ezek a kasok hazánkban a mocsaras vidékeken, ahol a gyékény megterem, mindenütt fellelhetők. Szinte növényföldrajzi határok szerint tudjuk készítési helyeiket meghatározni.[125] Nagy mocsaras, lápos vidékeinken a réti pákász-méhész gyékénykasokban vádoroltatta méheit.[126] Elsimított földre állította a kasokat és jó mézelő években úgy nagyobbította, hogy gödröt ásott alája, így szorított a lépnek helyet.[127] Tudunk róla, hogy a kasokat a vesszőből fonottakhoz hasonlóan gyékényből és sodringból készült sisakokkal védték az eső ellen.

A gyékénytermő falvak népe készítményeit, így a kasokat is, vásárokon adta el nemegyszer távolabbi nem gyékénytermő vidékek méhészeinek. Kékről írják 1772-ben: „. . . .gyékény elegendő van a határban. . . úgy hogy gyékényből méhlakásokat . . . köttetvén a lakosság abbúl pénzt vehetnek".[128] Egy-egy nagyobb város vásáraira eljöttek a gyékényesek is. Feljegyzésekből tudjuk, hogy az orosházi vásárokra tápéi, szentesi és csongrádi gyékényesek hozták el kasaikat.[129] Nyugat-európai elterjedéséről és használatáról a szakirodalom nem szól. Ebből arra kell következtetnünk, hogy használata valószínüleg Európa délkeleti mocsaras területeire korlátozódik.

Formájukat tekintve a gyékénykasok a vessző és a szalmafonatosok közt foglalnak helyet. Magasabbak, karcsúbbak, szebb formájúak voltak a szalmakasoknál, egyszersmind tartósabbak és erősebbek is, ezért a méhészek különösen kedvelték, mert a lépkivágás könnyebb volt belőle. A vesszőkasoknál azonban gyengébbek, mert amikorra a gyékény kiszárad idősödik a fonása, meglazulnak a kötések, megroggyan a kas és akkor a lépek megtörnek benne.

Fonása szakértelmet kívánt, ezt mindegyik méhész már nem tudta úgy elkészíteni, mint a fabodont, hiszen legtöbbször a megfelelő anyag sem állt rendelkezésére. A kasok többségét gyékényfonó specialisták végezték, akik leginkább a falvak agrárproletár lakosságából és egyes vidékeken a cigányok soraiból kerültek ki.[130]

A gyékényből készült kasoknál két formát találunk, az egyik a méztermelésnek a kezdetlegesebb fokát mutatja és különösen az ország déli részén elterjedt. Vázához ugyanúgy mint a vesszőkasoknál, megfelelő faágat hasítanak, úgy, hogy végződése egyben a kas fogója is, majd a szétfeszített bordákat gyékényfonattal fűzik be. Néhol az alsó peremét még vesszőfonással erősítik, hogy az nagyobb súlyt bíró legyen, majd az oldalait agyagos, trágyás, meszes

[124] Takáts: i. m. 416.
[125] Szücs: i. m. 97—100.
[126] Szücs: i. m. 101.
[127] Magyarország és a Nagyvilág. 1866. II. 9.
[128] Kiss Lajos: A régi Rétköz. Bp. 1961. 176.
[129] Hajdu: i. m. 15.
[130] Kiss Lajos: i. m. 404, és az EA 10. számú alapkérdőívére beérkezett válasz, Demecser, Szatmár m.

keverékkel tapasztják. A későbbi forma a szalmakasokhoz hasonlóan spirális technikával kupola formájúra készült. A készítők a kas nagyságát aszerint mérték, hogy hány fonat karimát kötöttek egymásra.[131] A fonatosan kötöttet és csúcsban végződőt mondhatjuk a régebbinek; a spirális technikával kupolásan készítettbe a méhek már nagyobb mézkoszorút tudnak építeni.

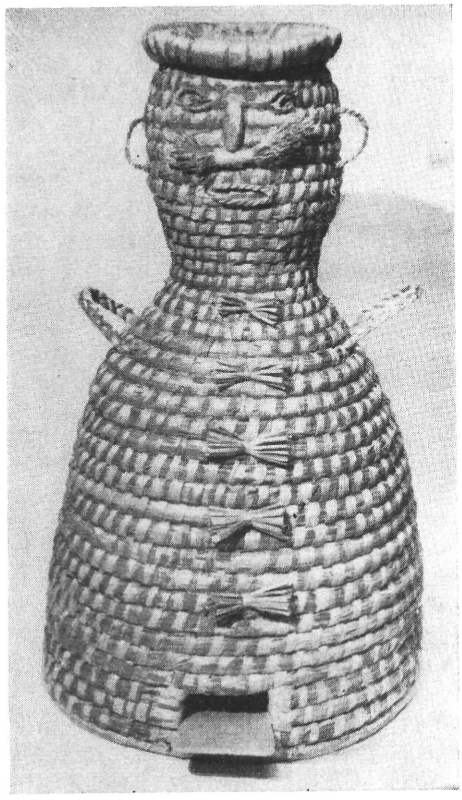

25. ábra. Ember formájú méhkas gyékényből. Hajdúböszörmény, Hajdú m. M.: 65 cm. Ltsz.: V. 59.1.1. Debreceni Múzeum

Mindkét kas belsejében vízszintesen, több egymásra merőleges léptartó pálcát helyeztek el, erre építették a méhek a lépet. A hegyes formájúaknál ősszel, amikor a kast megemelték és elég nehéznek találták, a méheket elpusztítva vették el a mézet. Általában azt mondhatjuk, hogy a lápi méhészetben kéthárom évenként irtották ki a méheket. A fiatalokat hagyták erősödni, évekig, a mézzel együtt.[132]

A fából formált ember alakú méhbodonokról megállapítottuk, hogy elterjedésük és használatuk leginkább a német nyelvterületen általános.[133] Magyar községekben is készültek embert ábrázoló — ezúttal gyékény — kasok; közöttük kiemelkedik a debreceni múzeum V. 59.1.1. számú Hajdúböszörményből származó, a tiszafüredi és mezőtúri miskákat formázó gyékényből készült kasa. Készítője jó humorról és formázó készségről tesz tanúságot. Sajnos egyedi darabnak kell tekintenünk, mert sem a használatban, sem az irodalomban, sem a vidéki közgyűjteményeink anyagában többről nincs tudomásunk (25. *ábra*).

A csúcs alakú kasokat ugyanúgy, mint a vesszőből készülteket sározták, tapasztották és a mézet a méhek kiölésével vették el. A sározás és tapasztás ilyen formán hosszúideig megtartott. A dobolás bevezetésével, ami már a spirális fonású gyékénykasokat tette használatossá, a tapasztást minden dobolás után újítani kellett.

Ezeknél a röpnyílás hasonlóan a vesszőkasokéhoz, leginkább alul van, leggyakrabban az alsó peremsorból vágják ki, elvétve találkozunk olyan megoldással is, hogy a kötésnél a harmadik-negyedik sorban hagynak nyílást (26—28. *ábra*).

[131] Vizhányó Alajos: elismert szalmafonó népi iparművész, Kiskúnfélegyháza, szíves szóbeli közlése.

[132] Szücs: i. m. 110.

[133] Bomann: i. m. 199.

A Múzeumban levő gyékénykasok:

1. *Gyékénykas.* Halom-Homokmégy, Pest m. Alsó pereme vesszőből fonott, bordái faágból hasítottak, amit a lefelé bővülésnél még fapálcák hozzáadásával bővítettek. Sodrott gyékénnyel fonták be az ágait. A vesszőfonat felett a gyékényből vágták ki a röpnyílást. M.: 85cm 134.750. Gyűjtötte: GUNDA BÉLA 1936.

26. ábra. Gyékényből font sártapasztású méhkas. Szeremle, Pest m. M.: 91 cm. Ltsz.: 61.15.1

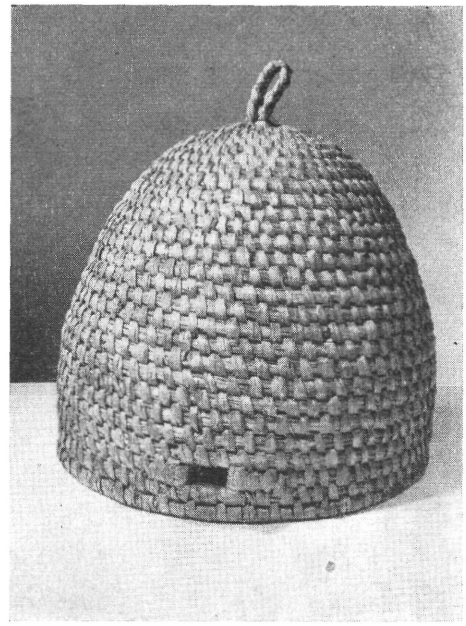

27. ábra. Spirális fonású gyékénykas. Cigánd, Zemplén m. M.: 41 cm. Ltsz:. 59.75.82

2. *Gyékénykas.* Komádi, Bihar m. Spirális technikával készült méhlakás, a gyékényfonatokat erősebb gyékényszálakkal varrta össze készítője. Rajfogónak használták csak, és ennek a célnak kiválóan megfelelt, mivel oldalai rugalmasak az ütésre a méhek hamar kimentek belőle. A röpnyílás alulról a harmadik karimánál egy karima szélességű téglalap alakú nyílás. M.: 45 cm. Ltsz.: 143.124. Gyűjtötte: MOLNÁR BALÁZS—HOFER TAMÁS 1950.

3. *Gyékénykas.* Vajdácska, Zemplén m. Spirális technikával készült kas. Mint a mérete is mutatja, rajbefogásra használták. M.: 42 cm. Ltsz.: 51.12.9. Gyűjtötte: SZOLNOKY LAJOS 1951.

4. *Gyékénykas.* Francia méhkas modell. Tyukod, Szatmár m. Spirális technikával, a gyékényszálak összefűzésével fonták. M.: 24 cm. Ltsz.: 54.95.107 Gyűjtötte: N. BARTHA KÁROLY 1954.

5. *Gyékénykas.* Dunaszekcső, Baranya m. Alsó pereme vesszőfonású, felső része hasított gyékénnyel fonva, külseje tapasztott és hamus mésszel meszelt. A gyüjtő szerint a faluban a szalmakasok mellett igen használatos

volt. 10 éve már nem használják. M.: 41 cm. Ltsz.: 58.67.1. Gyűjtötte: Csalog Zsolt 1958.

6. *Gyékénykas.* Magyarország. Spirális gyékényfonású méhkas, kúpos formájú tetején gyékényfonásból készült fogóval. Alsó pereme gyékényszálakkal eldolgozva. Még nem használták ezért röpnyílás nincs rajta. M.: 41 cm. Ltsz.: 59.75.82. Eredeti leltári számát vesztett tárgy Újraleltározva 1959-ben.

7. *Gyékénykas.* Szeremle, Pest m. A hasított fűzágot gyékénnyel fonták be. Röpnyílása az alsó harmadában van és állított téglalap alakú. Pelyvás, trágyás agyaggal tapasztott és meszelt. M.: 91 cm. Ltsz.: 61.15.9. Gyűjtötte: Szolnoky Lajos 1961.

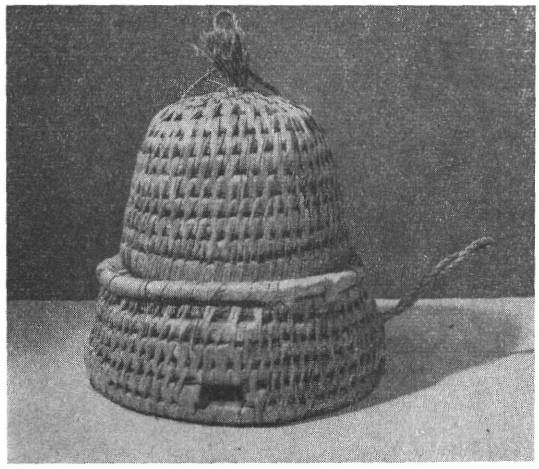

28. ábra. Gyékényből készült francia méhkas modelje. Tyukod, Szatmár m. M.: 21 cm. Ltsz.: 54. 95.107.

Szalmakasok

Hazánkban a legelterjedtebb és legkedveltebb kasforma. Országos használatát mutatja az is, hogy az EA 10. számú alapkérdőívére, — amely a méhlakások anyagbeli és formai elterjedését kutatja — beérkezett válaszok az ország majd minden táján szalmakasokról szólanak.[134] Különösen az ország nyugati megyéiben korai és jelentős az alkalmazása; itt a gabonának töréstmentes cséplése az ország északi részein volt leginkább elterjedve. Nyugaton gyakori használatát igazolja a szombathelyi múzeum méhkasgyűjteménye is, az 53 múzeumi méhlakás közül 50 szalmakas[135] (29. *ábra*).

Bruno Schier szerint az egész Európában a legfiatalabb, egyben legkedveltebb és leghasznosabb méhlakás. Alapanyagánál fogva erősen kötődik a gabonatermeléshez. Szerinte Európában a germánok magasszintű földművelő kultúrája és a gabonának törekmentes cséplése adta meg a szalmának mint fonóanyagnak a felhasználhatóságát. A szalmafonás technikája a kerámia készítés egyik ősi technikájával, a „spirálwulstgeflecht" — kötéstechnikával azonos.[136] Régiségét mutatja, hogy már az időszámítás utáni első évezredekből vannak adataink arra nézve, hogy ezt a fonásmódot ismerték és használták. A szalmakasok formája sokban egyezik a bodonokéval és vesszőkasokéval.

[134] A Néprajzi Múzeum EA. 10. számú alapkérdőívére beérkezett válaszok: Andocs, Rikicspuszta, Kaposmérő, Almamellék Somogy m. Nagykanizsa Zala m., Nemesvámos Veszprém m. Tiszacsege, Hajdú m., — Hasonlókat közöl Vajkai Aurél: Szentgál, Budapest 1960. 99.

[135] Bárdosi János muzeológus szíves szóbeli közlése.

[136] Schier, Bruno: Das Flechten. . . 30. és Sooder: i. m. 58. Ugyancsak jó leírását adja Armbruster A. f. B. 1934. 15. 66.

Használatának főcentruma Közép-Európa, ahonnan mindinkább kiszorítja a vesszőkast.

Elnevezése általánosságban *kas*, *szalmakas*, de van rá adatunk, hogy *köpű* elnevezéssel is illették a fűzvesszővel levarrt rozsszalmafonatú kasokat.[137]

Kötéséhez elsősorban a rozsnak a szárát használják, de tudunk róla, hogy elvétve készítenek búza és zabszalmából is. [138]SZUHÁNYI — a már többször idézett munkájában — írja, hogy a rozsszalmából készített kas azért a legjobb, mert annak a szalmája a leghosszabb, másrészt a moly sem igen terem meg benne; vigyázni kell a végek befonására, nehogy ezek eltisztázásával és betapasztásával a méhek időt veszítsenek. A fonáshoz való rozsot virágzáskor vágják. A fonadékot kezdetben kézben sodorják meg, később, hogy a fonat egyenletes legyen, bőrgyűrűt készítettek és az abba húzott szalmafonatot vesszővel, hárshéjjal, lószedervesszővel, vidrasziáccsal, mogyorófavesszővel, nádvesszővel vagy fűzvesszővel tekerték körül. Újabban a fonatok rögzítésére manilaszalagot is használnak.[139] A kasok formára kötése kizárólag szemmértékkel történik, készítőjének kötés közben egyetlen formázó eszköze a fakalapács fonás közben ezzel igazítja helyes formára (30. *ábra*).

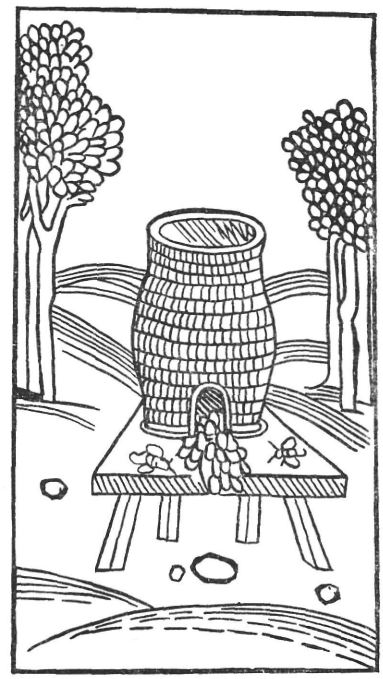

29. ábra. Szalmakas középkori ábrázolása. De Crescentius Commodorum ruráliu libri

Míg a méheket lekénezték vagy füsttel elfojtották, nem sokat számított a kas formája, ugyanígy nem fokozták ezidőtájt a méztermelést alkalmasabb kasformákkal sem. A múlt század közepén még zömében hegyben végződő csúcsos szalmakasok voltak használatban, ami később az átdobolással és a méztermelés egyre növekvő igényével megváltozott. Az átdoboláshoz készített kasok szélére peremet kötöttek, abból a célból, hogy a másik kas jól hozzáilleszthető legyen; a végét kerek kúpalakúra kötötték részint azért, hogy a méheket könnyebben átdobolhassák az üres kasba. Ilyen kasokat kötni már nehezebb volt, mert pontosan illeszkednie kellett egymáshoz, ugyanakkor öblös méretet is kellett biztosítani a lépeknek. Ezeket már csak a fonásban járatos méhész tudta elkészíteni. Így a kosárfonáshoz hasonlóan itt is kialakultak az önálló kaskötő mesterek, akik paraszti vagy alkalmi ipari foglalkozásuk mellett télen ezzel is foglalkoztak.Nagy többségük ugyanúgy mint a kosárfonók, kisföldű zsellér és napszámos emberek voltak. A méhészek szükségletüket a heti-

[137] HOFER: i. m. 162.

[138] VIZHÁNYÓ ALAJOS szíves szóbeli közlése.

[139] A szalmából készült méhkas készítésének igen jó XVII. századi leírását adja GRÜVEL JOHANNES: Brandenburgische... Cölln a. d. Spree 1696. 81. Azonosságot mutat ezzel a technikával SCHIER igen jó XX. századi leírása. Das Flechten... című munkájában 31—32.

piacokon vagy vásárokon szerezték be. Az új kast használat előtt lánggal csapatták ki, hogy a fonás törmelékének eltisztítása a méheknek ne adjon munkát.

A szalmakasok elsőrendű méztermelő kaptárak voltak, mai rajfogó és a rajnevelő kaptárakhoz viszonyítva nagyobbak és öblösebbek. Átlagos magasságuk 50 és 80 cm között volt.

A méhész a röplyukkal szemben lépdarabot ragasztott, hogy a méhek gazdaságosan fogjanak a lép készítéséhez. A nagyobb, lapokra kötött kasokban

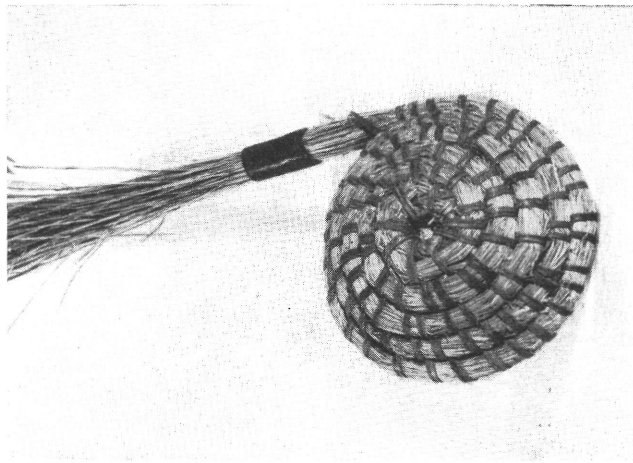

30. ábra. Szalmakaskötés, Bogármindszent, Baranya m. Ltsz.: 52.639.1. Pécsi Múzeum. Nádor Katalin felv.

fakereteket is elhelyeztek, természetesen már a keretes méhészet elterjedése után.[140] Jó mézelő években ha a méhek hordása jó volt, szitakéreggel is magasították a kast, hogy több mézet takarhassanak bele. A szalmából font méhlakásoknak technikájában semmiféle táji jelleget nem találunk, csupán a formában mutatkozik változás. A harang alakút nyugaton a legrégibb típusnak mondják.[141] Hasonló formára kötött említésével találkozunk Orosháza környékén is .[142] A korsó alakút szintén nyugat-európai elterjedésűnek mondják: ennek a tetejét vörös fenyőből készült dugó zárja le, erre függesztik a lépet, alája pedig beépítik a röpnyílással átlósan elhelyezett lépvesszőket. A hordó alakúak Magyarország délnyugati részén, különösen a szlávlakta vidékeken, elterjedtek, ezek oldalát erősebb duplafonással kötik és a fonatokat fűzvesszővel erősítik egymáshoz. A hordó alakúaknak a teteje levehető. Ezt a típust mondják Liezen környékén, az egyetlen hordozható szalmafonatú kasnak, mert elég erős ahhoz, hogy nyáron a jó mézelő virágokhoz a havasi legelőkre vigyék. Röpnyílása éppen ezért teljesen elzárható.[143] Röplyukát nem akkor vágják ki, amikor a kas már elkészült, hanem keményfából röplyuk alakú nyílást metszenek és azt illesztik a fonatok közé.

[140] Bomann: i. m. 200.

[141] Haidin, Karl: Die Alten Bienenwohnungen in Bezirk Liezen. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermarkt. L. (Graz 1959.) 197.

[142] Hajdu: i. m. 14. l.

[143] Bomann: i. m. 99. l.

Az okszerű méhészet is alkalmazott szalmakasokat. Így a szakirodalom Lünebergi-kas néven olyan méhlakást ismer, amelyiknek az oldala 3,5 cm vastagságú spirálisan font szalmafonadékból készült. A fonatokat erős és időtálló nádvesszővel varrják egymáshoz. A hazánkban ismertekkel szemben az a különbsége, hogy a röpnyílás a kas felső negyedében van elhelyezve, előnyének tudják ezt, mert hosszú télben a pára a kas aljára csapódva nem nedvesíti be a felső részbe tartózkodó méheket. A kettős — vagy hordós — kas Németországban ismeretes; különösen Bajorország, Franken és Gaubóden vidékén. Több magyar méhészkönyv is propagálja, használatát mert a méz kivétele itt a kas szétszedésével könnyű, gyér elterjedésének az az oka, hogy élettartama igen rövid.[144]

A Múzeum gyűjteményében 14 szalmából kötött méhkas van. Ezek közül három épület formájú, a többi kúp alakú. Az épületet formázók stílusa megegyezik, — mindhárom barokkosan mozgalmas. A méhek kezelése a levehető kupolán keresztül történik. Az egyik szögletes alapon templomtornyot formáz, teteje szalmából kötött, fából faragott és vörösre festett csúcsban végződik. Oldaltapasztása teljesen lekopott. A másik hasonló formájú, csak oldalai sokszögletűek és egymás alatt két röpnyílás van. A felső farkasfejben végződik, „Ennek a száján járnak ki és be a méhek, hogy olyan bátrak, szilajak és falánkok legyenek, mint a farkasok."[145] Adják magyarázatul. Oldala szintén marhatrágyás sárral volt tapasztva és szürkére meszelve. Ez később lekopott és ezért nem látszanak ma már a fejhez tartozó, de a kasra ráfestett farkasfülek. A két röpnyílásnak valószínűleg az a magyarázata, hogy a tavaszi első eresztésnél használták a farkastorkot, majd azt elzárva, csak az alsót használták. A harmadik templom formájú, toronnyal, mely kétrészes kupolában végződik, a felső levehető. Tapasztásán a kék és fehér festésnek nyomai látszanak. Belső mézterében a fakereteknek a támasztólécei még megvannak. Mindhárom kas Barskaproncáról (Bars m.) való, és 1915-ben került a gyűjteménybe. A község régi német telepes falu és mint ilyen Deutsche-Litta néven szerepelt a helységnévtárakban.[146] A formára kötött kasoknál újra felmerül a kérdés, hasonlóan az ember formára faragott bodonokhoz, vajon ezek eredete is német? A méhészeti irodalomban SCHIER ugyancsak a német nyelvterületről ír szalmából fonott ember formájú méhlakásokról.[147] BOMANN ugyanilyenekről tesz említést, azt írja, hogy régen mindegyik méhesbe tettek egy-két olyan kast, amelyiknek elől emberi ábrázata volt, nemegyszer művészi megjelenítésben. Alkalmazásuknak az eredetét a néphitben találjuk meg: eszerint ezeknek az ember formájú kasoknak megvolt az erejük a rossz távol tartására, megvédték a méhest a tolvajoktól és a méhek kártevőitől[148] (31—32. *ábra*).

A formára kötött kasoknak gyűjteményünkben való csekély száma és a vidéki közgyűjteményekben való majdnem teljes hiánya és a szomszédos népeknél levő összehasonlító anyag elégtelensége miatt elterjedésüket és használatukat, de főleg eredetüket nem tudtuk tisztázni.

A használatuk szerint kétféle kast ismernek: a mézelésre használtak — mint már utaltunk rá — nagyobbak, boltívesek és léptartó rudakkal vannak

[144] SŐTÉR: i. m. 206.
[145] GYÖRFFY ISTVÁN: Farkasgégén eresztett. Ethn. 1932. 82.
[146] BOROVSZKY SAMU: Bars megye monographiája. Bp. én. 40.
[147] SCHIER: i. m. 29.
[148] BOMANN: i. m. 199.

ellátva. A rajbefogásra és a rajok megerősítésére alkalmazottak kisebbek, csúcsosabb formájúak, éppen ezért méztermelésre egyáltalán nem alkalmasak. A mézelő kasokat kívülről sárral tapasztják, az egykori leírások szerint ezek így olyan erősek és tartósak, hogy majd egy évszázadot is kiszolgálnak. A kas használata — bár télen meleg és jól szellőzik, így átteleltetésre is kiválóan alkalmas — ezért „múlott el", mert nehézkes volt benne a méhek kezelése és a méz

31. ábra. Torony formájú szalmakas. Barskapronca, Bars m. M.: 95 cm. Ltsz.: 114.674.

32. ábra. Farkasfej formájú szalmakas. Barskapronca, Bars m. M.: 79 cm. Ltsz.: 114.675

elvétele. Méz elvételnél vagy el kellett a méheket fojtani, vagy átverni egy másik kasba; ez utóbbi annyira legyöngítette a méheket, hogy míg erőre nem kaptak, etetni kellett őket. Az elfojtás leginkább kénrúddal történik; az elfojtásról és az átdobolásról a Bihar megyei Komádiból vannak jó adataink és kiváló felvételeink[149] (33—34. *ábra*).

A méheket kizárólag az erre a célra készült kasokban tartják, eddigi tudomásunk szerint gyűjteményünkben, sem a vidéki közgyűjteményekben, sem az irodalomban nem találkoztunk utalással arra nézve, hogy eredetileg más célra készült edényt is használtak volna fel, ilyen szándékkal. Éppen ezért jelentős kivétel a pécsi múzeum 60.189.1.1 leltári számú Mánfáról, Baranya vármegyéből származó gabona- és babtartó bucséra, melyet tulajdonosa 1957-ben méhkassá alakított át. Formája kiválóan alkalmas méztermelésre, a tulajdonos véleménye szerint majd kétszerannyi mézet takartak bele a méhek, mint a kasba (35—36. *ábra*).

[149] Hofer Tamás szöveges gyűjtése EA 2303.

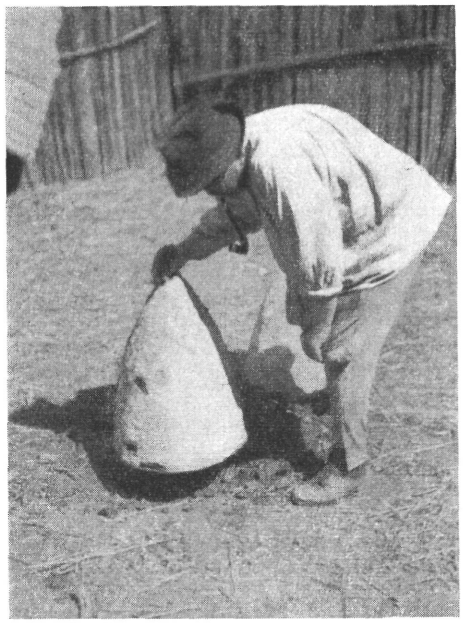

33. ábra. Méhek elfojtása füsttel. Komádi, Bihar m. F.: 99.533. Hofer Tamás felv.

34. ábra. Méhkasok előkészítése átdoboláshoz. Komádi, Bihar m. F.: 99.523. Hofer Tamás felv.

35. ábra. Gabonatartó átalakítva méhkassá. Mánfa, Baranya m. Ltsz.: 60. 189. 1. M.: 46. cm. Pécsi Múzeum

Gyűjteményünkbe tartozó méhkasok leírása a következő:

1. *Szalmakas.* Barskapronca, Bars m. Négyszögletes fadeszkára spirális technikával fonott torony alakú méhkas. Kupolája vörösre festett és leemelhető. Röpnyílása félkörívű. M.: 95 cm. Ltsz.: 114.674. Gyűjtötte: Ernyey József 1915.

2. *Szalmakas.* Barskapronca, Bars m. Hatszögletű fadeszkára spirális szalmafonással készült torony. Két egymás alatti röpnyílása közül a felsőn

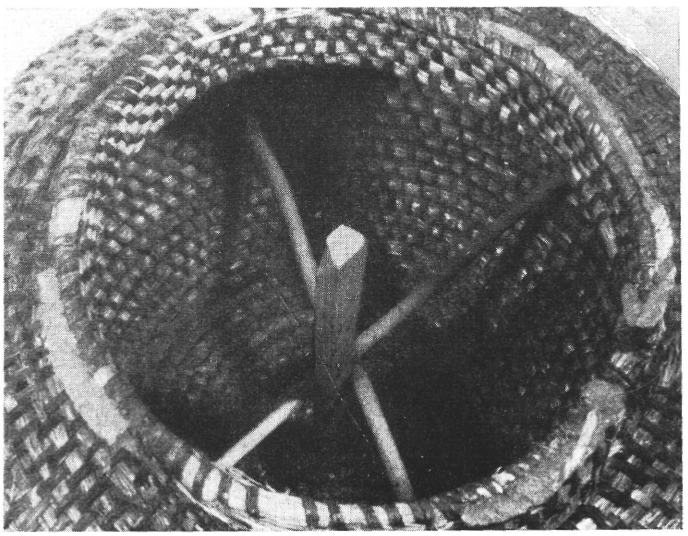

36. ábra. Gabonatartó belseje lépvessзőkkel. Ltsz.: 60.189.1.1.

fából faragott farkasfej. A kas tapasztása lekopott, így a fejhez tartozó fülek is hiányoznak. M.: 79 cn. Ltsz.: 114.675. Gyűjtötte: Ernyey József 1915.

3. *Szalmakas.* Barskapronca, Bars m. Téglalap alakú deszkalapra, spirális fonással készült méhkas. A fonáson a tapasztás és a kék festék nyomai látszanak. M.: 60 cm. Ltsz.: 114.676. Gyűjtötte: Ernyey József 1915.

4. *Szalmakas.* Magyarszerdahely, Zala m. Csonkakúp alakú, oldalán három lyuk van, ami valószínűleg a léptartó pálcáknak a megerősítésére szolgált. Röpnyílása nincs, valószínűleg a sima földre állították és a méhek a földben vájtak ki maguknak röpnyílást. M.: 40 cm. Ltsz.: 133. 625. Gyűjtötte: Gyutay István 1934.

5. *Szalmakas.* Magyarszerdahely, Zala m. Csonkakúp alakú, alul szitakéreggel magasított, oldalán léptartó pálcák nyomai látszanak. A röpnyílás a szitakéreg alján van. M.: 41 cm. Ltsz. 133.626. Gyűjtötte: Gyutay István 1934.

6. *Szalmakas.* Beregújfalu, Bereg m. Kúpos spirális technikával készült kas, tetején levő fogantyú háncsból készült, Ugyancsak háncsfonással erősítették meg az alsó és felső harmadát a kasnak. Röpnyílását az alsó kör felett vágták ki. M.: 34 cm. Ltsz.: 136.889. Gyűjtötte: Gönyey Sándor 1940.

7. *Szalmakas.* Csicsó, Komárom m. Csonkakúp alakú, spirális technikával készült méhlakás, tetjén kerek lyuk, ami a kötés indítását jelzi. A gyűjtő, aki 1942-ben hozta a múzeumba megjegyzi, hogy ez már 35—40 éve nem volt használatban. M.: 34 cm. Ltsz.: 138.787. Gyűjtötte: FÉL EDIT 1942.

8. *Szalmakas.* Szentmártonkáta, Pest m. Hengeres alakú, alsó fonata peremként kihajlik. Röpnyílása két fonat szélességre terjed. A léptartó kereszt-

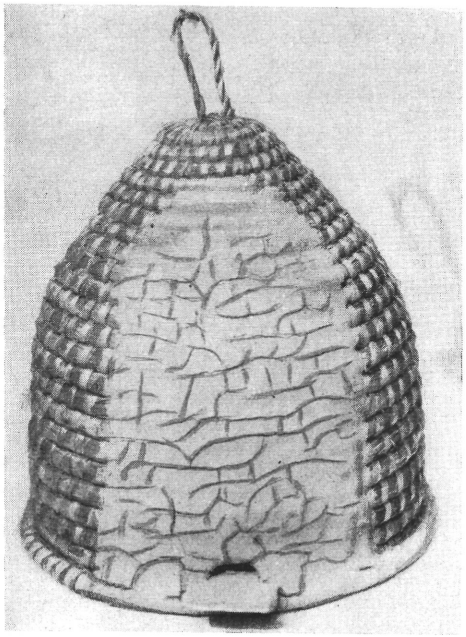

37. ábra. Szalmakas, elől sártapasztással. M.: 46 cm. Ltsz.: V. 57. 1.1. Hajdúböszörmény, Hajdú m. Debreceni Múzeum

38. ábra. Spirális szalmakas, alul szitakéreggel magasítva. Velem, Vas m. M.: 35 cm. Ltsz.: 60.88.17.

fák fenyőlécből készültek. M.: 43 cm. Ltsz.: 50.06.10. Gyűjtötte: HOFER TAMÁS 1950.

9. *Szalmakas.* Zalavár—Lebujpuszta, Zala m. Csonkakúp alakú, a fonatokat fűzfavesszővel fonták egymásra. M.: 235 cm. Ltsz.: 50.11.61. Gyűjtötte: CSERMÁK GÉZA 1950.

10. *Szalmakas.* Cigánd, Zemplén m. Lapos kupola formájú. A röpnyílást a záró tekercsből vágták ki, tetejére szalmafogantyút kötöttek. Elejét sározták és meszelték. M.: 38 cm. Ltsz.: 52.59.1. Gyűjtötte: SZOLNOKY LAJOS 1952.

11. *Szalmakas.* Zala, Somogy m. Zsúpszalmából spirális technikával készült, lapos henger alakú, teteje lapos, mely közepe felé kissé kidudorodik. Alsó pereme sűrű vesszőhasítással fonott. Röplyukat úgy vágták ki. Tetejének boltozata alatt lépvessző. M.: 28. cm. Ltsz.: 53126.10. Gyűjtötte: HOFER TAMÁS 1953.

12. *Szalmakas.* Osli, Sopron m. Rozsszalmából készült, vidrasziács erősítéssel, formája a hegyén szűk körben végződő kúp. Alsó peremén téglalap

alakú nyílás a méhek számára. A lépvesszőt a nyílás vonalára merőlegesen illesztették. M.: 30 cm. Ltsz.: 54.82.3. Gyűjtötte: Istvánovits Márton—Szabó Mátyás 1954.

13. *Szalmakas.* Kercaszomor, Vas m. A rozsszalmából készült spirális fonatot vidrasziács tartja össze. Kúp alakúan elkeskenyedő végét erős madzag-

39. ábra. Szalmakas zsúpborítással. M.: 67 cm. Ltsz.: Debreceni Múzeum

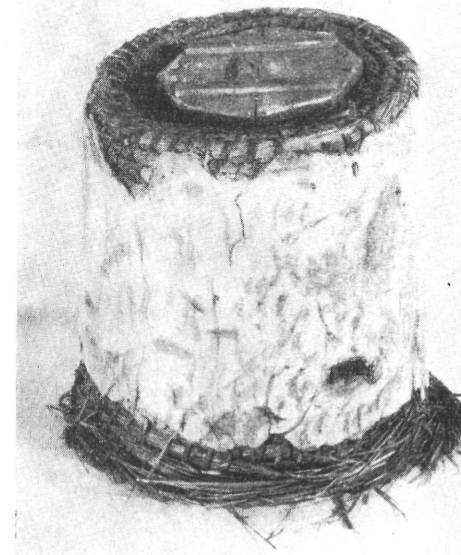

40. ábra. Henger alakú spirális szalmakas. Mohács, Baranya m. M.: 42 cm. Ltsz.: 60.349.1. Pécsi Múzeum

fonás rögzíti. A röpnyílással szemben léptartó pálcát erősítettek. A kas magasításához tartozik még egy négyszögletes deszkalap. M.: 44 cm. Ltsz.: 55.66.13. Gyűjtötte: Boross Marietta 1955.

14. *Szalmakas.* Velem, Vas m. Rozsszalmából készült, a spirális fonatot a fának a lehántott kérgével erősítették össze. M.: 45 cm. Ltsz.: 60.88.15. Gyűjtötte: Morvay Judit 1960 (37—40. *ábra*).

Tengeri csuhéból készített kas

Tengeri csuhéból gyűjteményünkben csak egyetlen darab van, a Biharmegyei Komádiból.[150] Irodalmi utalásból sem tudunk arról, hogy használták volna bárhol is, ezért helyi kezdeményezésnek kell tekintenünk. Használata egyáltalán nem elterjedt, de gazdája sokkal erősebbnek és időtállóbbnak

[150] Hofer Tamás EA 2303. gyűjtése.

mondja mint a gyékény vagy szalmakast. Figyelemre méltó ez a kezdeményezés, mert itt egy új kultúrnövénynek a felhasználásával találkozunk egy régi termelési ágban. Készítése úgy történik, hogy a csuhéleveleket összefogják és spirális technikával vesszővel összefűzik. Alsó szegélyét fűzvesszővel erősítik. Röpnyílása a legalsó sorból van kivágva.

Gyűjteményünkben levő méhkas (41. *ábra*) leírása a következő:

Kukorica csuhéból készült kas. Komádi, Bihar m. Vastag, spirálisan haladó tengericsuhéból fonott hengereket négybe hasított és gyalult fűzvesszővel varrták össze, alsó pereme vesszőhasítvánnyal fedett. A tetején fadugó, ami arra szolgál, hogy a ráragasztott műlép darabbal a befogott raj lépépítésének irányát szabályozza. Belülről pörkölés nyomai látszanak, ami azt jelenti, hogy a méhész a raj befogása előtt lánggal kicsapatta. M.: 44 cm. Ltsz.: 143.131. (41. ábra). Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás 1950.

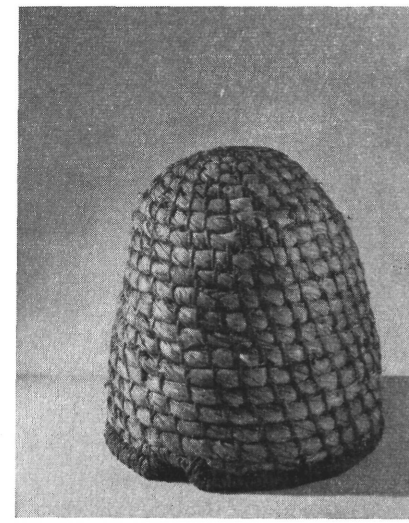

41. ábra. Tengeri csuhéból készült kas. Komádi, Bihar m. M.: 44 cm. Ltsz.: 143.131.

Nádból készült kasok.

Szűcs Sándor A régi Sárrét világa c. munkájában említést tesz nádból készült méhlakásokról. Gyűjteményünkben, a vidéki közgyűjtemények anyagában ilyen nincs, és az irodalom sem tud ilyenről, de a leírás sem ad bővebb felvilágosítást készítésének technikájáról és formájáról. A leírás szerint valószínűleg csak a mocsaras vidékek méhészetében volt jelentősége.

Keretes kaptárak

A gyűjteményünkben levő méhlakásoknak az ismertetése nem lenne teljes, ha a paraszti méhészetben használt bodonokat és kasokat felváltó keretes kaptárakról nem szólanánk. A keretes kaptárokat a külföldi méhészeti szakirodalom közel háromszáz éve ismeri.[151] Sok előnye ellenére — a méheknek a munkáját szemmel lehet tartani, a lépeket a méhek leölése vagy elkábítása nélkül lehet elvenni — hazánkban csak a múlt század utolsó évtizedeiben vált általánossá.[152] Rohamos elterjedését mutatja az 1935-ös statisztikai felmérés, mely szerint a méhészek közel tizennégy féle kaptártípust használtak.

A mozgatható keretek lehetővé tették a mézpörgető és a műlép használatát. A mézpörgető biztosította a lépeknek a törésmentes mézelvételét, a műlép pedig az ország méztermelését tekintélyes mennyiségben növelte.[153]

[151] Örösi Pál Zoltán: Méhek között. 6. jav. kiadás. Bp. 1962. 93.
[152] Örösi: i. m. 129.
[153] Sooder: i. m. 320—325.

Ma a kasok építésének az országosan ismert anyaga a deszka, amelyet a mai méhészeti szakkönyvek a legjobbnak tartanak, mert mint írják: a deszka a legkönnyebben feldolgozható, legszilárdabb, legtartósabb és télen eléggé meleg. Egyetlen más kaptáranyag sem szárnyalja túl, egyetlen hátránya, hogy drága.[154] A paraszti méhészetben az első világháború előtt a fentiekben vázoltak miatt nem igen találtunk deszkából készítettet. A méhészek ezért az eddig ismert és használt anyagokból házilag készítették kaptáraikat. A deszka drága

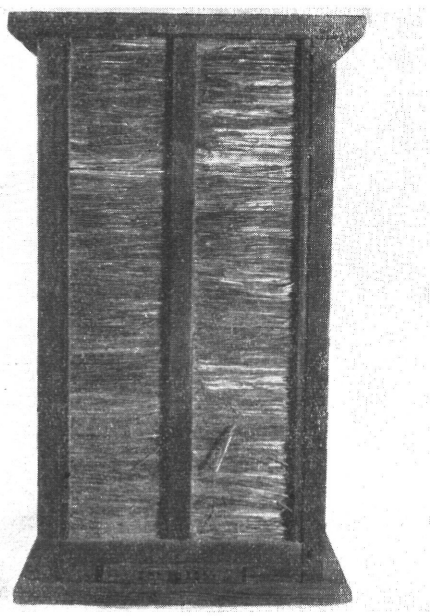

42. ábra. Országos kaptár. M.: 66 cm. Ltsz.: 52.637. l. Pécsi Múzeum

43. ábra. Hunor kaptár. M.: 92. Komádi Bihar m. Ltsz.: 143.142.

és nem minden vidéken megtalálható, ezért ajánlják a helyben kapható nyersanyagokat. A hagyományos szalmaanyag felhasználását még a XIX. században írt méhészkönyv is javallja.[155] A leírás egyben magyarázatát adja annak is, hogy miért találunk a népi méhészetben az állam által jóváhagyott méhlakástípusokat helyi anyagból készítve. A Néprajzi Múzeumban egy Hunor[156] kaptárral, és egy Országos rendszerűvel, a pécsi múzeum anyagában pedig az

[154] Örösi: i. m. 95.

[155] Kallo: i. m. 63.

[156] A Hunor kaptárt az Országos Magyar Méhészeti Egyesület kezdeményezésére 1927-ben összehívott földművelésügyi minisztériumi értekezlet alapján kimondják, hogy széleskörű, fölülről könnyen kezelhető kaptártípust találja az általános terjesztésre a legalkalmasabbnak. Egyenlő belső méretű úgynevezett rakodófiókokból áll, melyek mindegyike legalább 10—10 olyan keretet foglal magában, melynek belső szélessége 40 cm. Belső magassága: 25 cm.

Országos[157] méretűnek a helyi változatával találkoztunk. Az előbbinek országos elterjedése az 1941-es felmérés adatai szerint 9,8%, az utóbbié 26,2%[158] (42—43. *ábra*).

A kaptárak leírása a következő:

1. *Hunorkaptár.* Komádi, Bihar m. Léckeret közé dróttal fűzött, préselt gyékényből készült kaptár. A kas négy fenyőfalécen áll. M.: 83 cm. Ltsz.: 143.142. Gyűjtötte: Molnár Balázs—Hofer Tamás. 1950.

2. *Országos kaptár.* Zala, Somogy m. Alapja, teteje és váza deszkából készült, három oldala szalma tömítésű, a hátsó lapja leemelhető deszkalap. M.: 69 cm. Ltsz.: 53.126.11. Gyűjtötte: Hofer Tamás 1953.

*

Áttekintve a méhlakásokat anyagbeli és formai mineműségük szerint, megállapíthatjuk azt, hogy a méhlakások anyaga majdnem mindig az illető táj nyersanyag adottságának a függvénye, a formai megoldása pedig híven mutatja a méztermelés fejlettségi fokát.

Boross Marietta

[157] Országos háromkeretsoros kaptár, teljes nevén Országos Magyar Méhészeti Egyesület kaptárja. Grand Miklós készítette német mintára buziási tapasztalata szerint. Eredetileg a Délmagyarországi Méhészeti Egyesület hivatalos kaptárja volt. Méretét véglegesen az Egyesület 1874-es közgyűlése fogadta el: 24×13 cm. keret kezdett elterjedni. Ezt a méretet vette át 1882-ben hivatalos terjesztésre és szakoktatás céljaira az állam is.

[158] Örösi: i. m. 129. l.

DIE BIENENWOHNUNGEN IM ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUM

Im Ethnographischen Museum, in der Abteilung Sammeln-Wirtschaften findet sich eine Sammlung, die Andenken der Vergangenheit der ungarischen Imkerei enthält. Die Kollektion von beinahe hundert Gegenständen, fast ausschließlich Bienenwohnungen, dokumentiert überzeugend die bedeutende Funktion, die die alte ungarische Bienenzucht im Wirtschaftsleben des ungarischen Volkes erfüllt hat. Die Sammlung umfaßt geschichtlich zweihundert Jahre, vertritt im wesentlichen das gesamte Gebiet des historischen Ungarns und vermittelt uns zugleich ein authentisches Bild der Entwicklung sowohl der volkstümlichen als auch der adelig-bürgerlichen Bienenzucht in Ungarn. Sie dokumentiert die uralte Form der Imkerei in Ungarn, die Erbeuterwirtschaft mit Waldhonig, berichtet über die ältere und neuere Entwicklung der Hausbienenzucht: über die primitiveren Lösungen der Bienenzucht in Klotzstülper, Klotzbeuten und Bienenkörben, dann über die große Wendung, die bienenschonende Honigwirtschaft schließlich bietet die Sammlung mit dem Material der Bienenkasten-Imkerei auch einen Einblick in die letzten 50 Jahre der Bienenzucht.

Bei der chronologischen Systematisierung der Bienenwohnungen geht die Verfasserin von den Baustoffen aus. Die Wahl dieser Methode ist durchaus ergründet, da der Baustoff der Bienenwohnungen jeweils auch ein Maßstab für die Entwicklungsstufe der Honigproduktion darstellt. Die Beschreibung der Bienenwohnungen wird durch die Herstellungstechnik, die Methode der Honigbehandlung bei den einzelnen Bienenwohnungen (Ermördung „Abtrommelung" usw.) und durch die Bewertung der ästhetischen Gestaltung der Bienenbeuten ergänzt. (Einige von ihnen tragen sogar historische Stilmerkmale.) Das Entwicklungsbild der Bienenwohnungen in Ungarn wird durch Vergleichsmaterial aus der internationalen Literatur und Dokumentation vertieft.

Die ältesten Formen der Bienenwohnungen sind auch bei uns die Klotzbeuten (Bienenklotzstülper), die teils die Zustände der Erbeuterwirtschaft mit Waldhonig, teils die der frühen bäuerlich-volkstümlichen Hausbienenzucht widerspiegeln. An den entwickelteren Exemplaren erscheint bereits eine Verzierung. Das älteste datierte Museumsexemplar stammt aus dem Jahre 1785 und zeigt eine Verzierung von hohem küsntlerischem Niveau.

Eine besondere Gruppe der Sammlung bilden die menschenförmigen Baumstämme als Bienenwohnungen. Diese sind neben ihrer Funktion als praktische Gebrauchsgegenstände auch als Kunstwerke der volkstümlichen Ornamentik zu betrachten, als Produkte der volkstümlichen monumentalen Bildhauerei in Ungarn. Ihre Entstehung steht mit der Imkertätigkeit der im 18. Jh. in Ungarn angesiedelten Deutschen in Verbindung. Die schönen Exemplare zählen mit zu den Kostbarkeiten des Ethnographischen Museums.

Eine charakteristische Gruppe der Bienenwohnungen bilden die Kistenbeuten, die in der Entwicklung der ungarischen Bienenzucht einen weiteren Schritt darstellen: sie sind transportabel und können an jedem beliebigen Ort aufgestellt werden.

Die Typen der Rindenbeuten und der Daubenbeuten sind Einzelstücke der Sammlung. Sie haben in Ungarn keine Verbreitung gefunden.

Andenken der Bienenzucht in der Ebene sind die geflochtenen Bienenkörbe, die ungarischen Repräsentanten dieser in Europa weit verbreiteten Beutekultur. Das Ethnographische Museum bewahrt die verschiedensten Typen, darunter mannigfaltige Produkte der Flecht- und Lehm-Technik, auch bemalte Stücke.

Gleichzeitig mit der Bienenkorb-Kultur erscheint in Ungarn auch die bienenschonende „Abtrommelungs"-Technik: um den Honig aus den Körben ausschneiden zu können, müssen die Bienen nicht mehr getötet werden.

Die geographisch bedingt auftretenden Binsenbeuten sind nur durch ein-zwei Exemplare (darunter auch ein Einzelkorb mit Menschendarstellung) vertreten.

Die am meisten verbreitete und beliebte Bienenkorbart ist in Ungarn der Strohkorb, die sozusagen grundlegende Bienenwohnung unserer volkstümlichen Bienenzucht bis zum Aufkommen der Bienenkasten-Imkerei. Seine Flechttechnik, seine abwechslungsreichen Formen verdienen besondere Aufmerksamkeit.

Erwähnt seien noch die aus Maislieschen und Schilf hergestellten Bienenkörbe, die aber nur ab und zu vorkommen.

Die gerahmten Bienenkasten vertreten bereits die moderne Binenzucht in Ungarn.

Régi múzeumi tárgyak megszólaltatása új gyűjtésekkel

A Néprajzi Múzeum ügyrendje 1950-ig nem szabályozta részletesen a leltározás módját, nem kívánta meg gyűjtőitől, hogy a behozott tárgyakra vonatkozó ismereteket rá vezessék a leltári cédulákra. A 30-as évek második felétől történtek ugyan kísérletek a leíró leltárcédulák részletesebb kitöltésére, a gyűjtött tárgyakra vonatkozó adatok múzeológiai rögzítésére,[1] mégis — az 1950-ben elrendelt új leltározási szabályzatig — a beérkezett és beleltározott tárgyak jelentős része adatolatlan maradt.

Ennek a hiányosságnak tudatában voltak a Múzeum előttünk járó tudós beosztottai is, s amikor GYÖRFFY ISTVÁN, 1935-ben átadta a Néprajzi Múzeum — akkor mintegy tizenkét és félezer tárgyat számláló textilgyűjteményét s figyelmeztetett az anyag fogyatékosságaira, azok közt első helyen a tárgyak „némaságát" nevezte meg. A „néma tárgyak megszólaltatását" új tárgyak megszerzése mellett egyenlő fontosságú feladatnak jelölte ki a jövőre.

Az akkori gyűjteményanyagnak — a továbbiakban mondanivalónk a viselet- és hímzésanyagra vonatkozik csupán — több mint 70%-a került be műkereskedőktől, gyűjtőktől és falusi árusoktól. Ennek következtében e tárgyaknak nemcsak lelőhelye bizonytalan, de ingadozó — igen sok esetben a tárgy meghatározása maga is. Annak a 30% anyagnak, melyet a múzeum beosztottai maguk gyűjtöttek, a helymegjelölése természetszerűen pontos, nem egyszer fel van tüntetve nemzetiségi hovatartozása is, de a kialakulatlan terminológia miatt ugyancsak bizonytalan a meghatározása. A leltári cédulákon például igen gyakran szerepel a „tárgy meghatározása" rovatban a *hímzés* megnevezés, amit egyaránt kaphatott a párnavég, lepedővég, kendő, ing ujja vagy más is. Az erdélyi eredetű anyagnál talán a *hímzés*nél is több, a legalább annyira bizonytalan *rúdravaló* megjelölés; de nincsenek külön feltüntetve a férfi vagy női ruhadarabok sem, s hiányoznak a tárgy készítésére, használatára vagy ezek évszámaira vonatkozó adatok is.

A tárgyakra vonatkozó legközelebbi adatok hiánya tulajdonképpen azt jelenti, hogy a tárgyak a maguk puszta megjelenésében: anyagukkal, formájukkal, díszítésükkel szólhatnak a kutatóhoz, életükről, emberi-társadalmi vonatkozásaikról azonban mit sem lehet tudni. Ugyanígy ismeretlenek maradnak a készítés, megszerzés stb. körülményei is. A múzeológusok gondjai között mindig rangos helyen állott az ilyen objektumok hiányzó adatainak pótlása. A megoldás lehetőségei foglalkoztatták GYÖRFFY ISTVÁNt is, ki a tárgyak

[1] KOVÁCS LÁSZLÓ: Néprajzi muzeológia. Budapest 1939. A Néprajzi Múzeum Füzetei 4. FÉL EDIT: A Néprajzi Múzeum új szerzeményei. NÉ. XXX. (1938) 243—252.

megszólaltatására, múzeumi értékük teljessé tételére két módozatot javasolt. Az egyik szerint vissza kellene vinni a tárgyakat származási helyükre s ott helyi adatközlők segítségével, mintegy újra beillesztve eredeti környezetükbe, megszerezni róluk a szükséges ismereteket. A másik megoldás alkalmas falusi személyek meghívása volna, akik Pesten, a Gyűjteményben adhatnák meg a szükséges felvilágosítást róluk.

Az első javaslatot — bár a legtöbb eredmény ettől volna várható — a mai napig sem tudtuk megvalósítani a szállítás, helyszíni elhelyezés bizonytalanságai miatt. Az időközben eltelt közel 30 év alatt azonban több kísérlet történt a néma anyag megszólaltatására, köztük sor kerülhetett végre helyszíni adatközlők meghívására is. Főleg ez utóbbi kísérlet indít arra, hogy beszámoljunk röviden próbálkozásainkról s az ilyenfajta kísérletek várható eredményeiről. Az itt következő sorok nem lezárt, végső eredményeket kívánnak közzétenni, hanem csupán próbálkozások vázlatos lehetőségeit, abban a reményben, hogy múzeológus kollégáink vita vagy hozzászólás formájában elmondják majd ilyen irányú tapasztalataikat.

A többektől, többféle módon végzett kísérletek közül, melyek a Néprajzi Múzeum textilgyűjteménye egy-egy csoportjának közelebbi megismerésére, ismeretlen adatainak kiegészítésére irányultak, időrendben, de a vállalkozás méreteit tekintve is, legnagyobb szabású Palotay Gertrudé volt.[2] Palotay Gertrud Szabó T. Attilával és Haáz Ferenccel együtt magára vállalta az erdélyi vászonhímzésanyag felmérését s az egyes vidékek stílusjegyeinek megállapítását. A munka első szakaszaként számba vették a teljes vászonhímzésanyagot, megállapították annak fogyatékosságait s kijelölték a további gyűjtések útját. Sajnos a nagy munka s dolgozat nem hozta meg a várható eredményt. Ennek egyik oka abban volt, hogy a szerzők, noha megállapították és számos esetben korrigálták is egyes tárgyak téves helymeghatározását, észrevételeiket nem vezették rá a tárgyak leltári céduláira s így a gyűjtemény azokat csak kis mértékben tudja hasznosítani. A másik ok a közbejött háborús helyzetben, s az ezt követő határváltozásokban rejlik, ami megakadályozta a gyűjtőket abban, hogy tanácsaikat követve kiegészíthessék a nem egy esetben csonka anyagot.

Sokkal pozitívebb az eredménye a munka második szakaszából született dolgozatnak,[3] amely az anyag egy részének megállapította stílusjegyeit s azok alapján rendszerezte azt. A tanulmány eredményeként számos hímzésváltozatot — stílusjegyeik alapján, földrajzilag több-kevesebb biztonsággal el tudunk helyezni. Így ez a dolgozat könnyít a helymeghatározás bizonytalanságain s eredményei nemcsak a meglevő anyagra vonatkoztathatók, de kiterjeszthetők a gyűjtők, kereskedők stb. révén a jövőben bekerülő, meghatározatlan anyagra is.

Bizonyos fokig ilyen jellegűek azok a tanulmányok, melyek a Gyűjtemény egy-egy szakcsoportjának számbavételével készültek el s ugyancsak stílusjegyek alapján határozzák meg a hiányosan beleltározott tárgyakat.[4]

[2] Haáz Ferenc—Palotay Gertrud—Szabó T. Attila: A Néprajzi Múzeum erdélyi vászonhímzés anyaga. NÉ. XXXII. (1940) 396—417.

[3] Palotay Gertrud és Szabó T. Attila: Ismeretlenebb erdélyi magyar hímzéstípusok, Budapest 1940. A Néprajzi Múzeum Füzetei 5.

[4] A törekvéseknek ebbe a csoportjába soroljuk azt a munkánkat, mely a Gyűjtemény teljes anyagának számbavétele után, ugyancsak stílusjegyek alapján határozta meg az ujjatlan felsőruhákat. Fél Edit: Magyarországi ujjatlan felsőruhák. NÉ. XXVIII. (1938) 13—30.

Ezek a munkák elsősorban spekulatív jellegűek, az egyes objektumok megjelenéséből, külső ismérveiből vontak le következtetéseket, melyeknek eredményei a lelőhelymeghatározásra s a tárgyféleség elterjedésére vonatkoznak, tehát arra hivatottak, hogy a tárgyaknak földrajzi meghatározását segítsék elő.

Más törekvéssel indultak és más eredményeket is hoztak azok a kutatások, melyeket a helyszínen végeztünk. E kísérletekhez olyan vidékeket választottunk ki, ahonnan a Gyűjtemény meghatározott lelőhelyű, jelentős anyaggal rendelkezik. Olyan tárgyakról van itt tehát szó, amelyek földrajzilag hitelesen köthetők, de hiányoznak életkörülményeikre vonatkozó adataink.

Ilyen esetekben általában arra törekedtünk, hogy a meglevő tárgyféleség valamely változatát a helyszínen megszerezhessük s az ahhoz gyűjtött ismeretanyaggal világítsunk rá a régi gyűjteményi darabokra is.

A harmincas évek végétől kezdve több kiszállást végeztünk a Tolna megyei Sárközben, ahonnan a Múzeum igen szép számú, de adatolatlan régi anyaggal rendelkezik. A gyűjtések eredménye elsősorban az lett, hogy időbeli sorokat állíthattunk fel az addig egy szinten szereplő tárgyféleségeken belül, s tisztáztuk a tárgyak szerepének, használatának, készítésének körülményeit is. Ha egy-egy tárgy eredeti színhelyén nem volt már kellőképpen megszólaltatható, mint pl. a sárközi főkötők, biborok s a tekerőzés esetében, felkerestünk régebb szintű ún. peremvidékeket is, jelen esetben Szeremlét, ahol még kielégítő feleleteket kaphattunk kérdéseinkre.

A meghatározó törekvéseknek ebbe az irányába tartozik a pécsudvardi is, mit K. Csilléry Klára végzett. A Gyűjteményben gazdagon képviselt, eddig adatolatlan sokac tárgyakból: kendőfélékből, öltözetdarabokból gyűjtött a helyszínen, az élő anyagból egy-egy reprezentatív példányt. Ezeknek bőséges adatolása azután egyszersmindenkorra megvilágítja a régi anyagot is; ismertté lett a tárgyak szerepe, hozzávetőleges kora, előállításuk, megszerzésük körülményei — s csupán egyéni élettörténetük maradt sötétben.

Nem térünk ki itt részleteiben a matyó, a palóc s más anyaggal kapcsolatos helyszíni vallatásainkra: az országhatárokon belül e munka elvégzése idő, munkaerő s anyagi fedezet kérdése, mely a következő évtizedben is még elvégezhető. Sokkal nehezebb a dolgunk a más államhatárok között élő magyarok anyagával. Közöttük első helyen áll az erdélyi magyar gyűjtemény, mely nemcsak számszerűségében igen jelentős, hanem mondanivalóját illetően is bizonyos fokig kulcsként tekinthető.

Ennek az anyagnak nemcsak megszólaltatása a feladatunk, hanem kiegészítése is a legsürgősebb tennivalók közé tartozik.

Sokféle próbálkozásunk e téren az elmúlt két év folyamán végre jó eredményt is hozott. Kiderült ugyanis, hogy Budapesten, városi életformában élő erdélyi — csakúgy, mint más vidéki — egykori falusiak jórésze magával hozta otthoni vászonféleségeit. A jobbmódúak használaton kívül, szinte ereklyeként tartogatják, a szűkösebb körülmények között élők azonban használják is őket.[5] A budapestivé lett erdélyi származású családoktól igen jelentős anyagot szerezhettünk meg, többek között eddig ismeretlen tárgyféleségeket

Kézirata elpusztult ugyan az ujjasok hasonló feldolgozásának, a munka eredményeit azonban a tárgyi anyagon hasznosítottuk. Ugyancsak ide osztjuk a tarisznyákról készült kéziratos feldolgozá-sunkat.

[5] Ilyen volt az a sarkadi sütőabrosz, mely Kresz Mária jóvoltából kerülhetett a gyűjteménybe, s amit gazdája lepedőnként használt.

is, sőt közvetítésükkel juthattunk olyan helyi adatközlőkhöz, kiket meghívhattunk a Gyűjteménybe s kikérhettük véleményüket tárgyainkról.

Az első kísérlethez kiválasztottunk két 60 éven felüli jó emlékezésű, sokat látott asszonyt; egyikük már 20 éve Budapesten él, de mindvégig szoros összeköttetésben maradt szülőfalujával, a másik ma is kalotaszegi lakos. Mindketten jó ismerői nemcsak a maguk községének, hanem a tágabb Kalotaszegnek is. El tudják benne különíteni a cifra vidéket, ismerik Bánffyhunyad kiugró sajátosságait is. Más próbálkozásainknál nem léphettünk fel hasonló igényekkel a megkérdezettek személyét illetően, s be kellett érni kevesebb tapasztalattal bíró adatközlőkkel is.

Eljárásunk menete minden esetben az volt, hogy elővettük az adatközlők vidékéről a Gyűjteményben tárolt anyagot, előbb a házbelső felszerelését — mert e téren hiányosabbak ismereteink — s csak utóbb tértünk ki a testi ruhákra. A tárgyakat darabról-darabra az adatközlők kezébe adtuk s meghallgattuk azokról spontán vélekedésüket. Csak ezután tettünk fel konkrét kérdéseket s jelöltük ki meghatározott feladatukat.

Igényeink s várakozásaink kezdetben igen nagyok voltak, — azt hittük, hogy a helyszíni adatközlőktől, a tárgyak közvetlen közelségében, megszerezhetjük azok hiányzó adatainak jelentős részét. Sajnos nem így lett; de annyit mindenképpen megtanultunk, hogy milyen kérdésekre kaphatunk kielégítő, sőt megnyugtató választ tőlük, melyek azok, amiket más úton kell felderíteni s végül mik maradnak mindvégig homályban.

Az a törekvés, hogy a „Kalotaszeg"-gel, „Mezőség"-gel vagy más tájnévvel jelölt tárgyakról közelebbi helymeghatározást nyerjünk — tehát meghatározott községekhez rögzíthessük őket, ez alkalommal sem járt eredménnyel, s talán nem korai annak kimondása, hogy a falusiak általában nem alkalmasak tárgyak helyének közelebbi meghatározására. Korábbi tapasztalataink is azt mutatták, hogy pl. a matyó készséggel vállal magáéul minden, sok színnel varrt szabadrajzú himzést, még ha az mindjárt turkesztáni eredetű is, ha hatásában hasonlít a matyóhoz. A kalotaszegi adatközlő is sajátul fogad el szabadrajzú vagy szálánvarrott technikájú munkákat, ha azok színben és formában nagyjából egyeznek az övéivel. E ponton csak általános megjegyzésekkel kell beérnünk, olyanokkal, amelyek községcsoportok sajátosságaira vonatkoznak. A tárgyak földrajzi meghatározása továbbra is műhelymunka marad, mit a kutatónak stílusjegyek s helyszíni ismeretek összesítésével magának kell elvégeznie.

Azzal is tisztában kell lennünk, hogy bármilyen utólagos megszólaltatási kísérlet csak általános érvényű eredményeket hozhat; felvilágosítást mindig csak a típusról kaphatunk s a tárgy egyedi története mindvégig ismeretlen marad. Az adatközlő teljes biztonsággal azokról az objektumokról tud szólani, amelyeknek megfelelőit ő maga használta, lehetőleg készítette is. Ingadozó lesz véleménye, amint pl. szülei vagy nagyszülei korabeli tárgyemlékek kerülnek elébe, olyanok, amiket ő látott ugyan a használatban, de maga nem élt velük; végül teljesen elveszti biztonságát olyan tárgyaknál, melyeket csak látomásból ismer, használatukkal sohasem találkozott. Korlátok emelődnek tehát a tárgyak időbeliségét illetően is a vallatási kísérleteknél. Ez utóbbi kérdésben ugyan az erdélyi adatközlőkkel jó a helyzet. Itt ugyanis — egészen a legutóbbi időkig — a szülőkről, nagyszülőkről szállott fonalas munkákat, öltözetdarabokat besorolják az újonnan készített holmi közé s folyamatosan használják is őket (amikor más magyar népcsoportoknál ez a szokás régebben kiveszett).

Szinte azt mondhatnánk, hogy az erdélyi kelengyék az örökölt anyag kiegészítésével teljesek csak; három nemzedék anyaga zsúfolódik bennük s így az ezekről való ismeretek is az adatközlőkben. A jó erdélyi adatközlő tehát 60—70 esetleg több év ismeretét hordozza s erről képes vallani.

De térjünk rá a kísérletek pozitív oldalaira is, miután kizártuk azokat a kérdéseket, melyekre eleve nem kaphatunk kielégítő feleletet. Mi az, amit a helyi adatközlőktől — a gyűjteményi tárgyakkal kapcsolatosan — kérdezhetünk jó és biztonságos válasz reményében?

Első helyen a tárgyak műfaji meghatározása áll, ami jelentős lehet a nem teljes, a töredék objektumoknál, még inkább azoknál, melyek több szerepben is szolgálják az embert. Megtudhatók a tárgyak előállítására, megszerzésére vonatkozó ismeretek s kiderülhet a tárgyféleségnek a közösségben betöltött szerepe, jelentősége. Alkalmasnak mutatkozik a lehetőség arra, hogy tájékozódjunk a helyi ízlés és értékítéletek felől. Másirányú, de semmiképp sem lebecsülendő eredménye a kísérletnek a tárgyak múzeológiai értékének fokozása, használhatóbbá tétele. Ezen azt értjük, hogy pl. az egyesével bekerült tárgyakból együttesek: teljes öltözetek, teljes ágyi ruhák, ill. lakásöltözetek állíthatók össze.

A következőkben, főleg két kísérlet eredményeiből sorolunk fel néhányat oly módon, hogy azokat — ahol szükségesnek mutatkozik — beillesztjük egyébünnen meglevő ismereteink sorába, hogy ezáltal kiemeljük jelentőségüket.

Példáinkban a ház öltöztetésére szánt darabokból indulunk ki, mivel itt adódtak a legegyszerűbb megoldások. Az adatközlők összeállítottak a régi múzeumi anyagból 4 teljes ágyat, illetve szobaöltözetet. Válogatásuknál döntő szempontként a díszítő eljárás (szőttes, szálánvarrott vagy írásos) és a színezés szerepelt. Sajnos csak díszágyaink vannak, köznapra való hálóágyaink e vidékekről hiányoznak. Van azonban három teljes hidegágy felszerelésünk a díszágyak mellett: egy sötétkék, egy fekete és egy piros.

Az ágy megvetése tulajdonképpen a rúdravaló felfüggesztésével kezdődik. A rúdravaló (külön falra függesztésre szőtt hosszú kendőféle) formája, helyesebben mérete s elhelyezése változik szinte községenként. Ez olyan sajátosság, amit az adatközlők igen számon tartanak. Körösfőn s még néhány községében a cifra vidéknek, a rudikendő hosszú, egy darabból való. Mérete a szoba faláéhoz igazodik pontosan. Amikor egy lánynak komolyan udvarol egy legény s házasságra gondolnak, akkor a lány már *leveszi* a legény szülei házában — ahova férjhez menni készül — a szobafal hosszméretét s ahhoz szövi a kendőt. A gyűjtemény birtokában levő 9 m hosszú kendő 6 méteres szoba falára való — Körösfőn ugyanis az ágyszöget is díszitik — a kendőt az ablaktól vezetik az ágyszögig, ott megtörik s tovább viszik végig a hosszanti falon. Erre a rudikendőre lakodalom alkalmával szokás kiteríteni a menyasszony felsőruhadarabjait, a muszulyokat, pántlikás kötőket. Felrakják rájuk a vőfélykedőket is. Kalotaszentkirályon már csak 3 m hosszú a rudikendő s ennek állandósult díszítése is van. Három darab ún. katrinca kendő tartozik hozzá: azonos anyagú és színezésű kis kendők ezek, melyek csikozása pontosan illeszkedik az alapkendő mintázatához. Itt csak az ágy fölött, a hosszanti falnál van a kendő kifüggesztve.

Módos helyeken kétszínű: piros és és fekete rudikendő felszerelés található. A szegényebbeknél azonban csak egyszínű: piros, s ez marad fenn gyász esetén s öregkorban is a falon, még akkor is, ha alatta a párnahéjak színe feketére cserélődik.

A díszágy megvetése Kalotaszegen — úgy tűnik — egyféle: a párnákat lapjukkal fektetik egymás fölé, kettesével vagy hármasával úgy, hogy díszes végük az asztalszög felé van fordítva. E vidéken ismeretlen a hazai dunna, viszont a szalmazsáknak éppen olyan díszített a vége, mint másutt a dunnáké. A piros díszítésű — akár szőttes, akár varrottas — ágyiruha a fiatalokat illeti; 50 éves korán túl az asszony már elkezdi feketébe öltöztetni ágyát. Gyász esetén is ezt cselekszi. Ha a piros díszű ágyi ruhát feketével keverik, tehát a hat párnából pl. négy piros és kettő fekete, az csak a cifraság fokozására szolgál. Külön jelentése csak az egyszínben tartott ágynak van. A Mezőségen a párnákat hosszában fektetik végig az ágyon, dísztelen végükkel az ágy közepén összefordítva, díszes végükkel az ajtó, illetve ablak irányába. Jelentős számunkra az a két kispárna, mely a nagypárnák tetején, az ágy két végén van. A hazai keskeny párnák is különböző méretűek, Dél-Dunántúl talán a legkisebbek. A mezőségihez hasonló kis méretű párnákat azonban nem ismerünk a helyszínről, Magyarország egyetlen más vidékéről sem. Van azonban a Gyűjteménynek egy 1675-ből datált, a mezőségivel egyező méretű kispárnája, melynek népi eredetét a mezőségi példa nagyban alátámasztja.

Beszédes és hazai anyagunk szempontjából is jelentős az ágylepedők felterítésének módja. A díszágyon egymás fölött rendesen három lepedőt találni, közülök a legalsó egyszerűbb szőttes egy piros csíkkal — Körösfőn, a következők már gazdagon díszítettek. Gyűjteményünkben a Dunamente, az Alföld és a Palócföld van képviselve eddig ún. alsó lepedőkkel, kis lepedőkkel, melyeket a díszes lepedő alá terítenek, az ágydeszka takarására. Ezek a kis lepedők általában régiesebb díszűek mint azok, amiket föléjük terítenek vagy egészen díszítetlenek.

Kalotaszegen a hidegágyat ugyanazzal az ágyhuzattal vetik meg, mint a díszágyat. Pirossal a fiatalét, sötétkékkel, újabb divat szerint feketével az idősebbét. A díszágy minden kellékét rárakják a ravatalra is: az ágyfütül valótól kezdve a hármas lepedőig, a díszes szalmazsákot és 10 fejpárnát. Egyetlen sajátos darabja van a ravatalnak: a hosszúkendő nevű szőttes, amit az ágy fejéhez terítenek s az a feladata, hogy mindkét oldalon alácsüngve, elfedje azt a 40—50 cm széles darabot, melyet a lepedők már üresen hagynának. A fiatal ravatalát kázsmér fejkendők cifrázzák, az öregekére sötétkék festő, ún. gyerehaza kendőt terítenek — a lepedők fölé. Minden ravatalon egyaránt van néhány vőfélykendő is.

Magyarország egyes vidékein — úgy tűnik — differenciáltabb a helyzet ezen a téren. Itt külön halottas párnák is készülnek. Mint legrégibbekre, a sárközi halottas párnákra hivatkozunk; újabb időkből ismerjük a csökölyieket s az őrhalmi és más palóc halottas párnákat. A csökölyi és palóc halottas párnákat az különbözteti a díszpárnáktól, hogy „kétvégűek" vagyis mindkét keskeny végük díszes, míg a rendes párnának csupán az egyik. Míg a Sárközben s az Alföldön egy-egy párnával vetik meg a halott feje alját, Csökölyben és a Palócföldön 3 kell hozzá. Legközelebb az érsekcsanádi hidegágy áll a kalotaszegihez, mert ott hat, sőt esetleg több keskeny párnát is fölvetnek a halottas ágyon. Különben az érsekcsanádi hidegágy párnái egykori díszpárnák. Az alföldi ismert halottas párnák is fehér hímzésűek; egykori díszpárnák emlékét rögzítik.

Gyűjteményünk számos lepedőt őriz „halottas lepedő" meghatározással az ország legkülönbözőbb vidékeiről. Úgy véljük azonban — amint ezt a matyó

példa bizonyítja is[6] — eredetileg ezek is díszlepedők voltak, illetve mindkét célt szolgálták. Szerepük utóbb szűkült le egyetlenre s ragadt rájuk ez egyetlen funkcióról a halottas lepedő elnevezés.

Megemlítjük a „megszólaltatott" abroszokat is. A Gyűjtemény Kalotaszegről két és három szélből készült szőttes és varrottas példányokat őriz. Megtudhattuk, hogy a két szélből való, a kisebb, egyszerűbb a *kontyoló abrosz.* Nevét onnan kapta, hogy kontyoláskor *ezen szoktak szólni* — ezzel az abrosszal leterített asztal mellé jönnek a vendégek, *szólnak*, mondják meg, mit ajándékoznak az új párnak. A szót a násznagy veszi át s elmondja újra hagyományos formák között, mire az ajándékot az abroszra leteszik. Az asztal egyik végén áll a vőlegény és menyasszony, akik borral, illetve süteménnyel kínálják a szólókat. A kontyoló abroszt kisebb ünnepen is szokás felteríteni, sőt a tiszta szobában köznapon is fennhagyják. A három szélből való legdíszesebb abroszok közül halál esetén szolgál az, amelyiknek színe illik az alkalomhoz, de felterítik nagyünnepen is vagy jeles vendég érkezésére. A Mezőségből kétféle abroszunk van: vászon és szőr, azaz házilag szőtt gyapjúszőttes. A kettőt együttesen használják a tiszta szobában úgy, hogy a kevésbé becses s nagyobb méretű vászon van alól, a kisebb s értékesebb szőr pedig felül. Piros szőrből készül a menyasszonyi abrosz, halál esetére zöld gyapjú abroszt tartogatnak.

Két különböző anyagú abrosz egyidejű használatára van példa Magyarországról is, csak Érsekcsanádot említjük, ahol még 1958-ban is láthattunk a tiszta szobában egy szőttes abrosszal leterített asztalt, mely felett nagy selyemkendő volt úgy, hogy a szőttes körül kitetszett. Az abroszok használata Magyarországon szűkebb körű, mint az erdélyi magyaroknál, kevesebb is készül belőlük, — itt gyakori a takaratlan asztal.

Most rátérünk röviden arra, hogy milyen jellegű magyarázatokat hozhatnak kísérleteink a viseleteket illetően.

Egy igen jelentős példát mutatunk be: a hosszú női ingekét. Bevarrott ujjú hosszú ingek előkerültek Kalotaszegről is, mint öregasszonyok régies viseletdarabjai, melyeket a két háború között még egyesek hordtak. A hosszú- és rövid ing kérdése régóta foglalkoztatja a viseletkutatókat. Harminc évvel ezelőtt, még határokat vontunk meg a két ingféleség elterjedése között, minek eredményeként úgy tudtuk, hogy a Nagyalföld, Kisalföld és a Bácska polgáriasultabb lakossága volt hosszú ing viselő, akkor, amikor a „népviseletes", a „parasztos" vidékeken a mellévarrott rövid ing volt honos. Időközben azonban előkerült a hosszú ing szinte minden tájáról Magyarországnak, többségében mint öregasszonyok öltözetdarabja. De találkoztunk olyan esettel is, amikor gazda leány kelengyéjébe szabtak egyet-kettőt legalább belőle, illendőségből s azért „hogy legyen ilyen is", noha fel nem vette őket sohasem. Az erdélyi előfordulás megerősít abban a vélekedésünkben, hogy országosan elterjedt, jelen tudásunk szerint legrégibbnek ismert ingféleségünk a hosszú ing volt. A mellévarrott ujjú rövid ing, mint nagy területen felkapott divatdarab szorította háttérbe, úgy azonban, hogy teljesen nem veszett ki. A korán polgáriasodott vidékekre legfeljebb csak beszivárgott a mellévarrott ujjú rövid ing, amit helyenként a hosszú ing fölé öltöttek s nem egyszer váltakozva viseltek vele.

[6] A Néprajzi Múzeum 1962. évi tárgygyűjtése. NÉ. XLV. (1963) 64. ábra.

A fehér vászon öltözet éppen olyan elterjedt volt az erdélyi magyarok között is, mint nálunk köznapon. Ünneplőre kiemelt példánya a fehér *fersing* nevű apróráncú szoknya, melyhez legközelebb a sióagárdi ünneplő gyolcspendel áll.

A gyűjtemény szép fodorvászon férfiing és gatya anyagát is új adatközlőink rendezték el. Kiválogatták belőle a legparádésabbnak számító fehér pamutos szőttest, széles fehér hímzéssel, amelyet vőlegény visel; majd a pamutos szőttest kevesebb hímzéssel, amely idősebb férfit illet; végül pedig az öregember ingét-gatyáját, mely fehérítetlen és hímzetlen kendervászon. Itt említjük meg, hogy a két első készletet apró ráncokba szedve tároljuk, az utolsónak simának kell lenni, az öregember már nem jár redőzött ruhában.

Befejezésül az ízléssel és értékeléssel kapcsolatosan mutatunk be néhány példát a fonalas munkák köréből. Ezt annál szívesebben tesszük, mert eddig eléggé elhanyagolt oldaláról próbálnak az anyagra rávilágítani.[7]

Kalotaszegi gyűjteményünk négyféle technikával (szőttes, keresztöltéses, írásos, vagdalásos-laposöltéses) négy színben (piros, kék, fekete és fehér) készült fonalas munkákat őriz. Ezekről a következőket tudhattuk meg: a kislány hat éves korában, először horgolni tanul meg; utána próbálgatja a keresztöltéses munkát, majd az írásosat, végül pedig a vagdalásosat. Szőni 16 éves korában kezd el. A kívánatos az, hogy minden kelengyében legyen legalább egy-egy rend mindannyi technikával díszített szoba-öltözetből, de a szőttesből, pl. a teljes kelengyében 2 rendnek kell lenni: egy pirosnak és egy feketének vagy kéknek. A gazdag kelengyében a többi technika, tehát első sorban az írásos is, két színnel van képviselve.

Nagyjából s elméletben minden technika egyforma becsben áll. Mégis az ágyra terített lepedők sorában legfelül a legújabb divatú vagdalásos lepedő ékeskedik és a szőttes legalulra kerül. A hidegágyra viszont csak szőttes párnákat tesznek; egyedül Bánffyhunyadot emlegetik, mint a pompában annyira előljárót, ahol még a hidegágyat is írásos párnákkal vetik meg.

Maga a hímzés tömött legyen és egyenletes. *Tetves*nek mondják azt a munkát, amelyen az öltések közül kivillan a fehér alapanyag. A geometrikus és szabadrajzú minták között nem tevődik különbség, „egyik olyan szép, mint a másik". „Ilyet csinált, mert ilyet tudott" — hallatszik a vélekedés. Úgy mondják, hogy a nagyszülők nemzedéke „nem adott még annyit a mintára" — amin azt kell értenünk, hogy a díszítőelemek kerekdedségével nem törődtek, sőt elfogadták a szegletes, mértanias tendenciájú elemeket is. Az újabb törekvések ezeket már nem tartják *szép*-nek s kerekre formálnak lehetőleg minden elemet.

Az öltéseknél az aprólékosságra, zsúfoltságra törekednek, a keresztöltésnél éppúgy, mint a zsinórnál. Tudatos ez a tendencia annyira, hogy az egyik adatközlő nagyanyja szavára emlékezve mondta, hogy a szászok vászonhímzései aprólékosabbak, mert azok két szálon át varrják a keresztet, míg ők négy szálon át. A valóságban azután kiderült, hogy a régi kalotaszegi kézelők és gallérok keresztszemei is két szálon át varrottak, amint a szász vászonhímzések között is találtunk elnagyoltabbakat, amiket négy szálon át varrtak. A különbség tehát műfajilag válik el.

[7] Palotay Gertrud: Izlés nyilvánítás a népi ruházatban. NÉ. XXXII. (1940) 187—190
Palotay G.: A díszítmények zsúfolása kérdéséhez. (1939) 385—386.
Palotay G.: A viselésmód ruhaformáló szerepe. Ethn. LIX. (1948) 77—88 is ide vonható.

A mód: szegénység-gazdagság a hímzésekről magukról ritkán olvasható le. Van ugyan szegényes „paraszting" a kelengyében, de ilyet a gazdag is készít magának, s ez illeti az idősödő személyt is, függetlenül módjától. A hímzések mennyiségét és milyenségét egy-egy darabon inkább az egyéni szorgalom és kézügyesség dönti el. A vagyon mennyiségi szinten mutatkozik. A gazdag lány kelengyéjében 5—6 rend ágyi öltözet is van, míg a szegényében esetleg csak a fele.

Gyakran találkozni a kalotaszegi, de más erdélyi hímzésanyagon is azzal, hogy az egyszínű munkát kétféle árnyalatú fonallal készítették. Az adatközlők ebben nem találnak olyat ami „*nem szép*" volna, sőt természetes. Mivel a mintát előírás után varrják, ott kezdik el a munkát, ahol jól esik. Egyik a közepében, másik másutt s nem is mennek rendszeresen végig a varrással, hanem egy-egy mintaelem elkészítése után, a másik végén kezdenek el újabbat. Így azután nem egyszer kifogynak az egyféle fonalból, s esetleg más árnyalatú pótlásra szorulnak.

Példáink még tovább volnának sorolhatók, de törekvéseink bemutatására talán elegendőek. Az utóbbi szakaszokból az is kitetszett, hogy egyes kijelentések ellenőrzésre szorulnak. Ezeknek egy részét a múzeumi egyéb anyag birtokában végezhetjük el, vagy pedig a gyűjtő máshonnan vett ismeretei bevonásával. Nagy általánosságban talán mégis sikerült szemléltetni azokat a feltétlenül pozitív eredményeket, melyeket az utólagos adatszerzési kísérletek hozhatnak s melyek mind múzeológiailag, mind tudományos szempontból nagy mértékben növelik régi adatolatlan tárgyaink értékét és használhatóságát.

FÉL EDIT

ERKLÄRUNG ALTER MUSEALER GEGENSTÄNDE MIT HILFE NEUER SAMMELTÄTIGKEIT

Die Arbeit berichtet über Versuche, die in der Textiliensammlung des Ethnographischen Museums Budapest durchgeführt wurden, um fehlende Angaben der dort befindlichen alten Gegenstände zu ergänzen.

Die eine Seite dieser vielschichtigen Arbeit vertreten die Studien, die das Stickereimaterial, die Kleidungsstücke usw. einer Gegend bearbeiten, und mit Hilfe der daraus gezogenen Stilmerkmale die geographische Zugehörigkeit der Gegenstände mit unbekanntem Fundort festzutellen suchen.

Andere Zielsetzungen und andere Ergebnisse haben die Lokalarbeiten. Dabei fahren die Sammler in Gegenden, aus denen das Museum über ein umfangreiches altes — mangelhaft oder gar nicht datiertes — Material verfügt. Hier versuchen sie, von den Gegenständen, die bereits vorhanden sind, weitere Exemplare zu beschaffen und durch deren ausführliche Datierung das alte museale Material zu erklären. Solche Lokalarbeiten helfen den Sammlern bei der Aufstellung chronologischer Reihen, sie bieten die Möglichkeit, Wissenswertes über Herstellung, Beschaffung, Gebrauch und menschlich-gesellschaftliche Beziehungen der alten Gegenstände aufzudecken. Ist das Sammeln erfolgreich, so bleibt nur die Geschichte der Einzelgegenstände im Dunkeln, die weiteren Kenntnisse hingegen können gewonnen werden.

Das alte Material der außerhalb der Landesgrenzen lebenden ungarischen Volksgruppen haben wir durch Gewährsleute näher zu bestimmen versucht. Auch die Veröffentlichung der vorliegenden Arbeit ist eigentlich durch solche erfolgreichen Versuche möglich geworden. Das Ergebnis der Erfahrungen aus mehrfachem Befragen der lokalen Gewährsleute kann folgendermaßen zusammengefaßt werden: Zur Ortsbestimmung der Gegenstände eignen sich Gewährsleute vom Lande nicht, diese Arbeit muß auch weiterhin speziell von Fachleuten ausgeführt werden. Mit Sicherheit aber kann man auf die lokalen Gewährsleute bauen, wenn es um die Gattungsbestimmung der Gegenstände sowie die Beurteilung ihrer Rolle und Bedeutung

innerhalb der gegebenen Gemeinschaft geht. Sehr geeignet sind sie auch, aus den einzeln, verstreut eingessammelten Gegenständen zusammenhängende Gruppen — vollständige Bett — oder Zimmerkleidungen z. B. — zu konstruieren. Art und Weise der Anfertigung und der Beschaffung der Gegenstände können diese Dorfleute sicher bestimmen und nützliche Kenntnisse über den allgemeinen Geschmack und die Bewertung dieser Gegenstände liefern.

In der zweiten Hälfte der Arbeit werden Beispiele angeführt: Gruppen der nachträglich bestimmten Gegenstände wie die Wandtücher, die Bettüberzüge; Art und Weise des Bettens, Gebrauch der Bettücher, die Bahre, die Zusammenhänge von Prunkbett und Bahre werden erwähnt. Von der Leibwäsche werden die langen und kurzen Hemden und dann die weiße Kleidung behandelt. Die zahlreichen Leinengewänder der Sammlung (Männerhemden und Hosen) klassifizierte man der Qualität nach auch auf Grund von Altersklassen, aber auch die Falten können alterbestimmend und klassifizierend sein.

A Néprajzi Múzeum 1962. évi tárgygyűjtése

Harmadízben jelentkezünk a Néprajzi Értesítő hasábjain évi tárgygyűjtésünk bemutatójával. Hasznosnak bizonyult ez a kezdeményezés több szempontból. Számadás — éspedig értékelő számadás ez — magunk felé tárgygyűjtő munkánkról, aminek a tanulságait a későbbiekben hasznosítjuk. Nemcsak a gyűjtött és a különböző gyűjteményekben kiállításig vagy részletező feldolgozásig lényegében „szótlanul" elfekvő tárgyakat ismerjük meg frissen e beszámolónkon keresztül, hanem képet kapunk egymás tárgygyűjtő módszeréről, a tárgyban, az anyagi valóságot öltött kultúrában is az ember keresésének és felismerésének módjairól. Úgy véljük, hogy évi tárgygyarapítási beszámolóink az itt bemutatott példák és eredmények alapján módszertani összefoglalását is nyújtják gyűjtőtevékenységünknek. Ezzel magyarázható az a nagy érdeklődés, ami beszámolóinkat a szakemberek részéről belföldön és külföldön egyaránt kíséri.

Az 1962. év folyamán 3176 objektummal gyarapodott a Néprajzi Múzeum tárgyállománya. Hasonlóképpen az előző évekhez, minden tárgyról — a beleltározással párhuzamosan — elkészült a fontosabb tudományos adatokat magába foglaló leíró leltárcédula, ennek hátlapjára erősítve az azonosításhoz szükséges fényképfelvétellel. Úgyszintén minden objektum megkapta a maga utalóit: a gyűjteményekhez csoportosított szakutalókat és a központian kezelt földrajzi utalókat. Az újszerzeményű darabok raktárba kerülése előtt általában megkapták a szükséges alap-fertőtlenítést, de a kiemelkedőbb jelentőségűek a konzerválást, ill. az arra rászorulók a restaurálást is.

Az évi tárgygyarapodás túlnyomó többsége — természetesen — a magyar etnikum területéről való: összesen 2727 objektum. Amíg előző évben a gyűjtések súlypontja területileg a Duna—Tisza közére, az ezt megelőző évben pedig a Dunántúlra esett, ez évben a felföldi tájakat jelöltük ki elsősorban gyűjtőterületül. (A következő évben a Tiszántúl kap hasonlóan nagyobb hangsúlyt.) E terv alapján a megszerzett tárgyaknak több mint 40%-a a Felföldről került be gyűjteményeinkbe (1. a mellékelt térképet). E módszeres, évenként más-más területre összpontosított gyűjtéseinkkel kívánjuk kiküszöbölni a tárgygyűjtésben raktári anyagunk alapján mutatkozó hiányainkat, megszüntetni a területileg szembetűnő egyenetlenségeket, kitölteni, ill. felszámolni az ún. fehérfoltokat.

A gyűjtéseket elsősorban múzeumunk tudományos dolgozói végezték: Bán Elek, Boross Marietta, Diószegi Vilmos, Erdélyi Zoltán, Fél Edit, Földes László, Gönyey Sándor, F. Györgyi Erzsébet, Hofer Tamás, K. Csilléry Klára, Kiss Gabriella, Kodolányi János, Kresz Mária, Manga János, Molnár Balázs, Morvay Judit, Morvay Péter, Soproni Olivér, Szolnoky Lajos, Takács Lajos,

Vincze István. De bekapcsolódtak tárgygyűjtő munkánkba más intézménynél dolgozó szakemberek, ill. egyetemi hallgatók is: Andrásfalvy Bertalan, ill. Békefi Margit, Dömötör Ákos, Gémes Balázs, Heleszta Sándor, Jordán Katalin, Knézy Judit, Kriza Ildikó, Szentpéteri Erzsébet, Voigt Vilmos.

A tárgygyüjtés szempontjai lényegében azonosak voltak az előző évi-ekkel. Vagyis folytattuk a táji monografikus és tematikus gyűjtéseket, külö-

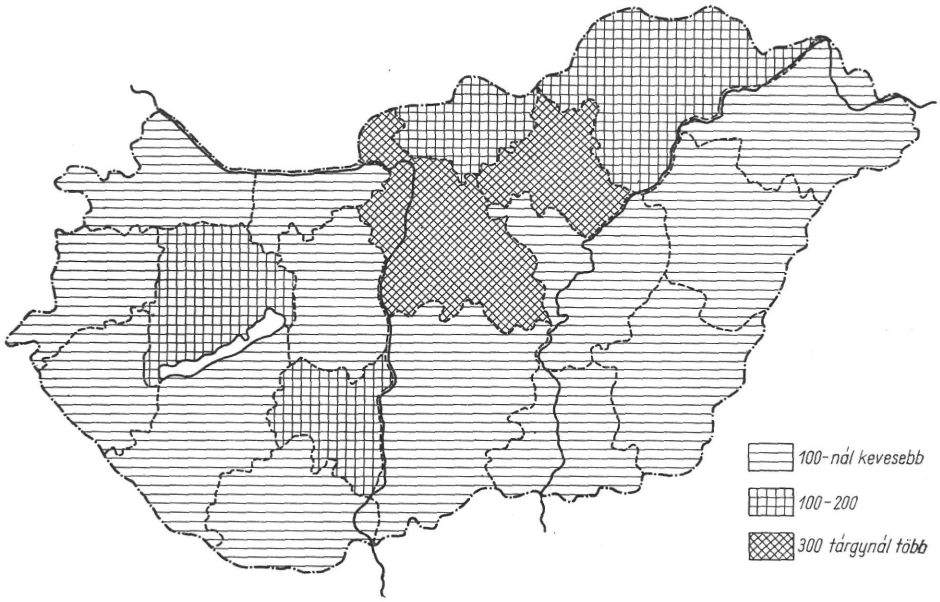

Az 1961. évi tárgygyarapítás területi megoszlása.
Die geographische Verteilung der Neuerwerbungen des Jahres 1962.

nösen törekedve funkcionálisan összetartozó nagyobb együttesek, valamint sorozatok megszerzésére. E szempontjaink érvényesítése és az így elért konkrét eredmények a gyűjtemények szerint csoportosított részbeszámolókból a továbbiakban kitűnik majd. Mégis ki kell emelnünk e helyen is annak a háromteljes szobabelsőnek a megszerzését, amelyek mint összetartozó nagyobb együttesek igen értékes kiállítási és tanulmányi anyaggal gazdagították gyűjteményeinket. (Részletesebb ismertetésüket a Bútor Gyűjteményről adott beszámoló tartalmazza.)

A tárgyaknak, különösen pedig az összefüggő csoportoknak, sorozatoknak, funkcionális egységeknek az adatokkal való teljesebb ellátása céljából szorgalmaztuk az ezekhez kapcsolódó adatgyűjtő dossziék készítését. Az egyes tárgyakra vonatkozó fontosabb adatok általában rákerülnek a leíró leltárcédulákra, de az együttes egyes darabjainak (pl. egy szobabelső különálló objektumainak, az egyes bútor-, textil- vagy kerámia tárgyaknak) az egymáshoz való viszonyát, egységet jelentő kapcsolatát, valamint az egységnek önállóan is meglevő népéleti szerepét megvilágító adatokat nem lehet csak egy-egy tárgyhoz kötni és így egy leltárcédulán bemutatni. Ezért mindezt a tárgyi egység nyílvántartási számán különálló adatgyűjtőben helyezzük el.

Ugyanitt kapnak helyet az egységre vonatkozó fényképek és egyéb fontosabb feljegyzések is.

Az 1962. évi gyarapodásban számos kiemelkedő jelentőségű objektum van. Ezeket gyűjteményeinkben elfoglalt helyük és tudományos jelentőségük alapján értékelve a következőkben mutatjuk be.

A Gyüjtőgető Gazdálkodás Gyűjtemény anyaga az év folyamán 7 tárgygyal gyarapodott, amelyek mind a vadászat témaköréhez tartoznak: 6 lőportartó és 1 torziós csapda. 5 lőportartó egy helyről, Gyímesközéplokról és 1 a

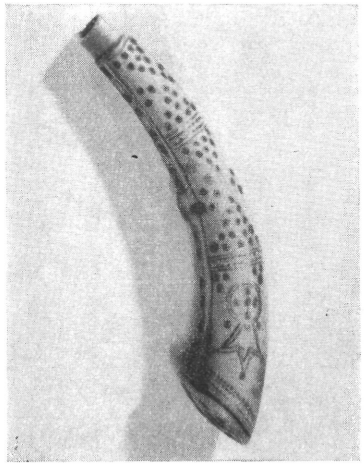

1. ábra. Szarvasagancs lőportartó. Gyimesközéplok. RNK

Abb. 1 — Pulverhorn (aus einem Geweihstück). Gyimesközéplok, VR Rumänien

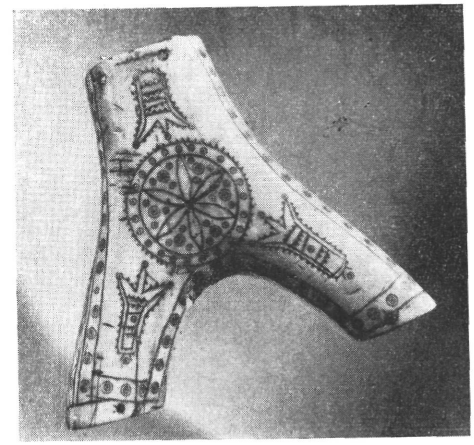

2. ábra. Lőportartó szaru, Ósükösd, Pest m.

Abb. 2 — Pulverhorn. Ósükösd, Komitat Pest

Pest megyei Ósükösd községből származik. Az újszerzeményű lőportartók egyikéről elmondhatjuk, hogy egyedülálló gyűjteményünkben (62.159.1): enyhén ívben hajló szarvasagancsból faragták ki, vékonyabb végén kiöntő nyílással, vastagabb fele agancs-alappal fedett (1. ábra). Egész felülete díszített, karcolt és koncentrikus körökkel mintázott.[1] Ugyanilyen díszítésű a 62.159.2 leltári számú lőportartó is, amely kétfelé ágazó szarvasagancsból készült. Az ósükösdi 62.42.1 ltsz. lőportartó díszítési mintái és ezek elhelyezése nagyjából azonos a gyímesközéplokival. Eltérést elsősorban a minták kidolgozásának finomságában találunk, másrészt az ósükösdi lőporszaru központi rozettás díszítésű (2. ábra).

ERDÉLYI ZOLTÁN

A Halászati Gyüjtemény 3 tárgygyal gyarapodott: 1 jégpatkó (62.171.23 Dunapataj)[2] és 2 hálókő (62.168.1 Tihany és 62.168.2 Szekszárd). Mindkettő

[1] Formára ugyanilyen lőporszarút közöl a bukaresti Népművészeti Múzeum katalógusa. (Catalogul Muzeului de artă populară al RPR. Bukarest, 1957. Pl. IV.)

[2] MORVAY PÉTER: A Néprajzi Múzeum (Orsz. Magy. Történeti Múzeum Néprajzi Tára) jégpatkó gyűjteménye. NÉ. XXXI. (1939) 1—14.

igen szép és tanulságos példánya halászati eszközeinknek, értékes adatokkal egészítik ki eddigi ismereteinket. A tihanyi hálókő homokkőből tipikus formára kopott hálónehezék, a szekszárdi agyagból égetett, faragott, kopott (3. ábra). HERMANN OTTÓ fejtegetéseit s magyarázó rajzait,[3] valamint gyűjteményünk vonatkozó anyagát további adatokkal gyarapítják ez újszerzeményű tárgyak.

MOLNÁR BALÁZS

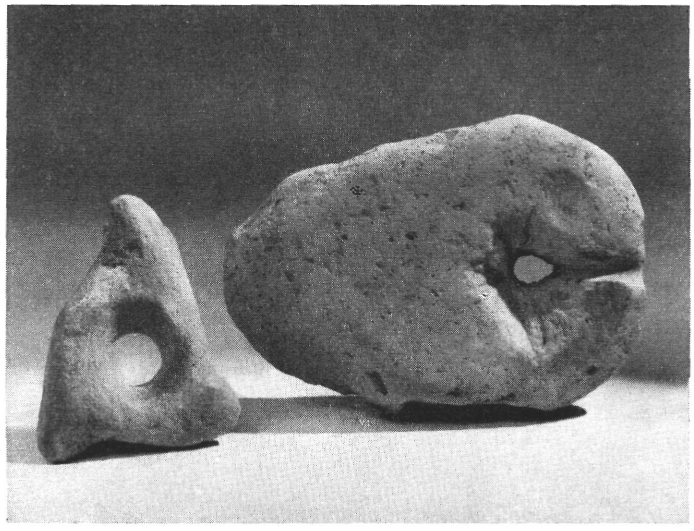

3. ábra. Hálókő Tihanyból, ill. Szekszárdról
Abb. 3 — Netzsenker aus Tihany, bzw. Szekszárd

Az Állattartás Gyűjtemény 1962. évi gyarapodása 144 db. Ez az anyag megoszlik a pásztorok munkaeszközei, használati tárgyai és a paraszti istállózó tartás eszközei között.

A gyűjteményben őrzött magyar pásztori munkaeszközök túlnyomóan alföldi eredetűek. Ezért örvendetes, hogy 1962-ben a múzeumba került egy jellegzetes magashegyi pásztorkodást folytató magyar népcsoport, a gyímesi csángók néhány régies pásztoreszköze. Ebbe a kis sorozatba tartozik négy keményfából faragott fejőkupa, egy erősen rögzített tárgytípus négy alig különböző változata (62.135.1—4; 4. ábra). Egy rövidnyelű tejfölmerő kanál nyelének szerény vésett díszítésével tűnik ki (62.135.5). Új tárgyféleség gyűjteményünkben az ún. „üstfogó". Két csuklósan összekapcsolt ívesre faragott fadarabból áll és szerepe félig-meddig az alföldi bográcskoszorúkéval rokon: a tűzről keverésre levett borgácsot szorítják közé.

A gyímesi pásztorélet emléke továbbá három kéregdoboz. Az egyik a szállások füstjében feketére színeződött sótartó asszimmetrikusan megoldott áttört összefűzésével és az áttöréshez igazodó karcolt, szurkált cifrázásával e tárgycsoport legszebb példányai közé tartozik (62.159.6; 5. ábra). Egy másik nagyobb, tiszafa szögekkel összeillesztett kéregdoboz egész felületét geometri-

[3] HERMAN OTTÓ: A magyar halászat. Budapest, 1887. 171—176. Lásd a 207. ábrát még.

4. ábra. Fejőkupák. Gyimesközéplok
Abb. 4 — Melkter. Gyimesközéplok, VR Rumänien

5. ábra. Kéreg sótartó. Gyimesközéplok
Abb. 5 — Rindendose (Salzbehälter). Gyimesközéplok, VR Rumänien

6. ábra. Kéregdoboz. Gyimesközéplok
Abb. 6 — Rindendose. Gyimesközéplok, VR. Rumänien

kus áttörés borítja egyenletesen (62.159.5; 6. ábra). Díszítése új kompozíciós formát iktat kéregmunkáink csoportjába.

A pásztorművészet tárgykörében egy kalotaszegi ostornyél azért érdemel említést, mert ólommal kiöntött gazdag díszítése e technika legkeletibb képviselője gyűjteményünkben (62.84.3). Ez az ostornyél ugyanakkor a népművészet iránti érdeklődés történetének dokumentuma is, ugyanis LAJTA BÉLA építészmérnök gyűjteményéből származik, aki a század elején a népi faragások rótt, vésett díszítményeit alkalmazta épület-plasztikák tervezésénél. (Az elmúlt években gyűjteménye teljes egészében a múzeumba került.)

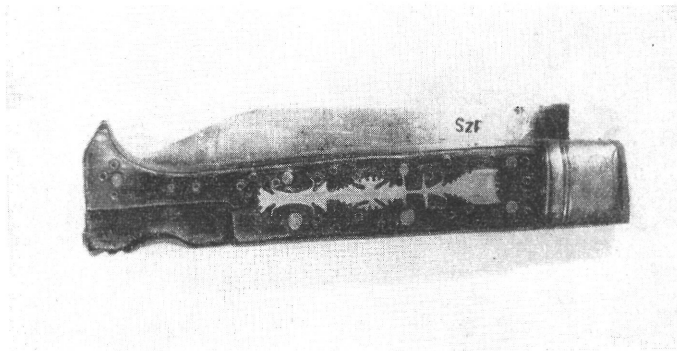

7. ábra. Farvillás pásztorbicska. Debrecen
Abb. 7 — Hirtenmesser. Debrecen

A pásztorok használati tárgyai mellé besorolva az Állattartás Gyűjtemény őrzi a bicskákat, zsebkéseket. Az 1962-es év ebben a csoportban különösen változatos gyarapodást hozott. Sikerült megszerezni az Alföldön pásztorok által használt görbe kések és körmöző bicskák egy kisebb sorozatát. A Hortobágy vidékéről egy kiemelkedő műgonddal cifrázott, rézberakásos farvillás pásztori kést érdemes kiemelnünk (62.85.1; 7. ábra).[4] Késes mesterek remeklése mellett más példányok mesterkedő parasztemberek, pásztorok munkáját képviselik, faragott szarunyélbe foglalt, kaszapengéből kalapált pengéjükkel. Ennek az általánosan használt közkeletű tárgyféleségnek a sokféle változatát azonban legszívesebben Révész Lajos sárbogárdi késesmester készítményeinek egy sorozata mutatja be (62.184.1—16; 8. ábra).[5] Ez a mester a dunaföldvári hírneves késes központ hagyományait folytatja. Különféle foglalkozású különféle társadalmi rétegekhez tartozó vevőinek eltérő formájú késeket gyárt. Gyenge rugójú *szalonnázó zsebkéseit*, *német bicskáit* leginkább városi, irodába járó emberek vásárolják. A Duna—Tisza közi, mezőföldi juhászok *juhászkést*, *körmöző bicskát* keresnek nála. A parasztemberek vásárlását tájanként eltérő, máskor különböző nemzetiségekhez köthető hagyományok irányítják. Perkáta, Szalkszentmárton környékén például a *perkátai bicska*, A Kúnságban pedig a

[4] Ez a kés a HERMAN OTTÓ baráti köréhez tartozó SZÉLL FARKAS debreceni gyűjteményéből származik.

[5] Révész Lajos munkáiról PESOVÁR FERENC készít részletes monográfiát, mely a székesfehérvári István Király Múzeum évkönyvében jelenik meg. Az ismertetett tárgyak és a rájuk vonatkozó adatanyag is PESOVÁR FERENC szívességéből került a múzeumba.

náder bicska kedvelt, melynek neve egy szegedi késesmester hírét őrzi. Tolna, Baranya sváb községeiben a *völgyelt cauklit* vásárolják, a bácskai szerbek pedig a *rác zsebkést.* Méretük, gyakran formájuk szerint is elkülönülnek az asszonyok, gyermekek számára készített kisebb kések.

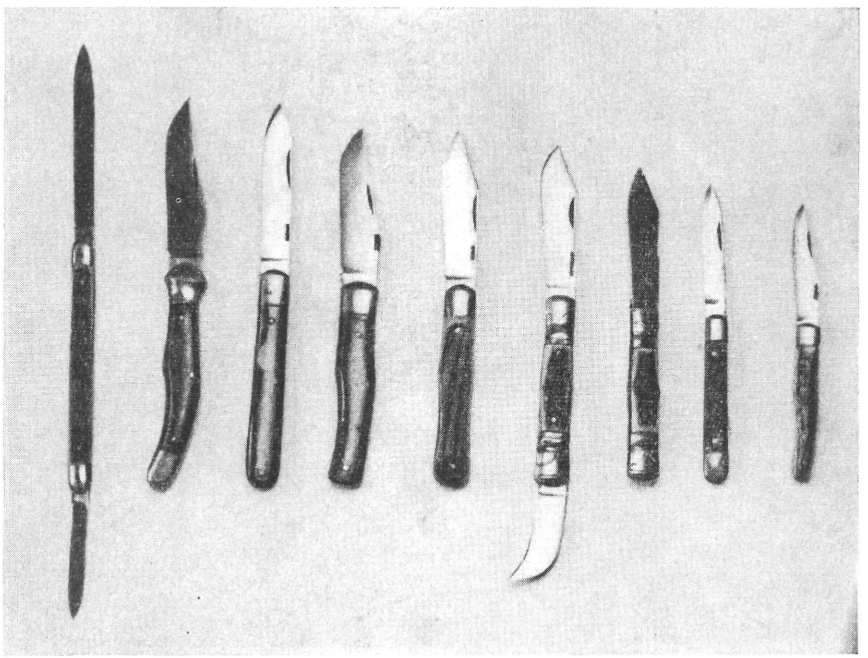

8. ábra. Révész Lajos sárbogárdi késesmester bicskáiból: *szalonnázó bicska*, városi embereknek, *fejes gőrbe zsebkés* vagy *perkátai bicska*, a bácskai szerbek közt kedvelt *rác zsebkés*, a dunántúli magyar parasztemberek bicskafélesége a *maskura*, a német községekben használt *völgyelt caukli*, *körmöző juhászkés*, a Kúnságban kedvelt *nádelkés*, *rácfazonú nőizsebkés*, *gyermek maskura*

Abb. 8 — Messer des Messerschmiedes L. Révész in Sárbogárd: Taschenmesser (Speckfeitel) für Städter, Krummesser mit Haken (Perkataer Feitel), raizisches Taschenmesser (das beliebte Messer der Batschkaer Serben), Taschenfeitel der ungarischen Bauern in Transdanubien (maskura), Taschenfeitel (völgyelt caukli) der Ungarn-deutschen, Klauenmesser der Schäfer, das im Kumanenboden beliebte Nader-Messer, raizisches Taschenmesser für Frauen, Kinderfeitel (eine Art maskura)

Az elmúlt években kezdett munka folytatásaként 1962-ben is tervszerű erőfeszítéseket tettünk a paraszti istállózó állattartás kevésbé színes, de nagy paraszti tömegek életére jellemző tárgyainak megszerzésére összefüggő sorozatokban. A Dunántúlról, Keszthely környékéről (62.73. tárgycsoport) és a Duna—Tisza közéről Dunapatajról, valamint Kiskőrösről (62. 171. és 62.170 tárgycsoport) kerültek be összefüggő tárgycsoportok. Kiskőrösön például összegyűjtöttük a tanya körüli legeltetés eszközeit: marhakoloncot, pányvavasakat és -láncokat, béklyókat, nyűgöket, palókákat. Ugyaninnen a kötőfékek és marhakötelek csoportja is teljes változatsorozattal bővült. Kiskőrösön a tanyai gazdák már néhány napos korában megkötik a csikót, a kötőfékek

közt tehát a szopós csikóra valótól kezdve méret szerint igen különböző változatok használódtak. A kiskőrösi ostorféleségek sorozata bemutatja a különböző lovas- és ökörigákhoz, kettes, négyes, hatos fogatokhoz használt változatokat, és a sallangokkal, pillangókkal való díszítés módozatait.

A takarmányozás, itatás eszközei abrakoló és malacetető vályúkkal, moslékos edényekkel, és Keszthely környékéről a régies, mesterember-készí-

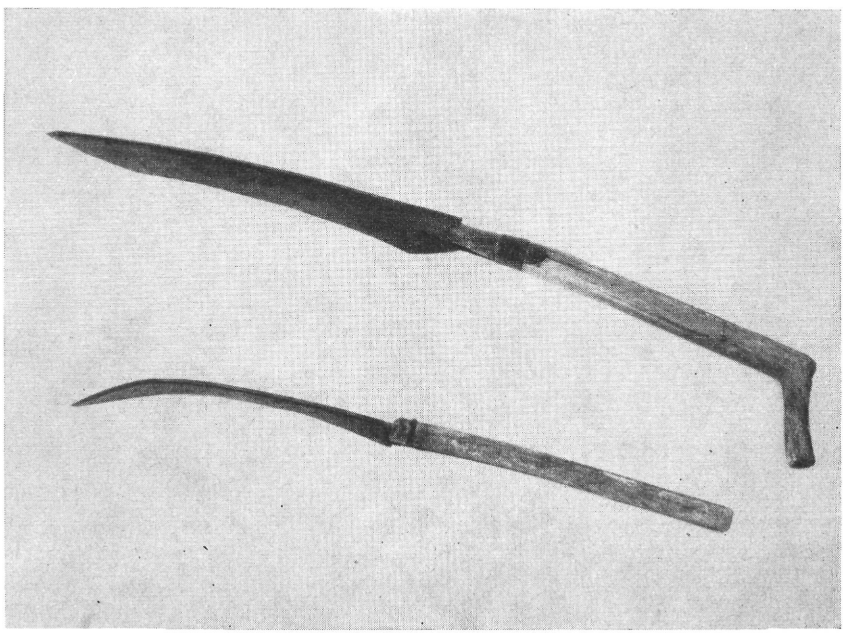

9. ábra. Kazalvágó kaszák. Dunapataj
Abb. 9 — Schoberreißer. Dunapataj

tette bádog itatóvödrök egy sorozatával bővült. Külön közleményben ismertetjük a Dunapatajról megszerzett kerekes nyári jászlat. Ide tartoznak még a szénavágók, kazalvágó kaszák, réparészelők. A kazalvágó kaszák közül két dunapataji példányt mutatunk be (62.171.49 és 62.171.56; 9. ábra), melyek két formai változatot, de egyben két paraszti üzemtípust képviselnek. Az egyik 24 ökörrel dolgozó nagygazda szerszáma volt, e célra vásárolt új kaszapengéből kovácsmester készítette gondos pántolással. A másik szegény zsellérember volt aki végsőkig elhasznált kaszájából saját maga ütötte össze a szerszámot.[6]

Összefüggő együttesként sikerült megszerezni egy kiskőrösi gyógykovács eszközeit: szájfeszítőket, fogvésőket, foggyalukat, erelőkéseket, orrszorítókat. Bővült a baromfinevelés felszerelése is: tyúkültető és tyúkborító kosarakal és a piaci eladásnál használt szállítókosarakkal (62.171.3; 10. ábra).

[6] Dunapatajon a kazalvágó kaszák használata összefüggést mutat az ólaskert rendszerrel is. A 62. 149. 56 ltsz. szegényes kaszát pl. zsellérember tulajdonosa az elkülönülten fekvő szérűskertben, *akó*ban használta. Mióta a két belső telkét összevonta, szalmahuzóhorog is megtette a napi csekély szolgálatot.

A csengőket nehéz lenne pusztán gyakorlati rendeltetésű eszközöknek tekinteni, megszerzésüket és használatukat gyakran sokkal inkább a presztízs, a jól tartott és jól felszerelt jószággal való büszkélkedés irányítja. Erre szolgálnak például az 1962-ben egyetlen dunapataji nagygazda házától megvásárolt csengők. A sorozatba voltaképp beletartozik az ugyaninnen 1961-ben megszerzett, négy ökörre való nagycsengő-pár.[7] Ezeket a nagyméretű ezüstözött

10. ábra. Baromfi szállító-kosár. Dunapataj
Abb. 10 — Geflügelkorb. Dunapataj

harangokat általában évente egyszer használták, mikor cséplés után kora hajnalban egymás után haladó négyökrös fogatokkal megindultak a község felé a kicsépelt szemmel. Az újabban megszerzett csengők közül legnagyobb egy ún. *ágyviteli csengő*, melynek használata még ritkább alkalomhoz, a menyasszony ágyának ünnepélyes átszállításához kapcsolódott. (62.171.42). Úgy erősítették a ló szűgyére, hogy a ló „ijedözzön, szöbben föltartsa a fejit". Egy másik kisebb csengő (62.92.2) akkor került a lovakra, amikor a határban végzett munka után éjjelre legelni csapták őket. A vízjárta részek magasra nőtt nádja, sása közt a csengő jelezte, merre járnak a lovak. Ugyanezen a portán télen, szánkóhoz különleges *szánkócsengőt* (62.171.40—41) használtak, melynek szíjára még pergősorokat is varrtak. Ennek a szánkócsengő-féleségnek szélesebb elterjedését igazolja egy ugyancsak 1962-ben szintén a Duna mellől, Faddról megszerzett példány (62.149.45).

HOFER TAMÁS

Átány-Gyűjtemény. Az átányi tárgygyűjtéseket a munka megindulásakor két szakaszra tagoltuk: az első szakasz az ólaskerti berendezésekre és a gazdasági eszközökre szorítkozott, a második a házbelsőre a háztartási felszereléssel.

[7] 61.153. 1-2 ltsz., vö. NÉ. XLIV. (1962) 209.

Az első szakasz gyűjtése elvileg lezárult az 1960. évvel (részletes elemzését a folyóirat ugyane számában adjuk); gyakorlatilag azonban nem fejeződött be, mert egyrészt szórványosan felbukkannak még idetartozó eszközök is, másrészt, terveink bővülésével olyan gyűjtési szempontok is felmerültek, melyek egyes tárgyféleségekből több példány megszerzését teszik szükségessé.

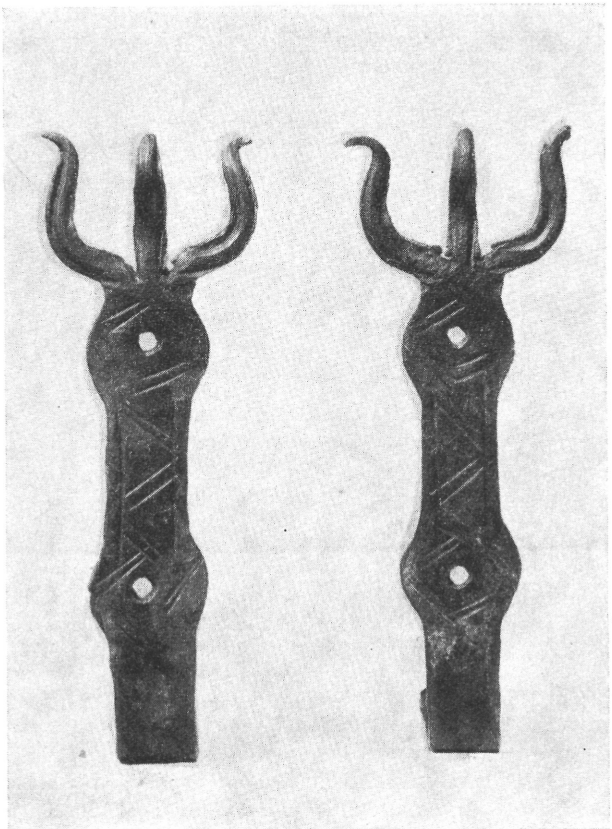

11. ábra. Házoromvasalások. Átány, Heves m.
Abb. 11 — Bandeisen vom Hausgiebel. Átány, Komitat Heves

Az ólaskert után áttértünk a házbelső: a szoba, konyha, kamra és padlás monografikus gyűjtésére, bár szórványosan már eddig is kerültek be e körbe vágó objektumok, főleg bútorfélék és viseleti darabok. Az 1961—62. év,— melynek gyűjtéseit itt összevontan ismertetjük — 502 tárgyat eredményezett.

Amint gyűjtöttük az ólaskert mozdítható elemeit, ugyanúgy a lakóépületéit is. Ezt példázzák a házoromvasalások (11. ábra) s a négy sötétzöldre festett zsalugáter, amik az előző években bekerült ajtók és verőcék csoportját kerekítik.

A régi szoba bútorzatából egy diófából faragott vaskos kemencepadkát mutatunk be (12. ábra), mely a kemence belső oldalánál állott, míg külső felén

12. ábra. Kemencepad. Átány, Heves m.
Abb. 12 — Ofenbank. Átány, Komitat Heves

a padka vályogból volt rakva. Sok és sokféle változata került be a kis függeszthető fali szekrényeknek; *palackos*nak vagy *tányéros*nak nevezik őket a helyszínen, jelölve nevükkel használatukat is. Ebből a tárgycsoportból a múzeum gyűjteményeiben eddig nem szerepelt tányérosokat mutatunk be (13—14. ábra).

A lakószoba bútorzatának teljestételét szolgálják a faragott függönytartók (15. ábra) helyi mesterember készítményei, amik a községben igen nagy megbecsülést élveznek. A családi arcképek, háborús emlékek, uralkodó családok képei, Bocskai arckép mellett vallásos feliratú táblák ún. fali mondások egészítik ki ezt a csoportot. A Gyűjteményben már volt díszesen festett tornyos ágy, belevaló ágyi ruhákkal. Most szereztünk mindennapos használatra való, a díszes ágy alá tolható alacsony, kerekes tolóágyat, *dikót* belevaló szalmazsákkal, pokróccal, lepedővel. A díszes felvetett ágy alvásra való használatának eszköze Átányon is a *burcsik* nevezetű állvány, mely rejtett fekvőhelyet biztosít a díszpárnák alatt. Ilyen burcsik, de tolóágy sem szerepelt eddig a Gyűjteményben. Hasonlóan nem szerepelt a múzeum gyűjteményeiben eddig

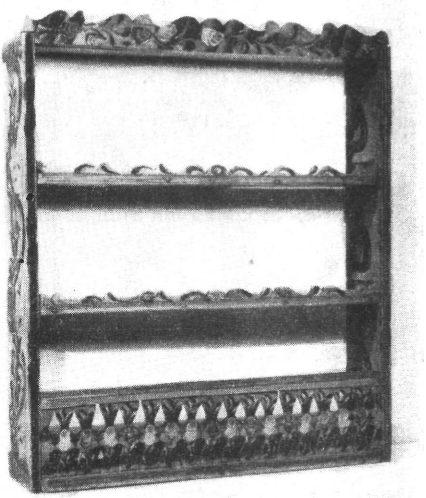

13. ábra. Tányéros. Átány, Heves m.
Abb. 13 — Tellerschrank. Átány, Komitat Heves

párnatakaró sem, amit ugyancsak az elmúlt évben szereztünk meg Átányon.

Mint egy speciális foglalkozási ág bútorzatát hoztuk be egy dohánykertész csomózó asztalát a hozzávaló két lócával.

Az edényfélék közül *fejőzsétárt* (16. ábra) mutatunk be, mely az egykor igen elterjedt juhászatnak beszédes emléke, s mint ugyancsak fejőedényt, *fejőszilkét* egy cselédasszony edényét, aki az uradalomban töltött cselédkedése alatt tehén fejéséhez használta (17. ábra).

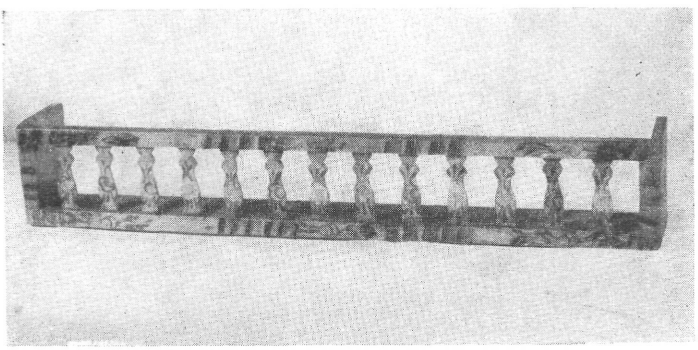

14. ábra. Tányéros. Átány, Heves m.
Abb. 14 — Tellerschrank. Átány, Komitat Heves

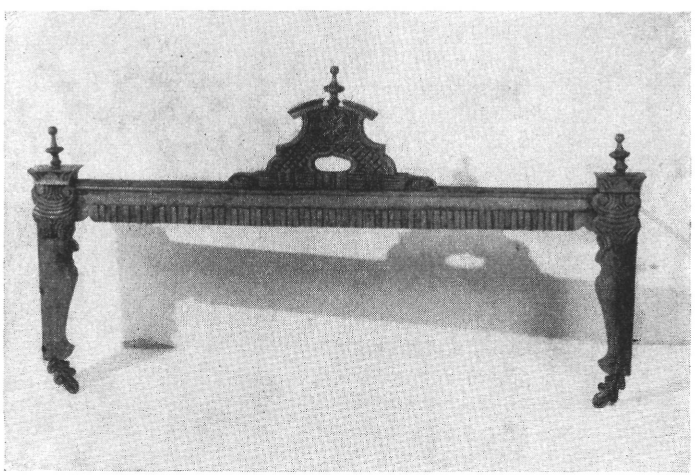

15. ábra. Függönytartó. Átány, Heves m.
Abb. 15 — Vorhangleiste. Átány, Komitat Heves

Alkalmi eszköz a kukorica pattogtatására szolgáló rosta (18. ábra). Ugyancsak alkalmi, de az előbbinél jelentősebb a 62.29.53 ltsz., méternél is hosszabb ún. kincskereső fúró, mely kifejezetten erre a célra készült. Volt gazdája évtizedeken át kutatott vele a határban, sőt a községben, az épületeken belül is.

16. ábra. Fejőedény. Átány. Heves m.
Abb. 16 — Melkter. Átány, Komitat Heves

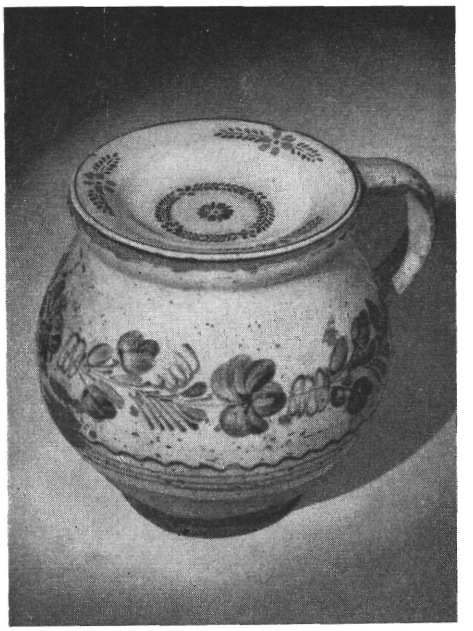

17. ábra. Fejőszilke. Átány, Heves m.
Abb. 17 — Melknapf. Átány, Komitat Heves

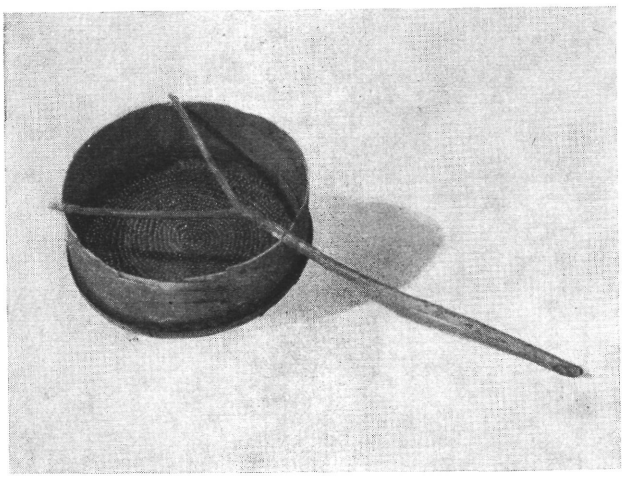

18. ábra. Kukoricapattogtató rosta. Átány, Heves m.
Abb. 18 — Schwinge zum Maisrösten. Átány, Komitat Heves

Napjainkban a padlás tároló edényei közé került az a fűszeres kosár, mely az 1920-as évekig még a kamrában állott s négy „fiókjában" bab, borsó, lencse, külön zacskóban mák állott (19. ábra). A kamrában van ma is helye a különféle méretű sósdézsáknak, melyekből sorozatot szerezhettünk meg. A sorozat egy példányát mutatja a 20. ábra.

A többszáz darabot kitevő kerámia, főleg díszedény jelentős részében szokatlan úton gyűlt össze. 1962 februárjában „Átány népművészete" címen rendeztünk kiállítást Átányon. Ez a kiállítás arra indította a lakosságot, főleg az iskolás gyerekeket, hogy elhozzanak otthonról egy-két réginek tartott edényt vagy meghívják a gyűjtőket padlásuk megtekintésére. Az ilymódon összegyűjtött anyag sokféle lehető tanulságából ez alkalommal arra a sajátos ízlésmegnyilvánulásra hívjuk fel a figyelmet, mely egyidőben több, egymástól eltérő stílusú fazekasközpontból válogatta ki a legmegfelelőbb darabokat.

19. ábra. Fűszerkosár. Átány, Heves m.
Abb. 19 — Gewürzkorb. Átány, Komitat Heves

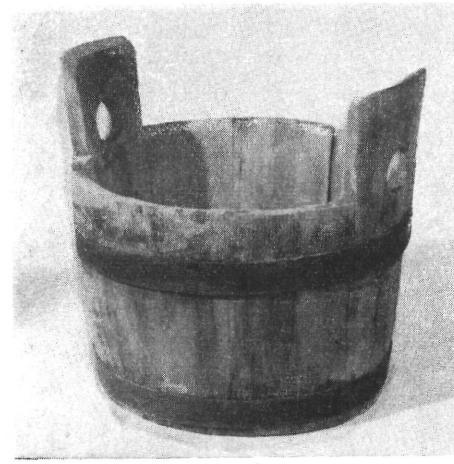

20. ábra. Sósdézsa. Átány, Heves m.
Abb. 20 — Salzfaß. Átány, Komitat Heves

(A szakirodalom már említette ezt a szokást, a gyűjtemény nagy sorozatokkal ezt most kiállíthatóvá teszi.) Legnagyobb számarányban a gyöngyösi edények vannak képviselve, utána a mezőtúriak következnek. De van több szép gömöri edény s elszórtan néhány más eredetű is.

A 21. ábrán bemutatott borotvatok szép képviselője az alföldi ilyen jellegű faragásnak.

FÉL EDIT

A Földművelés Gyűjtemény gyarapodása az 1962. évben 182 tárgy volt. Ez a gyarapodás túlnyomórészt tervszerű gyűjtés eredménye. A gyűjtésnek a fő elve az volt, hogy az eddig hiányzó, vagy foghíjasan képviselt típuscsoportokból sorozatokat hozzunk a múzeumba, és a tárgygyűjtést lehetőleg olyan helyre koncentráljuk, ahol az adatgyűjtő és a tudományos feldolgozó munka már biztos alapot teremtett a tárgyak felderítésére és helyes kiválasztására. Éppen ezért tárgygyűjtésünk egyetlen helyen, Várongon és közvetlen környékén volt a legintenzívebb, ahol már előzőleg kutatómunkát végeztünk, és ahonnét aztán 80 darab tárgyat hoztunk a múzeumba. Tematikailag ugyancsak a fenti elv

érvényesült, nevezetesen: az adatgyűjtéssel és tudományos feldolgozással megalapozott témakör tárgyainak összegyűjtését tartottuk elsősorban szem előtt. Ennek megfelelően főleg az irtásgazdálkodás tárgyait gyarapítottuk. Begyűjtött tárgyainkból 47 db a talajtisztítással és talajműveléssel kapcsolatos, 37 az aratással és a többi megoszlik a kisebb tárgycsoportok között.

A talajtisztító eszközök közül először is a különböző *vesszőszedő*ket és *gyepűvágó*kat kell kiemelnünk, amelyek a gyakorlatban igen erősen keverednek

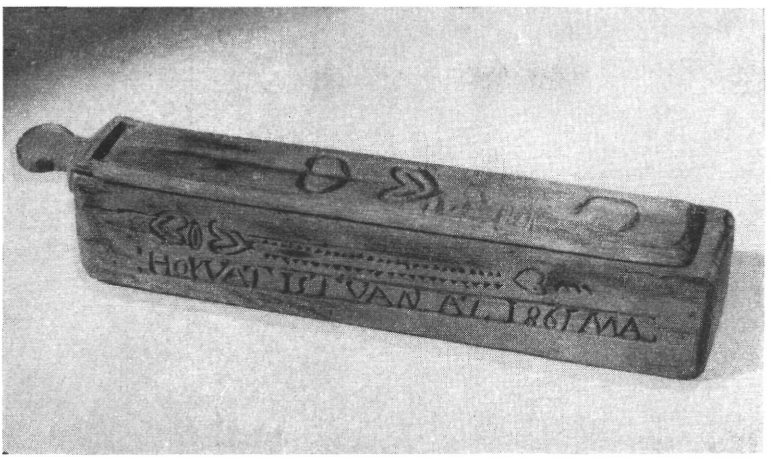

21. ábra. Borotvatok. Átány, Heves m.
Abb. 21 — Rasiermesserbehälter. Átány, Komitat Heves

a szőlőmetszőkésekkel, sőt a paraszti használatban nem egyszer el sem válnak. A begyűjtött anyag arról tanúskodik, hogy még a baltás szőlőmetszőkéseknél is igen nagy tipológiai változás tapasztalható egy-egy helyen pl. Várong környékén (62.75.42, 62.75.72—75), s a balta nélküliek pedig majd minden faluban föllelhetők (62.75.41, 62.75.45—46). Ezeknek sok esetben a metszőkéstől eltérő terminológiája is mint *vesszőszedő*, *gyepűvágó*, *görbekés* utal más irányú domináns funkciójára. Érdemes megemlíteni, hogy az egyik speciálisan gyepűvágásra használt hosszúnyelű tárgyat éppen baltás metszőkésből készítették Koppányszántón (62.75.22). Persze lehetséges, hogy ez esetben a metszőkések divatjamúltával azok másodlagos funkciója érvényesült, került előtérbe, de az is igaz, hogy az irtások, erdők és ezzel együtt a gyepűk régebbi, nagyobb kiterjedtsége idején a hasonló gyepűvágó, írtó eszközöknek a mainál sokkal nagyobb szerepe volt, így a fenti eszköz azoknak közvetlen utóda is lehet.

Az irtómunkának egyik legfontosabb szerszáma az *irtókapa* volt, amelynek két régi típusú, kovács vagy kishámor készítette példányát is sikerült megszereznünk (62.75.26, 62.125.2). Amíg az újabb irtókapák nyakban betöröttek, szűkek, ezeknek a pengéje masszív és a köpűtől az élig enyhén szélesedő.

A *kapáknak*, egyik legfontosabb kézi talajművelő eszközünknek, ugyancsak többféle típusát gyűjtöttük össze Várongról és környékéről pl. az arasznyi *kapircson* (62.75.69) és a szintén rövid *répakapá*kon kívül (62.75.32—35) két darab *sarabolót* (62.75.8—9) hoztunk a múzeumba, amelyek közül az egyik

kaszából készült s azonkívül egy darab szárvágót (62.75.68) és négy darab nagykapát (62.75.66—67, 62.75.64—65). Ez utóbbiak közül kettő háromszögletes, míg a másik kettő négyszögletes; ez utóbbiak a ma általánosan használt típust képviselik. A háromszögletesek már nem voltak használatban, azonban a múlt század végén még ez volt az általános forma, és a négyszögletesek ezt szorították ki. Valószínűleg a típusváltozás összefüggésben van a talajművelés

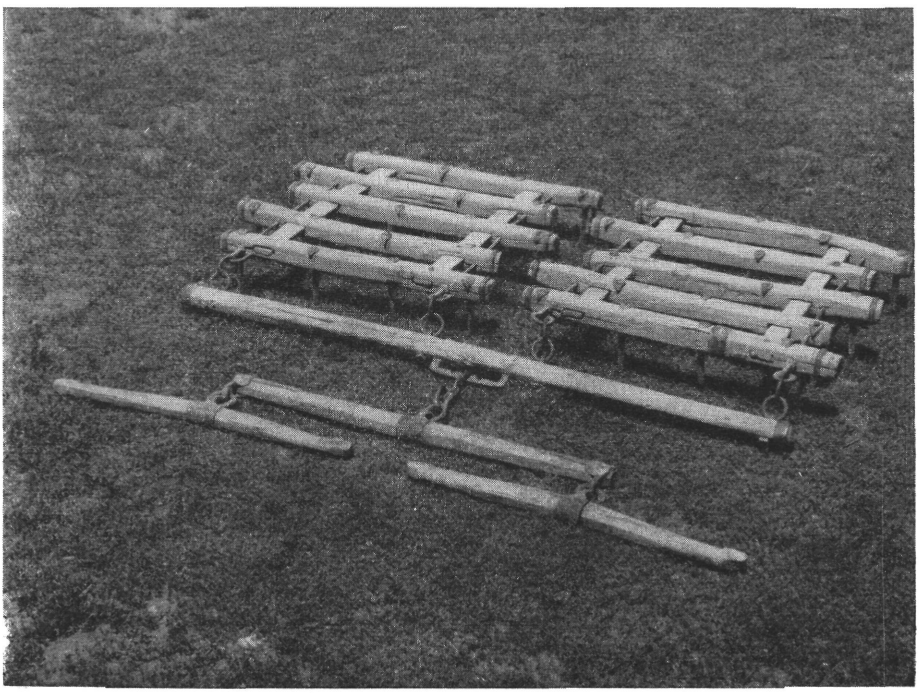

22. ábra. Kétrészes vasfogú farámás borona, húzóval, kettes hámfával. Várong, Tolna m.
Abb. 22 — Zweigliedrige Balkenegge mit Eisenzinken, mit Zug und Doppelziehscheit. Várong, Komitat Tolna

szintjének általános emelkedésével, aminek következtében a nehéz hegyes kapákra már nem volt olyan nagy szükség, mint a könnyebb, szaporább négyszögletesekre.

Sorozat került be az alsópáhoki (Zala m.) kapákból is.

Több változata került a múzeumba a szántóföldi irtóeszközöknek is. A szokványos, hosszú nyélre szerelt *irtóvasak*on, *acatoló*kon (62.7.92, 62.75.36, 62.100.57—58) kívül e célra használtak némely helyen görbekéseket is, vagy ahogy Szászfán az eszközt nevezték, *gordonyozó*t (62.125.4). Az Abaúj megyei Aszalón sikerült megtalálnunk e két típus közötti formát is (62.125.6—7), amely még ugyanolyan görbe, mint a kés, és ugyanúgy maguk felé rántva vágták ki vele a tüskét, a gordonyt, mint a késsel, de már hosszú nyélre szerelték és meghajolni is alig kellett hozzá. Elnevezése ugyancsak gordonyozó.

Szintén Aszalóból szereztünk egy régi, nehézekéhez tartozó *ekepapucs*ot is (62.125.8), amelyet csak átalakult funkciója mentett meg a vasgyűjtés elől,

ti. a vékának egyik oldalára helyezve, a vas élét kukoricamorzsolónak használták még a legutóbbi időkig is.

Megemlíthetjük még a Rába mellékéről hozott *gyomlálóvas*akat (62. (62.127.7—8) és *cserkellőkést* (62.127.6) is, amelyek ugyancsak az irtásgazdálkodás speciális eszközei, és amelyek ezideig ugyancsak nem voltak képviselve gyűjteményünkben.

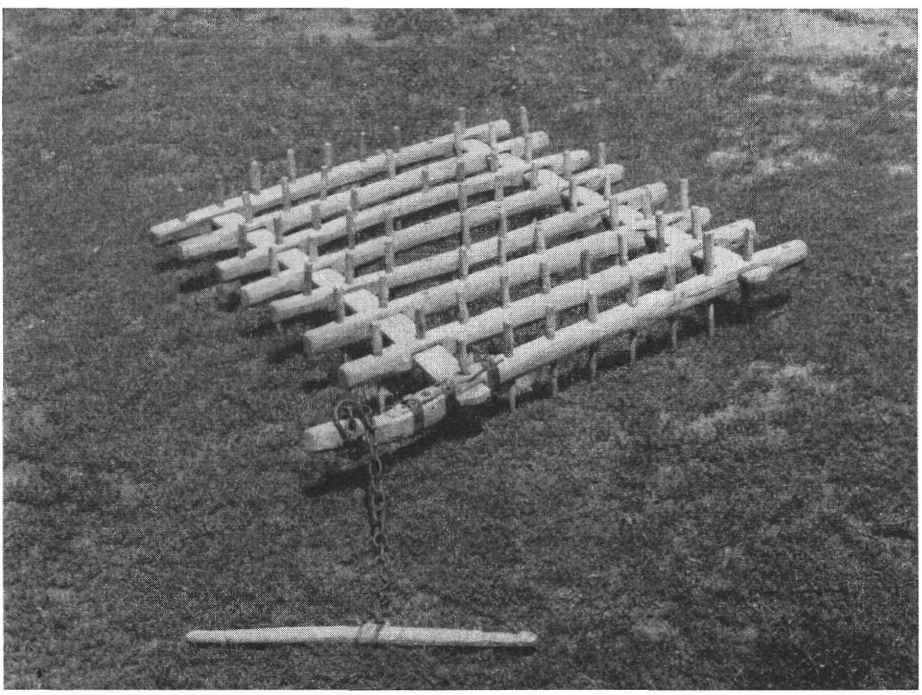

23. ábra. Fafogú borona, egyes hámfával. Gölle, Somogy m.
Abb. 23 — Egge mit Holzzinken und einfachem Ortscheit. Gölle, Komitat Somogy

A talajporhanyító eszközök közül három jelentősebb került a gyűjteményünkbe, mégpedig egy *kétrészes, vasfogú farámás borona* (62.75.77.1—2) Várongról (22. ábra), egy *négyszögletes fafogú borona* (62.75.21) Gölléből (23. ábra) és egy *tüskeborona* (62.75.60) Szakcsról (24. ábra). Különösen becsesnek tartjuk a göllei fafogú boronát, amely nagy, négyszögletes formájával egyedülálló gyűjteményünkben. Egyébként a nagy forma, amely csak nehezen tudta követni a föld hepe-hupáit, egyuttal magyarázza az ugyancsak talajmunkát végző és a boronát kiegészítő *hanttörők*nek e helyen a szokásosnál szívósabb fentmaradását. Egyébként a hanttörők sorozatát ez évben is gyarapítottuk Gölléből (62.75.11). Itt kell megemlítenünk, hogy e kézi talajművelő eszköz még Abaújdevecserből (62.125.1), ill. Vas megyéből is előkerült (62.127.5). Az utóbbi, egy farkasfai példány különösen figyelemre méltó, minthogy a bakhátas szántásban a hanttörést végző személy a szűk közökben haladva hol jobbra, hol balra kihajolva törte vele a hantokat. Ezért van a szokottnál hosszabb, majd kétméteres nyele.

A boronákat egyébként *kötőlánc*cal (62. 75.16), ill. *boronahúzó*val (62.75.78 — lásd 22. ábrán), és *egyes* (62.75.79 — lásd 23. ábrán) és *kettes hámfá*val (62.75.15 — lásd 22. ábrán) ellátva, tehát teljesen felszerelve hoztuk a múzeumba. Megemlíthetjük még a szőlőföldek talajporhanyító eszközét, a *szőlőgráblát* (62.75.76) is, amely Várongról került a Gyűjteménybe.

Folytattuk a tavaly megkezdett, kezdetleges talajművelő eszközöknek, az *ültetőfák*nak gyarapítását is. Törökkopányból egy hajdani kukoricaültetővel bővítettük anyagunkat, amelyet azonban újabban — hegyét kissé laposra faragva — szőlőcsibézésre használták (62.75.25). Nagykónyiból és Értényből azonban eddig még nem ismert *borsóültetőket* sikerült gyűjteményünkbe hoznunk (62.75.27—30; 25. ábra). E tárgyak azért jelentősek, mivel a „borsó"

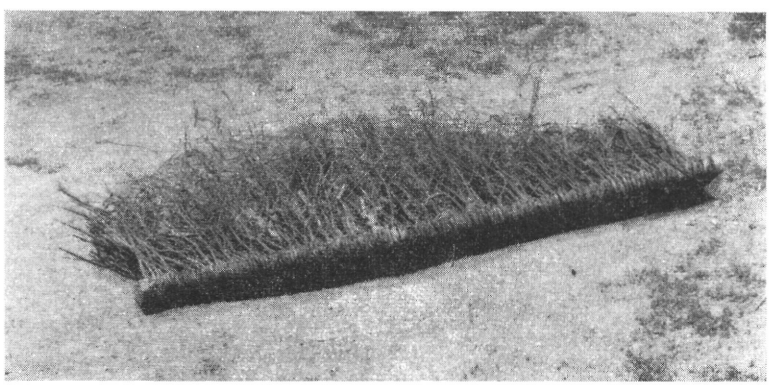

24. ábra. Tüskésborona. Szakcs, Tolna m.
Abb. 24 — Dornenegge. Szakcs, Komitat Tolna

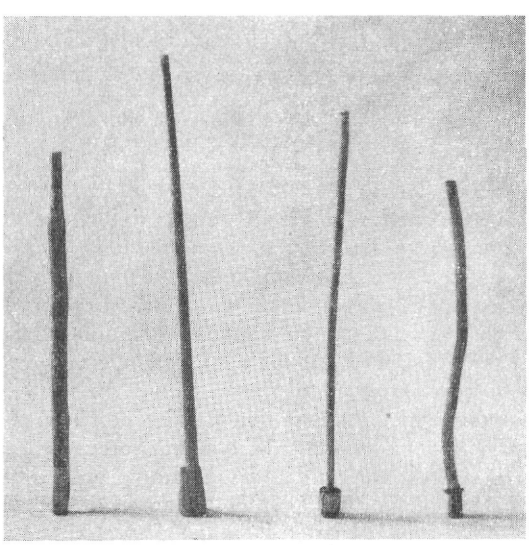

25. ábra. Borsó (bab) ültetők: a, b, c Nagykónyi, Tolna m., és d Értény, Tolna m.
Abb. 25 — Setzstöcke zum Bohnensetzen: a, b, c — Nagykónyi, Komitat Tolna: d — Értény, Komitat Tolna

(= bab) nagyon régi kapásnövényünk — a borsó szó a finnugor korból való — , és így nem kell az ültetőfákat az idegenből átvett növényekre (krumplira, kukoricára) korlátoznunk, és ezzel együtt azt az illúziót keltenünk, mintha az eszköz is azokkal a növényekkel került volna hozzánk. Ugyanakkor a borsóültetők némi eltérést mutatnak az eddig ismert típusoktól, mivel a „borsó" nem szereti a mély talajt, hanem csak a felszíni ültetést, ezért az ültetők hegye tompa, hogy

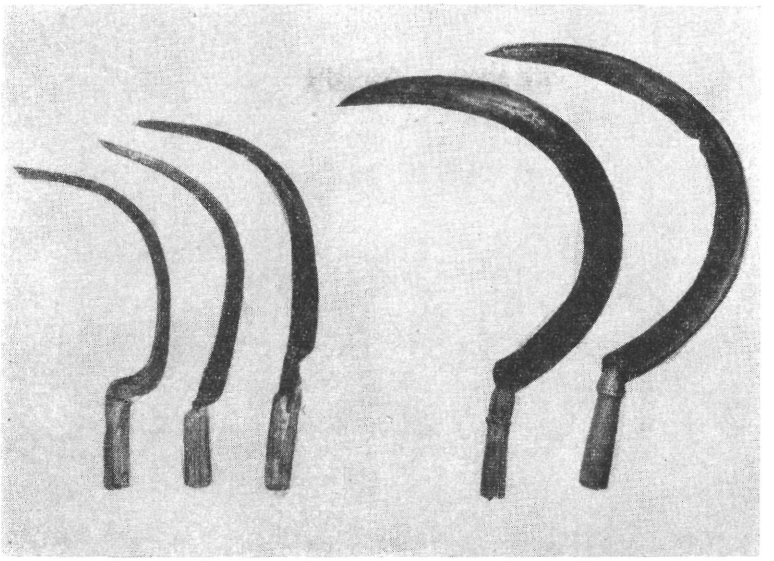

26. ábra. Fogazott élű kés és kaszasarlók: a. Kemse, Baranya m, b. Borsodnádasd, Borsod m, c. Abaújdemecser, Abaúj m, d, e. Szalafő, Vas m.

Abb, 26 — Sicheln und Sichten (gezahnt): a — Kemse, Komitat Baranya; b — Borsodnádasd, Komitat Borsod, c — Abaújdemecser, Komitat Abauj, d, e — Szalafő, Komitat Vas

csak éppen a föld felszínén üssön lapos lyukat, amit ha a magot beleejtették, lábbal is betaposhattak.

Érdemes megemlíteni, hogy a fent említett borona fafogait Göllében alkalmanként palántaültetésre is használták. *Dugványültető* (62.75.31) egy darab *szőlőültető* viszont négy darab került gyűjteményünkbe (62.100.62—65).

Az aratóeszközök közül a sarlók és a kaszák jelentős mértékben gyarapodtak. *Fogazott élű sarlók* nemcsupán a Felvidékről (62.7.94, 62.125.3), hanem Dunántúlról, Ormánságból is kerültek a múzeumba (62.126.1, 62.126.5), Nyugat-Dunántúlról pedig nagy formájú kalapálható *kaszasarlók* (62.127.1—2; 26. ábra). Ezekhez tartozik egy szépen faragott *kötőfa* (62.127.3), amelynek külön érdekessége, hogy fejénél egy nyílás van, amelyhe a sarló vasát beeresztették és a mezőre a sarlót a kötőfánál fogva vitték. A kötőfán egyébként külön madzagra kötött pecek szolgált a gatya korcába való felerősítésre akkor, amikor a kezüket szabaddá akarták tenni. A többi kévekötőfa a már ismert típust (62.73.21, 62.75.52) képviseli. Más jellegű az Ormánságból bekerült *kötözőbot* (62.126.2), erről azonban külön kívánunk szólni.

Teljesen felszerelt takarós *kasza* ezideig csak igen kevés volt gyűjteményünkben. Most egyetlen vidékről a fellelhető variánsokat mind behoztuk

mind kaszában, mind takaróban. Várong környékén háromféle kaszát ismernek: az egyik *gereblyés takarójú* (62.75.61), a másik *pálcás takarójú* (62.75.49; 27. ábra), amíg a harmadik pálcás takarójú ugyan, de *görbe nyelű* (62.75.53; 28. ábra). A gereblyés takarót a kasza nyelének végéhez kötik, a pálcának a

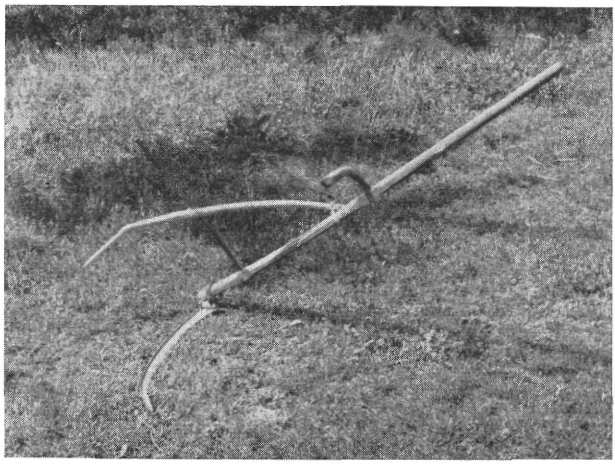

27. ábra. Kasza pálcás takaróval. Szakcs, Tolna m.
Abb. 27 — Sense mit Stegkorb. Szakcs, Komitat Tolna

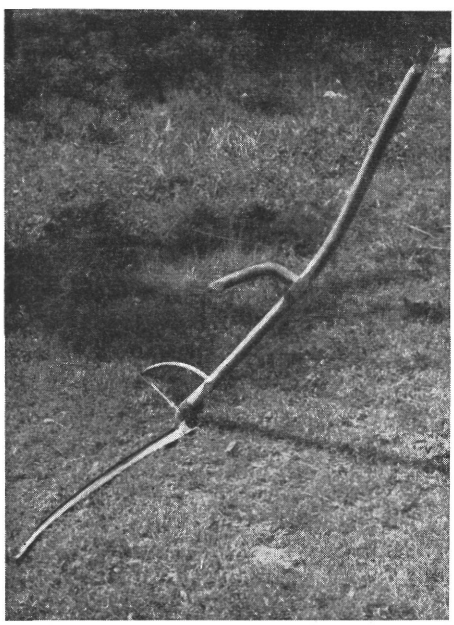

28. ábra. Görbenyelű kasza. Szakcs, Tolna m.

Abb. 28 — Sense mit krummem Wurf. Szakcs, Komitat Tolna

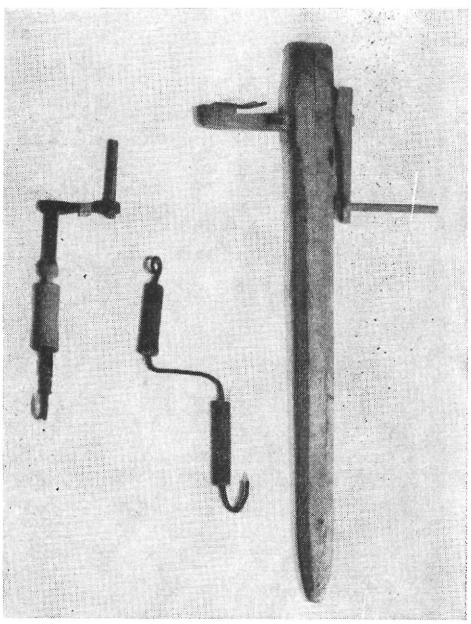

29. ábra. Kötélcsinálók: a, c. Koppányszántó, b. Nak, Tolna m.

Abb. 29 — Schlingstöcke zum Strickfertigen: a, c — Koppányszántó, b — Nak, Komitat Tolna

nyele ki van fúrva és abba erősítik az aratópálcát, mint a görbe nyelűnek a kasza felső szára a mankótól fogva kissé felfelé hajlik, hogy csökkentse a kaszás nak a meghajlását. A görbe nyelet mindig természetes görbe fából vágták ki.

A takarók között van egyes (62.75.18, 62.75.44), *kettes* (62.75.19), régi *gráblás* (62.75.14., 62.75.43), újabb *gereblés* (62.75.62), *pálcás* (62.75.47.1—2) és *kis takaró* (62.75.51, 62.75.54). Gyűjtöttünk *takarókészlet*et is (62.75.48.1—3),

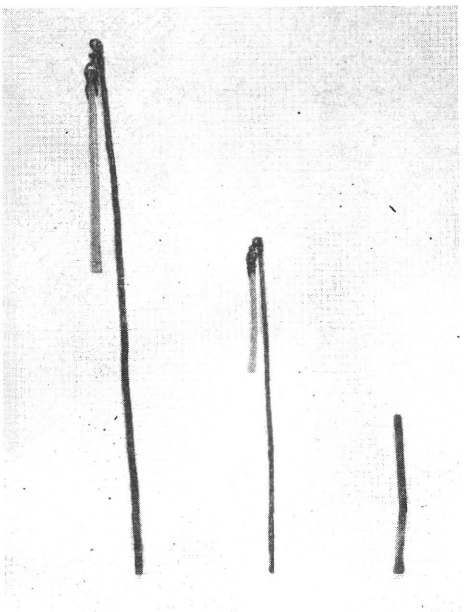

30. ábra. Csép, gyermekcsép és cséplőbot. Gölle. Somogy m.
Abb. 30 — Dreschflegel, Kinder-Dreschflegel und Dreschstock. Gölle, Komitat Somogy

amely általában két pálcából és egy takarófából áll. A kaszának szoros tartozéka az *üllő* (62.75.59), *üllős tarisznya* (62.75.55), *kaszakalapács* (62.75.58), *tokmány kaszakővel* (62.75.56—57) és az Őrségben pedig a *kaszakalapáló létra* (62.127.4), amelyet használva nem kell a kaszavasat levenni a nyélről, hanem a létrafokra támasztva tetszés szerinti magasságban tarthatják.

Az aratáshoz szükséges kötelet a kepésaratók kint a mezőn a kézbe fogható *kötélcsinálón*, *verecsenyen* (62.75.38—39, 62.75.24) készítették, míg a falubeliek inkább földbe verhető kötélcsinálón (62.75.40; 29. ábra). Az előbbi eszközök tulajdonképpen az alföldi kallantyúk dunántúli változatai és dunántúli, Tolna megyei meglétük most már tárgyakkal is igazolja a földbe állított kötélcsinálók korábban feltételezett alakulását. [Vö. NÉ. XXXVI. (1954)7—24.]

Bővült szemnyerő eszközeink gyűjteménye is. Elsőnek egy *cséplőbot*ot (62.75.3) említhetünk, mely egyszerű bunkós fa, és főképpen a napraforgómag kiverésére használták. E cséplőbotok általában rövid életűek és használatuk után legtöbbször el is dobták őket, a fenti eszköz azonban alkalmas formája miatt több éven át használatban maradt. A *csépek* (62.7.96, 62.73.20, 62.75.1) mellett figyelemre méltó a Gölléből bekerült *gyermekcsép* (62.75.2), amely pontos mása kisebb alakban a felnőttekének, és vele még munka is végezhető (30. ábra).

A gabonaszálak mezei összetakarításának újabban általánossá vált eszköze a *nagygereblye* ; Göllében a nagygereblyék mellett használtak *takarmánygráblát* (62.75.5; 31. ábra) is, amely a nagygereblye és a kisgereblye közti típust képviselte.

Ugyancsak Gölléből került a múzeumba egy hosszú, több mint három méteres *kazalrakó villa* (62.75.20; 32. ábra), amely típus ezideig csak egyetlen példánnyal volt képviselve.

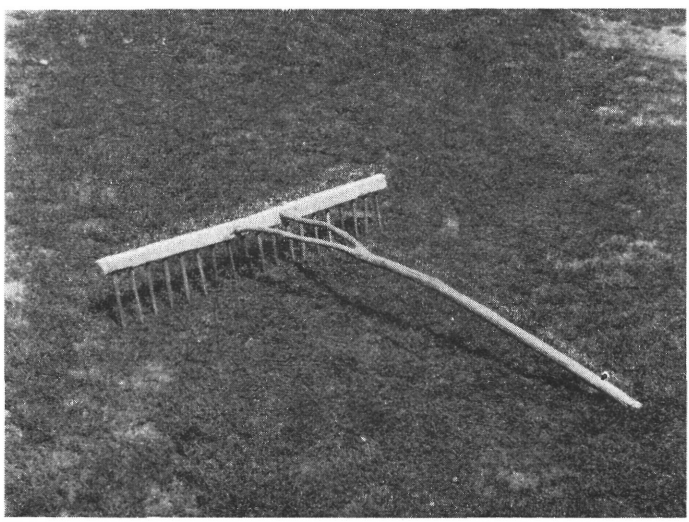

31. ábra. Takarmány grábla. Gölle, Somogy m.
Abb. 31 — Futterrechen. Gölle, Komitat Somogy

Újabb példánya az intenzív gazdálkodásnak, illetve állattartásnak a Várongról gyűjtött rugdaló *szecskavágó* (62.75.80; 34. ábra). amelynek külföldi párjai Német- és Lengyelországból is ismeretesek és más típusú rongált példányai a múzeumban is megtalálhatók. Ennek elterjedése az istállózással és fokozott takarmánytermeléssel volt összefüggésben. Szoros tartozéka a *répavágó S* (62.75.63), amellyel a szecskának megvágott szalmára tett répát darabolták fel. Az intenzívebb talajműveléssel függött össze a Gölléből gyűjtött *ganyéhúzó kapocs* (62.75.4; 33. ábra), amellyel a megrakott szekérről kint a mezőn húzták le a trágyát, miközben a lovakat odébb-odébb noszogatták.

TAKÁCS LAJOS

A **Közlekedés Gyűjtemény** gyarapodásáról szóló áttekintést az 1962-ben e gyűjteménybe bejött legértékesebb tárggyal kezdjük: a Bag községből (Pest m.) származó lovas kocsival, *lőcsös kocsi*val (62.94.82). Az 1958-ban, helyben készített, szegény paraszt által használt kocsi igen jelentős gyarapodást jelent abban a tárgycsoportban, amely lassan alakulóan az ország különböző tájainak szekér- és kocsi-fajtáit van hivatva képviselni. (E sorozat értékesebb példányai a komádi, kéki, kemencei, az Átány Gyűjteményben levő szekér, ill. kocsi.

Több, háború előtt begyűjtött szekér annakidején szétbontott állapotban került raktározásra, ezek összeállításából is várható néhány teljes példány.) A most vásárolt szép kivitelű, ép állapotban levő szekér mind a tudományos vizsgálat, mind kiállítás céljaira elsőrendűen alkalmas. Gondos adatgyűjtés, leírás készült róla, amely rögzíti a tulajdonos anyagi helyzetét, mezőgazdasági földterületé-

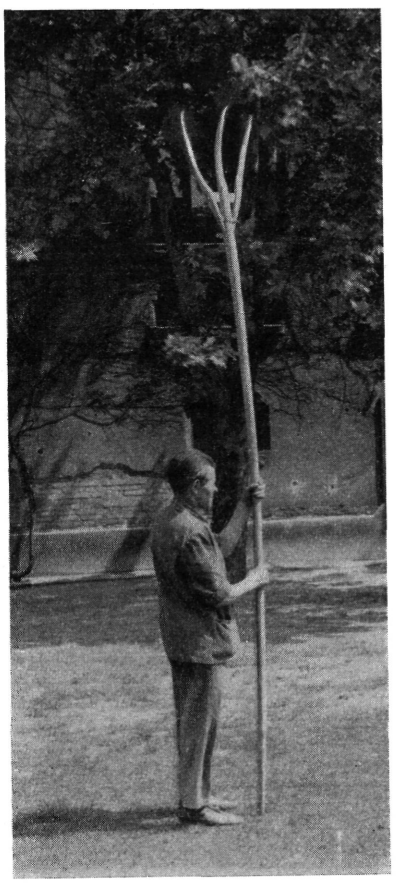

32. ábra. Kazalrakó villa. Gölle, Somogy m.

Abb. 32 — Schobergabel. Gölle, Komitat Somogy

33. ábra. Ganajhúzó kapocs. Gölle, Somogy m.

Abb. 33 — Misthaken. Gölle, Komitat Somogy

nek nagyságát, tagoltságát, a tagok távolságát, a kocsi használatát a gazdasági évben (szántás, gabona—kukorica-hordás, burgonyabetakarítás, trágya-, homok-, fahordás alkalmával), a kocsi részletes leírását szerkezeti rajzokkal és az alkatrészek népi megnevezéseivel.

Az egyes alkatrészek országos összehasonlító vizsgálatához jelentenek tárgyi adatot a Komádiról gyűjtött hámfa (62.168.4), a Kiskőrösön három lóval szántásnál használt hármas húzó *(hármas húzó)* a hozzá tartozó, de önállóan is használt kisefával és hámfával (*kisefa*, *hámfa*, 62.170.37—39.)

A fogatolás eszközeiről lévén szó, lószerszámaink között igen eredeti, tárgyfejlődési kutatásokhoz is fontos láncszemül szolgálható darabot jelent a szénamunkáknál használt Komádiból való gyékényhám *(gyíkínyhám*, 62.168.3), amiről gyűjtője külön számol be. Itt említjük meg a Dunapatajról származó sallangokat (62.171.31—34), a Borsodnádasdról bekerült zablát (62.7.88). Figyelemreméltóbb ezeknél a gyimesközéploki fakengyel (62.159.33), amely jeles példánnyal egészíti ki társait.

34. ábra. Szecskavágó. Várong, Tolna m.
Abb. 34 — Häcksellade. Várong, Komitat Tolna

A Kisgyőr—Mocsolyáson (Borsod m.) gyűjtött egyes iga *(görbe járom*, 62.83.7) gyűjteményünk legszebb ilyen tárgya, egyben kifejezi a Bükk-alji erdei település barkácsoló embereinek fejlett fúró-faragó készségét, és az ilyen profán tárgyak készítésénél is érvényre juttatott formaérzékét (35. ábra). A kis településen minden harmadik-negyedik háznál van ehhez hasonló egyesiga, amit ekekapáláshoz, töltögetéshez használnak, egy marhával. Ugyane célra, de két marhával viszont a szekerező igánál hosszabb széles jármot használnak.

Első darab a maga nemében gyűjteményünkben az a korsótartó láda *(oldalkosár)*, amit ökrös szekerek oldalára akasztottak s benne zöld fűbe ágyazva vizes korsót tartottak hűvösben vagy ételes fazekat vittek a mezőre (62.171.5).

Az emberi teherhordás eszközei között egy kerekes targonca, tragacs *(tragacs, tolótragacs*, 62.94.73) és egy előbbihez hasonló, de kerék nélküli, két ember által vitt teherhordó saroglya (szintén *tragacs*, előbbitől megkülönböztetve *kézitragacs*, 62.94.74), istállótrágya kihordására, míg egy másik teherhordó saroglya *(sránka, venyigehordó*, 62.170.74) egy másik Pest megyei helységben a szőlőkben végzett munkáknál szolgált venyige, permetező szerek, trágya ki- és behordására. (Előbbi kettő Bag, utóbbi Kiskőrös.)

Három olyan kis fakeret került be, amellyel a gabonás, lisztes zsákot két ember vitte, s amelynek mind sűrűbb bekerülése a tárgyféleség széles elterjedtségét valószínűsíti, hasonló formában és azonos névvel *(zsákhordó*, 62.7.86, 62.7.87 Borsodnádasd; 62.94.20 Jászberény).

FÖLDES LÁSZLÓ

A **Táplálkozás Gyűjtemény** az elmúlt esztendőben 170 tárgygyal gyarapodott. Ezek közül a tűzhely körül használatos tárgy 6 db, nyersanyagfeldolgozásra alkalmas 49 db, tartóedény 71 db, tálaló és evőeszköz 32 db, bekerült

7 kosár, 2 kalács, s 2 a dohányzással kapcsolatos tárgy. Nagyrészük az északi megyékből, Nógrádból, Hontból, Borsodból, származik (95 db), az Alföldnek is szinte mindegyik megyéje képviselt (54 db), de a Dunántúlról ezúttal csak 12 objektumot számlálhatunk. Budapesti vásárlás útján jutottunk 7 db erdélyi, illetve moldvai magyar, valamint két meghatározhatatlan lelőhelyű tárgy birtokába.

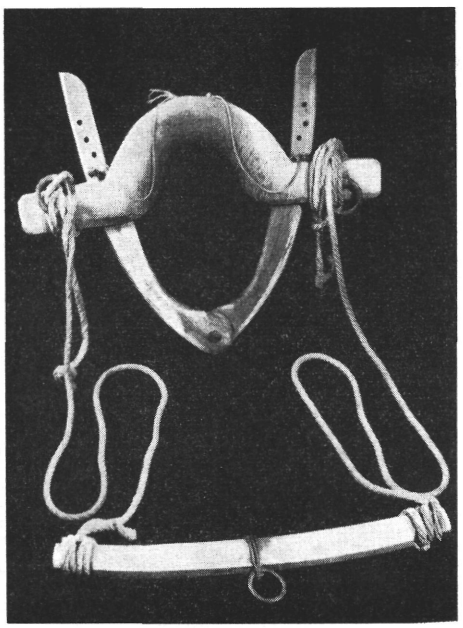

35. ábra. Egyes iga, *görbe járom*. Kisgyőr, Mocsolyás telep, Borsod m.
Abb. 35 — Krummjoch (Einzeljoch). Kisgyőr, Mocsolyástelep, Komitat Borsod

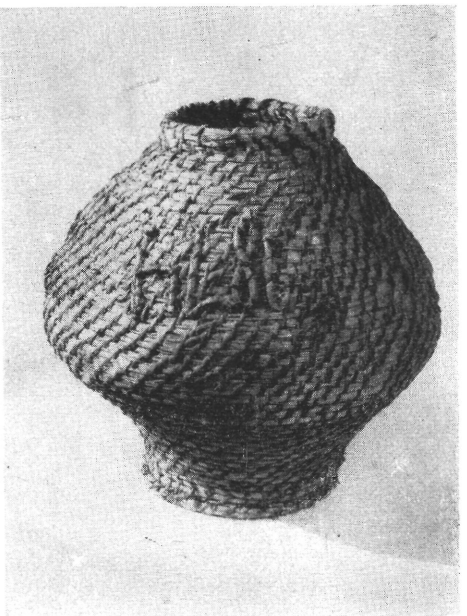

36. ábra. Fonott tartóedény, *szalmadoboz*. Jászberény
Abb. 36 — Geflochtener Korb (Strohkorb). Jászberény

A meglehetősen heterogén anyagból elsőnek az önkéntes tárgygyűjtők által gyűjtött, részben a Börzsöny és Cserhát vidékéről, részben Borsodból bekerült 17 darab kanáltartót említenénk meg. A tárgycsoporton szépen lemérhető az a formai átalakulás, amely a múlt század végétől egészen napjainkig ezen a még ma is használatos tárgyon végbement. A legrégibb típustól kezdve, — házilag készített, nyéllel ellátott átlyuggatott falap — a vándorló szlovák árusoktól vett, fenyő, ill. juharfa lapokból összeállított doboz formájú kanáltartókon keresztül eljuthatunk a szintén házilag készített bükk és tölgyfából faragott keményfalapokból összeállított kanáltartókig, amelyeket az első világháború óta a falusiak maguk készítenek. A Hollókőről bekerült, hasonló formájú 7 kanáltartón is szépen vizsgálhatjuk a készítők faragó tudásának, díszítőkedvének különböző formáit: a palóc áttört faragás szép, bár hiányos példányai mellett akadnak olyanok is, amelyek a hagyományos forma megtartásán túl nem törekednek különösebb díszítettségre.

Múzeumi gyakorlaton vezetett egyetemi hallgatók nyári tárgygyűjtéséből származik az a részben szalma és gyékény, részben fűzvesszőből fonott tartóedénysorozat, amely a lehetőségekhez képest egy-egy helységben, Jászberényben és Bagon fellelhető összes formákat igyekezett bemutatni (62.94.1—

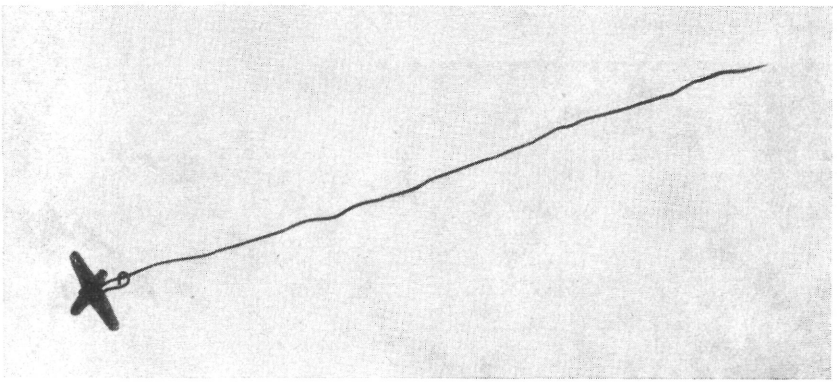

37. ábra. Gombasütő nyárs. Gyimesközéplok, RNK
Abb. 37 — Pilzspieß (Bratspieß). Gyimesközéplok, VR. Rumänien

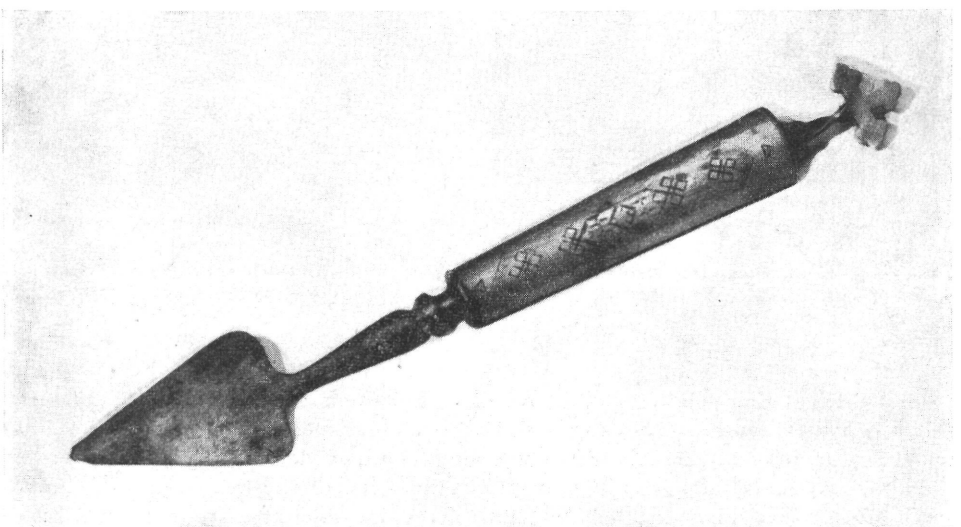

38. ábra. Tésztavágó, *didilevágó.* Peröcsény, Hont m.
Abb. 38 — Teigmesser (didilevágó). Peröcsény, Komitat Hont

13, ill. 62.94.57—66). A tárgyak funkciója általában azonos, szemes növények, hüvelyesek, tojás stb. tartására szolgálnak, formailag azonban szinte mindegyik más. Külön említést érdemel a 62.94.3 tárgy, amelyen a készítés évszáma — 1847 — is rajta van (36. ábra). A különböző nagyságú szakajtókban babot,

kenyeret is tartottak. Hasonló alakú, de kisebb szalmafonatú edényeket használtak gyufatartónak, szögtartónak és kézikosárnak is. A Bagról bekerült fűzvessző kosarakon, *filkas*okon szépen lemérhető, hogy egy aránylag újabb, a

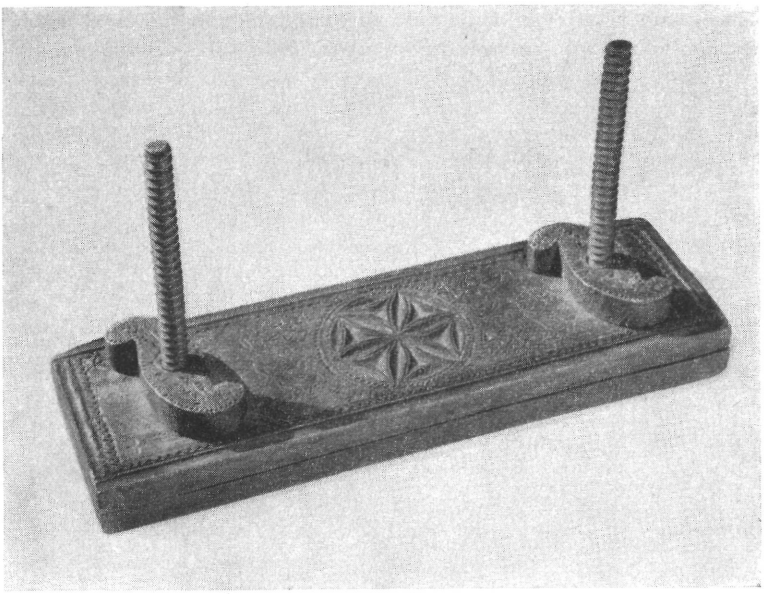

39. ábra. Sajtprés. Magyarország
Abb. 39 — Käseform (Preßform). Ungarn

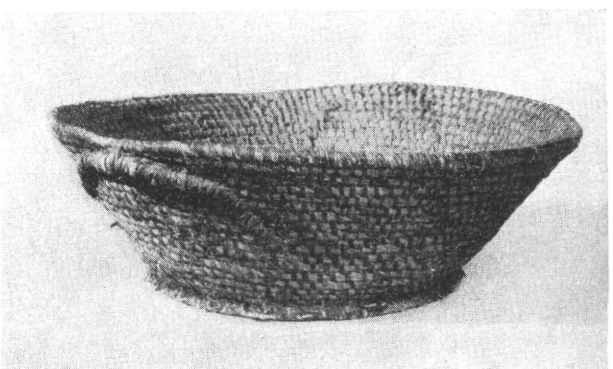

40. ábra. Szalmakosár, *véka.* Alsópáhok, Zala m.
Abb. 40 — Strohkorb. Alsópáhok, Komitat Zala

szalmakosarakat felváltó kosárformának hányféle funkciója van. Ezeket a kétfülű, kerekfenekű kosarakat egy rendszeresen Pestre piacozó parasztcsalád háztartásából vették meg a gyűjtők a múzeum számára. Ezeket használták szakajtó gyanánt is kenyérsütésnél. Tartóedényként a padláson kukorica,

hagyma stb. állt bennük. Ugyanezt a formát használták mezei munkánál; krumpliásásnál, hagymaszedésnél. A ház körül fahordásra, gyümölcsszedésre szintén alkalmas volt. Végezetül: mikor piacra mentek, szintén ilyen kosarakban szállították szekéren a gyümölcsöt, zöldséget.

A Táplálkozás Gyűjteménybe bekerült tárgyak közül külön említést érdemel a gyímesi csángóktól származó *gombasütő nyárs* (62.135.10), mint a nyári

41. ábra. Szakajtó kosár. Tótkomlós, Békés m.
Abb. 41 — Backkorb. Tótkomlós, Komitat Békés

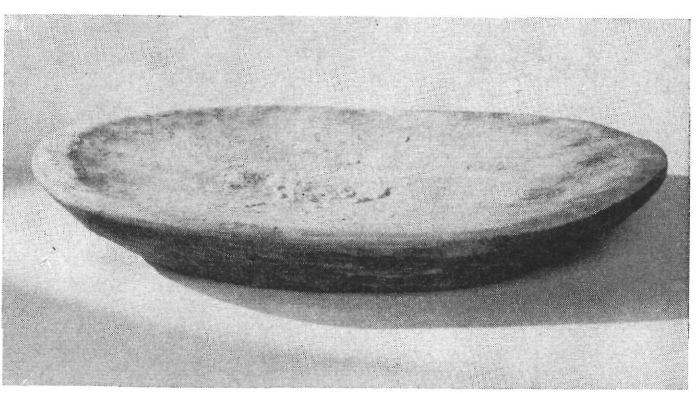

42. ábra. Gyúródeszka, *kupaje.* Fadd, Tolna m.
Abb. 42 — Teigbrett (kupaje). Fadd, Komitat Tolna

szállások kolibáinak nyílt tűzhelyéhez, a havasokon még rendszeres gyűjtögetéshez kapcsolódó objektum (37. ábra). Finom formai szépségével vonja magára a figyelmet a sárgarézből készített perőcsényi *didile vágó* (62.50.37; 38. ábra), valamint a magángyűjteményből vett bükkfából faragott prés (62.12.3; 39. ábra). Ez utóbbinak használata egyelőre tisztázatlan, ugyanis Magyarország területén, elsősorban a Dunántúlon közismert sajtprésforma, viszont hasonló formájú és faragású bőrpréseket ismerünk Erdélyből is. A jászberényi és bagi fonott tartóedények sorozatait szépen egészíti ki a Vas megyei *véka* (62.73.15; 40. ábra) és a tótkomlósi, monogrammal díszített szakajtó (62.45.3; 41. ábra). Végezetül említjük meg a Faddon gyűjtött, teknővájó cigányok által készített és használt gyúródeszkát, a *kupaj*et, amelyet eredetileg lepénykenyér készítésénél használtak (42. ábra).

MORVAY JUDIT

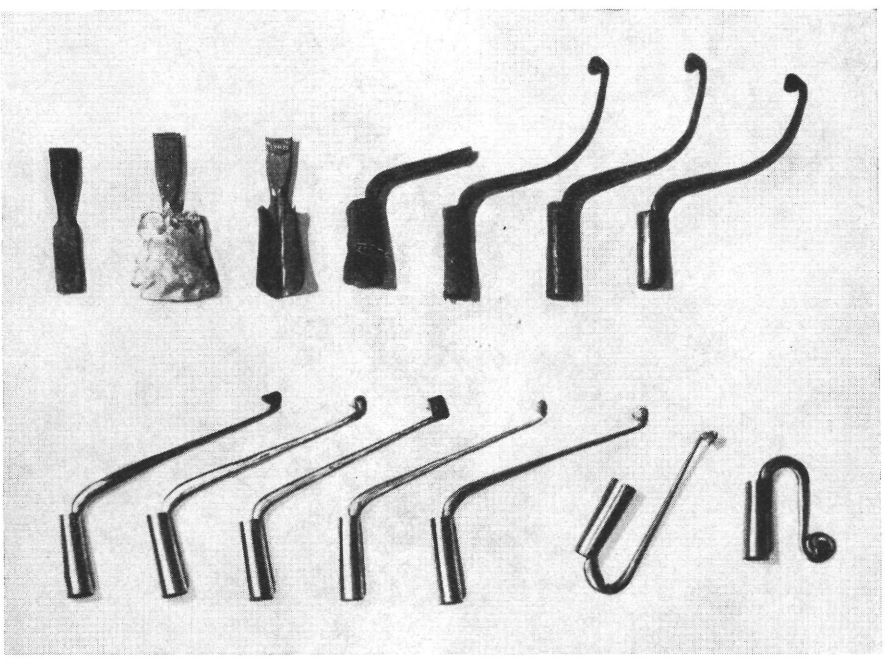

43. ábra. A juhászkampó kovácsolásának menete. Kiskőrös
Abb. 43 — Herstellungsablauf beim Schmieden eines Schäferhakens. Kiskőrös

A **Népi Mesterségek (Kisipar) Gyűjtemény** az 1962. év folyamán 151 objektummal gyarapodott. Nagyobb csoportok szerint ez így oszlik meg: fémmegmunkálás 65 db, textilkészítés 53 db, famunka szerszámai 21 db és egyéb kisipari technikai eszközök 12 tárgy.

Ez évben — sajnos — teljes műhelyegységek megszerzéséről nem tudunk beszámolni. Ellenben értékes gyarapodást jelentenek azok a sorozatok, amelyek egy tárgy készítésének több fázisát mutatják be, s kiállításoknál rendkívül instruktíven szemléltethetik a készítés menetét. Ilyen a kiskőrösi juhászkampó-

kovácsoló lakatosmestertől megszerzett 18 tárgyból álló sorozat (62.170.1—18.) A tárgyakon végigtekintve láthatjuk, hogy hogyan, milyen munkafázisok egymásutánjában alakítja ki a mester az egyetlen lópatkóvas darabjából a szépvonaló juhászkampót (43. ábra). A mester apjától, az pedig ugyancsak kiskőrösi kovácsmestertől tanulta a kampókészítést. Így sorozatunk az ország egyik legnagyobb juhtartó vidékén, a Kiskúnságban használt kampók hagyományos készítési technikáját örökíti meg.

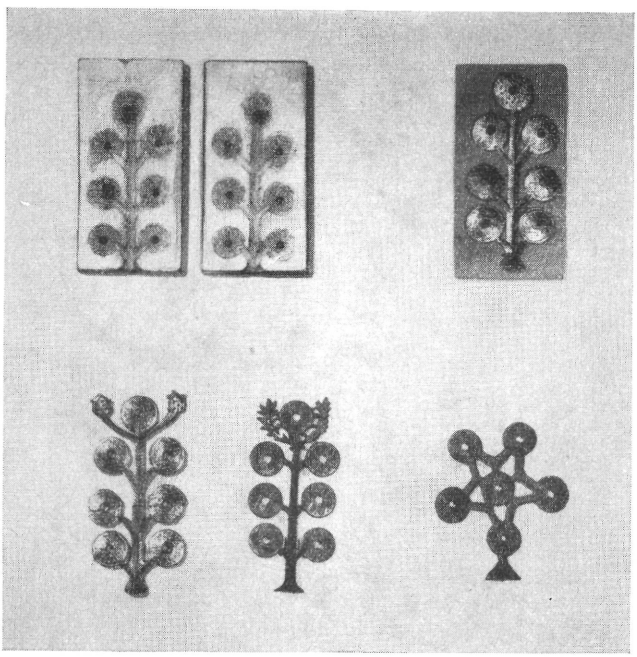

44. ábra. Ólom orsókarikák öntőmintái, és közös ágra kiöntött orsókarikák. Méra, RNK
Abb. 44 — Gußformen für bleierne Wirtel und aus einem Bleikern gegossene Wirtel. Méra, VR Rumänien

A fémmegmunkáláshoz kapcsolódnak a Méráról (Erdély) származó, orsókarikák öntésére szolgáló öntőminták (62.137.24—25), valamint a kész orsókarikák (62.137.1—23 és 62.159.7—29). A csempelapokból készült negatívokat (44. ábra) a legények faragják ki, s párosával összeillesztve ólmot öntenek bele. Az udvarlást kezdő legény első szerelmi ajándéka volt az orsókarika, amit a fonóházban adott át választottjának. Egy-egy leány néha száz orsókarikát is őriz zsinegre felfűzve, emlékként. Csak növelte az ajándék jelentőségét, ha a legény két *(kettesi)*, öt *(ötösi)*, hat *(hatosi)* vagy éppen hét *(hetesi)* karikát öntött ki közös ólomágon a leánynak. Gyűjteményünkben eddig nem volt képviselve a közös ólomágra öntött több orsókarika.

A textilkészítés tárgykörében végzett gyűjtések eredményeképpen két északmagyarországi központból került be Gyűjteményünkbe számottevő kendermegmunkáló eszközcsoport: Borsodnádasdról (62.7.60—85) és Perőcsényből (62.50.57—83).

A famegmunkálás eszközei közül négy gyalút kell kiemelnünk (Cserépfalu: 62.4.1; Perőcsény: 62.50.64; valamint Nagymaros: 62.65.1—2), amelyek nemcsak jó adatokkal kísért tárgyak, de szép kiállítási darabok is. — A Dunapatajról származó, nádtető készítéséhez szolgáló eszközök (nádverő, nádvarrótű és leszorítófa: 62.171.46—48) olyan vidékről került be Gyűjteményünkbe, ahonnan ilyen eszközökkel még nem rendelkeztünk.

SZOLNOKY LAJOS

45. ábra Kőkandalló kemencével. Kisgyőr, Mocsolyás telep, Borsod. m.
Abb. 45 — Steinerner Kamin mit Ofen. Kisgyőr, Mocsolyás-telep, Komitat Borsod

Az **Építkezés Gyűjtemény** az elmúlt év folyamán jelentős darabokkal bővült. A Borsod—Abaúj—Zemplén megyei Tanács Tervező Irodától felhívták a figyelmet a Kisgyőr—Mocsolyás-telepen levő egyik épület bontása alkalmával előkerült különlegesen szép kandallóra. Az Országos Műemléki Felügyelőség és a Néprajzi Múzeum munkatársai között kialakult jó kapcsolat eredményeképp a két intézmény illetékes munkatársai közös kiszállás alkalmával a bontást megelőzően műszaki felmérést és fényképfelvételeket készítettek, majd a bontás közben a darabokat egyenként beszámozták és a szakszerű beszállításról gondoskodtak (45. ábra).

A kő kandalló vályogkemencével egybeépítve a háromosztatú ház nagyobb, utca felőli helyiségében *(nagy-ház)* állt. A kemence szája a konyhába *(pitar)* nyílt, s a pitar feletti *szabad kémény*be nyílt a kandalló kürtője is. A pitar mögötti helyiség volt a kis ház, emögött nagyméretű istálló *(ól)* következett. A ház három osztatának funkciója szorosan összefüggött a tüzelőberendezéssel, a jelen háznál a következő három fejlődési fázis konstatálható: 1. Csak a *nagy ház* és a *pitar* volt meg (a kis ház később épült). A nagy ház volt a tulajdonképpeni és egyetlen lakóhelyiség. A kemencében főztek, sütöttek,

padkáján, *kuckó*ban aludtak, a kemencével fűtöttek. A kandalló szolgált világításra: „vékonyra hasgatták a száraz fát, aki világított". — 2. Felépült a *kis ház*, fiatalasszony jött a házhoz (1909), az élet színhelye oda tevődött át; a nagy ház füsttelen *fehér ház*, *parádés ház* lett. A kandallóban sem tüzeltek, de megőrizték és tisztán tartották, kis csipke függönyt akasztottak rá. A kemencében csak kenyeret sütöttek, a főzés a kemence szája előtti tűzpadkára került. A kis házban rakott *masina* volt. Télen ezen főztek, ezzel fűtöttek. — 3. A masina helyett *csikó-sporhelt* került a kis házba, ezután nyárra ezt hozták ki a pitarba, s ezután ezen főztek, ezzel a pitar *konyha*, *meleg konyha* lett. A kandalló végig megmaradt mintegy dísztárgynak, a múzeumba történt beszállításig.

A helyszínen figyeltünk fel egy, az utcai homlokfalról kikerült egyszerű, de finoman faragott kőkeretes ablakra, amelyről szintén műszaki felmérés készült és gondos beszámozás, valamint lefényképezés után a Néprajzi Múzeumba beszállították.

FÖLDES LÁSZLÓ

A **Bútor- és Világítóeszköz Gyűjtemény** 146 darabbal gyarapodott. Ebből ágy: 5 db, asztal 8 db, székféle: 25 db, pad: 12 db, láda: 26 db — közte 7 ácsolt szerkezetű —, téka: 9 db, szekrényféle: 6 db, tálasfogas, polc: 10 db, bölcső: 4 db, egyéb gyermekbútor: 4 db, óra: 1 db, bútorrészlet, tartozék: 9 db, világítóeszköz: 12 db. Évszámot 53 darab viselt. A XVIII. század első feléből egy tárgy származik, egy szekrény 1738-ból (62.27.1). Két bútordarab a XVIII. sz. második feléből, 15 a XIX. sz. első feléből, 29 a XIX. sz. második feléből, 6 a XX. századból való. A legkésőbbi datálású tárgy egy 1934-ben készült ágy (62.181.5).

Az 1962-ben begyűlt anyag legjelentősebb részét a tárgyegyüttesek jelentik, nevezetesen két teljesen felszerelt szobabelső Faddról (Tolna m.), továbbá egy szoba bútoranyaga Vöröstóról (Veszprém m.), ez utóbbihoz azonban a textilanyag megszerzése az elkövetkező időkre maradt.

A faddi szobabelsők a helyi lakásberendezés alakulásának két fázisát szemléltetik. Az egyiknek darabjai a múlt század 60-as—70-es éveiből származnak, a másikból a bölcső 1884-ben, majd a többi 1890-ben készült. Sikerült azonban az első együttes keletkezését megelőző időből is szereznünk két bútordarabot: egy bölcsőt (62.149.15) és egy asztalt (62.149.14). Igen tanulságos ez utóbbi birtokában a helyi asztalformák összehasonlítása. A legkorábbi asztalt (46. ábra) nem tudjuk pontosabban datálni. A gyűjtés során ez az egyetlen ilyen egészen régies forma került elő, a látott többi régebbi darab már mind a mi szobabelsőink asztaltípusával egyezik (47—48. ábra), ezek mindegyike a múlt század második felére datálható. A tárgyunk így hihetőleg XIX. század elejei vagy még korábbi. Tiszta gótikus ízlésű,[8] mutatva, hogy egyes középkori formák a török hódoltság ellenére is továbbéltek, amint azt a Duna másik oldalán fekvő Dunapatajon a múlt évben gyűjtött kamarás asztal[9] is igazolja.

[8] Rokonformájú darab több XV. sz. végi — XVI. sz. eleji magyarországi ábrázoláson előfordul, talán legközelebb áll hozzá az 1480 körül festett szentjakabfalvi (v. Zólyom m.) Szt. Jakab-oltár (Esztergomi Keresztény Múzeum) egyik tábláján látható asztal, mely egy városi bíró házában áll. Vö.: Sz. LAJTHA E.: Adalékok a jakabfalvi oltár ikonográfiájához. Művészettörténeti Értesítő. 1953. 161.

[9] K. CSILLÉRY K.: A Bútor- és Világítóeszköz Gyűjtemény. SZOLNOKY L.: A Néprajzi Múzeum 1961. évi tárgygyűjtése. NÉ. XLIV. (1962) 235—237. — A 62.149.14 ltsz. tárgy formájának teljesen megfelel a debreceni Déri Múzeum helyi gyűjtésű asztala. Vö.: ZOLTAI LAJOS: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról. A lakóház belseje. Debrecen, 1936. 13. m.

46. ábra Asztal. Fadd, Tolna m.
Abb. 46 — Tisch. Fadd, Komitat Tolna

47. ábra Asztal. Fadd. Tolna m.
Abb. 47 — Tisch. Fadd, Komitat Tolna

Emlékeztetni kell itt arra is, mily szívósan őrizte egészen a múlt század második feléig a faddi őslakosság a reneszánsz jellegű régebbi iseletet.[10]

Az 1865-ben készült faddi asztal (47. és 49. ábra; 62.149.1) a magyar népi asztalok kései, copf stílusú változatának felel meg. Az előbbi darabbal való összefüggést csupán a teljesen egyező, mély fiók jelzi, mely fióktípus egész a múlt század végéig jellemzője maradt a faddi asztaloknak. Az 1865-ös asztal sötétkék alapon pirossal festett. Mivel pedig a korábbi darabon nem található

48. ábra Asztal. Fadd. Tolna m.
Abb. 48 — Tisch. Fadd, Komitat Tolna

festéknyom — anyaga is tölgyfa, a későbbi asztalok fenyőfa anyagával ellentétben —, feltehető, hogy festés csak az újabb formához járult, mikor a XIX. sz. első felében divatba jöhetett az egész szobabútor egységes stílusú festése. Mindemellett az asztallap díszének felépítése (középen rozetta, a sarkokban virág; 49. ábra) a magyar népi asztallapok egykor szinte országosan elterjedt reneszánsz jellegű díszítésének felel meg, amely a korábban dívott asztalterítők hagyományos elrendezésével is egyezik.

Az 1890-es asztal (62.182.4) felépítése (48. és 50. ábra) lényegében az előzőével egyezik, csupán díszítése (50. ábra) tér el lényegesen, jellemzően mutatva az ízlés módosulását. A díszítmény eredeti szerkezete — ugyanígy a szobaberendezés többi darabján is — megbomlik, az elrendezés komplikálódik, az elemek összezsúfolódnak, az alapszín zöldre változik, sötétkék mezőkkel. Az egész

[10] K. Csillery K.: Rövidderekú női ing és hozzávaló pendely Faddról. NÉ. XL. (1958) 196—197.

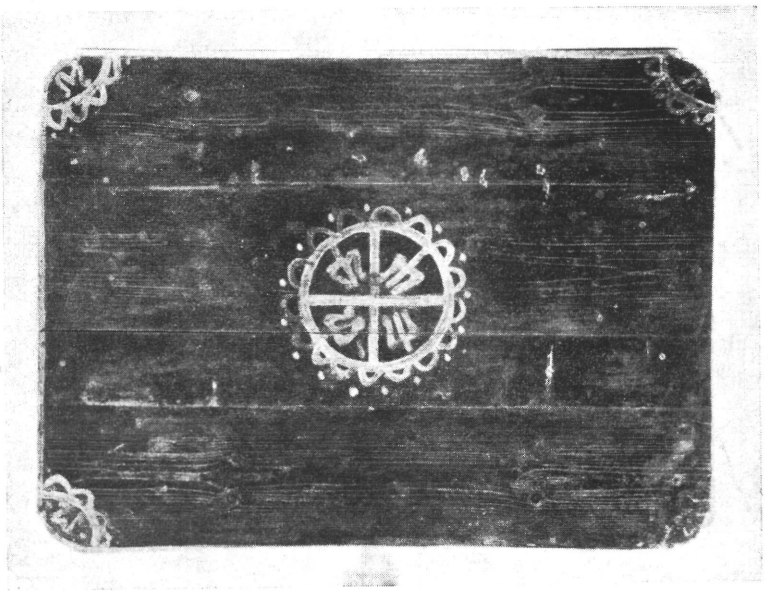

49. ábra. A 47. ábrán közölt asztal lapja
Abb. 49 — Platte des Tisches von Abb. 47

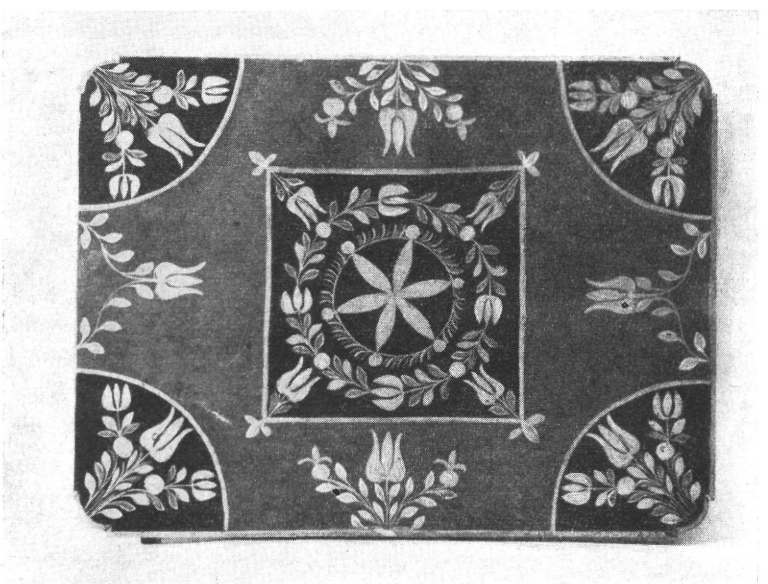

50. ábra. A 48. ábrán közölt asztal lapja
Abb. 50 — Platte des Tisches von Abb. 48

nyugtalan, kiegyensúlyozatlan, s még inkább fokozódik ez a hatás, ha az egész berendezést felállítjuk, mivel minden darab alapszíne más: fehér, zöld, zöld-fehér, zöld-kék.

Három szomszédos Balaton-felvidéki német faluból, Vöröstóról, Nagyvázsonyból és Puláról is nagyobb számú bútor gyűlt be, közte az említett

51. ábra. Szék támlája, Pula, Zala m.
Abb. 51 — Rückenlehne eines Stuhles. Pula, Komitat Zala

52. ábra. Szék támlája. Pula, Zala m.
Abb. 52 — Rückenlehne eines Stuhles. Pula, Komitat Zala

szobabelső. Tanulságos a széksorozat. FORRER ROBERT századeleji közlése[11] óta a szakirodalomban többször bemutatódtak sorozatok a széktámlák díszének alakulásáról, annak szemléltetésére, hogyan egyszerűsödtek le a nép kezén az átvett összetettebb stílusjegyek. Mi most egy faluból hoztunk be egy három darabból álló ilyen sorozatot, ahol nem időbeli vagy ízlésbeli eltávolodás hozta a változást, hanem elsősorban társadalmi-gazdasági okok. A három szék közel egy időben, a múlt század második felében készült. A 62.110.10 ltsz. darab (51. ábra) a módos Knoll Jánosék[12] házában állt, s jellemzően mutatja, a nagyobb gazdák mennyire adtak rá, hogy székeik szépen faragottak legyenek. A 62.110.13 ltsz. széket (52. ábra) a hét holdas Steierlein Vendel készítette. A család úgy tudja, hogy szegényebb helyen ilyen egyszerűbb darabokat ren-

[11] R. FORRER: Von alter und ältester Bauernkunst. Esslingen, 1906. 2—5. kép.

[12] Sajátos módon Knoll János nevét jelzi a támlán látható Ny J névjel, mivel a Knoll nevet kimondani nem tudó magyarok, így a szomszédos Kapolcsról vagy Dörögdről jött magyar székkészítők is, a család nevét Nyúl (vagy Null) formában mondták.

deltek, s a tárgy is arról árulkodik, hogy gyengébb képességű asztalos munkája. A 62.110.14 ltsz. széket (53. ábra) maga a gazda barkácsolta az előbbi mintájára, két hasonlóval egyetemben; erről még a támlaszélet kísérő kevés faragás is lemaradt, csak a körvonal idézi a mintát.

A három faluból behozott székek közt figyelemre méltó a Vöröstón megszerzett századfordulói *stájeri szék* (54. ábra; 62.110.17), mely e német nép-

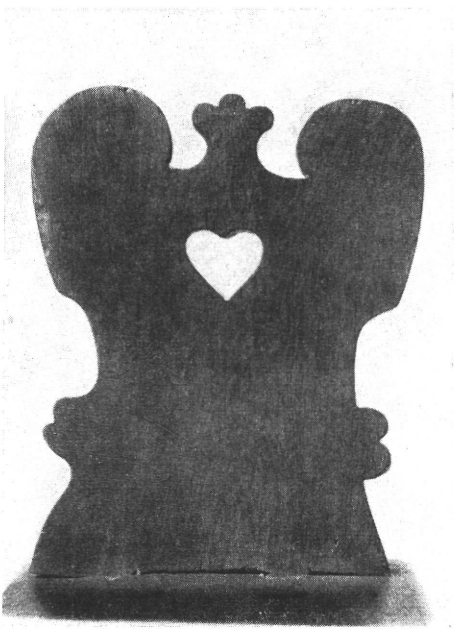

53. ábra. Szék támlája. Pula, Zala m.
Abb. 53 — Rückenlehne eines Stuhles. Pula, Komitat Zala

54. ábra. Szék. Vöröstó, Veszprém m.
Abb. 54 — Stuhl. Vöröstó, Komitat Veszprém

csoport osztrák kapcsolatairól vall. Mondják, hogy a gazdag vöröstói és vázsonyi házaknál általánosak voltak az ilyen, Stájerországból a borral kereskedő gazdáktól hozott székek. A származásról a begyűjtött szék ülése alján cimke is tanuskodik: „Michael Neumeister Tischler Burgfried Nr. 16 bei Gnas". Ez a széktípus a magyaroknál, ismereteink szerint, nem otthonos.[13] A gyűjtés helyén sem emlékeznek, hogy helyben leutánozták volna; minden darab behozatal volt, pedig szerették a rajta való kényelmes ülést.

A bútorgyarapodásból ki kell még emelni az Alcsútról (Fejér m.) behozott kőbútor együttest: asztalt, padot és zsámolyt (62.158.1—3; 55. ábra), ilyennel

[13] A hódmezővásárhelyi Tornyay János Múzeum őriz ugyan két ilyen, helybeli gyűjtésű széket (50. 73.1 és 50.74.1), eddigi tudásunk szerint azonban ezeket idegen eredetűeknek kell vélnünk. Ennek alátámasztására hadd álljon itt tájékoztatatásul, hogy a Néprajzi Múzeumnak az egykori Magyarország területéről származó 266 támlásszéke közül a most bekerült darabon kívül egyedül egy Nyitra megyei példány (21. 293) készült ilyen támlamegoldással.

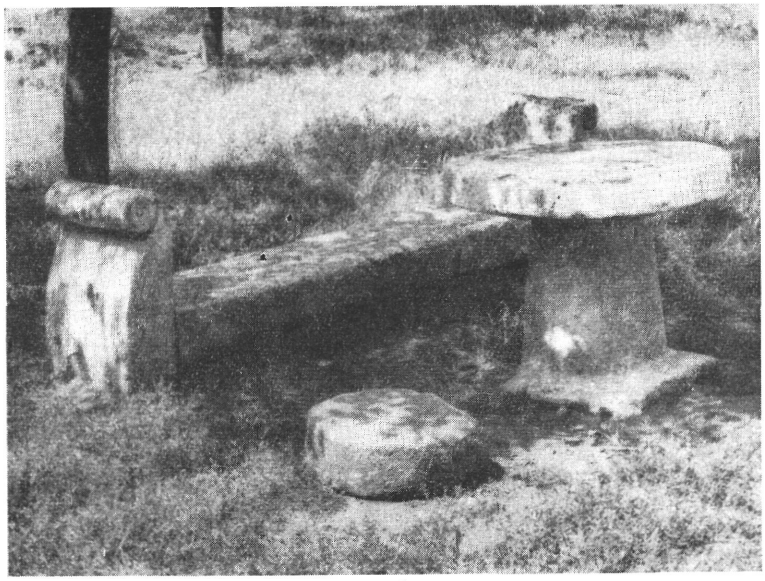

55. ábra. Kőbútorok. Alcsút, Fejér m.
Abb. 55 —Sitzgelegenheiten und Tisch aus Stein. Alcsút, Komitat Fejér

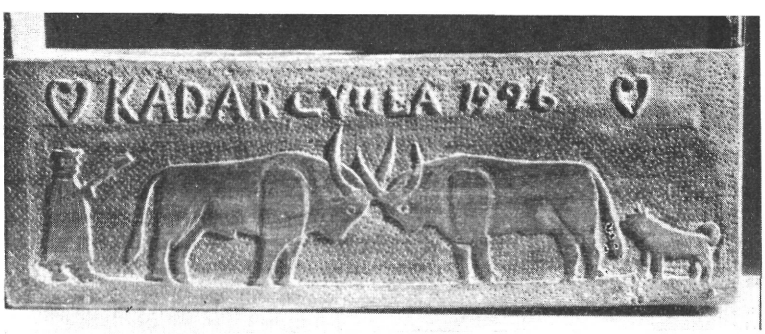

56. ábra. Pipatartó részlete. Dévaványa, Szolnok m.
Abb. 56 — Ausschnitt eines Pfeifenbretts. Dévaványa, Komitat Szolnok

múzeumunk eddig nem rendelkezett. Bicskei kőfaragó készítette 1871-ben, etyeki mészkőből. Alcsúton minden módosabb gazdaház előtt ilyen pad és asztal állt az udvaron, esetleg zsámoly is hozzá. Nyáron itt étkezett a család s boroztak a férfiak.

Az együtteseken, sorozatokon kívül idén is több egyes darabot szereztünk gyűjteményünk kiegészítésére. Ezek közt talán legjelentősebb az a pipatartó (62.1.1), amit az 1874-ben született Kádár Gyula dévaványai (Szolnok m.) gulyás készített saját lakószobájukba, 1926-ban. A tárgy érdekessége az alsó részt díszítő faragás (56. ábra), s az is elsősorban azért, mivel a készítő fia, ifj. Kádár Gyula tudja róla, hogy két *bika képibe* verekedő *tátost* ábrázol. Az oldalt álló pásztornak azért van bot a kezében, mert a fekete bika, a *kormos*

megkérte, hogy üsse ellenfele körmét, ezzel segítve őt a győzelemre. Ez a tárgy szép példa arra, mint kerülhet rá egy viszonylag új tárgytípusra a pásztorcsaládban híven megőrződött ősvallási elem.[14] Ugyanakkor nagyobb valószínűséget ad annak a feltételezésnek, hogy múzeumunk egy 1889-ben faragott Nógrád megyei padjának viaskodó bikapárt ábrázoló egyik áttört tábláján[15] is hasonló jelenetet szándékozott megeleveníteni a faragó.

K. Csilléry Klára

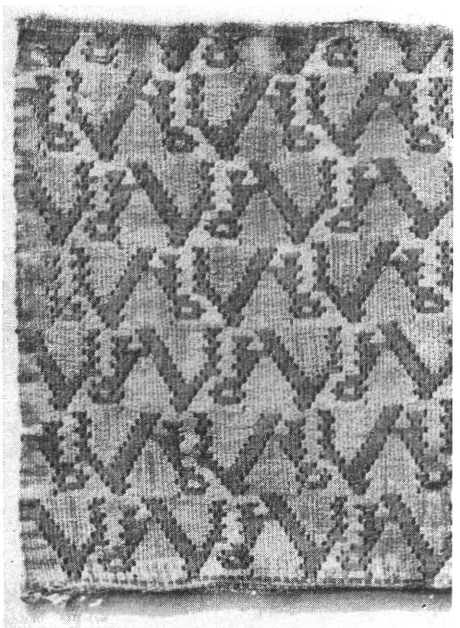

57. ábra. Kilim technikájú sokac főkötő mintája

Abb. 57 — Musterung einer mit Kelimtechnik gearbeiteten Schokazenhaube

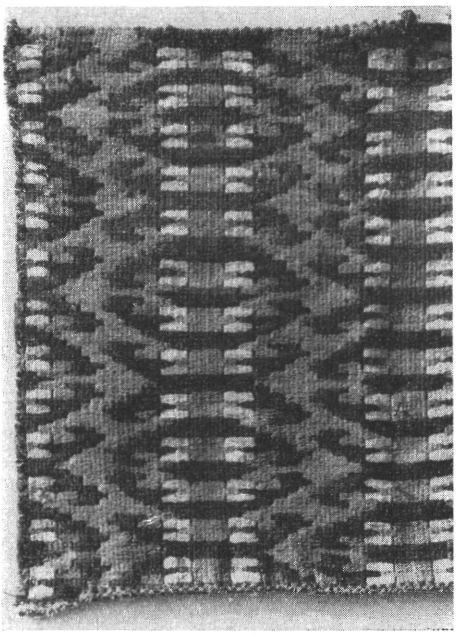

58. ábra. Kilim technikájú sokac főkötő mintája

Abb. 58 — Musterung einer mit Kelimtechnik gearbeiteten Schokazenhaube

A **Textilgyűjtemény** múlt évi gyarapodása 460 tárgy, melyben a magángyűjtőktől bekerült holmi most is igen kis hányadot képvisel a helyszínen gyűjtött tárgyak mellett. Kiemelkedik a magángyűjteményekből az a 29 főkötőlap, melyek Csányi Károly hagyatékából valók s a múlt század közepe tájáról erednek. Növényi festékanyaggal színezett gyapjúszálból kilimtechnikával szőtt darabok ezek, melyek hűséges és ékes szószólói a sokacok legrégibb ismert szőttesemlékeinek (57—59. ábra). A minta nemes színösszeállítása és szőnyegszerű hatása megkapó s egyben igen jellemző is. E szőttescsoport — úgy tűnik — igen jó segédanyagul kínálkozik a hazai szőnyegfélék vizsgálatához.

[14] A táltosviaskodásra lásd: Diószegi V.: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest, 1958. 342—395.

[15] 56.44.6 ltsz. E. Fél — T. Hofer — K. K. Csilléry: Ungarische Bauernkunst. Budapest, 1958. 95. t. A szóban forgó tábla jobbról a második.

A helyszínen gyűjtött anyag csaknem fele—fele arányban oszlik meg a viseletek s a házbelső textiliái között. Öltözetekben az elmúlt gyűjtési év főleg a gyermekruhák terén hozott újat és tanulságosat. Közülük első helyen a mérai (RNK) korozsmát kell megemlíteni (60. ábra). Ez kisfiú ruha, melyet fából faragott babatestre öltöztetve visz a keresztanya ajándékul keresztgyerekének, amikor az egy éves korát már betöltötte (62.142.10—14). A kis ruha, ami babástól együtt került a gyűjteménybe annál becsesebb, mert helyszíni felvételek kísérik a bőséges gyűjtött anyagot.

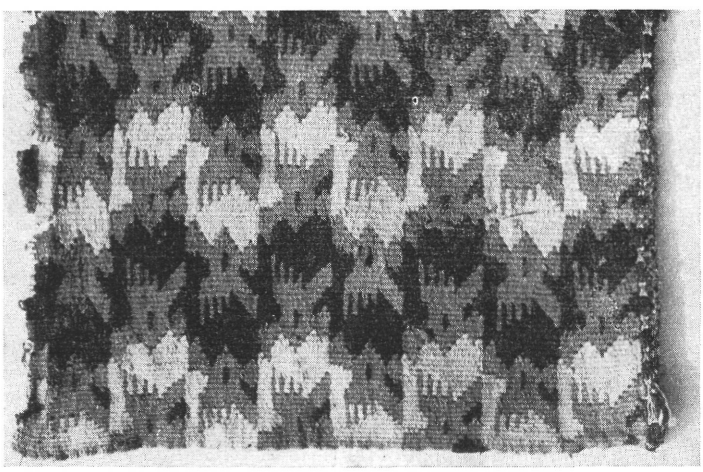

59. ábra. Kilim technikájú sokac főkötő mintája
Abb. 59 — Musterung einer mit Kelimtechnik gearbeiteten Schokazenhaube

Bekerült a Gyűjteménybe, ugyancsak kalotaszegi eredettel egy ötéves kisfiúnak és kislánynak való öltözet is, tulajdonképpen egy-egy ing köténnyel. Ezek már rekonstrukciók. A fiú ing nevezetessége, hogy mellévarrott típusú, hasonlóan a torockaihoz. Általa a mellévarrott típusú férfiingek előfordulási helye kilépett az egyetlen ismert torockói példából s feltevésünk, egykori nagyobb elterjedtségét illetően, egyre több valószínűséget nyer.

Három vitnyédi pünkösdölő lányka öltözete sorakozik még az említésre érdemes gyerekruhákhoz. Ezeknek egy része is — igen sajnálatosan — rekonstrukció már s ezeknél tetszik ki talán legjobban az a hiányosság, amivel akkor találkozik a gyűjtő, amikor nem válogathat a helyszínen, nem a legkifejezőbb, nem a legtetszetősebb darabokat emeli ki, hanem eleve leszűkült lehetőségekkel kell számolnia.

Az utóbbi években egyre gyűlő népi ékszeranyagot sikerült ez évben is gyarapítani. Bekerült — a többi között — két bajai készítésű lázsiás is, töredékes állapotban. E példányokból megtudhatjuk, hogy a lázsiásfélék gyűjtői rajtunk kívül az éremgyűjtők is; egy éremgyűjtőtől származik a tárgyakon a sajnálatos csonkítás (61. ábra).

A tudományos értéket s felfedezés jelleget illetően legnagyobb súlya az esztendő gyűjtött anyaga közt néhány feketelaki párnavégnek van. Mértani

mintázatú szőttesek ezek, melyeknél a mintát a fonal magasításával érik el. Hímzésben leginkább a délmagyarországi magasöltéses munkák a megfelelői; mutatkozik valamelyes technikai összefüggés is közöttük. Feketelakon a *borzos*nak nevezett mintázatot egy a szövőszék bordájával egyenlő hosszúságú, vizszintesen lefektetett vaspálca segítségével érik el, melyen a szemeket egy nagyobb vastűvel igazgatják (hű megfelelője a bársonyszövő technikának). A

60. ábra. Korozsmabábút vivő fiatalasszony. Méra, RNK.

Abb. 60 — Junge Frau mit Patenkleid (an einer Docke). Méra, VR Rumänien

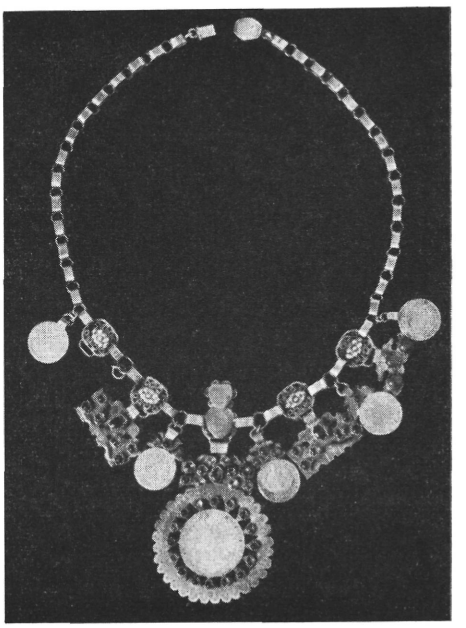

61. ábra. Megcsonkított lázsiás. Baja

Abb. 61 — Beschädigtes Schmuckstück (aus Talern gefertigt). Baja

borzos párnák mintája egyébként egyezik a helyi szőttesekével, de figyelemre méltó rajtuk az, hogy sok esetben a minta az alapanyag színével készül, tehát fehérrel, bár van belőle színes: fekete-piros, kék-piros is (62—63. ábra). Ez a szövéstechnika, mely igen messzi múltra tekint vissza a népek szövésanyagában, azóta előkerült az Alföldről is. Nyakas Miklósné gyűjtötte Berettyóújfaluban s készítteti is újra a debreceni házi pari műhelyben.

Híradásszerűen közöljük, — hogy továbbra is a technikák mellett maradjon beszámolónk — hogy a régen jól ismert fodorvászon készítési eljárást ez esztendőben filmszalagra vettük fel.

Hazánkban nem ritkaság, hogy egyidőben egy községben vagy községek csoportjában többféle hímzőstílus van jelen, sőt éli is virágkorát. Mégis, amikor a matyókról szóltunk vagy hallottunk, elmulasztottuk megemlíteni, hogy a szabadrajzú munkákkal egyidőben, ha jóval kevesebb példányban is, de virágzott a keresztöltéses munka is. Erre példa az újonnan megszerzett díszes lepedő (64. ábra). Ez a gyapjúhímzéses munka a szűcsselymes menyasszonyi lepedőkkel

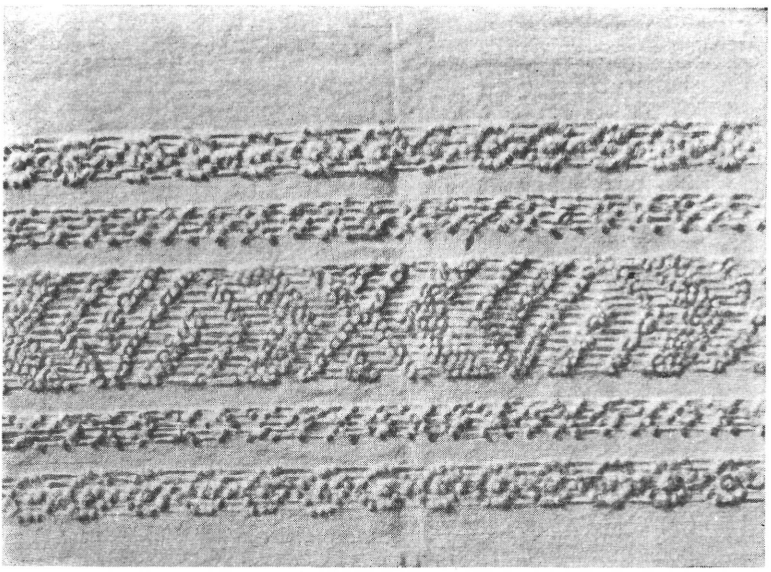

62. ábra. Párnavég, *borzos* technikával szőve. Feketelak, RNK
Abb. 62 — Polsterüberzug mit rauher Musterung gewebt. Feketelak, VR Rumänien

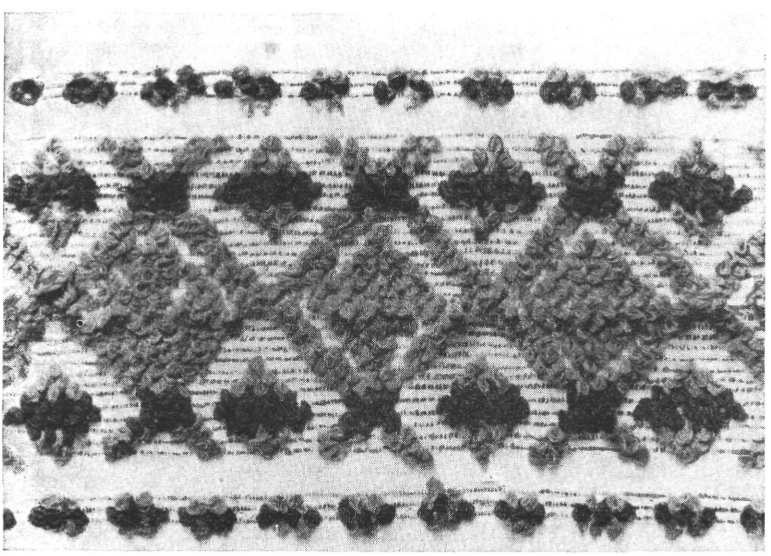

63. ábra. Párnavég, *borzos* technikával szőve. Feketelak, RNK
Abb. 63 — Polsterüberzug mit rauher Musterung gewebt. Feketelak, VR Rumänien

egyidőben készült, ugyancsak menyasszonyi lepedőnek; ha az élet sodra úgy hozta, halott alá is terítették. Fel kell figyelni a darabra emberalakos ábrázolása miatt is.

Igen eredményesnek mutatkozik az a törekvésünk, mely a szőttes minták alaposabb megismerését célozza. A 65. ábra mintája régi sárközi párna-

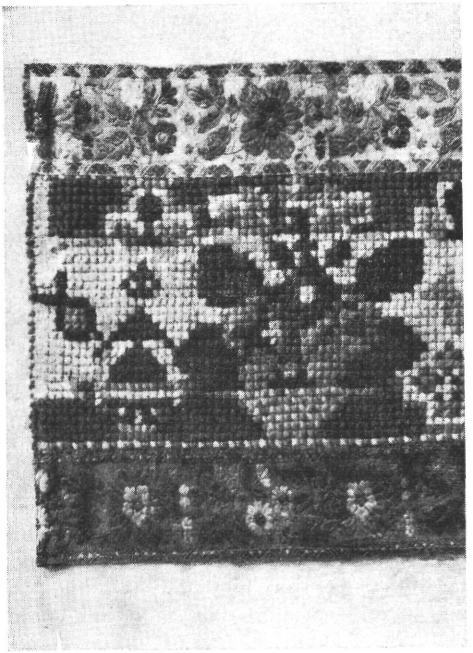

64. ábra. Mezőkövesdi lepedővég részlete
Abb. 64 — Ausschnitt eines Bettuches aus Mezőkövesd

héjról való. Időben megelőzi a Sárközre jellemzővé vált szőtteseket, melyek mintáit aprólékosabb kidolgozás, bizonyos kerekdedségre törekvés jellemzi inkább. Az itt bemutatott mustra megfelelőit Mezőkövesdről és vidékéről ismerjük s úgy véltük — immár tévesen — hogy annak a tájnak képviselői. Másik tanulságos szőttesmintánk Gyimesközéplokról való (66. ábra). Ez viszont a felföldi, főleg palóc szőttesekkel áll közel rokonságban. E két példa alapján az egész magyar szőttesanyagban szinteket állíthatunk fel: egy alsó fokot, amikor a díszítmény sima vagy pettyes sorokból áll, erre a palóc és székely példa található (de ismerünk megfelelőket más vidékeiről is az országnak). Több szintje van az igényesebb szőtteseknek, azoknak, amik takács mintákat vesznek előképül. Az eddig ismert legrégiesebb fokot a mezőkövesd—sárközi forma képviseli.

A múlt évben felszínre hozott dávodi szőttesanyag mellett ez évben a hercegszántói magyar szőttesmintakincs is a Gyűjteménybe került. A 67. ábrán bemutatott példánya tanúsítja, mennyire fontos ismeretük, mert zökkenésmentes átmenetek egy lépcsőjét alkotják a dunamenti szőttesektől a somogy-baranyaiak felé.

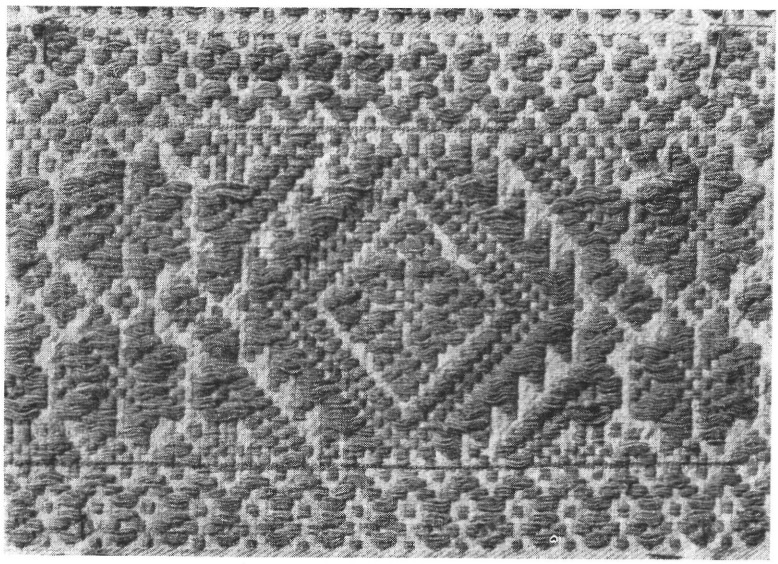

65. ábra. Régi sárközi szőttes párnavég részlete
Abb. 65 — Ausschnitt eines alten Polsterüberzugs aus Sárköz

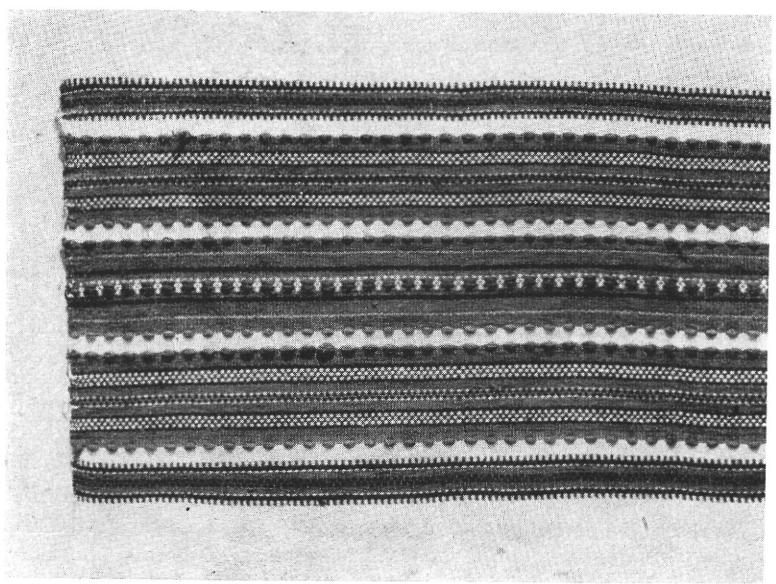

66. ábra. Szőttes párnavég részlete. Gyimesközéplok, RNK
Abb. 66 — Ausschnitt eines Polsterüberzugs. Gyimesközéplok, VR Rumänien

Megszaporodott az egyszerű használati tárgyak gyűjtése is, amilyen a szakajtókendőké, törülközőké, sütőabroszoké stb. Itt a puszta formai és funkciónális gyűjtési szempontokon túlmenően, ugyanazokat az emberi-társadalmi vonatkozásokat kerestük, melyeket az öltözeteknél és ágyi ruháknál szoktunk. Az eredmény igen meglepően mutatta ki, hogy a színek váltása — ha

67. ábra. Hercegszántói hosszúkendő részlete

Abb. 67 — Ausschnitt eines sog. großen Tuches aus Hercegszántó

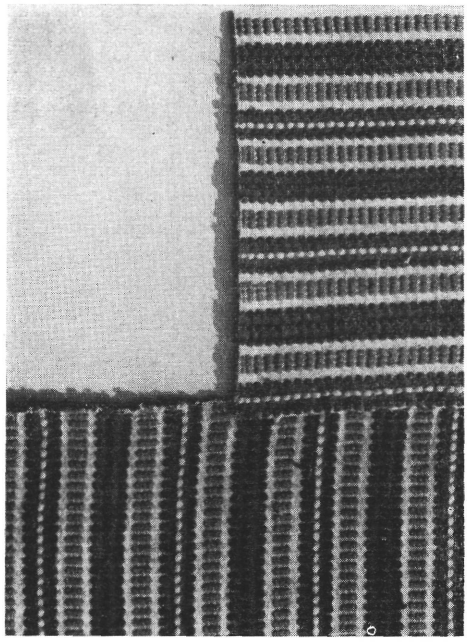

68. ábra. Kemencetakaró részlete. Érsekcsanád, Bács m.

Abb. 68 — Ausschnitt einer Ofendecke. Érsekcsanád, Komitat Bács

egyszerű csíkdíszítménnyel jelölve is, ugyanúgy követi a használó korát, életkörülményeit, mint a testi ruháknál. A komakendők, iszákok, tarisznyák színezésében pl. éppen azokat a váltásokat találjuk meg, mint a testi vagy ágyi ruháiéban; a 62.52.19 ltsz. feketével csíkozott komakendő idősebb asszonyé vagy olyané, aki gyászban jár. Fekete-fehér fonott ételhordó kantár is tartozik hozzá. A 62.52.18 ltsz. piros csíkos komakendő fiatal asszonyé volt, piros-fehér fonott ételhordó kantárral. A középkorú asszony számára kék-fehér kantár van a piros fekete mellett. A vászontarisznyák között kislányka palatáblájának készült a piros varrottas díszű, ugyane célra a kisfiút fekete szőttes illeti meg. Piros tarisznyában viszi a fiatalasszony a mezőre a kanalakat, az italt a komaasszonynak, míg a fekete hímű tarisznya gyászos alkalomra szolgál, vagy idősebb kezeügyébe. A bekerült igen érdemes iszák- és tarisznya gyűjteményben az ünnepélyességet a színek mellett az alapanyag is különbözteti (vászon köznapra, pamut ünnepre).

Egy eddig ismeretlen tárgyféleség is került elő a szőttesanyagban: kemencepadkára való takaró Érsekcsanádról (68. ábra). Eddig csak egyenes kendőket és rongypokrócot ismertünk ilyen szerepben; ez a darab a pad szerkezetéhez van formálva. A két háború között még használatban volt egy öreg házban.

FÉL EDIT

A **Kerámiagyűjtemény** gyarapodása az 1962-es év folyamán még az elmúlt két év nagyméretű gazdagodását is felülmúlta és 888 tárgy került be, amelyből ha le is vonjuk a 321 tételt jelentő kályhacsempéket (ebben teljes kályha is van), valamint a csak kisebb számban gyűjtött üveget, 563 cserépedény az eredmény.

Mint az elmúlt két esztendőben, most is könnyebb volna megnevezni azt az egy-két tárgycsoportot, amelyből nem került be új anyag, mint felsorolni a több mint 50 csoportot, melyek képviselve vannak. Ennek oka, hogy a vásárlásnál tervszerűen törekedünk arra, hogy minél több edényformát gyűjtsünk. De nemcsak formailag változatos az anyag, hanem a tárgyak eredethelye szerint is: a lelőhelyek száma körülbelül 30 helység, a tárgyak készítőhelye pedig a 60-at közelíti meg. Igen sok az olyan tárgy, főleg a butellák között, de más edénynél is, amelyre ráírták a készítőhely nevét, sőt olykor a fazekasember nevét is, valamint az évszámot. Talán nem lesz érdektelen, ha a nevek egy részét felsoroljuk: Sebestyén Lajos, Csákvár; Johann Müller, Óbánya; Gyenis István, Szászvár; Maksa Mihály, Hódmezővásárhely; Kiss Antal, Makó; Badár Balázs, Békési István, Hadi Gábor, Mezőtúr; Henna János „edényégető", Nagykőrös; Szabó István, Kisújszállás; Pozsga Ferenc, Melléte; Petkes András, Désháza; Barabás Imre, Csíkmadaras stb.

Nagyobb együttesként jött be SZILÁGYI BÉLA geológus gyűjteménye főleg sok erdélyi, délalföldi és Szekszárd vidéki tárggyal. Elég sok edényt hozott a börzsönyi és a mátravidéki gyűjtés (Perőcsény, Hollókő, Borsodnádasd), ezekben sok a felföldi központokból származó tárgy, a börzsönyi anyagban pedig a tatai edény. A hajdúszoboszlói anyag is Gömört erősíti (a Rimaszombat vidékéről jött fazekasok itt szálltak meg), de Debrecen kevésbé ismert egyszerűbb edényeiről is kezdünk képet kapni.

Ha tárgycsoportok szerint tekintjük át az anyagot, akkor idén is egyik legjelentősebb csoport a nagy kancsóké, mely 6 darabbal gyarapodott. Legrégibb egy 1758-ból való céhkancsó, az „ozorai nemes varga czé korsója" (69. ábra; 62.71.1). A zöldmázas edény domborműves díszítménye nem zöld, hanem természethűen színezett: sárgás babérkoszorún belül hosszúhajú férfialak áll csákóra vágott fekete süvegben, sűrűn gombolt vörös dolmányban zsinórövvel, szűk sárgás nadrágban és fekete csizmában. A férfi (valószínűleg a vargamester) keze egy tőkére helyezett csizmán nyugszik, a csizma felett cipő-, illetve bakancspár látható, körben pedig különböző szerszámok: ár, kés, bicskia, mustra, a koszorún kívül bőrtörő kasza és még egy szerszám. GÁBORJÁN ALICE kutatásai szerint a vargamesterség egyrészt bőrkikészítéssel, másrészt lábbelikészítéssel foglalkozott s e két ága közül a XVIII. sz. közepén az utóbbi lett fontosabb, ennek tulajdonítható, hogy a csizmadia szerszámok a koszorún belül vannak, míg a bőrkikészítésre szolgáló kasza a koszorún kívülre került.

A nagy kancsók között van két erdélyi szász darab, mely rendeltetése szerint nem céh számára készült, hanem „szomszédsági kancsó"-nak mond-

ható. E kancsók egyikét (70. ábra; 62.181.43 — 1845-ből) SZILÁGYI BÉLA vásárolta Bodendorfban (Szászbudán) és megtudakolta használatát: „A gazda megtöltötte borral és a szomszédok vendégségbe mentek hozzá boros kancsókkal, fedeles bokályokkal". Hasonló lehetett a rendeltetése egy másik kancsónak, felirata szerint „Kanne Der Mühlgasse NahbarSchaft" (62.112.1). Az erdélyi szászok szomszédsági kancsója nem ismeretlen tárgy, gyűjteményünkben

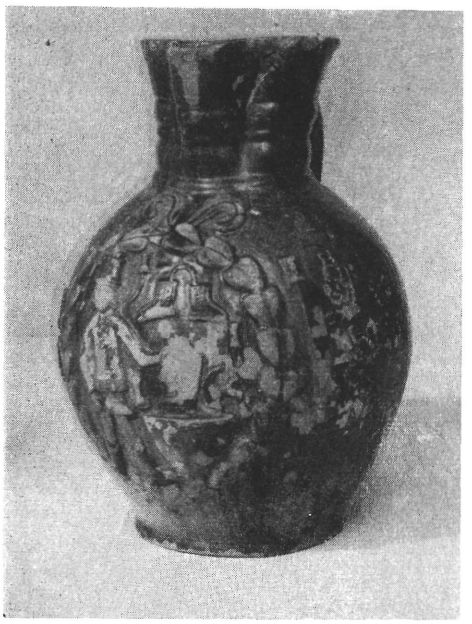

69. ábra. Céhkancsó „ozorai nemes varga czé korsója". 1758

Abb. 69 — Zunftkanne. „Kanne der ehrbaren Schuhmacherzunft von Ozora", 1758

70. ábra. Szász szomszédsági kancsó 1845-ből. Szászbuda (Bodendorf)

Abb. 70 — Nachbarschaftskanne der Siebenbürger Sachsen. 1845. Bodendorf, VR Rumänien

1793-ból és 1828-ból van egy-egy darab (92990, 92991), mindegyiken a „Nachbarväter" nevei is szerepelnek. Az irodalomban a szomszédsági kancsókra néhány rövid utalást találunk,[16] 1667-ből pedig szomszédsági ládát is említenek.[17] E hét kancsó tehát arra figyelmeztet, hogy a „szomszédság" szervezett intézmény volt a szászoknál még századunk elején, a társadalomnak különleges lokális csoportja.

A nagy edényekről szólva szép sora gyűlt össze a lakodalmas fazekaknak, továbbá a nagy tálaknak. Az utóbbiak közül kiválik egy rendkívüli nagyméretű tál, gyűjteményünk egyik legnagyobb tála (átmérője 66,5 cm), amelyet néhai GÖNYEY SÁNDOR — ki mindvégig fáradhatatlanul gyűjtötte a

[16] VICTOR ROTH: Geschichte des Deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen. Strassburg, 1908, 153. — Die Siebenbürgische Volkskunst. Volkskunstausstellung. Hermannstadt, 1927. 55. — MISCH OREND: Krüge und Teller. Hermannstadt. 1942. 9.

[17] V. ROTH: i. m. 181.

tárgyakat — hozott Alcsútról (l. 71. ábra; 62.158.4). A tálat a szomszédos Csákváron készítette Sebestyén Lajos 1889-ben, tulajdonosa annak idején két zsák búzát fizetett érte.

Az év folyamán került gyűjteményünkbe az első a szó szoros értelmében vett hiteles „remekmű", azaz mesterdarab (72. ábra; 62.25.23). Felirata szerint: „Ez Darnaji János remekműve Feb 16dik napján 1854 Évben". A mesterdarab közel 60 cm átmérőjű hatalmas nagy füles tál, zöl mázas és teljesen dísztelen, felirata sem díszként van elhelyezve, hanem a peremre keresztben áll, a tál közepén pedig ott a céh pecsétjének nyoma. Egy nagy tál alapján fel-

71. ábra. Nagy tál (66 cm átmérőjű). Alcsút „Csinálta Sebestyén Lajos Csákvár 1889"

Abb. 71 — Große Schüssel (Durchmesser 66 cm). Alcsút, Beschriftung: „Csinálta Sebestyén Lajos Csákvár 1889"

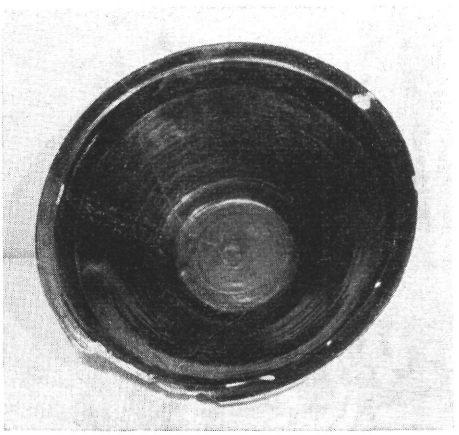

72. ábra. Nagytál, fazekas remekmű. „Ez Darnaji János remekműve Feb 16dik napján 1854 Évben".

Abb. 72 — Große Schüssel, Meisterwerk eines Töpfers. Beschriftung: „Ez Darnaji János remekműve Feb 16dik napján 1854 Évben"

figyeltünk e darab párjára, egy hatalmas (54 cm magas) zöldmázas kancsóra, amelyen szintén olvasható: „Ez a műve Darnaji János Feb 16dik napján 1854 Évben" (51.33.277). Összevetve e két edényt a korabeli céhiratoknak a remekműre vonatkozó cikkelyeivel, azt tapasztaljuk, hogy a remek gyakran a szokásos edényforma, de rendkívüli nagy méretben. Már a legkorábbi magyar fazekascéhirat, a XVI. századból származó kassai kiváltságlevél[18] artikusai szerint mesterdarabnak egy „három arasznira és négy uynira magas" fazekat, „egy sefeni korsót", és „egy köblös Abárlót avagy Raitopot" kellett csinálni, valamint „egy Igaz Meszelt, mely se nagyobb se kisebb ne légyen". A XVIII. századi déldunántúli céhlevelek[19] előírása szerint: „egy fazokat, a melynek széli, és hossza egy réff lészen, és ahoz kivántató feődőt". Az említett tálat és kancsót több kritérium alapján gömörinek, Rimaszombat környékére valósinak

[18] Mihalik József: A kassai fazekascéh artikulusai 1574-ből. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, II. (1908) 152.

[19] Egyetemi Könyvtár, Céhiratok. XXIX. 14. (Pécs), 15. (Ozora stb.).

tartjuk. A rimaszombati fazekasok 1807-i céhlevele[20] szintén előírja, hogy remeknek „1 egy Vékás Fazekat, egy 20. húsz ittzés butykos korsót és egy negyedrészes tálat" kell csinálni. A negyedrész, ti. egy vékának a negyedrésze kb. megfelel a tál űrtartalmának, a tál mérete pedig égetés előtt elérte az egy rőf (63 cm) átmérőt. A kancsó magassága is megközelítette az egy rőföt (bár a forma nem butykoskorsó).

Ezen a nyomon egy másik edényre is rá merjük fogni, hogy remekmű, mégpedig egy 52 cm magasságú nagy fazékra, amelyen felirat ugyan nincsen, de a pecsét helye meglátszik (62.124.1). (A fazék Pesten került elő, csákvári típusú, de tekintettel arra, hogy a budai és pesti fazekasságról nem tudunk semmit, elképzelhető, hogy helybeli készítmény).

Mindhárom darabnak egy a tanulsága: ellentétben a közhittel, a remekmű nem valamilyen erősen díszített különleges darab, hanem a legközönségesebb edény, de igen nagy méretben. Érthető: a mestervizsgánál elsősorban a korongolási készségről kellett tanúságot tenni, a fazekasok szemében a cifraság csak ráadás. Érdemes minden félméteres edényt figyelemmel vizsgálni, vajon rajta van-e a céh pecsétje, mert ha igen, akkor valószínűleg mesterdarabnak készült.

A nagyszámú butella (37 darab) közül több eddig ismeretlen készítőhelyről való. Főleg sárgamázúak a Csanád megyei Apátfalváról való darabok, ezek közül egy már átment a kulacsok felé, de még butella (mert függőleges irányban korongolták), felirata is annak mondja (62.181.39). A kulacsok funkció szerint nagyon változatosak: egy neszményi korteskulacs „Éljen a Balpárt" felirattal elsőéves inas munkája volt (62.123.1), a másikon csizmadia jelvények láthatók (62.19.1), a harmadik a siklósi búcsújáróhelyre készült (62.17.3), míg a negyedik lakodalmas kulacs: „Mátyás János és neje Örzse éljen ezen új pár" (62.18.1).

Minden téren igyekeztünk olyan tárgyakat gyűjteni, amelyek használata tanulságos, akkor is, ha maga a tárgy kevésbé mutatós. Egy egyszerű zsámbéki fazék például aratáskor szolgált szabadtéri főzésre (62.165.13). A volt aratógazda elmondotta, hogy Zsámbék német lakosságából évente 36 „arató banda" került ki a környező nagybirtokokra és a nagygazdákhoz. Minden „bandá"-nak volt egy „leveses fazékja" és egy valamivel kisebb „főzelékes fazékja". A táblán egymás mellett állnak hosszú sorban a fazekak párosával, de csak egy asszony főzött, minden héten más. A berántást azonban külön végezték, minden bandából egy-egy asszony dolga volt, tizenöt perc volt adva reá. Háromnegyed tizenkettőkor a bandagazda elkiáltotta magát: „Frauen, einbrennen!" — s akkor szaladtak az asszonyok, hogy berántsák az ételt.

Néhány cserépedény mutatósabb és nagyobb mint a többi, példa arra, milyen az „uraknak" szánt darab. Egy pompás tiszafüredi butykoskorsó (73. ábra; 62. 32.1) — ujjbenyomásos abroncsok között irókázott koszorúk sora ékesíti — tiszafüredi földbirtokos családtól származik, s illő megbecsülésben részesült, dísztárgyként állt a szalonban. E nagyszerű darabot még jobban tudjuk értékelni, ha elmondjuk, hogy Tiszafüreden vizeskorsót egyáltalában nem csináltak, pálinkás butykoskorsót pedig csak nagyon kivételesen, gyűjteményünkben csupán két darab van belőle. A tiszafüredi butykosnak párja egy mezőtúri *butykos* 1877-ből (62.103.1), kisújszállási földbirtokos tulajdona volt, akit gyakran hívtak parasztlakodalmakba és ilyenkor mindig vitt ajándékba bort. A különlegesen nagy és virágos korsót azért csináltatta, hogy az

[20] Egyetemi Könyvtár, Céhiratok, XXIX. 6. (Rimaszombat).

üres edény el ne keveredjék a lakodalmi forgatagban. Az 1890-es évekig használták eredeti rendeltetésének megfelelően, majd szobadísz lett a butykosból, a vitrin tetején állott. A tárgy néprajzi jelentőségére még GYŐRFFY ISTVÁN hívta fel a család figyelmét s ennek köszönhető, hogy kegyeletből a múzeumnak ajándékozták.

Az évi gyarapodásnak talán legértékesebb darabja egy üvegpalackba zárt ún. türelemmunka, amely bányajelenetet ábrázol (62.141.1). Ilyen bányászpalack már eddig is volt múzeumunkban és más gyűjteményekben is, de e

73. ábra. Földesúri házból való tiszafüredi butykoskorsó
Abb. 73 — Bauchiger Krug aus einem gutsherrschaftlichen Haushalt. Tiszafüred

darab jelentősége az, hogy a belehelyezett papírdarabokon felirat, sőt évszám van: 1791. FALLER JENŐ, aki a soproni Központi Bányászati Múzeum hasonló palackjait ismertette,[21] sem innen, sem a selmecbányai gyűjteményekben nem ismer ennél régebbit; a Német Érchegységben is készült bányászpalack, amint azonban MANFRED BACHMANN szíves közléséből tudom, ott sem került elő korábbi datált darab.

A négyszögletes bányászpalack belseje négy szintre van osztva, a sarkokon spirálisan faragott oszlopok tartják. Összesen 26 három és fél centiméteres figura van a palackban. A legalsó szint a fejtővéget mutatja be, a következő szinten „vitla" van, a harmadik szinten iszapoló és zúzó. Legérdekesebb a leg-

[21] FALLER JENŐ: A soproni Központi Bányászati Múzeum anyagából. „Bányászpalackok". Bányászati Lapok, 1961. 5. sz. — E helyen mondok köszönetet FALLER JENŐnek és PAULINYI OSZKÁRnak a bányászpalack jelenteinek leírásában adott segítségért.

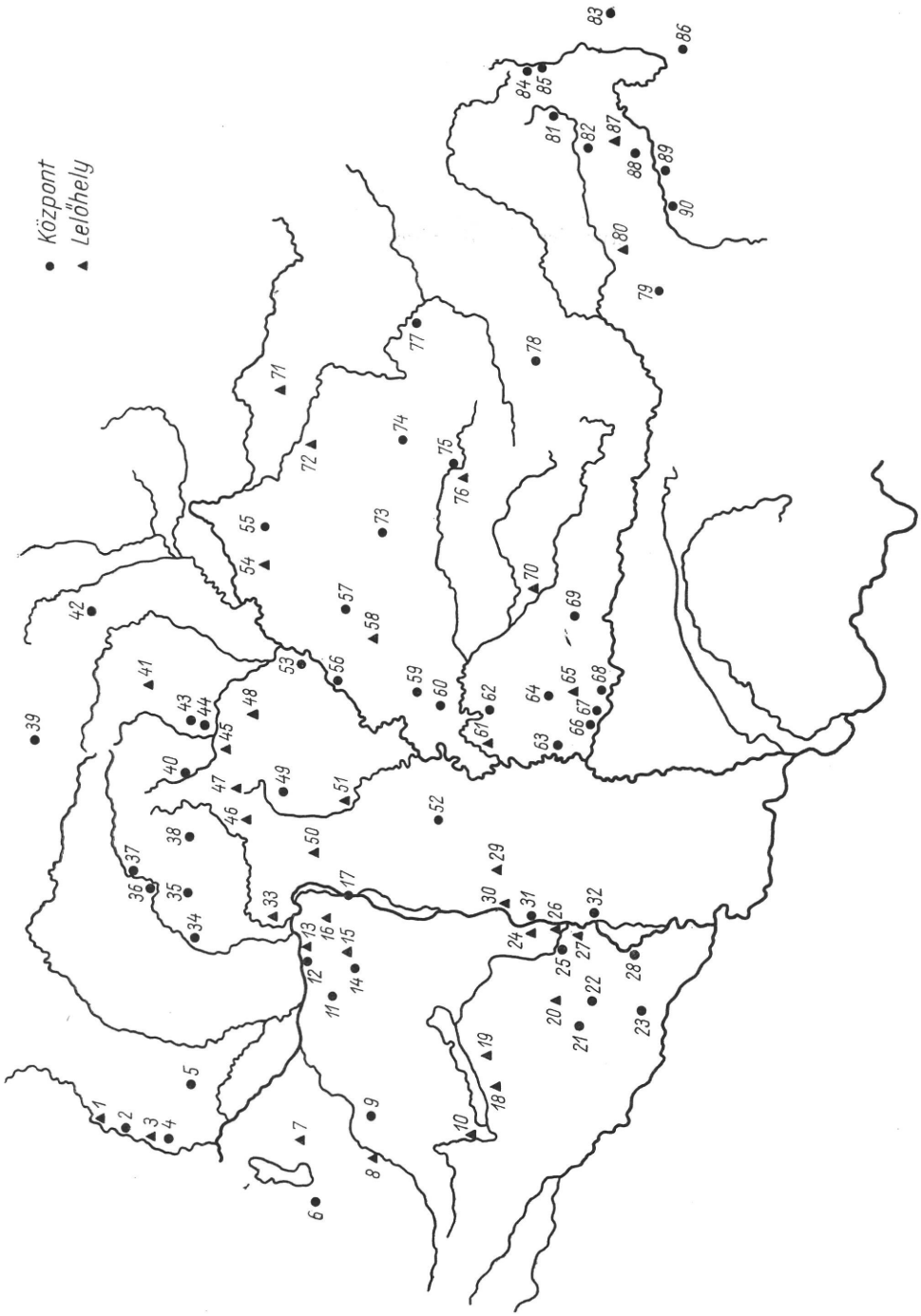
Központ
Lelőhely

felső jelenet: ezen bányabírósági eljárást ábrázoltak, körben négy bányatiszt ül, oldalt pedig deresre fektetett bányász mellett hajdú áll bottal a kezében, a másik kezében cédula „12" számjeggyel. Nyilván 12 ütleget szabtak a bányászra. Három névvel ellátott cédula van az üvegben, kettőn „Jo. Smitt" neve olvasható, a harmadikon nagy betűkkel: „VIVAT Ioan. Gerv. De WANGL", — számára készülhetett a türelemmunka, talán bányatiszt lehetett. A kivezető tárna nyílása felett a „Mateg Stolner" név olvasható: ez lehet a tárna neve, a selmecbányai Mátyás tárnáé.

Ez az évszámmal ellátott bányászüveg felhívja figyelmünket gyűjteményünk többi türelemüvegére. Elsősorban a 131.637 számú Bakabányán gyűjtött palackról kell megemlékeznünk, ez legalább olyan régi, mint a leírt darab, figurái kidolgozottabbak és jobban kivehető az a XVIII. századi viselet, amely — sokkal elnagyoltabban — jelen üvegünk alakjain is látható. A bányászpalack tehát nemcsak kuriózum, hanem értékes dokumentuma a XVIII. századi bányászéletnek, bányatechnikának és viseletnek.

Kresz Mária

Az 1962. folyamán gyűjtött cserépedények készítési helye, ill. lelőhelye:

1. Holics
2. Sasvár
3. Nagylévárd
4. Stomfa
5. Szobotiszt
6. Csáva
7. Vitnyéd
8. Ikervár
9. Tüskevár
10. Alsópáhok
11. Tata
12. Neszmély
13. Dunaalmás
14. Csákvár
15. Alcsút
16. Zsámbék
17. Budapest
18. Kéthely
19. Karád
20. Zengővárkony
21. Szászvár
22. Óbánya
23. Siklós
24. Fadd
25. Szekszárd
26. Bogyiszló
27. Decs
28. Mohács
29. Kiskőrös
30. Dunapataj
31. Kalocsa
32. Baja
33. Perőcsény
34. Bélabánya
35. Murány
36. Körmöcbánya
37. Besztercebánya
38. Gács
39. Szepesség
40. Rimaszombat
41. Rozsnyó
42. Pazdics
43. Melléte
44. Süvéte
45. Borsodnádasd
46. Hollókő
47. Noszvaj
48. Kisgyőr
49. Gyöngyös
50. Bag
51. Jászberény
52. Nagykőrös
53. Mezőcsát
54. Nyíregyháza
55. Nyírbátor
56. Tiszafüred
57. Debrecen
58. Hajdúszoboszló

59. Kisújszállás
60. Mezőtúr
61. Kunszentmárton
62. Szarvas
63. Hódmezővásárhely
64. Tótkomlós
65. Magyarcsanád
66. Makó
67. Apátfalva
68. Nagylak
69. Máriaradna
70. Sarkad
71. Avasfelsőfalu
72. Kocsord
73. Désháza
74. Zilah
75. Bánffyhunyad
76. Kalotaszentkirály
77. Dés
78. Torda
79. Vízakna
80. Váldhíd
81. Székelyudvarhely
82. Homoródaróc
83. Bereck
84. Csikdánfalva
85. Csikmadaras
86. Barcaújfalu
87. Szászbuda
88. Kőhalom
89. Fogaras
90. Alsóárpás

A **Hagyomány Tárgyai Gyűjtemény** az év folyamán 116 új tárggyal gyarapodott.

A gyűjtemény szokás-részlegében elsősorban a karácsonyi szokások tárgyi anyaga gazdagodott. Örvendetesen folytatódott[22] a bukovinai székely betlehemezés bőrmaszkjainak gyűjtése, ezúttal Zombáról (Tolna m.) került be négy darab (62.33.1—4). Betlehem Mezőkövesdről és Jászberényből gyűjtődött — két különböző típus képviselői: előbb szín- (62.172.1), utóbbi templom alakú (62.94.48), mindkettő szépen adatolt. Ugyancsak jászberényi gyűjtés a vízkereszti Háromkirály-járáskor használt két, formailag különböző csillag, valamint egy papírsüveg (62.94.49, 62.94.50, 62.94.52). Egy aprószenteki korbács: *šibarica* mohácsi gyűjtés eredménye.

Új szerzeményű hímes tojásaink között első helyen egy kiemelkedően szép kidolgozású, ritka darabról van alkalmunk megemlékezni: 1907-ben Kisújszálláson készült megvasalt tojásról, mely uradalmi kovács nászajándéka volt gazdája leányának házassága alkalmából (74. ábra). Az egyszín sötétvörösre festett lúdtojásra ólomból a következő, gondosan kidolgozott tárgyak vannak igen apró szegekkel felerősítve: hosszanti kerületét két darabból álló abroncs veszi körül, jobban mondva két sarkantyú, mivel a két fél abroncs a végeken sarkantyú taraját viseli. Két lapjának közepén egy-egy patkó, az előlapon ezen kívül a kovácsmesterség különböző szerszámai: harapófogó, kalapács, reszelő stb. (62.111.1). A csíki Gyimesközéplokról régies hímestojás kollekció került a Gyűjteménybe: sötétvörös alapon geometrikus és stilizált növényi és állat-ornamentikával, viaszos eljárással díszítettek (75. ábra; 62.94.1—13). E csoportnak éles kontrasztja a 62.46.1—24, ill. 62.79.1—4 ltsz. ecsetes festésű, lakkal bevont tojásgyűjtemény, mely két tojásfestő asszony munkája. Készítéshelyük Érsekcsanád és Nemesnádudvar, díszítménykincsükben a kalocsai népi díszítőművészet és a képeslevelezőlapok hatásának (húsvéti nyuszi-alakok) keveredését véljük felfedezni. (E hímestojások készítői évente jelentős anyagi sikert érnek el a budapesti piacokon is.)

[22] Lásd : A Néprajzi Múzeum 1961. évi tárgygyűjtése. NÉ. XLIV. (1962) 248.

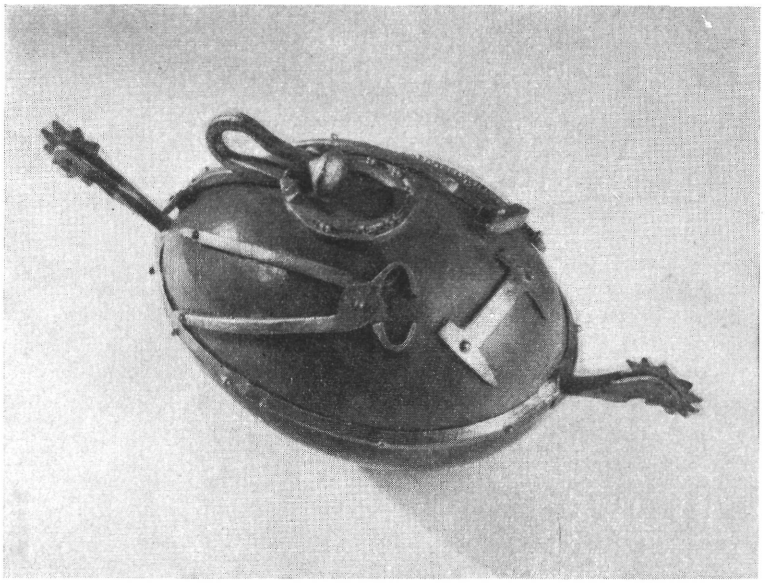

74. ábra. Vasalt, *megpatkolt tojás.* Kisújszállás, Szolnok m.
Abb. 74 — Zierei, mit Eisen beschlagen. Kisújszállás, Komitat Szolnok

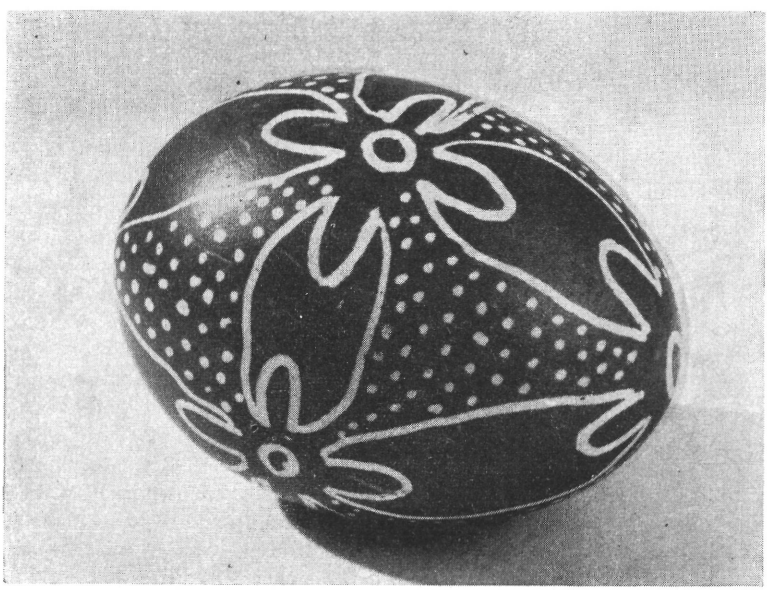

75. ábra. Hímes tojás, diszítése *fejérkabala.* Gyimesközéplok, RNK
Abb. 75 — Bemaltes Ei, als Verzierung sog. „fejér kabala". Gyímesközéplok, VR Rumänien

Az emberi élet állomásaihoz fűződő ünnepek tárgyi anyagából elsősorban lakodalommal kapcsolatosak gyűltek be. A menyasszony keresztanyáinak ajándéka, a sülttyúk, amit kontyoláskor közösen fogyaszt el a nászsereg, a Nógrád megyei Buják községben színes, papírból készült burkolatot kapott (76. ábra). Innen három, különböző színű változatát szereztük meg a tárgynak (62.11.1—3). A Hollókőről gyűjtött, hasonló módon készített papír-tyúkkal

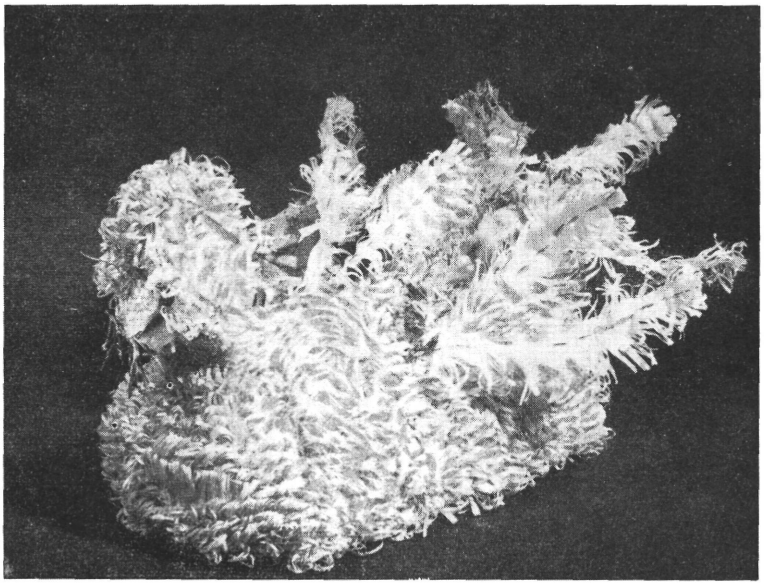

76. ábra. Lakodalmi tyúk, *tőtött tyúk.* Buják, Nógrád m.
Abb. 76 — Hochzeitshuhn, sog. gefülltes Huhn (tőtött tyúk.) Buják, Komitat Nógrád

kapcsolatban (62.100.70) megtudtuk, hogy közvetlenül Bujákról vették át a korábban náluk is szokásban levő ajándék-tyúkra e papírborítást. Az átvételre az adott alkalmat, hogy egy 1925-ben rendezett lakodalomra ilyen ajándékot hoztak a Bujákról meghívottak. A tyúk a lakodalom folyamán a fiókos szekrény tetején díszelgett. a lakodalom elmúltával is megtartották sok családban lakásdíszül. Ugyane községből a lakodalmi menetben résztvevők kezébe való, a tyúkéhoz hasonló módon készült krepp-papír díszítésű *oszlop*-okat, pálcákat gyűjtöttünk be (62.100.71—72).

Egy igen jelentős tárgyegyüttessel gyarapodott a gyűjtemény a népi társulások tárgyi anyagának köréből egy hajdúszoboszlói juhtartó gazdatársaság vagyonával (62.5.1—44). Erről azonban azon kívül, hogy gyűjteményünkben ez az első ilyen jellegű teljes tárgyegyüttes, nincs mit mondanunk, mivel a társaság működésének részletes ismertetésével együtt publikálásra került már.[23]

A gyógyítás tárgyai köréből két tárgyról kell beszámolnunk: az egyik *szárazság* gyógyítására szolgáló *sósperec*, melyen a beteg kisgyermeket három-

[23] Földes László: Egy alföldi juhtartó gazdatársaság. NÉ. XLIV. (1962) 27—29.

szor keresztülhúzták, majd kivitték a keresztútra. A tárgy abaújdevecseri (62.59.2). A Pest megyei Miskéről származik kilenc, lényegében egyforma *bábika*, melyet az ott lakó szlovákság sömör gyógyítására használt (62.59.4.1–9.

A népi vallásosság tárgyai között első helyen az Érsekvadkertről bekerült sasvári Pieta-szobrocskát említjük meg, melynek értékét megsokszorozza, hogy üveges faszekrénykéjével, az ún. *Mária hajlék*kal s a körülvevő művirággal, tehát teljes eredeti felszerelésével együtt került múzeumba (77. ábra; 62.86.1.1—2). Megszereztünk néhány szentképet (62.39.2, 62.80.1 és 62.94.53).

77. ábra. Sasvári Pieta-szobor *Mária hajlék*ban. Érsekvadkert, Nógrád m.
Abb. 77 — Sasvárer Pieta-Statuette (Marienhütte). Érsekvadkert, Komitat Nógrád

A 62.182.50 ltsz. zsoltároskönyv érdekessége, hogy a kézzel beleírt versecske, mely elveszés esetére a visszakerülést kívánja előmozdítani, a butellák feliratával mutat rokonságot. E tárgy a Tolna megyei Faddról került a gyűjteménybe.

Gyermekjátékok közül a kalotaszegi Körösfőn esztergályos munkával készült játékszereket említjük meg, melyeket kisiparszerűen, szövetkezetekben, részben azonban csak téli idénymunkaként készítenek a környező falvak, városok gyermekei számára.

GYÖRGYI ERZSÉBET

A **Népzenei Gyüjtemény** hangszergyarapodása egy paraszti készítésű hegedű (62.122.1.1—2) a Somogy megyei Nagydobszáról s ugyaninnen a század elejére datálható citera (62.164.1). A másik citera (62.169.1) 1925—30

körül készült Reményi Mihály hangszerkészítőnél. A Gyűjteménybe került hárfa (62.61.1) a Balaton környékén ma is működő muzsikus cigányok hangszere. A Dél-Ausztriából származó köszörűs és hárfás cigánycsalád a múlt század második felében települt le a Bakonyban, ahonnan rendszeresen végigjárják Dél-Dunántúl német településeit.[24]

PESOVÁR ERNŐ

Az egyetemes néprajzi gyűjteményekben a gyarapodás szám szerint nem volt nagy (125 tárgy), az év folyamán gyűjtött tárgyak azonban jelentősen hozzájárultak gyűjteményeink teljesebbé tételéhez, fejlesztéséhez. Munkánkban nem törekedhettünk tervszerű gyűjtő tevékenységre, egy-két esetben azonban ezt is meg tudtuk valósítani. Sikerült eredményeket elérnünk cserekapcsolataink fejlesztésében is: cserét bonyolítottunk le a bázeli Völkerkunde Múzeummal és cseremegállapodást kötöttünk a varsói Múzeum Sztuky i Ludovejjel, a megállapodás értelmében a gyűjteménycsere 1963-ban valósul meg. Igen örvendetes gyakorlattá kezd válni, hogy különféle külföldi küldöttségek néprajzi jellegű ajándékait gyűjteményeink megkapják. Ezen az úton jutottunk néhány vietnami és afrikai tárgyhoz. A gyűjtött tárgyak földrészenként a következőképp oszlanak meg: Európa — 42, Ázsia — 57, Afrika — 15, Óceánia — 11.

Európa. Ajándékként 9 tárggyal gyarapodott észt gyűjteményünk (62.98.1—9.). Jórészt viseleti darabok (kesztyű, harisnya, sapka stb.), meg egy gyökérből font lapos, apró tárgyak tartására való, trapéz-alakú doboz. Észt gyűjteményünk nagy része a századforduló táján került a múzeumba, ez az újabb néhány tárgy hasznos kiegészítése.

Szintén ajándékként jutottunk hozzá egy Franciaországból származó guzsalyhoz (Ferrieres, Vallée d'Asson, Pyrénées Centrales 62.13.1). Fagyalfából (fr. honx) faragott pálca, egyik vége felé vékonyodó. A szélesebb vége szögletes, erre a végére vékony, keskeny lécből hajlított félkört erősítettek faszöggel. Karcolt, piros- és zöldspanyolozású mértani díszítés van rajta. A díszített részt fémgyűrűkkel 6 egyenlő részre osztották. H.: 83.7 cm, a fej átmérője: 9.5 cm. Birkagyapjú fonására készítették 1870—80 körül. A Magas-Pireneusokban a pásztorművészet elterjedt technikája volt a spanyolozás, ezt ma már nem folytatják. A guzsaly tehát mind a pireneusi fonómunkák, mind pedig a francia pásztorművészet jelentős darabja.

Helyszíni gyűjtés eredményeként gyarapodott bolgár gyűjteményünk többek között egy dudával (62.95.1).

Ázsia. Elsőnek kell megemlékeznünk a birtokunkba került mongol jurtáról (78—80. ábra; 62.151.1). A hagyományos formák szerint készült új sátor, „cagan ger". Díszes, nagy sátor, a kupolát tartó rudak és az ajtó festett. Kettős nemezlapok burkolják, vászonnal behúzva, ezeket kecskeszőrből font hevederek erősítik a vázra. A kupola tetején levő füstnyílást négyzet-alakú nemezlap takarja. Belül középen a kupolát két rúd tartja. Ajtaja kettős. Átmérője:

[24] MANGA J.: Die Harfner der Plattenseegegend. Acta Ethn. Tom. XII. Fasc. 1—2. Bp. 1962. 191—203.

545 cm, magassága: 260 cm. A Mongóliában még megtalálható nomád életformához egyedül alkalmas szétszedhető, könnyen, gyorsan összeállítható, ide-oda szállítható lakás.

Diószegi Vilmos szibériai gyűjtéséből került a múzeumba többek között egy szovjet doromb, egy karagasz amulett, egy karagasz sámándob rezonátor,

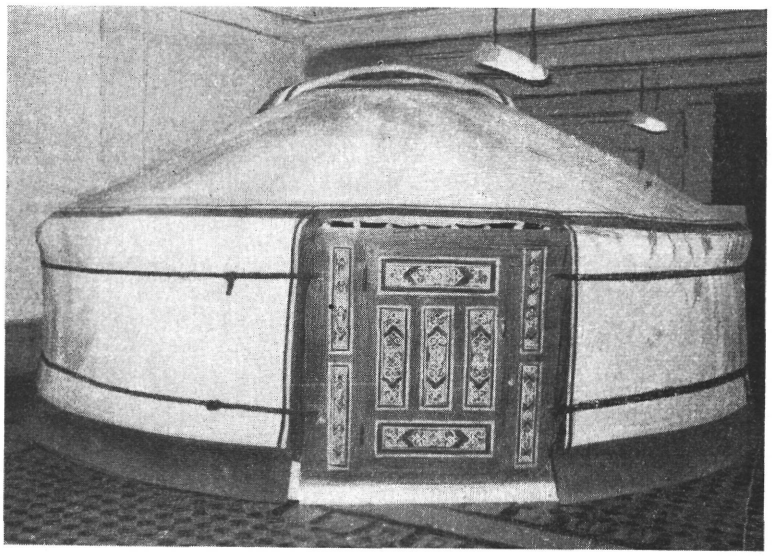

78. ábra. Mongol jurta
Abb. 78 — Mongolenjurte

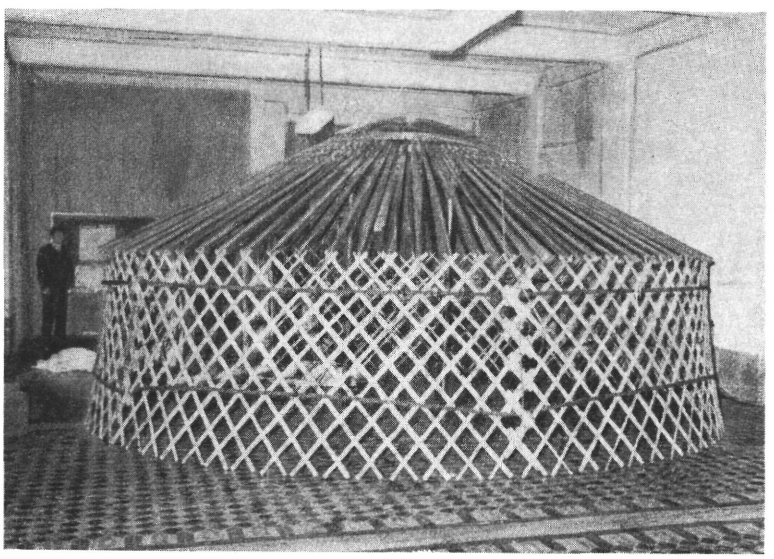

79. ábra. Mongol jurta váza
Abb. 79 — Gerüst der Mongolenjurte

három teleut amulett, egy tunguz sámánköpeny függő és egy szelkup sámánlábbeli fémfüggő. Ezekkel a tárgyakkal is gazdagodott a szibériai népek hitvilágához tartozó anyagunk. A szojot doromb (62.156.12) hajtű alakban meghajlított vékony vaspálca, a két szár közé — párhuzamosan velük — vékony, keskeny vas szálat forrasztottak, ennek végét derékszögben meghajlították. Fatokban van, a tok két oldala V alakú rovátkákkal, teteje emberi arccal díszített. A hangszert a fogak közé szorítva szólaltatták meg. Karagasz amulett

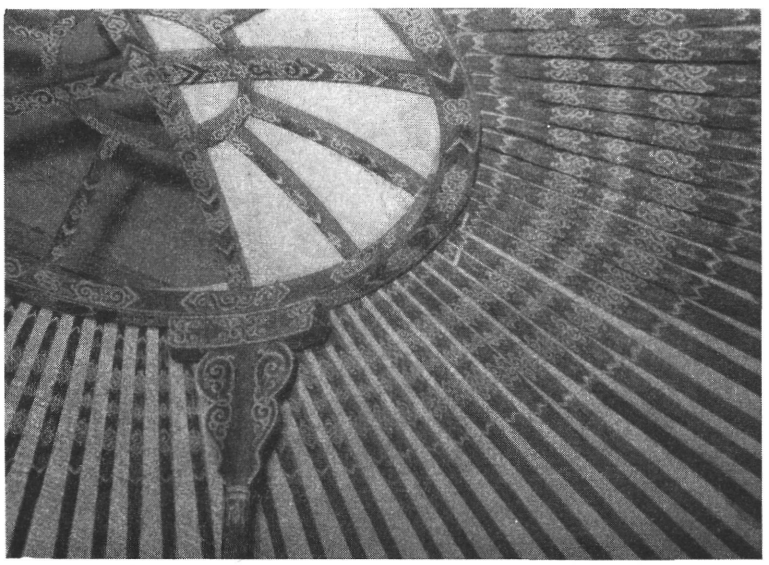

80. ábra. Mongol jurta kupolája
Abb. 80 — Kuppel der Mongolenjurte

(62.156.7). Természetes kavics, egy alsó nagyobb, felette elkeskenyedő nyak után két kisebb korong alakból áll. A nyakon kidolgozatlan szíjdarab. Az Uda folyó partján találták, a bajtól megőrzendő tárgyra akasztva, amulettként használták. Karagasz sámándob rezonátora (62.156.6). Puhafa, a hegedű húrjait felemelő lábhoz hasonló, de vastagabb. Alul ív alakban kifaragott, fent a három fej van rajta, mindegyiken egy-egy bevágás, a fa irányára merőlegesen. Rezonátorul szolgál a dob kávájának külső peremén. A három fej rovátkáiban egy-egy fonal fut körbe: piros cérna, ín és lószőr. A lovat jelképező dobnak ez az ere, ina és a farkszőre. Teleut amulett (62.156.5). Négy bábúból álló amulettcsoport. Hármat madzaggal egymáshoz fűztek. Zsák anyagból készült hengerek, kendercsepűvel kitömve. Az arcot piros festékkel, a szemeket fehér gyönggyel jelölték. A ruhát a bábúra varrt téglalap-alakú textilia jelképezi. Hosszúságuk: 10—11 cm, szélességük: 3—4 cm. Az elhunyt ősöket jelképezik, étellel szoktak áldozni nekik. „Amägändär"-nak nevezik, jelentése ‚sugár'. Teleut amulett (62.156.4). Zsák anyagból készült téglalap, egymás mellé négy antropomorf figurát ábrázoltak rajtuk. A fejet, benne a szemeket, az orrot és a nyitott szájat piros vonallal jelölték, a testet függőleges textil-

sávval jelképezték. Az elhunyt ősöket jelképezi, étellel szoktak áldozni neki. H.: 24 cm, sz.: 14 cm. Teleut amulett „uctan nämä" (62.156.3). Kettéágazó természetes faág, az X alak két felső vége kihegyezett, a vastagabb alsó szár vége lekerekített. A két ág közé zsák-anyagot varrtak, a szélére, a két ág mellé egy-egy tollat, tollas részével lefelé. Fölül a két ágat ívben madzag köti össze, ennél fogva akasztották föl. Szembetegség gyógyítására készítették. A neve jelentése ‚repülő leány'. Tunguz sámán-

81. ábra. Baule ősszobor. Nyugat-Afrika, Elefántcsontpart

Abb. 81 — Ahnenfigur der Baule. Westafrika, Elfenbeinküste

82. ábra. Bambara szobor. Nyugat-Afrika, Mali

Abb. 82 — Bambara-Statue. Westafrika, Republik Mali

köpeny függője (62.156.2). Vaslapból készült emberalak. A fejet átfúrták, a karok rövidek, ívben hajlók, madárszárnyra emlékeztetnek. A testet V alakú rovátkák díszítik. Szellem-ábrázolás. Szelkup sámánlábbeli fémfüggője. Lapos vas, eredetileg öt karomban végződő lábfej ábrázolás, felső két szélén csavart vaspálca nyúlványa van, hogy fel lehessen erősíteni. A lábfej két szélét bevágásokkal és rovátkákkal díszítették.

A Baktay Ervin révén múzeumba került néhány tárgy közül elsősorban a Nyugat-Tibetből származó ladákh nyerget kell megemlíteni (62.154.2.1—3). Fanyereg farmatringgal és két kengyellel. Keményfa, hat darabból: két nyeregtalp, első és hátsó kápa, az e kettőt összekötő rész ugyancsak két fából. A hat részt szíjak szorítják össze. A kápák szegélyén ezüst berakásos fémpántok. A nyereg falfelületét eredetileg jakszőrrel keményen kitömött, sűrű zsákanyagból készült ülővánkos fedte, ezt szíjdarabok erősítették a nyereghez. Föléje

rövidszőrű fekete birkabőrt tettek, széleit a vánkos alá gyűrték. A heveder madzagfonatos pánt volt. A kovácsoltvas kengyeleken felül sárkányfej motívumok vannak. Baktay Ervin ebben tette meg nyugattibeti útja egy részét, Lehből Zanszkárba, majd onnan a Szuru völgyén és Purigon keresztül Kásmirba Szrinagarig.

Egy Vietnámból származó gyűjtemény (62.9.1—34) két női öltözetet, két szájorgonát, 2 íjat, valamint nyílvesszőket tartalmaz. Valamennyi újabban

83. ábra. Szenufo szobrocska. Nyugat-Afrika, Elefántcsontpart
Abb. 83 — Senufo-Statue. Westafrika, Elfenbeinküste

készített tárgy. Az íjak fából faragott számszeríjak, a szár közepén kivágás van fa billentyű számára. Idege madzagból készült. A nyílvesszőket puhafából faragták, egyik végüket hegyesre, a másikat behasították, s a hasítékba romboid alakúra vágott levelet húztak. A szájorgona sípjai nádból készültek, valamennyit egy fából faragott csövön húzták át keresztben. A nádszálakon égetett és vágott lyukak vannak. A sípok a csövön át szólaltathatók meg. A gyűjtemény ajándékként került a múzeumba.

Afrika Gyűjteményünk gyarapodásából ki kell emelnünk három faszobrot (81—83. ábra; 62.54.1—3). Mindhárom Maliból származik s Moussa Oumar Sy ajándékaként került a múzeumba. Ez az ajándék is hozzájárult nagy afrikai plasztika-gyűjteményünk fejlesztéséhez. Figyelmet érdemel a Dahomeyből származó bronz szoborcsoport (62.143.1). Ez azért érdekes és értékes számunkra mert rávilágít az újnak és a hagyományosnak a keveredésére, mivel a csoport

alakjai, önmagukban, megőrzik hagyományos formáikat, a csoport pedig már lényegesen eltér tőlük.

Óceániai Gyűjteményünk jelentősen fejlődött azzal a 11 új-guineai tárggyal, ami a bázeli Völkerkunde Muzeummal megvalósított csere eredményeképpen került a múzeumba. Nagyértékű, hatalmas új-guineai gyűjteményünket a Sepik vidékéről származó anyaggal sikerült ezzel a cserével gazdagítanunk

84. ábra. Szellemház oszlopa. Új-Guinea, Sepik
Abb. 84 — Pfahl. eines Geisterhauses Neu-Guinea, Sepikgebiet

85. ábra. Áldozati szék. Új-Guinea, Sepik
Abb. 85 — Opferstuhl. Neu-Guinea, Sepikgebiet

(62.130.1—11). Ezúttal csupán két tárgyról emlékezünk meg az értékes gyűjteményből, az egyik szellemház oszlopa (62.130.2), a másik pedig áldozati szék (62.130.9). Az előbbit fából faragták egyik oldalára hatalmas emberi arcot faragtak (84. ábra). A másik szintén fából készült, egy egészből, ívben hajló négy lába van, a támláján faragott, festett emberi arc (85. ábra).

Ifj. Kodolányi János

Ismertetve a Néprajzi Múzeum 1962. évi tárgygyűjtését, úgy véjük, hogy ezzel a szorosan vett anyagbemutatáson túl bepillantást nyújthattunk a múzeum elsőrendű feladatát képező gyűjtőmunka műhelyébe: érvényesíteni szándékozott szempontjainkat, módszereinket is módunk volt a konkrét példákon keresztül ismertetni.

Összeállította: Szolnoky Lajos

Die Sammeltätigkeit des Ethnographischen Museums 1962.

Zum dritten Mal bringen wir in den Spalten der Ethnographischen Mitteilungen (Néprajzi Értesítő) einen Überblick über unsere Objektsammlung im vergangenen Jahr. Das hat sich in mehrfacher Hinsicht als nützlich erwiesen. Einmal ist es ein Rechenschaftsbericht für uns über unsere Sammeltätigkeit und zugleich die Einschätzung unserer einschlägigen Arbeit, deren Lehren wir später verwerten wollen. Aus diesen Berichten lernen wir die gesammelten und bis zur Ausstellung in den verschiedenen Sammlungen, oder bis zur ausführlichen Bearbeitung im wesentlichen „stumm" abgelegten Objekte nicht nur kennen, sondern gewinnen Einsicht in die Methoden und Auffassungen unserer Sammeltätigkeit, in die Art und Weise, wie wir auch im Objekt, in der materiell gegenwärtigen Kultur den Menschen aufzufinden und zu erkennen suchen. Unseres Erachtens bieten unsere Berichte über die jährliche Objektsammlung an Hand der angeführten Beispiele und Ergebnisse eine methodische Zusammenfassung unserer Sammeltätigkeit. Daraus erklärt sich auch das große Interesse, das die Fachleute im In- und Ausland unseren Berichten entgegenbringen.

Im Jahre 1962 wurde der Bestand des Ethnographischen Museums Budapest um 3176 Objekte vermehrt. Wie in den vergangenen Jahren, wurde auch in diesem Jahr mit der Aufnahme ins Bestandsverzeichnis von jedem Objekt eine Inventarkarte aufgesetzt, die die wichtigeren wissenschaftlichen Daten ausweist und an deren Rückseite die zur Identifizierung nötige Aufnahme angebracht ist. Desgleichen wurden zu jedem Objekt die nötigen Hinweise verfertigt: die der Sammlung entsprechend gruppierten Fachweiser und die zentral geführten geographischen Hinweise. Bevor die Neuerwerbungen in den Sammlungsdepots abgelegt wurden, kamen sie zur notwendigen Erstdesinfizierung, die wichtigeren Stücke aber wurden auch entsprechend konserviert, bzw. nötigenfalls restauriert. Der jährliche Objektzugang stammt zum überwiegenden Teil selbstverständlich aus dem ungarischen Siedlungsgebiet: das sind insgesamt 2727 Objekte. In den früheren Jahren lag der Schwerpunkt der Sammeltätigkeit im Land zwischen Donau und Theiß (Duna-Tisza köze), im Vorjahr in Transdanubien (Dunántúl), dieses Jahr aber hauptsächlich in den Landschaften des Oberlandes (Felföld). (Im nächsten Jahr wollen wir dementsprechend vor allem im Land jenseits des Theiß [Transtisien —Tiszántúl] sammeln.) Unseren Plänen entsprechend, stammen 40 v. H. der erworbenen Objekte aus dem Oberland (s. Karte). Mit dieser Jahr für Jahr methodisch auf ein anderes Gebiet konzentrierten Sammeltätigkeit wollen wir die Mängel beheben, die sich auf Grund unserer Sammlungsausweise in unseren Objektsammlungen zeigen, um dadurch die landschaftlich auffallenden Lücken, die sog. weißen Flecken zu füllen.

Die Sammlung wurde vor allem von den wissenschaftlichen Mitarbeitern des Museums besorgt, von E. Bán, M. Boross, V. Diószegi, Z. Erdélyi, E. Fél, L. Földes, S. Gönyey, E. F. Györgyi, T. Hofer, K. K. Csilléry, G. Kiss, J. Kodolányi, M. Kresz, J. Manga, B. Molnár, J. Morvay, P. Morvay, O. Soproni, L. Szolnoky, L. Takács und I. Vincze. An der Sammeltätigkeit beteiligten sich aber auch Fachleute anderer Institutionen, bzw. Universitätsstudenten: B. Andrásfalvy, bzw. M. Békefi, A. Dömötör, B. Gémes, S. Heleszta, K. Jordán, J. Knézy, I. Kriza, E. Szentpéteri und V. Voigt.

Die Sammlung wurde im wesentlichen nach Gesichtspunkten der früheren Jahre durchgeführt. D. h. wir setzten die landschaftlichen monographischen und thematischen Sammlungen fort, wobei wir besonders darauf bedacht waren, funktionell zusammengehörige größere Objektensemble sowie Serien zu erwerben. Diese Ausrichtung unserer Sammeltätigkeit und die dadurch erzielten konkreten Ergebnisse erhellen aus dem nach den Einzelsammlungen gruppierten Teilberichten. Hier wollen wir immerhin auf die Erwerbung von drei vollständigen Stubeneinrichtungen hinweisen, die als größere zusammengehörige Objektgruppen unsere Sammlungen mit sehr wertvollen Ausstellungs- und Studienstücken bereichert haben. (Die ausführliche Besprechung dieser Objekte s. im Bericht „Möbel".)

Um die einzelnen Objekte, besonders aber die zusammengehörigen Gruppen und Serien, die funktionellen Einheiten mit möglichst vollständigen Daten zu versehen, waren wir bestrebt, entsprechende Sammeldossiers aufzusetzen. Die wichtigeren Angaben über die einzelnen Objekte werden im allgemeinem auf die beschreibenden Inventarkarten eingetragen. Die Angaben, die auf die gegenseitige Beziehung der Einzelstücke von Objektgruppen (z. B. bei einzelnen Stücken einer Stubeneinrichtung, einzelnen Möbelstücken, Textilien oder Keramiken), auf ihre Gebundenheit in der Gruppeneinheit, des weiteren auf ihre selbständige Rolle im Volksleben verweisen, können jedoch nicht an die einzelnen Objekte gebunden und darum nicht auf einer Inventarkarte vermerkt werden. Diese Hinweise werden daher unter der Ausweisnummer (Evidenznummer) der Objektgruppe in einen besonderen Datendossier gesammelt. Das enthält auch die einschlägigen Aufnahmen und sonstige wichtige Aufzeichnungen.

Unter den Neuerwerbungen des Jahres 1962 befinden sich zahlreiche bedeutende Objekte. Diese sind — auf Grund ihrer Bedeutung innerhalb der Einzelsammlungen und ihres wissenschaftlichen Wertes — in den folgenden Teilberichten angeführt.

*

Die Sammlung Jagd- und Sammelwirtschaft wurde im Jahre 1962 um sieben Objekte bereichert. Diese gehören zum Fachgebiet Jagd: das sind sechs Pulverhörner und eine Torsionsfalle. 5 Pulverhörner stammen aus einer Ortschaft, aus Gyímesközéplok und 1 Pulverhorn wurde in der Gemeinde Ósükösd (Komitat Pest) gesammelt. Von einem der neuerworbenen Pulverhörner können wir behaupten, daß es ein einzigartiges Stück unserer Sammlung darstellt (Inventarnr. 62. 159. 1.): es ist aus einem leichtgeschwungenen Hirschgeweih gefertigt, mit der Schüttöffnung am sich verjüngenden Ende des Geweihstückes, am dickeren Ende mit einer Rosenplatte als Deckel (Abb. 1). Die ganze Oberfläche dieses Pulverhorns ist mit geritzten konzentrischen Kreisornamenten verziert.[1] Ebenso ist auch das aus einem gegabelten Stück eines Hirschgeweihs gefertigte Pulverhorn (Inventarnr. 62.159.2) ornamentiert. Das Pulvernhorn aus Ósükösd (Inventarnr. 62.42.1) zeigt in der Ausführung und Anordnung ähnliche Ornamente wie jenes aus Gyimesközéplok. Der Unterschied ist vor allem in der Ausführung der Ornamentlemente gegeben, außerdem weist das Pulverhorn von Ósükösd ein zentrales Rosettenmuster auf (Abb. 2).

Z. Erdélyi

[1] Ein Pulverhorn von ähnlicher Form ist veröffentlicht im Katalog des Bukarester Museums für Volkskunst. Catalogul Muzeului de artă populară al RPR. Bukarest, 1957. Pl. IV.

In der **Sammlung Fischerei** sind 3 Neuerwerbungen zu verzeichnen: 1 Eissporn (Griffeisen) (62.171.23, Dunapataj)[2] und 2 Netzsenker (62.168.1, Tihany und 62.168.2, Szekszárd). Beide sind sehr schöne und aufschlußreiche Exemplare unserer Fischereigeräte und ergänzen unsere bisherigen Kenntnisse durch wertvolle Daten. Der Netzsenker aus Tihany ist ein durch den Gebrauch typisch geschliffener Sandstein, jener aus Szekszárd ein aus Ton gebranntes, zugehauenes und durch Gebrauch geschliffenes Stück (Abb. 3). Diese Neuerwerbungen sind nützliche Belege zu den Ausführungen und erläuternden Skizzen O. Hermans[3] sowie zum einschlägigen Material unserer Sammlung.

B. Molnár

Der **Sammlung Viehhaltung** sind 1962 weitere 144 Neuerwerbungen zugegangen. Diese verteilen sich auf Geräte und Gebrauchsgegenstände der Hirten und auf Geräte der bäuerlichen Stallhaltung.

Die ungarischen Hirtengeräte unserer Sammlung stammen zumeist aus dem Tiefland (Alföld). Darum ist es erfreulich, daß das Museum 1962 einige altertümliche Hirtengeräte der Tschangos von Gyimes, einer ungarischen Volksgruppe mit typischer Hirtenwirtschaft des Hochgebirges, erwerben konnte. In diese kleine Serie gehören 4 Melkter aus Hartholz, kaum unterschiedliche Varianten eines weitgehend gebundenen Objekttyps (62.135.1—4; Abb. 4). Ein kurzgestielter Schmettenlöffel (Schöpfmaß) zeichnet sich durch die bescheidene gekerbte Ornamentik des Stiels aus (26.135.5). Ein neues Objekt unserer Sammlung ist die sog. Kesselstütze. Sie besteht aus 2 scharnierartig verbundenen, bogenformig geschnitzten Holzstücken. Sie wurde mehr oder minder ähnlich wie die Abstellzarge für Kochkessel im Tiefland benutzt, indem sie als Halt für den Kessel diente, wenn er beim Umrühren von Feuer genommen wurde.

Denkmäler des Hirtenlebens von Gyimes sind auch die 3 neuerworbenen Rindendosen. Die eine ist ein vom Rauch der Hirtenhütten geschwärzter Salzbehälter mit asymetrisch angeordneter, durchbrochener Flechtung, der sich die geritzten und gestochenen (punktierten) Verzierungen anpassen. Dieser Salzbehälter zählt zu den schönsten Stücken der Objektgruppe (62.159.6; Abb. 5). Eine andere größere, mit Stiften aus Eibenholz gefügte Dose weist eine gleichmäßig angebrachte durchbrochene geometrische Ornamentik auf (62.159.; Abb. 6). Diese Ornamentik fügt eine neue Kompositionsform zur Gruppe der Rindenarbeiten unserer Sammlung.

Vom Gebiet der Hirtenkunst ist ein Peitschenstiel aus Kalotaszeg erwähnenswert, weil seine reiche Ornamentik mit Bleifüllung in unserer Sammlung den östlichsten Beleg dieser Technik darstellt (62.84.3). Der Peitschenstiel ist zugleich ein Zeugnis für das Interesse an der Volkskunst. Es stammt nämlich aus der Sammlung des Architekten D. Lajta, der am Anfang des Jahrhunderts die gekerbten und gravierten Ornamente der Volksschnitzereien bei Entwurf von Gebäudeplastiken verwertete. (Seine Sammlung ist in den vergangenen Jahren vollständig in den Besitz des Ethnographischen Museums übergegangen)

[2] Morvay, P.: A Néprajzi Múzeum (Orsz. Magyar Tört. Múzeum Néprajzi Tára) jégpatkó gyűjteménye (Griffeisen im Ethnogarphischen Museum). NÉ. XXXI (1939), 1— 14.

[3] Hermann, O.: A magyar halászat (Die ungarische Fischerei). Budapest, 1887, 171—176. Vgl. noch Abb. 207.

Anschließend an die Gebrauchsgegenstände der Hirten werden auch die Taschenmesser und Klappmesser (Feitel) in der Sammlung Viehhaltung verwahrt. Das Jahr 1962 hat in dieser Gruppe besonders vielfältige Neuerwerbungen gezeitigt. So ist es gelungen, eine kleinere Serie von Krummessern (Hippen) und Klauenmessern (körmöző bicska) der Hirten des Tieflandes zu erwerben. Aus der Hortobágygegend ist ein mit besonderer Sorgfalt verziertes Hirtenmesser (mit Kupfer eingelegt) erwähnenswert (62.85.1; Abb. 7.).[4] Neben Meisterstücken der Messerschmiede sind die Arbeiten von Bauern und Hirten durch verschiedene Messer vertreten, z. B. haben manche aus Sensenblättern gehämmerte klingen, die in Horngriffe befestigt sind. Dieses allgemein gebräuchliche Gebrauchsobjekt ist in seiner großen Vielfalt am sinnfälligsten durch eine Reihe von Stücken des bekannten Messerschmiedes L. Révész aus Sárbogárd vertreten (62. 184. 1—16; Abb. 8).[5] Dieser Meister setzt die Traditionen des berühmten Zentrums der Messerschmiede, der Gemeinde Dunaföldvár, fort. Er fertigt für seine den verschiedensten Berufen und gesellschaftlichen Schichten angehörigen Kunden die unterschiedlichtsen Messer. Seine Taschenmesser zum Speckschneiden (szalonnázó zsebkés) mit schwachen Federn, seine sog. deutschen Klappmesser (német bicska) werden zumeist von Städtern, von Büroangestellten gekauft. Die Schäfer aus dem Land zwischen Donau und Theiß und aus dem Mezőföld suchen ihn auf, um bei ihm Schäfermesser (juhászkés), Klauenmesser (körmöző bicska) einzuhandeln. Die Bauern kaufen Messer, wie sie es durch ihre landschaftlichen Traditionen oder durch die Überlieferungen der verschiedenen Nationalitäten gewohnt sind. In der Umgebung von Perkáta und Szalkszentmárton ist z. B. das Klappmesser von Perkáta (perkátai bicska) im Kumanenboden (Kunság) das sogenannte Nader-Messer (náder bicska) beliebt, dessen Namen den Ruhm eines Szegeder Messerschmiedes überliefert hat. In den schwäbischen Dörfern von Tolna und Baranya werden zumeist die hier bevorzugten Klappmesser (völgyelt caukli) gekauft, die Batschkaer Serben suchen zumeist die sog. raizischen Taschenmesser (rác zsebkés). Die für Frauen und Kinder gefertigten kleineren Messer sind in ihrer Abmessung oft auch in ihrer Form sehr verschieden.

Um die Arbeit der vergangenen Jahre fortzusetzen, waren wir auch 1962 planmäßig bemüht, die weniger abwechslungreichen, jedoch für das Leben der großen Bauernmassen charakteristischen Geräte der bäuerlichen Stallhaltung des Viehs in zusammengehörigen Serien zu erwerben. So haben wir solche Objektgruppen aus Transdanubien, aus der Gegend von Keszthely (Objektgruppe Inventarnr. 62.73) und aus dem Land zwischen Donau und Theiß, u. zw. aus der Ortschaft Dunapataj sowie aus Kiskőrös (Objektgruppen Inventarnr. 62.171 und 62.170). In Kiskőrös haben wir z. B. die Geräte gesammelt, die beim Weiden des Viehs in der Nähe der Einzelgehöfte (tanya) verwendet werden: Viehklötze, Haken zum Befestigen von Leinen sowie Ketten, Fesseln. Desgleichen haben wir aus dieser Gemeinde auch die Objektgruppe Halfter und Rinderseil um eine vollständige Variantenserie vermehrt. In Kiskőrös pflegen die Bauern der Einzelgehöfte die Fohlen schon im

[4] Dieses Messer stammt aus der Debrecener Sammlung von F. Széll, der zum Freundenkreis O. Hermans gehörte.

[5] Über die Erzeugnisse des L. Révész bereitet F. Pesován eine ausführliche Monographie vor, die im Jahrbuch des König—Stefan—Museums zu Székesfehérvár erscheinen wird. Die besprochenen Objekte und einschlägigen Angaben konnten dank der freundlichen Vermittlung von F. Pesován vom Ethnographischen Museum Budapest erworben werden.

Alter von eingien Tagen zu halftern, so daß sie von Halftern für Milchfohlen bis zu solchen in der größten Ausführung die verschiedensten Typen besitzen. Die Serie der Peitschen von Kiskőrös weist die für Pferde- und Ochsenvorspanne für Zweispänner, Vierspänner und Sechsspänner benützten Varianten auf und veranschaulicht zugleich die verschiedene Art der Verzierung mit Schalanken (Behang, sogenannten Faltern, Mücken sallang).

Die Geräte der Fütterung und der Tränke wurden durch Futter- und Ferkeltröge, Trankeimer und aus der Gegend von Keszthely durch eine Reihe von alten, handgefertigten Tränkeimern aus Blech vermehrt. In einem besonderen Bericht beschreiben wir die in Dunapataj erworbene Sommerkrippe mit Rädern. Hierher gehören auch die Heumesser, Schoberreißer und Rübenreiben. Wir veröffentlichen die Abbildung von zwei Schoberreißern aus Dunapataj (62.171.49 und 62.171.56; Abb. 9), die zwei verschiedenen Ausführungen dieses Geräts, zugleich aber zwei verschiedene Typen der Bauernwirtschaft vertreten. Der eine Schoberreißer war das Gerät eines Großbauern, der 24 Ochsen besaß und der dieses Gerät von einem Schmied aus einem neuen Sensenblatt mit vorsorglich angebrachten Bandeisen herstellen ließ. Der andere Schoberreißer gehörte einem armen Häusler, der sich dieses Gerät aus einer völlig abgenützen Sense selbst angefertigt hatte.[6]

Als eine zusammengehörige Objektgruppe konnten wir die Geräte eines Kurschmiedes von Kiskőrös erwerben: Maulspreizen, Zahnmeißeln, Zahnhobel, Adermesser und Nasenzwingen. Auch die Gerätschaft der Geflügelzucht konnte durch Neuerwerbungen erweitert werden: durch Setzkörbe und Sturzkörbe, sowie Marktkörbe (62.171.3; Abb. 10).

Die Glocken und Schellen ließen sich nur schwerlich als ausschließlich praktisch verwendete Geräte betrachten, denn ihr Erwerb und Gebrauch ist oft vielmehr vom Prestige, vom Stolz auf das gut gehaltene, mit entsprechendem Geschirr versehene Vieh bestimmt. Hierzu dienten z. B. auch die Glocken und Schellen, die wir 1962 bei einem einzigen Großbauern in Dunapataj ankaufen konnten. Zur Serie gehört eigentlich auch das 1961 ebenda erworbene und für den Vorspann von vier Ochsen bestimmte Glockenpaar.[7] Diese großen, versilberten Viehglocken wurden im allgemeinen einmal im Jahr benützt, als nach dem Drusch frühmorgens die von vier Ochsen gezogenen Fuhren das gedroschene Korn ins Dorf brachten. Unter den neuerworbenen Glocken ist eine sog. Brautfuhrenglocke die größte, die bei dem seltenen Anlaß des feierlichen Überführens des Brautbettes benützt wurde (62.171.42). Diese Glocke wurde an der Brust des Pferdes so angebracht, daß es „aufschrecken, tänzeln und den Kopf schön halten" mußte. Eine andere kleinere Glocke (62.92.2) wurde den Pferden umgebunden, wenn sie nach dem Tagwerk über Nacht zum Weiden auf der Flur blieben. Im hohen Röhricht der sumpfigen Flurteile an den Gewässern zeigte die Glocke an, wo die Pferde zu finden waren. Auf demselben Hofe wurde im Winter eine besondere Schlittenglocke (62.171.40—41) benützt, an deren Riemen noch kleine Schellen angebracht waren. Wie

[6] Die Verwendung von Schoberreißern zeigt in Dunapataj Zusammenhänge auch mit dem System der sog. Stallhöfe (Stallgärten) auf. Der einfache Schoberreißer (Inventarnr. 62. 149.56) wurde z. B. von seinem Eigentümer, einem Häusler, im Schobergarten (akó) benutzt, der von der Hofstelle abgesondert lag. Nachdem die beiden Besitzteile zusammengelegt worden waren, benützte er den Strohraufer.

[7] Inventarnr. 61. 153. 1—2., vgl. NÉ. XLVI. (1962), 209.

weit diese Schlittenglocken verbreitet waren, ist daraus ersichtlich, daß ein anderes Exemplar ebenfalls 1962 in Fadd an der Donau erworben wurde. (62.149.45).

T. Hofer

Die **Átányer Sammlung.** Die Sammeltätigkeit in Átány wurde bei Beginn in zwei Etappen gegliedert: in der ersten beschränkten wir uns auf die Einrichtungen im Stallhof und auf die Wirtschaftsgeräte, in der zweiten sammelten wir im Hause die Haushaltgeräte. Die erste Etappe war prinzipiell 1960 abgeschlossen (die ausführliche Analyse bringen wir im vorliegenden Heft unserer Zeitschrift). Praktisch aber ist die Arbeit nicht beendet, weil teils vereinzelte einschlägige Geräte immer wieder auftauchen, teils aber mit der Erweiterung unserer Arbeitspläne sich auch Richtlinien des Sammelns ergeben haben, wonach von einzelnen Objekten auch mehrere Exemplare benötigt werden.

Jedenfalls sind wir nach der Sammelarbeit in den Stallhöfen zum Hause selbst übergegangen, zur monographischen Sammlung in Stube, Küche, Kammer und auf dem Dachboden, obschon wir mitunter auch bis dahin einschlägige Objekte, hauptsächlich Möbel- und Trachtenstücke erworben hatten. Die Sammlung von 1961—1962 hat zur Erwerbung von 502 Stücken geführt.

Wie in den Stallhöfen haben wir auch in den Wohngebäuden die beweglichen Elemente gesammelt. So z. B. die Bandeisen der Hausgiebel (Abb. 11) und vier dunkelgrün gestrichene Fensterläden, die die in den vorgehenden Jahren gesammelten Türen und Gittertüren ergänzen.

Von den alten Stubenmöbeln zeigen wir eine schwere, aus Nußholz gefertigte Ofenbank (Abb. 12), die an der inneren Seite des Ofens stand, während die äußere Ofenbank aus Lehm gesetzt war. Viele und sehr unterschiedliche kleine Wandschränke, Flaschenschränke und Tellerschränke (palackos bzw. tányéros) gehören ebenfalls zur Einrichtung der Stube. Aus dieser Objektgruppe zeigt Abb. 13—14 Tellerschränke, die in unseren Sammlungen bisher nicht vertrenen waren.

Die Ergänzung der Ausstattung der Wohnstube bilden auch die geschnitzten Vorhangleisten (Abb. 41), Erzeugnisse eines ortsansässigen Handwerkers, die im Dorfe sehr geschätzt sind. Diese Objektgruppe wird ergänzt durch Familienportraits, Kriegserinnerungen, die Bilder von Herrschern, Bocskai-Portraits, sowie Wandtafeln mit religiösen Inschriften, sog. Wandsprüche. In der Átány Sammlung gab es bereits ein bemaltes Prunkbett mit dem zugehörigen Bettzeug. Nun haben wir ein für den Alltag bestimmtes unter das Prunkbett schiebbares, niedriges Rollbett (dikó) mit dem zugehörigen Strohsack, sowie mit Decke und Leintuch erworben. Zum Schlafen im Polsterbett benützt man auch in Átány ein Gestell (burcsik), das unter den Prunkpolstern eine verborgene Liegestatt gewehrt. Bisher hatten wir in unserer Sammlung weder solch ein Gestell, noch ein Rollbett. Desgleichen besaß das Museum bisher keine Polsterdecke, die wir ebenfalls im vergangenen Jahr in Átány erworben haben.

Als Möbelstücke eines besonderen Berufszweiges haben wir den beim Tabakbündeln benützten Tisch und die zwei dazugehörigen Bänke eines Tabakgärtners erworben.

Aus der Reihe der Geschirre zeigen wir einen Melkter (Abb. 16), ein beredtes Zeugnis der einst sehr verbreiteten Schäferei, des weiteren ein anderes

Melkgefäß, den Melknapf einer Magd, die diesen Eimer zur Zeit ihres Dienstes bei der Herrschaft beim Melken der Kühe benützte (Abb. 17).

Ein gelegentlich benütztes Gerät ist die Schwinge zum Maisrösten (Abb. 18). Ebenfalls gelegentlich benützt wurde ein anderes Gerät, bedeutender als das zuvor erwähnte, nämlich ein über ein Meter langer Schatzbohrer (Inventarnr. 62.29.53), der ausdrücklich zu diesem Zweck verfertigt wurde. Der frühere Eigentümer hatte damit Jahrzehnte lang in der Gemarkung, ja selbst im Dorfe, in den Gebäuden nach verborgenen Schätzen gesucht.

Heutzutage befinden sich solche Gefäße wie der Gewürzkorb von Abb. 19 auf dem Dachboden, doch wurden sie bis in die 1920er Jahre in der Kammer benützt; in den vier „Fächern" des Korbes wurden Bohnen, Erbsen, Linsen und in einem Säckchen Mohn gespeichert. Heute noch haben die Salzfäßchen von verschiedener Größe ihren Platz in der Kammer. Von diesen konnten wir eine Serie erwerben, von der ein Exemplar auf Abb. 20 zu sehen ist. Die mehrere hundert Keramiken, hauptsächlich Ziergeschirre wurden zum überwiegenden Teil auf ungewöhnliche Weise gesammelt. Im Februar 1962 veranstalteten wir in Átány eine Ausstellung „Die Volkskunst von Átány". Diese veranlaßte die Bevölkerung, vor allem aber die Schuljugend des Dorfes, von daheim einige Geschirre, die sie für altes Steingut hielten, den Sammlern zu bringen, oder sie der zur Besichtigung des Dachbodens einzuladen. Das gesammelte Material bietet vielerlei Aufschlüsse. Hier sei auf den eigentümlichen Geschmack hingewiesen, der zur selben Zeit die entsprechenden Stücke aus dem Angebot der in verschiedenem Stil arbeitenden Töpferzentren auszuwählen. (Die Fachliteratur hat auf diese Gewohnheit bereits hingewiesen, unsere Sammlung ermöglicht nun die Ausstellung von solchen großen Serien Mit dem größten Anteil ist das Töpfergut von Gyöngyös und danach jenes von Mezőtúr vertreten. Doch gibt es auch einige schöne Gömörer Töpfe und mitunter auch Stücke aus anderen Töpferzentren.

Der auf Abb. 21 dargestellte Rasiermesserbehälter ist ein schönes Stück solcher Schnitzereien aus dem Tiefland (Alföld).

E. Fél

Der **Sammlung Ackerbau** sind 1962 insgesamt 182 Neuerwerbungen zugegangen. Sie sind größtenteils Ergebnisse einer planmäßigen Sammlung des einschlägigen Materials, die vor allem darauf ausgerichtet war, aus den bisher fehlenden oder lückenhaft vertretenen Typengruppen fürs Museum Serien zu erwerben und zugleich die Sammlung möglichst auf Ortschaften zu konzentrieren, wo die wissenschaftlichen Erhebungen und Bearbeitung für die Ermittlung und richtige Auswahl der Objekte bereits zuverlässige Grundlagen geschaffen hatte. Darum war unsere Sammlung an einem einzigen Orte, in Várong und unmittelbarer Umgebung am intensivsten, denn hier hatten wir schon vorher geforscht und auf Grund dieser Arbeiten sodann 80 Objekte fürs Museum gesammelt. Thematisch kam dasselbe Prinzip zur Anwendung, insofern wir vor allem auf die Sammlung von Objekten eines durch Datensammlung und wissenschaftliche Bearbeitung bereits ermittelten Themenkreises bedacht waren. Dementsprechend sammelten wir vor allem Objekte der Rodungswirtschaft. 47 von den gesammelten Objekten dienten zur Säuberung und Bestellung des Bodens, 37 wurden bei der Ernte benützt, die übrigen verteilen sich auf kleinere Objektgruppen.

Unter den Geräten, die zur Säuberung des Bodens dienten, sind vor allem die verschiedenen Rodemesser hervorzuheben (vesszőszedő, gyepüvágó), die sich in der Praxis stark mit den Rebmessern vermengen, ja bei den Bauern sich oft gar nicht unterscheiden. Das gesammelte Material beweist, daß man selbst bei den Rebmessern mit Haken in einzelnen Orten eine beträchtliche typologische Variierung vorfindet, so z. B. in der Umgebung von Várong (62. 75. 42, 62. 75. 72—75), und daß die Messer ohne Haken fast in jedem Dorf zu finden sind (62. 75. 41, 62.75. 45—46). In diesen Fällen verweist schon oft die Terminologie (wie z. B. vesszőszedő = Rutenmesser, gyepüvágó = Heckenmesser, görbekés = Krummesser) auf die dominierende Funktion, die sich von jener der Hippen und Rebmesser unterscheidet. Es ist erwähnenswert, daß das eine langgestielte Spezialgerät zum Roden in Koppányszántó aus einem Rebmesser mit Haken gefertigt wurde (Inventarnr. 62. 75. 22). Selbstverständlich ist es durchaus möglich, daß in diesem Fall die sekundäre Funktion der Rebmesser in dem Maße, wie diese aus der Mode kamen, in den Vordergrund rückte, andererseits aber ist zu bedenken, daß früher, als Rodungen, Wälder und damit auch die Gebüschflächen noch größere Ausbreitung hatten, solche und ähnliche Rodungsgeräte eine größere Rolle als heute spielten, d. h. das obige Gerät könnte auch unmittelbar auf diese Geräte zurückgehen.

Eines der wichtigsten Geräte der Rodungsarbeiten war die Rodehacke, Reuthacke (irtókapa). Wir konnten auch zwei Exemplare solcher Rodehacken älteren Typs erwerben, die von einem Schmied oder in einem kleineren Hammerwerk gefertigt wurden (Inventarnr. 62. 75. 26, 62. 125. 2). Die neueren Rodehacken sind am Hals gekrümmt und verengt, das Blatt dieser älteren Hacken ist massiv gearbeitet und wird vom Öhr bis zur Schneide etwas breiter.

Von den Hacken, diesen wichtigsten Handgeräten der Bodenbestellung, haben wir ebenfalls mehrere Typen gesammelt. Aus Várong und Umgebung z. B. einen spannenlangen Schuffel (kapirc, 62. 75. 69), die ebenfalls kurzen Rübenhacken (répakapa, Inventarnr. 62. 75. 32—35), des weiteren zwei Jäthacken (saraboló, Inventarnr. 62. 75. 8—9), von denen die eine aus einem Sensenblatt, das andere aus einem Sech gefertigt ist, außerdem eine Köpfschippe (szárvágó, Inventarnr. 62. 75. 68) und vier große Schlaghacken (nagykapa, Inventarnr. 62. 75. 66—67, 62. 75. 64—65). Von diesen sind zwei dreieckig und zwei viereckig. Die viereckigen vertreten den heute allgemein gebräuchlichen Typ. Die dreieckigen Schlaghacken wurden nicht mehr gebraucht, waren aber am Ende des vorigen Jahrhunderts noch die allgemein gängige Form der Schlaghacke, die dann von der viereckigen verdrängt wurde. Dieser Typenwechsel dürfte damit zusammenhängen, daß sich die Tiefe der Bodenbestellung allgemein verringerte, so daß die schweren Spitzenhacken nicht mehr notwendig waren und damit der Übergang zu den leichteren viereckigen Hacken, die ein zügigeres Arbeiten zulassen, möglich wurde.

Auch aus Alsópáhok (Komitat Zala) haben wir eine Reihe von Hacken erworben.

Das ethnographische Museum besitzt nun auch mehrere Varianten von Feldrodegeräten. Außer den üblichen langgestielten Reut—oder Reißhacken (irtóvas) und Schuffeln, Ziehhacken Jätschuffeln (acatoló, Inventarnr. 62. 7. 92, 62. 75. 36, 62.100. 57—58) wurden manchenorts auch Krummesser, Gerteln, Hippen hierzu verwendet (görbekés, in der Ortschaft Szászfa auch gordonyozó genannt, Invertarnr. 62. 125. 4). In der Gemeinde Aszaló (Komitat Abaúj) haben wir dann die Übergangsform zwischen diesen beiden Typen gefunden

(Inventarnr. 62. 125. 6—7), die krumm wie ein Messer, jedoch an einen langen Stiel befestigt ist, so daß man sich bei der Arbeit kaum bücken mußte. Mit diesem Gerät wurde wie mit dem Messer das Dornicht (gordony) gejätet, indem man es wie mit dem Messer auf sich zu aushackte, ausriß. Auch dieses Gerät heißt in Aszaló gordonyozó.

Aus dieser Ortschaft haben wir auch ein altes Pflugeisen (von einem schweren Pflug, Inventarnr. 62 .125. 8), das nur durch seine gewandelte Funktion vor der Alteisensammlung bewahrt blieb; es wurde nämlich bis in die jüngste Zeit als Maisrebbler benutzt, indem man es an der einen Seite des Korbes befestigte.

Wir wollen noch als Spezialgeräte der Rodewirtschaft die Jätschippen (gyomlálóvas, Inventarnr. 62. 125. 7—8) und die Hippe (cserkellőkés, Inventarnr. 62. 127. 6) aus der Raabniederung erwähnen, die in unserer Sammlung bislang ebenfalls nicht vertreten waren.

An Geräten zur Lockerung des Bodens hat unsere Sammlung drei bedeutendere Stücke erworben, u. zw. eine zweigliedrige Balkenegge mit Eisenzinken aus Várong (Inventarnr. 62. 75. 77. 1—2, Abb. 22), eine rechteckige Rahmenegge mit Holzzinken aus Gölle (Inventarnr. 62. 75. 21, Abb. 23) und eine Dornenegge aus Szakcs (Inventarnr. 62. 75. 60, Abb. 24). Für besonders wertvoll halten wir die Egge mit Holzzinken aus Gölle, die mit ihrer großen rechteckigen Form das einzige Stück dieser Art in unserer Sammlung ist. Übrigens erklärt sich aus der großen Abmessung dieser Egge, die den Unebenheiten des Bodens nur schwer folgen konnte, zugleich auch die ungewöhnlich zähe Beibehaltung der Schollenbrecher, die bei der Bodenbestellung die Arbeit der Egge ergänzen. Die Serie der Schollenbrecher haben wir in diesem Jahr mit Stücken aus Gölle (Inventarnr. 62. 75. 11), aus Abaújdevecser (Inventarnr. 62. 125. 1), bzw. auch aus dem Komitat Vas vermehrt. Das zuletzt erwähnte Exemplar dieses Handgeräts der Bodenbestellung (aus der Ortschaft Farkasfa) ist auch deshalb beachtenswert, weil auf dem zu Balken gepflügten Acker der Arbeiter in kleinen Abständen mit dem Brecher bald nach links, bald nach rechts gewandt die Schollen zerstückelte. Darum auch hat dieser Schollenbrecher einen ungewöhnlich großen, fast 2 m langen Stiel.

Die Eggen kamen übringens mit der zugehörigen Koppelkette (Inventarnr. 62. 75. 16), bzw. mit dem Eggenzug (Inventarnr. 62. 75. 78, s. Abb. 22) und dem Einzel — und Doppelgestell (Inventarnr. 62. 75. 79, s. Abb. 23; bzw. Inventarnr. 62. 75. 15, s. Abb. 22), d. h. mit vollständiger Ausrüstung ins Museum. Hier sei noch das in den Weingärten benützte Gerät der Bodenlockerung aus Várong (szőlőgrábla, Invertarnr. 62. 75. 76) erwähnt.

Auch die Sammlung der Setzstöcke, dieser primitiven Geräte der Bodenbestellung, mit der wir im Vorjahr begonnen haben, wurde fortgesetzt. Aus Törökoppány haben wir einen Setzstock erworben, der früher beim Maissetzen, neuerdings aber mit etwas abgeflachter Spitze beim Stecken der Rebstöcklinge benützt wurde (Inventarnr. 62. 75. 25). Aus Nagykónyi und Értény konnten wir bisher unbekannte Bohnensetzstöcke (borsóültető) erwerben (Inventarnr. 62.75. 27—30; Abb. 25). Diese Geräte haben deshalb eine größere Bedeutung, weil die Bohne (ung. borsó, heute mit der Bedeutung Erbse) eine sehr alte Hackfrucht der Ungarn ist (auch das Wort borsó stammt aus finnisch-ugrischer Zeit), so daß wir die Setzstöcke nicht auf die erst später unter fremdem Einfluß übernommenen Gewächse (Kartoffel, Mais) beschränken und somit nicht der Eindruck entsteht, als hätten wir auch das Gerät mit diesen Pflanzen über-

nommen. Zugleich unterscheiden sich die Bohnensetzstöcke einigermaßen von den bisher bekannten Typen, weil die Bohne das tiefe Setzen nicht liebt, sondern besser gedeiht, wenn sie nahe der Oberfläche gesetzt wird. Darum haben diese Setzstöcke eine stumpfe Spitze, so daß sie nur eben an der Oberfläche ein nicht allzu tiefes Loch schlagen, in das die Bohne gesetzt und dann mit dem Fuß verscharrt wurde.

Hier ist noch zu erwähnen, daß die Holzzinken der oben erwähnten Egge in Gölle gelegentlich auch zum Pflanzen verwendet wurden. Des weiteren hat unsere Sammlung einen Pflanzstock für Setzlinge (Inventarnr. 62. 75. 31) und vier Setzstöcke für Rebstecklinge (Inventarnr. 62.100. 62—65) erworben.

Von den Erntegeräten unserer Sammlung wurden die Sicheln und Sensen in beträchtlicher Zahl vermehrt. Gezahnte Sicheln wurden nicht nur aus dem Oberland (Inventarnr. 62. 7. 94, 62. 125. 3), sondern auch aus Transdanubien, aus der Landschaft Ormányság (Inventarnr. 62. 126. 1, 62. 126. 5) gesammelt und aus Westtransdanubien kamen dengelbare Sicheln in unsere Sammlung (Inventarnr. 62. 127. 1—2, Abb. 26). Zu diesen gehört auch ein schön geschnitzter Haken (Mattstriek, Inventarnr. 62. 127. 3). Interessant ist das Öhr am Nacken des Hakens, in das das Sichtenblatt eingehängt wurde, weil man die Sichel an Hand des Hakens aufs Feld trug. Der Haken hatte auch einen durch eine Schnur befestigten Knebel, mit dem man den Haken am Hosenbund einhängen konnte, wenn man bei der Arbeit die Hand frei haben wollte. Die übrigen Garbenstöcke (Bundstöcke) gehören zum bekannten Typ (Inventarnr. 62. 73. 21, 62. 75. 52). Anders ist der aus dem Ormányság erworbene Garbenstock (Inventarnr. 62. 126. 2), auf den wir aber noch zu sprechen kommen.

Sensen mit anmontiertem Umleger hatten wir bisher nur wenig in unserer Sammlung. Diesmal haben wir aus einer einzigen Gegend alle auffindbaren Varianten an Sensen und Wenderuten gesammelt. In Várong und Umgebung sind dreierlei Sensen bekannt. Die Kornsense mit Rechengestell (Inventarnr. 62. 75. 61), die Kornsense mit Steggestell (Inventarnr. 62. 75. 49, Abb. 27) und die Kornsense mit Steggestell und krummen Stiel (Inventarnr. 62. 75. 53, Abb. 28). Das Rechengestell wird am Wurfende befestigt (festgebunden), der Wurf der Kornsense mit Steggestell ist durchbohrt und der Steg wird in dieses Öhr befestigt, während die Kornsense mit Steggestell und krummen Wurf von der Handhabe an einen etwas aufwärts gekrümmten Stiel hat, damit sich der Schnitter nicht allzu sehr bücken muß. Der krumme Wurf wurde immer aus einem natürlich gekrümmten Ast gearbeitet.

Unter den Umlegern per Kornsensen gibt es Umleger mit Rechengestell in älterer Form (gráblás takaró, Inventarnr. 62. 65. 14; 62. 75. 43) und auch in neuerer Form (gereblyés takaró, Inventarnr. 62. 75. 62), Wenderute (pálcás takaró, Inventarnr. 62. 75. 47. 1—2) und kleine Wenderute (kis takaró, Inventarnr. 62. 75. 51, 62. 75. 54). Wir haben auch einen Umlegersatz erworben (Inventarnr. 62. 75. 48. 1—3), der im allgemeinen aus zwei Spießen und einem Steg besteht. Zur Sense gehört auch dien Dengeleisen (Inventarnr. 62. 75. 59,) ein Sack für das Dengeleisen (Inventarnr. 62. 75. 55), ein Dengelshammer (Schellhammer, Inventarnr. 62. 75. 58), ein Becher (Schlockenfäßchen) mit Wetzstein (Inven- tarnr. 62. 75. 56—57) und im Őrség auch eine Dengelleiter (Inventranr. 62. 127. 4), die es ermö glicht, das Sensenblatt beim Dengeln am Wurf zu belassen, indem man es an die Sporssen befestigt und so in der beliebigen Höhe hält.

Die bei Leistung der Korngülte gedingten Schnitter verfertigten die Garbenbünde (Garbenstricke) draußen auf dem Feld mittels eines Schlingstockes (kötélcsináló, verecseny, Inventarnr. 62.75.38—39, 62.75.24), der als Handgerät benützt wurde, während die Dorfleute meistens in den Boden befestigte Schlingstöcke benützten (Inventarnr. 62.75.40, Abb. 29). Die zuvor erwähnten Handgeräte sind eigentlich die transdanubischen Varianten der im Tiefland benützten Spann- und Schlingstöcke und ihr Vorkommen in Transdanubien (Komitat Tolna) bestätigt nun auch durch Objekte die früher vorausgesetzte Entwicklung der in den Boden gerammten Spann- und Schlingstöcke (vgl. NÉ. XXXVI., 1954, 7—24).

Auch die Sammlung der Geräte zur Körnergewinnung wurde vermehrt. Als erstes können wir einen Dreschstock (Inventarnr. 26.75.3) erwähnen, einen einfachen Knüppel, der vor allem zur Gewinnung von Sonnenblumenkernen diente. Diese Dreschstöcke sind im allgemeinen alsbald abgenutzt und werden zumeist weggeworfen, das erwähnte Gerät aber wurde wegen seiner geeigneten Form jahrelang benutzt. Neben den Dreschflegeln (Inventarnr. 62.7.96, 62.73.20, 62.75.1) ist ein Kinder-Dreschflegel aus Gölle (Inventarnr. 62.75.2) beachtenswert, der wie die Dreschflegel der Erwachsenen, nur in kleinerer Abmessung ausgeführt und auch zur Arbeit geeignet ist (Abb. 30).

Zum Einsammeln der Halme auf dem Felde wird neuerdings im allgemeinen der Ernterechen (nagygereblye) benützt. In Gölle wurde neben diesen Ernterechen auch der Futterrechen verwendet (takarmány grábla, Inventarnr. 62.75.5, Abb. 31), der eine Übergangsform zwischen dem Ernterechen und dem einfachen, kleinen Rechen darstellt.

Aus Gölle kam auch eine Langgabel (Schobergabel, Inventarnr. 62.75.20, Abb. 32) mit einem über 3 m langen Stiel in unsere Sammlung. Diese Art der Gabeln war bisher nur durch ein einziges Exemplar vertreten.

Ein neueres Gerät der intensiven Wirtschaftsführung, bzw. Viehhaltung ist die aus Várong stammende Häcskellade (Inventarnr. 62.75.80, Abb. 34), deren ausländische Entsprechungen aus Deutschland und Polen ebenfalls bekannt sind und deren ähnliche Typen mit beschädigten Exemplaren auch in unserem Museum verwahrt werden. Die Verbreitung dieser Maschine ging Hand in Hand mit der überhandnehmenden Stallviehhaltung und der gesteigerten Futterproduktion. Zu dieser Maschine gehört auch der Rübenschnitzler (Inventarnr. 62.75.73), mit dem die auf das Häcksel gelegten Rüben zerstückelt wurden. Ein Gerät der intensiveren Bodenbestellung ist auch der aus Gölle stammende Misthaken (Inventarnr. 62.75.4, Abb. 33), mit dem auf dem Felde der Mist von der Fuhre gerissen wurde, während man die Pferde weitertrieb.

L. Takács

Den Überblick über die Neuerwerbungen der **Sammlung Verkehr** beginnen wir mit dem 1962 erworbenen wertvollsten Objekt, mit der Ackerfuhre mit Deichsel aus der Ortschaft Bag im Komitat Pest (Inventarnr. 62.94.82). Die 1958 im Dorfe gebaute und von einem Kleinbauer benützte Fuhre stellt einen bedeutenden Gewinn innerhalb dieser Objektgruppe dar, die allmählich vermehrt wird und einen Überblick über die verschiedenen Fuhren und Wagen der einzelnen Landschaften in Ungarn bieten soll. (Die wertvolleren Exemplare dieser Sammlung sind die Fuhren, bzw. Wagen aus Komádi, Kék, Kemence

und Átány. Mehrere Fuhren, die noch vor dem Kriege erworben wurden, kamen dazumal zerlegt in die Sammlungdepots, so daß wir auch von diesen Objekten nach ihrer Zusammenstellung einige vollständige Exemplare erwarten dürfen.) Die 1962 angekaufte, schön gebaute und unversehrte Fuhre ist sowohl zur wissenschaftlichen Untersuchung als auch zur Ausstellung vorzüglich geeignet. Über die Fuhre wurde ein sorgfältiger Datenausweis und eine entsprechende Beschreibung verfertigt, die Aufschluß gibt über die materielle Lage des Eigentümers, die Größe seines Bodenbesitzes, über dessen Gliederung, über die Entfernung der einzelnen Ackerstücke, über die Verwendung der Fuhre im Ablauf des Wirtschaftjahres (Ackern, Einfahren von Korn und Mais, von Kartoffeln, Ausfahren von Mist, Sand- und Holzfuhren) des weiteren enthält sie die ausführliche Aufzählung der Bauweise des Wagens mit den entsprechenden Skizzen und den im Volksmund gebräuchlichen Benennungen der Bestandteile.

Unterlagen zur landweiten vergleichenden Untersuchung der einzelnen Bestandteile bilden der Wagenschwengel aus Komádi (Inventarnr. 62.168.4), der Dreierzug aus Kiskőrös, der beim Pflügen mit drei Pferden als Vorspann verwendet wurde, mit dem zugehörigen, aber auch selbständig benutzten Ortscheit und Schwengel. (Inventarnr. 62.170.37—39).

Im Zusammenhang mit der Gerätschaft des Vorspanns sei das in Komádi bei der Heumahd benützte Flechtgeschirr, das unter unseren Pferdegeschirren ein originelles Stück darstellt und als wichtiges Glied für unsere Forschungen über die Entwicklung dieses Gerätes dienen kann. (Inventarnr. 62.168.3). Über diese Neuerwerbung wird der Sammler des Stückes auch gesondert berichten. Hier seien noch die Schalanken (Behänge) aus Dunapataj (Inventarnr. 62.171.31—34), das Gebiß aus Borsodnádasd (Inventarnr. 62.7.88) erwähnt. Beachtenswerter als diese Stücke ist der hölzerne Steigbügel aus Gyímesközéplok (Inventarnr. 62.159.33), ein besonders wertvolles Stück unter diesen Objekten.

Das Einzeljoch (Krummjoch, Inventarnr. 62.83.7) aus Kisgyőr-Mocsolyás (Komitat Borsod) ist eines der schönsten Stücke unter diesen Objekten unserer Sammlung und zugleich ein Zeugnis für die Handfertigkeit der bastelnden Bauern in dieser Waldsiedlung des Bükkvorlandes sowie für ihren Formensinn, der auch bei der Anfertigung solcher profaner Objekte zur Geltung kommt (Abb. 35). In der kleinen Dorfsiedlung findet man fast in jedem drittenvierten Haus ein solches Einzeljoch, das beim Hackpflügen und Häufeln benutzt wird. Werden bei diesen Feldarbeiten zwei Ochsen vorgespannt, so wird das sog. Breitjoch verwendet, das etwas länger ist als das übliche Wagenjoch.

Ein Krugkorb ist das erste Stück dieser Art in unserer Sammlung (Inventarnr. 62.171.5). Er wurde an die Seite der Ochsenfuhren gehängt, um darin, in frisches Gras eingebettet, den Wasserkrug zu halten, oder aber die Essentöpfe aufs Feld zu fahren.

Unter den Geräten der Lastenbeförderung mit menschlicher Kraft befinden sich folgende Neuerwerbungen: ein Schubkarren (*tragacs*, *tolótragacs*, Inventarnr. 62.94.73) und ein ähnliches Gerät ohne Rad, das von zwei Männern getragen wurde, eine Handtrage (*kézitragacs*, Inventarnr. 62.94.74), die beim Ausmisten des Stalls benutzt wurde; des weiteren eine ähnliche Lastentrage (*sránka*, *venyigehordó*, Inventarnr. 62.170.74), die in einer Ortschaft des Komitats Pest zum Befördern der Knothölzer, der Spritzgeräte und Spritzmittel

und des Dunges im Weinberg benützt wurde. (Die ersten beiden stammen aus Bag, die letzte Trage aus Kiskőrös.)

Auch drei kleine Holztragen (Rahmentragen) wurden gesammelt, mit denen zwei Männer Korn- und Mehlsäcke beförderten. Dieses Gerät kommt immer häufiger in unser Museum, wodurch die größere Verbreitung dieser Sacktrage in ähnlicher Form und gleicher Benennung als wahrscheinlich belegt wird (Inventarnr. 62.7.86, 62.7.87, Borsodnádasd; 62.94.20 Jászberény).

L. FÖLDES

•

Der **Sammlung Ernährung** sind im vergangenen Jahr 170 Objekte zugegangen. Davon 6 am Herd gebräuchliche Objekte, 49 Objekte zur Verarbeitung des Rohmaterials, 71 Gefäße, 32 Stück an Eßzeug und Anrichtegeräten, 7 Körbe 2 Kuchenformen und 2 Raucherobjekte. Die meisten dieser Stücke (95) stammen aus Nordungarn, aus den Komitaten Nógrád, Hont, Borsod, des weiteren sind fast alle Komitate des Tieflandes vertreten (54 Stück), während aus Transdanubien diesmal nur 12 Objekte gesammelt wurden. Durch Ankauf in Budapest haben wir 7 Objekte aus Siebenbürgen, von den Moldauer Ungarn, bzw. 2 Objekte unbestimmter Herkunft erworben.

Aus dem ziemlich heterogenen Material seien zuerst die von den freiwilligen Sammlern teils in der Börzsöny- und Cserhátgegend, teils im Komitat Borsod gesammelten 17 Löffelbretter erwähnt. An Hand dieser Objektgruppe läßt sich die Formwandlung gut überblicken, die seit dem Ende des vorigen Jahrhunderts bei diesem heute noch gebräuchlichen Objekt erfolgt ist. Vom ältesten Typ, dem daheim angefertigten, mit einem Griff versehenen, durchlöcherten Brett, über die von slowakischen Hausierern abgesetzten, aus Tannen- bzw. Ahornbrettchen gefertigten, kästchenförmigen Löffelbehältern, bis zu den ebenfalls daheim aus Buchen- und Eichenholz geschnitzten Löffelbrettern, die sich die Bauern seit dem ersten Weltkrieg selber verfertigen, sind alle Varianten vertreten. Auch an den 7 Löffelbehältern von ähnlicher Form, die aus Hollókő stammen, können wir die verschiedenen Formen der Schnitzkunst und der Ornamentierungsfreude der Hersteller untersuchen. Neben den schönen, allerdings schadhaften Exemplaren des durchbrochenen Schnitzwerks der Palozen gibt es auch Stücke, die, abgesehen von der Beibehaltung der herkömmlichen Form, keinen besonderen Hang zur Verzierung erkennen lassen.

Die während ihrer Museumspraxis angeleiteten Universitätsstudenten haben zur Zeit der sommerlichen Sammelarbeit eine Reihe von geflochtenen Behälter aus Stroh und Matten, zum Teil aber aus Weidenruten gesammelt, die nach Möglichkeit alle in den einzelnen Gemeinden vertretenen Formen (Jászberény und Bag) illustrieren sollen (Inventarnr. 62.94.1—13. bzw. 62—94.57—66). Diese Behälter haben im allgemeinen die gleiche Funktion, sie dienen zum Speichern von Körner- und Hülsenfrüchten, von Eiern usw., doch sind sie in ihrer Form fast Stück für Stück verschieden. Besonders erwähnenswert ist das Stück Inventarnr. 62.94.3 (Abb. 36), das auch die Jahreszahl seiner Anfertigung, 1847, aufweist. In den Körben von verschiedener Größe wurden auch Bohnen und Brot gespeichert. Kleinere, aus Stroh geflochtene Behälter von ähnlicher Form dienten zur Aufbewahrung von Feuerzeug, Zündhölzern, Nägeln und auch als Handkörbchen. Die aus Bag stammenden Weidenkörbe (filkas) lassen erkennen, auf wievielerlei Weise die relativ neueren,

an Stelle der früheren Strohkörbe tretenden Korbformen verwendet werden. Diese zweihenkeligen Körbe mit rundem Boden wurden von den Sammlern im Haushalt einer Bauernfamilie gefunden, die die Märkte von Budapest regelmäßig aufsucht. Diese Körbe wurden auch beim Brotbacken als Backkorb verwendet. Als Speichergefäße hielt man in ihnen auf dem Dachboden Mais, Zwiebeln usw. Körbe von gleicher Form benützte man bei den Feldarbeiten, bei der Kartoffel- und Zwiebelernte, doch konnte man sie auch bei der Obsternte und zum Holztragen auf dem Hofe verwenden. Schließlich dienten sie beim Markten zum befördern von Obst und Gemüse.

Unter den Neuerwerbungen der Sammlung Ernährung ist besonders erwähnenswert ein Bratspieß für Pilze, den die Tschangos von Gyimes benützten. Dieser Bratspieß (Inventarnr. 62.135.10) ist ein Gerät, das auf den offenen Feurestellen der Sommerhütten verwendet wurde und als solches gehört es zur noch üblichen Sammelwirtschaft auf den Almen (Abb. 37). Auffallend schön geformt ist ein Teigrädchen aus Messing (Inventarnr. 62.50.37, Abb. 38, aus der Ortschaft Perőcsény), sowie eine aus Buchenholz geschnitzte Preßform, ein Ankauf aus einer Privatsammlung (Inventarnr. 62.12.3, Abb. 39). Die Bestimmung dieser Preßform ist vorerst noch ungeklärt, denn in Ungarn, vor allem in Transdanubien dient sie allgemein als Käseform, doch kennen wir aus Siebenbürgen auch ähnlich geformte und geschnitzte Lederpressen. Die geflochtenen Gefäße aus Jászberény und Bag finden eine schöne Ergänzung in dem Handkorb aus dem Komitat Vas (Inventarnr. 62.73.15, Abb. 40) und in dem mit Monogramm versehenen Backkorb aus Tótkomlós (Inventarnr. 62.45.3, Abb. 41). Schließlich sei noch das in Fadd gesammelte, von Backtröge schnitzenden Zigeunern gefertigte und benutzte Teigbrett (kupaje) erwähnt, das ursprünglich beim Backen von Fladenbrot benutzt wurde (Abb. 42).

J. Morvay

Der Sammlung Volkshandwerk (Kleingewerbe) sind im Jahre 1962 151 Neuerwerbungen zugegangen. Diese verteilen sich nach größeren Gruppen wie folgt: Metallverarbeitung 65 Stück, Textilgewerbe 53 Stück, Werkzeuge der Holzverarbeitung 21 Stück und technische Geräte sonstiger gewerbe 12 Stück.

Dieses Jahr können wir leider nicht über den Erwerb von vollständigen Werkstätten berichten. Dagegen konnten wir dem Museum mit den Serien, die mehrere Phasen der Fertigung eines Objektes veranschaulichen und in den Ausstellungen sehr aufschlußreiche und sinnfällige Einblicke in die verschiedenen Herstellungsabläufe bieten, wertvolle Neuerwerbungen sichern. Eine solche Serie ist z. B. die Gruppe von 18 Objekten (62.170. 1—18), die wir von dem Schlossermeister aus Kiskőrös erworben haben, der sich auch als Schmied von Hirtenstabhaken hervorgetan hat. Die Stücke dieser Serie zeigen, wie der Handwerker in mehreren Arbeitsphasen aus einem Hufeisen einen schön geformten Hirtenhaken schmiedete (Abb. 43). Der Schlosser hatte diese Kunst des Hakenschmiedens von seinem Vater, und dieser sie von einem Schmied in Kiskőrös erlernt. Somit veranschaulicht diese Serie die Fertigungstechnik von Hirtenhaken, wie sie in einem der größten Schafzuchtgebiete des Landes, in Kleinkumanien gebräuchlich waren.

Zur Metallverarbeitung gehören auch die Gußformen für Wirtel aus Méra (Siebenbürgen, Inventarnr. 62.137.24—25), sowie die fertigen Wirtel (Inventarnr. 62.137.1—23, 62.159.7—29). Die aus Negative aus Steingut (Abb. 44) werden von den Burschen gefertigt und paarweise zusammengefügt. So benützt man die Formen zum paarweisen Gießen von bleiernen Wirteln. Der Wirtel war die erste Liebesgabe des Bruschen für seine Liebste, die er ihr in der Spinnstube überreichte. Manche Mädchen sammelten mehrere hundert solcher Wirtel, an einer Schnur aufgereiht, als Andenken. Die Gabe hatte umso görßere Bedeutung, je mehr Wirteln der Bursche seiner Liebsten aus einem Bleikern goß, z. B. Doppelwirtel, (kettesi), Fünferwirtel (ötösi), Sechserwirtel (hatosi), oder Siebnerwirtel (hetesi). In unserer Sammlung hatten wir bisher keine solche Stücke mit mehreren, aus einem Bleikern gegossenen Wirteln.

In der Sachgruppe Textilgewerbe haben wir aus zwei Zentren in Nordungarn bedeutendere Gerätschaften der Hanfverarbeitung gesammelt, nämlich aus Borsodnádasd (Inventarnr. 62.7.60—85) und aus Perőcsény (Inventarnr. 62.50.57—83).

Unter den Geräten der Holzverarbeitung sind 4 Hobel hervorzuheben (Cserépfalu: 62.4.1; Perőcsény: 62.50.64; Nagymaros: 62.65.1—2), die nicht nur mit Daten gut versehen sind, sondern auch schöne Ausstellungsstücke darstellen. Die zum Setzen von Rochrschaubendächern benutzten Geräte aus Dunapataj (Rohrbreche, Stichel und Zwinge: Inventarnr. 62.161. 46—48) kamen aus einer Gegend in unsere Sammlung, aus der wir solche noch nicht hatten.

L. Szolnoky

Die **Sammlung Baugewerbe und Bauten** wurde im vergangenen Jahr mit bedeutenden Stücken bereichert. Das Konstruktionsbüro des Rates des Komitats Borsod—Abauj—Zemplén machte uns aufmerksam auf einen besonders schönen Kamin, der beim Abbruch eines Gebäudes in der Siedlung Kisgyőr—Mocsolyás zum Vorschein gekommen war. Dank der guten Zusammenarbeit der Fachleute des Landesinspektorats für Denkmalschutz (Országos Műemléki Felügyelőség) und des Ethnographischen Museums zu Budapest begaben sich die Mitarbeiter der beiden Institutionen noch vor dem Abbruch des Gebäudes an Ort und Stelle, um die nötigen technischen und pohotographischen Aufnahmen zu besorgen, beim Abbruch die einzelnen Stücke zu numerieren und für ihre sachgerechte Einlieferung zu sorgen (Abb. 45).

Der aus Steinen gesetzte Kamin war mit einem aus Lehmziegeln gesetzten Ofen zusammengebaut und befand sich in der größeren, zur Straße hin gelegenen Stube (große Stube = *nagyház*) eines dreiräumigen Hauses. Die Feuerung des Ofens war im Vorhaus (*pitar*) und der Abzug des Kamins mündete in den Rauchfang über dem Vorhaus. Dahinter befand sich die kleine Stube und nach dieser folgte ein größerer Stall (*ól*). Die dreiräumige Einteilung des Hauses hing aufs engste mit der Feuerung zusammen. Somit kann man beim gegebenen Haus drei Entwicklungsphasen unterscheiden: 1. zuerst war nur die große Stube und das Vorhaus vorhanden (die kleine Stube wurde später hingzugebaut). Die große Stube war der eigentliche und vorerst einzige Wohnraum. Der Ofen diente zum Kochen und Backen, die Bewohner des Hauses schliefen auf der Ofenbank (*padka*, *kuckó*). Außerdem diente der Ofen auch zum Heizen. Der Kamin wurde zur Beleuchtung benützt: „das trockene Holz wurde in Späne

zerkleinert und das Feuer der Späne beleuchtete die Stube". 2. Als die junge Frau ins Haus kam (1909), wurde die kleine Stube hinzugebaut und nunmehr spielte sich das Leben des Alltags hier ab. Die große Stube wurde zur rauchlosen weißen Stube (*fehér ház*), zur sog. reinen oder feinen Stube (*parádés ház*). Im Kamin wurde jetzt nicht gefeuert, doch ließ man ihn stehen, hielt ihn rein und hängte einen Spitzenvorhang davor. Im Ofen wurde nur Brot gebacken, das Kochen besorgte man nunmehr auf der Feuerstelle, die sich vor der Feuerung des Ofens befand. In der kleinen Stube befand sich ein gesetzter Herd (*masina*) der im Winter zum Kochen und zum Heizen diente. 3. Statt des gesetzten, Herdes wurde in die kleine Stube ein kleiner Sparherd (*csikó-sporhelt*) gestellt, den man im Sommer ins Vorhaus stellte, um darauf zu kochen; damit wurde der ursprüngliche Vorraum (*pitar*) zur eigentlichen Küche, zur sog. warmen Küche (*konyha, meleg konyha*). Der Kamin blieb ein Zierstück, bis er schließlich ins Museum kam.

An Ort und Stelle wurden wir auf eine einfache, aber fein geschnitzte steinerne Fensterleibung der Giebelseite aufmerksam, deren technische Daten wir ebenfalls aufnahmen, sodann ihre Stücke sorgfältig numerierten und photographierten und danach ins Ethnographische Museum einlieferten.

L. Földes

Der **Sammlung Möbel und Beleuchtungsgeräte** sind 146 Neuerwerbungen zugegangen, u. zw. 5 Betten, 8 Tische, 25 Stühle verschiedener Art, 12 Bänke, 26 Truhen darunter 7 von der Art der Stollentruhen, 9 Wandkästen, 6 verschiedene Schränke, 10 Tellerbretter, Regale, 4 Wiegen, 4 sonstige Kindermöbel, 1 Uhr, 9 sonstiges Möbelzubehör, 12 Beleuchtungsgeräte. An 53 Objekten finden wir Jahreszahlen. Ein Objekt stammt aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, 1 Schrank aus dem Jahre 1738 (Inventarnr. 62.27.1). Zwei Möbel stammen aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, 15 Objekte aus der ersten, 29 aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, 6 Objekte aus dem 20. Jahrhundert. Die neueste Datierung weist ein im Jahre 1934 gefertigtes Bett auf (Inventarnr. 62.181.5).

Die größte Bedeutung innerhalb des 1962 gesammelten einschlägigen Materials haben die zusammengehörigen Objektgruppen, besonders zwei vollständige Zimmereinrichtungen aus Fadd (Komitat Tolna), des weiteren die Möbel einer Stube aus Vöröstó (Komitat Veszprém), doch müssen wir die dazugehörigen Textilien in den nächsten Jahren noch erwerben.

Die Stubeneinrichtungen aus Fadd veranschaulichen zwei Phasen in der Entwicklung der lokalen Wohnungseinrichtung. Die Stücke des einen Ensembles stammen aus den 60er —70er Jahren des vorigen Jahrhunderts, von denen des anderen wurde die Wiege 1884, die übrigen Stücke 1890 angefertigt. Doch ist es uns gelungen, auch aus der Zeit vor der Herstellung des ersten Ensembles zwei Möbelstücke zu erwerben, u. zw. eine Wiege (Inventarnr. 62.149.15) und einen Tisch (Inventarnr. 62.149.14). Im Besitz dieser Stücke können wir die lokalen Tischformen sehr aufschlußreich vergleichen. Die genaue Datierung des ältesten Tisches (Abb. 46) ist nicht möglich. Während der Sammlung war dieser Tisch der einzige von dieser ganz altertümlichen Form, die älteren Tische, die wir während der Sammelarbeit sahen, stimmten mit dem Tischstyp unserer zwei Ensembles überein (Abb. 47—48), und datierten alle aus der zweiten

Hälfte des vorigen Jahrhunderts. Somit dürfte unser Tisch vom Anfang des 19. Jahrhunderts, oder aus noch früherer Zeit stammen. Er ist in rein gotischem Stil gearbeitet[8], ein Beweis dafür, daß einzelne spätmittelalterliche Formen trotz der türkischen Besetzung weiterlebten, wie dies auch ein im vorhergehenden Jahr in Dunapataj (am gegenüberliegenden Donauufer) erworbener Schrank tisch[9] bestätigt. Hier sei auch daran eiinnert, daß die Altsiedler von Fadd bis zur zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts an der älteren, sog. Renaissancetracht festhielten.[10]

Der 1865 gefertigte Tisch aus Fadd (Abb. 47 und 49; Inventarnr. 62.149.2) entspricht den späten, im Zopfstil gehaltenen Varianten, die beim ungarischen Volk gebrauchlich waren. Die Beziehung zum zuvor beschriebenen Stück ist nur an der völlig ähnlichen tiefen Schublade erkenntlich. Dieser Typ der Schublade blieb bis zum Ende des vorigen Jahrhunderts für die Fadder Tische charakteristisch. Der aus dem Jahre 1865 datierte Tisch zeigt auf dunkelblauer Grundierung rote Bemalung. Da an dem früheren Stück keine Farbspuren zu finden sind und sein Material im Unterschied zum Tannenholz der späteren Tische schweres Eichenholz ist, dürfen wir annehmen, daß die Bemalung nur bei der neueren Form angewandt wurde, nachdem die einheitliche Bemalung der ganzen Zimmerreinrichtung in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts aufgekommen war. Trotzdem entspricht die Verzierung der Tischplatte (Rosette in der Tischmitte, Blumenmuster an den Ecken, Abb. 49) der Renaissanceverzierung, die früher fast im ganzen Lande an Tischen des ungarischen Volkes vorzufinden waren. Diese Ornamentik entspricht übrigens der herkömmlichen Anordnung der früher modischen Tischdecken.

Der 1890 gefertigte Tisch (Inventarnr. 62.182.4) entspricht in seinem Aufbau (Abb. 48 und 50) im wesentlichen dem vorigen, weicht aber von diesem in der Verzierung (Abb. 50) wesentlich ab und veranschaulicht damit die Wandlung des Geschmacks. Die ursprüngliche Konstruktion der Ornamentik löst sich — wie auch an den übrigen Stücken der Stubeneinrichtung — weitgehend auf, die Anordnung wird komplizierter, die ornamentischen Elemente zeigen eine gedrängte Überhäufung, die Grundierung ist nunmehr grün mit dunkelblauen Feldern. Das ganze bewirkt einen unruhigen, unausgeglichenen Eindruck, der sich im Rahmen des ganzen Ensembles nur noch steigert, weil jedes Einzelstück eine andere (weiße, grüne, grün-weiße, grün-blaue) Grundierung aufweist.

Aus drei ungarndeutschen Nachbarortschaften des Plattenseeoberlandes, aus Vöröstó, Nagyvázsony und Pula wurden ebenfalls mehrere Möbelstücke

[8] Ähnliche Tische sind auf mehreren ungarländischen Bildern vom Ende des 15. — Anfang des 16. Jahrhunderts dargestellt; am nächsten steht diesen wohl der Tisch im Hause eines Stadtrichters, der auf einer Tafel des um 1480 entstandenen Jakobaltars aus Sväty Jakub (früher Komitat Zólyom) zu sehen ist (heute im Christlichen Museum zu Esztergom). Vgl. Sz. Lajtha, E.: Adalékok a jakabfalvi oltár ikonográfiájához (Zur Ikonographie des Altars von Sväty Jakub). Művészettörténeti Értesítő, 1953, 161.

[9] K. Csilléry, K.: A Bútor- és Világítóeszköz Gyűjtemény (Die Sammlung der Möbel und Beleuchtungsgegenstände). Szolnoky, L.: A Néprajzi Múzeum 1961. évi tárgygyűjtése (Die Sammeltätigkeit des Ethnographischen Museums 1961). NÉ. XLIV. (1962), 276. Dem Objekt Inventarnr. 62. 149. 14. entspricht in der Form vollständig der Tisch aus der lokalen Sammlung des Déri-Museums in Debrecen. Vgl. Zoltai, L.: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról (Skizzen vom alten Debrecener Bürgerhaus). A lakóház belseje (Das Wohnhaus). Debrecen, 1936, 13.

[10] K. Csillér: Röviddereku női ing és hozzávaló pendely Faddról (Das kurze Frauenhemd und der dazugehörige Unterrock von Fadd). NÉ. XL (1958), 207.

gesammelt, darunter die erwähnte Stubeneinrichtung. Sehr aufschlußreich ist ein Satz von Stühlen. Seit der Veröffentlichung R. Forrers[11], die am Anfang des 20. Jahrhunderts erschien, wurden in der Fachliteratur mehrere Beiträge über die Wandlung der Ornamentik der Stuhllehnen veröffentlicht, um zu veranschaulichen, wie das Volk die übernommenen komplizierteren Stilmerkmale einfacher gestaltete. Wir haben diesmal aus einer Ortschaft einen Satz von drei Stücken erworben, bei denen diese Wandlung nicht auf eine zeit- oder geschmacksbedingte Abweichung, sondern vor allem aus gesellschaftliche-ökonomische Ursachen zurückzuführen ist. Die drei Stühle wurden fast zur selben Zeit, in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts gefertigt. Der Stuhl mit der Inventarnr. 62.110.10 (Abb. 51) stand im Hause des wohlhabenden Johann Knoll[12] und läßt sehr sinnfällig erkennen, wie die besser gestellten Bauern darauf hielten, daß ihre Stühle schön geschnitzt seinen. Der Stuhl mit der Inventarnr. 62.110.13 (Abb. 52) wurde von Wendelin Steierlein, der einen Besitz von 7 Joch hatte, angefertigt. Die Familie behauptet, daß die weniger wohlhabenden Bauern solche einfachere Möbel bestellten. Auch dieses Stück bezeugt, daß es sich hier um die Arbeit eines Spezialisten von geringerer Kunstfertigkeit handelt. Den Stuhl mit der Inventarnr. 62.110.14 (Abb. 53) hat der Besitzer eigenhändig nach dem Vorbild des vorigen angefertigt. Ähnlich verhält es sich mit zwei anderen gleichen Stücken. Bei diesem Stuhl fehlt auch das bescheidene Schnitzwerk am Rande der Rückenlehne, nur der Umriß erinnert an das frühere Ornament.

Unter den Stühlen, die in den drei erwähnten Ortschaften erworben wurden, ist ein um die Jahrhundertwende gefertigter sog. steirischer Stuhl aus Vöröstó (Abb. 54; Inventarnr. 62.100.17), der die österreichischen Beziehungen der dortigen Ungarndeutschen bezeugt. Es heißt, daß es bei den wohlhabenden Häusern in Vöröstó und Vázsony im allgemeinen solche Stühle gab, die die Weinbauern, die einen regen Weinhandel betrieben, aus der Steiermark mitbrachten. Die Herkunft des erworbenen Stuhles geht auch aus der Etikette unter der Sitzfläche hervor. Sie zeigt die Aufschrift »Michael Neumeister Tischler, Burgfried Nr. 16 bei Gnas«. Unseres Wissens war dieser Typ bei den Ungarn nicht gebräuchlich.[13] Man kann sich auch in der Ortschaft nicht entsinnen, daß er hier von ortsansässigen Tischlern nachgeahmt worden wäre. Jedes Stück wurde eingeführt, obschon man diese Stühle wegen des bequemen Sitzes bevorzugte.

Unter den Neuerwerbungen dieser Sammlung sind die steinernen Möbel aus Alcsút (Komitat Fejér) hervorzuheben: ein Tisch, eine Bank und ein Schemel (Inventarnr. 62.158.1—3; Abb. 55). Solche befanden sich bisher nicht im Besitz des Ethnographischen Museums. Diese Stücke wurden aus Etyeker Kalkstein von einem Steinmetzen in Bicske 1871 verfertigt. In Alcsút hatten

[11] Forrer, R.: Von alter und ältester Bauernkunst. Esslingen, 1906, Abb. 2—5.

[12] Das Monogramm Ny J an der Lehne verweist sonderbarerweise auf den Namen Johann Knoll, weil die Ungaren, also auch die in den benachbarten Kapolcs oder Dörögd wohnenden ungarischen Spezialisten, den deutschen Namen Knoll nur als Nyúl oder Null aussprechen konnten.

[13] Im Tornyay-Museum in Hódmezővásárhely werden aus lokaler Sammlung zwei ebensolche Stühle (Invertarnr. 50.731. und 50.74.1.) verwahrt, doch sind diese unseres Wissens von fremder Herkunft. Diese Feststellung wird auch dadurch gestützt, daß unter den 266 Stühlen mit Rückenlehne, des Ethnographischen Museums die im Gebiet des einstigen Ungarn gesammelt wurden, außer dem jetzt erworbenen Stuhl nur noch ein Exemplar aus dem früheren Komitat Nyitra (Inventarnr. 21.293.) eine solche Lehne aufweist.

die wohlhabenderen Bauern auf dem Hofe vor dem Haus solche steinerne Tische und Bänke, mitunter auch Schemel. Im Sommer speiste hier die Familie und saßen die Männer beim Wein.

Außer den Ensembles und -serien wurden auch heuer mehrere Einzelstücke zur Ergänzung unserer Sammlung erworben. Das bedeutendste unter diesen ist wohl ein Pfeifenbrett (Inventarnr. 62.1.1), das der 1874 geborene Rinderhirt Gy. Kádár aus Dévaványa (Komitat Szolnok) 1926 für seine Wohnstube verfertigt hat. Besonders interessant ist das Schnitzwerk, das den unteren Teil dieses Pfeifenbrettes ziert (Abb. 56), besonders weil der Sohn des Rinderhirten, Gy. Kádár jun. weiß, daß die Schnitzerei mit den zwei miteinander kämpfenden Stieren das Ringen zweier Schamanen (táltos) darstellt. Der seitwärts stehende Hirte hat einen Stock in der Hand, weil ihn der schwarze Stier (der sog. rußige = kormos) gebeten hat, er möge damit auf die Klauen seines Gegners schlagen und ihm so zum Siege verhelfen. Dieses Schnitzwerk ist ein schönes Beispiel dafür, wie das in einer Hirtenfamilie überlieferte Element der Urreligion auf einem relativ jungen Gebrauchsgegenstand zur Darstellung gelangt.[14] Zugleich wird dadurch die Annahme erhärtet, daß das durchbrochene Rückenbrett einer 1889 geschnitzten Bank aus dem Komitat Nógrád, das zwei kämpfende Stiere darstellt[15], eine ähnliche Szene veranschaulichen will.

K. K. Csilléry

Die **Textilien Sammlung** hat im Vorjahr 460 neue Objekte erworben. Auch diesmal ergeben die von Privatsammlern angekauften Stücke nur einen sehr geringen Teil im Vergleich zu den an Ort und Stelle gesammelten Objekten. Von den Stücken aus Privatsammlungen sind die 29 Haubenböden aus dem Nachlaß K. Csányi's, die etwa von der Mitte des vorigen Jahrhunderts datieren, besonders nennenswert. Das sind aus wollenen Fäden mit der Kilimtechnik gewebte Stücke. Die Fäden wurden mit pflanzlichen Stoffen gefärbt. Diese Haubenböden sind beredte Zeugnisse der ältesten bekannten Gewebe der Schokazen (Abb. 57—59). Die edle Farbtönung der Muster und ihre teppichartige Wirkung ist ansprechend und zugleich charakteristisch. Diese Gruppe von Geweben dürfte auch zur Untersuchung der einheimischen Teppichgewebe ein sehr gutes Hilfsmittel abgeben.

Die an den verschiedenen Forschungspunkten gesammelten Materialien entfallen fast zu gleichen Teilen auf Trachtenstücke und auf Textilien der Hauseinrichtung. An Trachtenstücken hat das vergangene Jahr besonders an Kinderbekleidung viel Neues und Aufschlußreiches gebracht. Hier ist vor allem das Patenkleid (korozsma) aus Méra (Volskrepublik Rumänien) zu erwähnen (Abb. 60). Dieses Kleid war für ein Knäblein bestimmt und wurde von der Taufpatin ihrem Täufling, nachdem er bereits ein Jahr alt geworden war, auf einer Holzpuppe zum Geschenk gebracht (Inventarnr. 62.142. 10—14). Dieses Kleid, das mitsamt der Puppe für unsere Sammlung erworben wurde, ist umso wertvoller, als es auch mit entsprechenden Aufnahmen und reichli-

[14] Über den Schamanenkampf vgl. Diószegi, V.: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben (Die Denkmäler des Schamanenglaubens in der ungarischen Volkskultur). Budapest, 1958. 342—395.

[15] Inventarnr. 56.44.6; vgl. Fél, E. — Hofer, T. — K. Csilléry, K.: Ungarische Bauernkunst, Budapest, 1958. Tafel 95. Das fragliche Rückenbrett ist das zweite von rechts.

chen Belegen versehen ist. Der Sammler dieses Stückes, T. Hofer hat auch das Patenkleid eines Mädchens erworben.

Aus Kalotaszeg kamen ebenfalls zwei Kinderkleider ins Museum, das eine für einen fünfjährigen Jungen, das andere für ein Mädchen desselben Alters. Eigentlich handelte es sich in beiden Fällen um ein Hemd mit Schürze. Diese Stücke sind aber bereits Rekonstruktionen. Das Knabenhemd zeichnet sich durch den Renaissance-Schnitt aus, ähnlich wie wir sie an den Hemden von Torockó vorfinden. Dadurch ist diese Art der Männerhemden nun nicht mehr auf das bisher einzige bekannte Belegstück aus Torockó beschränkt und unsere Annahme bezüglich der einst größeren Verbreitung dieses Typs gewinnt an Wahrscheinlichkeit.

Zu den erwähnenswerten Kinderkleidern zählen auch drei anläßlich der Pfingstbräuche getragenen Mädchenkleider aus Vitnyéd. Einige dieser Trachtenstücke sind bedauerlicherweise ebenfalls Rekonstruktionen. Bei diesen zeigt sich vielleicht am auffallendsten der Mangel, dem der Sammler ausgesetzt ist, wenn er nicht an Ort und Stelle die ausdrucksvollsten Stücke auswählen kann, sondern von vornherein in seiner Wahl beschränkt ist.

Die in den vergangenen Jahren zunehmende Zahl Volksschmuckstücken konnte auch diesmal vermehrt werden. So wurden u.a. auch zwei beschädigte Schmuckstücke aus Baja (mit Talern = lázsiás) erworben. Diese Exemplare zeigen, daß auch Münzensammler solche Schmuckstücke sammeln, denn die Beschädigung dieser Stücke rührt von einem Münzensammler her (Abb. 61).

Hinsichtlich der wissenschaftlichen Bedeutung sind unter den in diesem Jahre gesammelten Textilien jene als Entdeckung zu bezeichnenden Polsterüberzüge von größtem Wert, die von Z. Kallós und T. Hofer in Feketelak gesammelt wurden. Das sind Gewebe mit geometrischem Muster. Die Musterung wird durch eine Art erhabener Weberei erzielt. Diese hat zumeist in den erhabenen Stickereien aus Südungarn ihre Entsprechungen, und es zeigen sich auch hier gewisse Zusammenhänge in der Technik. In Feketelak heißt diese Art der Stickerei „rauhes Muster" (borzos). Es wird mit Hilfe eines Eisenstabes von der Länge des Blattes am Webstuhl angebracht, indem man den Stab waagrecht zurechtlegt und die einzelnen Maschen mit einer grösseren Nadel zurechtrückt (was genau der Technik des Samtwebens entspricht). Die Muster dieser Polsterüberzüge entsprechen ansonsten den lokalen Geweben; allerdings ist es beachtenswert, daß die Musterung vielfach in der Farbtönung des Grundstoffes, d. h. weiß ausgeführt wird, doch gibt es auch bunte schwarz-rote und blau-rote Muster (Abb. 62—63). Diese Webtechnik, die in den Geweben der Völker auf eine sehr alte Vergangenheit zurückblickt, wurde seither auch aus dem Tiefland belegt, u. zw. wurde sie von Frau Nyakas in Berettyóujfalu gesammelt. Frau Nyakas läßt sie nun in der Werkstatt für Hausgewerbe in Debrecen aufs neue verfertigen.

Hier sei noch im Zusammenhang mit den Techniken erwähnt, daß wir die früher gutbekannte Herstellungsweise von „Kräusellinnen" (fodorvászon) in diesem Jahre gefilmt haben.

In Ungarn kommt es nicht selten vor, daß in einer Ortschaft oder in einer Gruppe von Ortschaften zur selben Zeit mehrere Stilarten der Stickerei gegeben, ja im Schwange sind. Trotzdem haben wir im Zusammenhang mit der ungarischen Volksgruppe der Matyos vergessen zu erwähnen, daß zur selben Zeit, da die Arbeiten mit frei vorgezeichneten Mustern üblich waren, auch Kreuzsticharbeiten ausgeführt wurden, allerdings in beträchtlich geringerer Zahl.

Ein Beispiel dafür ist das neu erworbene verzierte Bettuch (Abb. 64). Diese mit Wollfäden gestickte Arbeit wurde gleichzeitig mit den Brautbettlaken mit Stickerein von Kürschnerseide verfertigt und war ebenfalls für die Aussteuer einer Braut bestimmt. Wenn es aber das Leben so mit sich brachte, wurde es unter einen Toten gelegt. Dieses Stück ist auch wegen seiner anthropomorphen Ornamente beachtenswert.

Viel Erfolg verspricht auch unser Bestreben, das auf die gründlichere Erschließung von Gewebemustern abzielt. Das Muster auf Abb. 65 stammt von einem alten Polsterüberzug aus der Landschaft Sárköz. Zeitlich geht es den Geweben voraus, die später für das Sárköz charakteristisch wurden und deren Muster sich durch eine minutiösere Ausführung und durch das Trachten nach einer gewissen Abgerundetheit auszeichnen. Das hier veröffentlichte Muster ist uns aus entsprechenden Geweben von Mezőkövesd und Umgebung bekannt und wir waren — wie es sich nun herausgestellt hat irrtümlich — der Meinung, daß sie typische Vertreter dieser Landschaft seien. Das andere aufschlußreiche Gewebemuster stammt aus Gyimesközéplok (Abb. 66). Dieses zeigt wiederum enge Beziehungen zu den Geweben des Oberlandes, hauptsächlich zu jenen der Palozen. Auf Grund dieser beiden Beispiele können wir im gesamten ungarischen Gewebematerial bestimmte Abstufungen aufzeigen: eine untere Stufe, auf der die Ornamentierung aus glatten oder getüpfelten Reihen besteht; hierfür haben wir Belege bei den Palozen und Szeklern. (Doch kennen wir Entsprechungen auch aus anderen Gegenden des Landes.) Die anspruchsvollen Gewebemuster, die Webermuster zur Vorlage haben, weisen mehrere Abstufungen auf. Die bislang bekannte altertümlichste Stufe ist in der Form von Mezőkövesd und Sárköz gegeben.

Neben dem Gewebematerial aus Dávod, das im Vorjahr erworben wurde, haben wir in diesem Jahr auch die ungarischen Gewebemuster von Hercegszántó für unsere Sammlung sichern können. Das Muster auf Abb. 67 bezeugt, wie wichtig es ist, dieses Gewebematerial zu kennen, weil sie eine Übergangsstufe von den Geweben der Donaugegend zu jenen von Somogy und Baranya darstellen.

In wachsender Zahl wurden auch die einfachen Gebrauchstextilien, wie z. B. Einschlagtücher für Backkörbe, Handtücher, Backtücher usw. gesammelt. Bei diesen Textilien haben wir, abgesehn von den bloß formellen und funktionellen Belangen, auch dieselben menschlich-gesellschaftlichen Beziehungen in Betracht gezogen wie bei Kleidungstücken und der Bettwäsche. Es ist höchst überraschend, daß sich die abwechselnd benutzten Farben, wenn auch nur durch einfache Streifenornamentik angedeutet, ebenso wie bei Leibwäsche bzw. Kleidung nach Alter und Lebensverhältnissen des Benützers richten. In der Färbung der Gevattertücher, der Säcke und Ranzen finden wir z. B. dieselben Abwandlungen wie bei der Leib- und Bettwäsche. So gehörte z. B. das schwarz gestreifte Gevattertuch (Inventarnr. 62.52.19) einer alteren Frau oder einer Trauernden. Zu diesem Tuch gehört auch ein geflochtenes schwarz-weißes Netz zum Umhängen eines Essenträgers. Das rotgestreifte Gevattertuch (Inventarnr. 62.52.18) mit einem geflochtenen rotweißen Tragnetz gehörte einer jüngeren Frau. Frauen mittleren Alters benützten neben den roten und schwarzen Traggürten auch blau-weiße. Unter den Leinenranzen war jener, in dem ein Mädchen seine Schreibtafel trug, mit rotem genähten Muster verziert, ein gleicher Ranzen für einen Knaben dagegen schwarz ornamentiert. Die junge Frau trägt der Gevatterin Getränke und Löf-

fel aufs Feld in einem rot ornamentierten Ranzen hinaus, während der schwarz verzierte Ranzen zur Zeit der Trauer, oder aber von älteren Frauen benützt wird. Unter den gesammelten Säcken und Ranzen sind die für feierliche Anlässe nicht nur durch die Farbe der Verzierung sondern auch durch ihr Material unterschieden (Leinen für den Wochentag, Baumwoll e für den Festtag).

Unter den Geweben hat sich auch ein bislang unbekanntes Objekt, eine für die Ofenbank bestimmte Decke aus Érsekcsanád (Abb. 68) gefunden. Bisher kannten wir nur gerade Tücher und Kotzen mit dieser Bestimmung, dieses Stück ist aber der Ofenbank entsprechend geformt. In der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen wurde diese Decke in einem alten Haus noch benutzt.

E. Fél

Die Neuerwerbungen der **Sammlung Keramik** im Jahre 1962 hat die beträchtlichen Zugänge in den vorhergehenden zwei Jahren im beachtlichen Maße übertroffen. In diesem Jahr wurden 888 Objekte erworben, und wenn wir von diesen auch die 321 Ofenkacheln (unter denen es solche von vollständigen Öfen gibt) und die geringere Anzahl von Flaschen bzw. Glaswaren abziehen, so bleibt das Ergebnis doch 563 Tonwaren.

Wie in den vergangenen zwei Jahren, wäre es auch diesmal leichter, die wenigen Sachgruppen zu nennen, in denen es keine Neuerwerbungen gab, als die über 50 Gruppen aufzuzählen, die unter den neuen Stücken vertreten sind. Die Erklärung dafür ist die, daß wir beim Ankauf darauf bedacht waren, möglichst vielerlei Geschirrformen zu sammeln. Doch ist das Material nicht nur hinsichtlich der Formen sehr abwechslungsreich, sondern auch in Anbetracht seiner Herkunft. Als Fundorte sind etwa 30 Ortschaften, als Herstellungsorte aber an die 60 gegeben. Sehr viele Objekte, hauptsächlich aber die Schnapsflaschen, aber auch andere Gefäße weisen nicht nur den Namen des Herstellungsortes, sondern auch den des Töpfers sowie die Jahreszahl auf. Vielleicht ist es von Interesse einige Namen aufzuzählen: Lajos Sebestyén in Csákvár; Johann Müller in Óbánya; István Gyenis in Szászvár; Mihály Maksa in Hódmezővásárhely; Antal Kiss in Makó; Balázs Badár, István Békési, Gábor Hadi in Mezőtur; János Henna, »Geschirrbrenner« in Nagykőrös; István Szabó in Kisujszállás; Ferenc Pozsga in Melléte; András Petkes in Désháza; Imre Barabás in Csikmadaras usw. usf.

Als größere Objektgruppe wurde die Sammlung des Geologen B. Szilágyi mit vielen Stücken aus Siebenbürgen, aus dem südlichen Tiefland und aus der Gegend von Szekszárd erworben. Auch die Sammlung im Börzsöny und im Mátraland hat ziemlich viel Geschirr aufgebracht (Perőcsény, Hollókő, Borsodnádasd); unter diesen Stücken gibt es viele aus den Töpferzentren des Oberlandes, im Material des Börzsöny solche aus Tata. Auch das Material von Hajduszoboszló belegt aufs neue die Gömörer Töpferei (die Töpfer aus der Umgebung von Rimaszombat kehrten immer in Hajduszoboszló ein, auch beginnt sich allmählich das Bild von den weniger bekannten, einfacheren Töpferwaren Debrecens abzurunden.

Sichten wir das gesammelte Material nach Objektgruppen so bilden die großen Kannen (insgesamt 6 Neuerwerbungen) auch in diesem Jahr eine der beachtlichsten Gruppen. Die älteste Kanne, eine Zunftkanne war die Kanne

der ehrbaren Schuhmacherzunft von Ozora (Inventarnr. 62.71.1; Abb. 69) datiert aus dem Jahre 1758. Die erhabene Verzierung des grün glasierten Gefäßes ist nicht grün sondern von naturtreuer Färbung: in einem gelblichen Lorbeerkranz steht ein Mann mit langem Haar, mit keck aufgesetztem schwarzen Hut, in einer roten Litewka mit vielen Knöpfen und einem aus Schnüren geflochtenen Gürtel, in eng anliegenden gelben Hosen und schwarzen Stiefeln. Die Rechte des Mannes (wahrscheinlich eines Stifelmachers) ruht auf einem Stiefel, der auf einem Klotz steht; über den Stiefel sind ein Paar Schnürstiefel zu sehen, rundherum verschiedene Werkzeuge: Ahle, Messer, Stichel, Muster und außerhalb des Kranzes zwei weitere Werkzeuge. A. Gáborján konnte auf Grund ihrer Forschungen feststellen, daß sich die Schuh- und Stiefelmacher ihr Brot teils mit Lederzubereitung, teils aber mit Verfertigung von Schuhwerk verdienten und daß von diesen zwei Gewerbezweigen um die Mitte des 18. Jahrhunderts der letzte an Bedeutung gewann. Dem sei es zuzuschreiben, daß die Werkzeuge des Schuh- und Stiefelmachers innerhalb des Kranzes, die Werkzeuge der Lederzubereitung aber außerhalb dessen angebracht sind.

Unter den großen Kannen gibt es auch zwei der Siebenbürger Sachsen, die nicht für eine Zunft bestimmt waren, sondern die man als »Nachbarschaftskannen« bezeichnen kann. Die eine (Abb. 70; Inventarnr. 62.181.43; aus dem Jahre 1845) wurde von B. Szilágyi im Bodendorf (Szászbuda) erworben. Er hat sich auch dazumal nach der Verwendung dieser Kannen erkundigt: »Der Hausherr füllte die Kanne mit Wein und die Nachbarn gingen zu ihm zu Besuch und nahmen Weinkrüge und Humpen mit«. Eine ähnliche Bestimmung mag auch die andere Kanne gehabt haben, denn sie trägt die Inschrift „Kanne Der Mühlgasse NahbarSchaft" (Inventarnr. 62.112.1). Die Nachbarschaftskanne der Siebenbürger Sachsen ist kein unbekanntes Objekt, denn wir haben in unserer Sammlung bereits von früher her zwei solche Kannen, die eine ist datiert aus dem Jahre 1793, die andere von 1828 (Inventarnr. 92990, 92991). An beiden sind die Namen der »Nachbarväter« vermerkt. In der Literatur finden wir einige kurze Hinweise auf diese Nachbarschaftskannen,[16] und aus dem Jahre 1667 wird auch eine Nachbarschaftstruhe erwähnt.[17] Diese beiden Kannen machen also darauf aufmerksam, daß die »Nachbarschaft« bei den Siebenbürger Sachsen noch um die Jahrhundertwende eine lebendige Institution war und eine besondere lokale Gruppe der Gesellschaft umfaßte.

Was die großen Geschirre anbelangt, so konnten wir eine ansehnliche Reihe von Hochzeitstöpfen und großen Schüsseln sammeln. Unter den lezten ist besonders eine außerordentlich große Schüssel erwähnenstwert. Sie ist eine der größten Schüssel in unserer Sammlung (Durchmesser 66,5 cm) und wurde von S. Gönyei, der bis zu seinem Tode ein unermüdlicher Sammler war, in Alcsút für unser Museum erworben (Abb. 71; Inventarnr. 62.158.4). Diese Schüssel wurde unweit von Alcsút, in Csákvár von Lajos Sebestyén 1889 gefertigt. Der Eigentümer hatte dazumal zwei Sack Weizen für die Schüssel gegeben.

Im Jahre 1962 ging unserer Sammlung das erste beglaubigte »Meisterstück« zu (Abb. 72; Inventranr. 62.25.23). Die Inschrift lautet: »Ez Darnaji

[16] Roth, V.: Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen. Straßburg, 1908, 153 — Die Siebenbürgische Volkskunst. Volkskunstausstellung. Hermannstadt, 1927., 55. — Orend, M.: Krüge und Teller. Hermannstadt, 1942, 9.

[17] Roth, a. a. O. 181.

János remekműve Feb 16dik napján 1854 Évben« (Das ist das Meisterstück des János Darnaji am 16. Feb des Jahres 1854). Das Meisterstück ist eine große henkelige Schüssel (Durchmesser fast 60 cm), mit grüner Glasur, ohne jedliche Verzierung, denn auch die Inschrift ist nicht als solche angebracht, sondern quer über den Rand der Schüssel; in ihrer Mitte sind Spuren des Zunftsiegels zu sehen. Auf Grund dieser Schüssel wurden wir auf ein anderes Stück aufmerksam, auf eine große (54 cm hohe) grün glasierte Kanne, die ebenfalls beschriftet ist: »Ez a műve Darnaji János Feb 16dik napján 1854 Évben« (Das ist das Werk des János Darnaji am 16. Feb des Jahres 1854) (Inventarnr. 51.33.277). Wenn wir nun diese beiden Gefäße an Hand der auf die Meisterwerke bezüglichen Artikel der zeitgenössischen Zunftakten untersuchen, so zeigt sich, daß das Meisterwerk oft eine übliche Geschirrform war, allerdings mit außerordentlich großen Abmessungen. Schon in der frühesten Urkunde der Töpfer in Ungarn, in den Satzungen des Freibriefes der Kaschauer Töpferzunft aus dem 16. Jahrhundert wird erwähnt, daß als Meisterwerk ein drei Spannen und vier Daumen hocher Topf, einen Scheffener Krug und einen Raitop, einen Metzen groß, des weiteren einen geeichten Scheffel, der weder größer, noch kleiner sei. Die Zunftbriefe aus Südtransdanubien (18. Jahrhundert)[19] besagen folgendes: Einen Topf, eine Elle breit und lang, also einen dazugehörigen Deckel. Die erwähnte Geschirre, die Schüssel und die Kanne halten wir auf Grund mehrerer Kriterien für eine Gömörer Töpferarbeit aus der Gegend von Rimaszombat. Im Zunftbrief der Töpfer von Rimaszombat (1807)[20] finden wir bezüglich des Meisterwerks folgende Vorschrift: Er mache einen Topf, einen Metzen groß, eine bauchige Kruke, 20 Seidel groß und eine Schüssel, einen Quart fassend. Das Viertel eines Metzens entspricht nämlich ungefähr der Fassung der Schüssel die vor dem Brennen einen Durchmesser von etwa einer Elle (63 cm) haben mochte. Auch die Kanne ist etwa eine Elle hoch (obwohl sie keine bauchige Kruke ist).

Auf Grund dieser Zusammenhänge dürfen wir auch ein anderes Geschirr als Meisterwerk bezeichnen, u. zw. einen 52 cm hohen großen Topf, der wohl keine Inschrift jedoch die Spuren des Zunftsiegels aufweist (Inventarnr. 62.124.1). (Dieser Topf wurde in Pest aufgefunden und entspricht dem Typ von Csákvár; da wir aber über die Töpferei im Ofen und Pest nichts wissen, ist es nicht ausgeschlossen, daß dieses Gefäß hier verfertigt wurde.)

Diese drei Gefäße ermöglichen jedenfalls den Schluß, daß — im Gegensatz zur landläufigen Meinung — das Meisterwerk nicht ein überaus verziertes, besonderes Stück war, sondern das üblichste Gefäß, allerdings mit sehr großen Abmessungen. Das ist auch verständlich, weil bei der Meisterprüfung vor allem die Fertigkeit an der Scheibe zu bekunden war. Für die Töpfer bedeutete nämlich die Verzierung nur etwas Zusätzliches. Es verlohnt also, jedes Gefäß, das einen Durchmesser von etwa 1,5 Meter hat, sorgfältig nach Spuren des Zunftsiegels zu untersuchen, denn sind solche vorhanden, dann dürfte es sich um ein Meisterwerk handeln.

Unter den zahlreichen Brantweinflaschen (37 Stück) stammen mehrere aus bisher unbekannten Töpferorten. Die mit gelber Glasur wurden hauptsäch-

[18] Mihalik, J.: A kassai fazekascéh artikulusai 1574-ből (Die Zunftartikel der Kaschauer Töpfer aus dem Jahre 1574). Múzeumi és Könyvtári Értesítő, II (1908), 152.

[19] Egyetemi Könyvtár (Universitätsbibliothek), Céhiratok (Zunftschriften) XXIX, 14 (Pécs), 15 (Ozora).

[20] Ebd. Céhiratok, XXIX, 6 (Rimaszombat).

lich in Apátfalva (Komitat Csanád) erzeugt, eine unter diesen stellt bereits den Übergangstyp zu den Feldflaschen dar, ist aber noch eine Flasche (weil sie auf der Scheibe senkrecht bearbeitet wurde), sie wird auch in der Inschrift als solche gekenntzeichnet (Inventarnr 62.181.39). Die Feldflaschen waren ihrer Bestimmung nach sehr verschieden: die Feldflasche eines Wahlwerbers aus Neszmély, mit der Inschrift »Éljen a Balpárt« (Hoch die Linke) war die Arbeit eines einjährigen Lehrjungen (Inventarnr. 62.123.1), auf der anderen sind die Insignien der Stiefelmacher zu sehen (Inventarnr. 62.19.1), die dritte wurde für den Wallfahrtsort Siklós gearbeitet (Inventarnr. 62.17.3), die vierte ist eine Hochzeits-Feldflasche mit der Inschrift János Mátyás und seine Frau Örzse, hoch lebe das neue Paar (Inventarnr. 62.18.1).

Wir waren in jeder Hinsicht bemüht, auch Objekte zu sammeln, die wegen ihrer Funktion aufschlußreich sind, selbst wenn ihre Ausführung nicht so ansprechend ist. So wurde z. B. ein Zsámbéker Topf beim Schnitt zum Kochen im Freien benutzt (Inventarnr. 62.165.13). Ein früherer Vorarbeiter der Schnitter erzählte, daß einst 36 »Schnitterhaufen« der Ungarndeutschen von Zsámbék auf den umliegenden Gütern der Großgrundbesitzer und Großbauern arbeiteten. Jeder Haufen hatte einen größeren »Suppentopf« und einen etwas kleineren »Gemüsetopf«. Auf dem Feld standen die Töpfe paarweise in einer langen Reihe, doch kochte immer nur eine Frau, u. zw. jede Woche eine andere. Das Einbrennen wurde aber gesondert besorgt, diese Aufgabe oblag bei jedem Haufen einer Frau und sie hatte dafür eine Viertelstunde Zeit. Um drei Viertel auf zwöhlf rief der Haufenälteste: »Frauen, einbrennen!« und schon liefen die Frauen um die Einbrenn anzurichten.

Einige Gefäße sind ansprechender und größer als die übrigen. Zum Beispiel die Gefäße, die für die »Herrschaft« bestimmt waren. Ein prächtiger bauchiger Krug aus Tiszafüred (Abb. 73; Inventarnr. 62.32.1) stammt von einer Gutsbesitzerfamilie. Erzeigt zwischen den mit Fingern gearbeiteten Wülsten eine Reihe von gemahlten Kränzen. Der Krug war in der Familie sehr geschätzt und stand als Zierstück im Salon. Dieses schöne Stück schätzen wir umso mehr, als wir wissen, daß in Tiszafüred Wasserkrüge überhaupt nicht hergestellt wurden und auch bauchige Branntweinkruken nur sehr selten erzeugt wurden; in unseren Sammlung haben wir bloß zwei solche Stücke. Ein Gegenstück zu diesern großen Krug aus Tiszafüred ist ein ähnlicher Krug aus Mezőtúr (vom Jahre 1877 datiert; Inventarnr. 62.103.1), der das Eigentum eines Gutsbesitzer in Kisújszállás war. Er wurde häufig zu Bauernhochzeiten geladen und nahm dann in diesem Krug Wein als Geschenk mit. Diesen besonders großen, mit Blumen verzierten Krug ließ er sich anfertigen, damit das geleerte Gefäß im Hochzeitstrubel nicht abhanden kam. Der Krug diente bis in die 90er Jahre seiner ursprünglichen Bestimmung, wurde dann zu einem Zierstück und stand auf der Vitrine. Auf die ethnographische Bedeutung dieses Kruges hatte noch I. Győrffy die Familie aufmerksam gemacht. Dem ist es zu verdanken, daß er später dem Museum geschenkt wurde.

Wohl das wertvollste Stück unter den Neuerwerbungen des Jahres 1962 ist eine sog. Geduldflasche, deren Einzieharbeit Grubenszenen darstellt (Inventarnr. 62.141.1). Solche Bergmanns flaschen gab es auch bisher schon in unseren Museen und in anderen Sammlungen. Diese aber ist darum von Bedeutung, weil in der Flasche auf einem Zettelchen Inschrift und Jahreszahl (1791) zu sehen sind. J. Faller, der ähnliche Falschen des Zentralen Bergbaumuseums

in Ödenburg (Sopron) besprochen hat,[21] kennt weder dort, noch in den Sammlungen von Schemnitz (Selmecbánya) ältere Stücke. Solche Flaschen wurden auch im Erzgebirge gebastelt, wie ich aber von der freundlichen Mitteilung M. Bachmanns weiß, gibt es auch dort keine mit früherer Datierung.

Die viereckige Geduldflasche ist innen in vier Lagen geteilt und die ganze Einzieharbeit wird in den Ecken von vier spiral geschnitzten kleinen Säulen getragen. Insgesamt befinden sich in der Flasche 26 Figuren; diese sind 3,5 cm groß. Die untere Lage stellt eine Szene vor Ort dar, die Lage darüber zeigt das Haspelwerk, die dritte ein Schwemm- und Pochwerk. Die interessanteste Szene sehen wir in der Obersten Lage; eine Sitzung des Berggerichts mit vier Grubenaufsehern in der Runde, an der Seite liegt ein Knappe auf der Prügelbank, neben ihm steht ein Heiducke, in der Rechten mit einem Stock, in der Linken einen Zettel mit der Ziffer »12«. Der Knappe sollte offensichtlich 12 Stockschläge erhalten. In der Flasche sind drei mit Namen beschriftete Zettel; auf zweien lesen wir den Namen »Jo. Smitt«, auf dem dritten mit großen Buchstaben »VIVAT Ioan. Gerv. De WANGL«. Für ihn dürfte diese Geduldflasche gebastelt worden sein. Vielleicht war er ein Grubenaufseher. Über dem Stolleneingang ist die Inschrift „Mateg Stolner", möglicherweise der Name des Matthias-Stollens in Schemnitz.

Diese datierte Bergmannsflasche lenkt unsere Aufmerksamkeit auf die übrigen Geduldflaschen unserer Sammlung. Hier ist vor allem die in Bakabánya erworbene Flasche (Inventarnr. 131.637) zu erwähnen, die mindestens so alt ist, wie das beschriebene Stück, nur sind die Figuren besser ausgeführt und lassen auch die Tracht des 18. Jahrhunderts besser erkennen, die übrigens — in gröberer Ausführung — auch an den Figuren der obrigen Geduldflasche zu sehen ist. Die Geduldflasche ist somit nicht nur ein Kuriosum, sondern auch ein wertvolles Zeugnis des Bergmannlebens, der Bergmannstracht und der Grubentechnik des 18. Jahrhunderts.

M. Kresz

Der Sammlung Traditionsobjekte sind im Jahre 1962 116 Neuerwerbungen zugegangen.

In dieser Sammlung haben sich vor allem die Objekte des weihnachtlichen Brauchtums vermehrt. Es ist erfreulich, daß wir die Sammlung von Ledermasken fortsetzen konnten, die von den Széklern aus der Bukowina beim Krippenspiel benützt werden.[22] Diesmal wurden vier Masken aus Zomba (Komitat Tolna) erworben (Inventarnr. 62.33.1—4). Weihnachtskrippen wurden in Mezőkövesd und Jászberény gesammelt. Diese zwei Krippen vertreten zwei verschiedene Typen. Die eine ist eine Schuppenkrippe ([Stallkrippe]; Inventarnr. 62.172.1), die andere eine Kirchenkrippe (Inventarnr. 62.94.48), beide Stücke gut belegt. Ebenfalls aus Jászberény stammen zwei in der Form verschiedene Sterne und eine Papiermütze, die zu den Requisiten der am Dreikönigstag umgehenden Sternsinger gehörten (Inventarnr. 62.94.49, 62.94.50, 62.94.52).

[21] Faller, J.: A soproni Központi Bányászati Múzeum anyagából (Aus dem Material des Zentralen Bergbaumuseums in Ödenburg). »Bányászpalackok« (Bergmannsflaschen). Bányászati Lapok, 1961, Heft 5. — Hier danke ich J. Faller und O. Paulinyi für seine Aufschlüsse bei der Beschreibung dieser Bergmannsflasche

[22] Vgl. A Néprajzi Múzeum 1961. évi tárgygyűjtése (Die Sammeltätigkeit des Ethnographischen Museums 1961). NÉ. XLIV. (1962), 248.

Eine am Tage der unschuldigen Kindlein benützte Peitsche (šibarica) wurde in Mohács erworben.

Unter den neugesammelten bemalten Ziereiern ist vor allem ein besonders schön gearbeitetes, seltenes Zierei zu erwähnen: das Ei (1907 in Kisújszállás gearbeitet) ist mit Bändern beschlagen und war das Hochzeitsgeschenk des herrschaftlichen Schmiedes für die Tochter seines Brotherrn (Abb. 74). Das Gänseei ist dunkelrot gefärbt und mit folgenden sorgfältig ausgeführten Verzierungen versehen, die an das Ei mit kleinen Stiften befestigt wurden: der Länge nach ist es von zwei Bändern, bzw. Sporen umspannt, denn die Hälfte der Bänder weist am Ende Sporenspitzen auf. In der Mitte der zwei Halbflächen sehen wir je ein Hufeisen, an der Vorderseite außerdem verschiedene Schmiedewerkzeuge wie Zange, Hammer, Pfeile usw. (Inventarnr. 62.111.1). Aus Gyimesközéplok (früher Komitat Csík) haben wir eine Sammlung von älteren Ziereiern erworben: auf dunkelrotem Grund weisen sie in Wachsarbeit ausgeführte geometrische und stilisierte Pflanzen- und Tierornamente auf (Abb. 75; Inventarnr. 62.94.1—13). Das Gegenstück zu diesen Ziereiern bilden die von zwei Frauen in Érsekcsanád und Nemesnádudvar in Pinselarbeit bemalten und mit Lack überzogenen Eier. In ihrer Ornamentik vermischen sich sichtlich die Verzierungselemente der Volkskunst von Kalocsa mit den Einflüssen der Postkartenbilder (Osterhase). (Die Hersteller dieser Ziereier setzen sie Jahr für Jahr auch auf den Budapester Märkten mit beträchtlichem Gewinn ab.) Von den Sachwerten, die an die festlichen Anlässe des menschlichen Lebens anknüpfen, konnten wir hauptsächlich Brauchtumsobjekte der Hochzeit sammeln. So z. B. war das Geschenk der Taufpatinnen der Braut, das Backhändel, das beim Aufstecken des Haarknotens von den Hochzeitern gegessen wurde in der Ortschaft Buják (Komitat Nógrád) in eine farbige Papierhülle eingeschlagen (Abb. 76). Von diesen Papierhüllen haben wir drei von verschiedener Farbe erworben (Inventarnr. 62. 11. 1—3). Eine ähnliche Papierhülle haben wir auch in Hollókő gesammelt (Inventarnr. 62.100.70) und erfahren, daß sie von den Einwohner dieser Ortschaft aus Buják übernommen wurde. Die Anregung dazu gab eine Hochzeit im Jahre 1925, zu der die Gäste aus Buják ihr Geschenk in solchen Hüllen mitbrachten. Dieses Papierhändel schmückte während der Hochzeit die Kommode und wurde in vielen Familien auch nach der Hochzeit als Zierstück aufbewahrt. Aus derselben Ortschaft haben wir auch mit buntem Kreppapier geschmückte Stöcke erworben, die von den Teilnehmern des Hochzeitszuges mitgetragen wurden (Inventarnr. 62.100.71—72).

Als besonders wertvolle Neuerwerbung sind die Sachwerte einer Volksvereinigung zu betrachten: es handelt sich um das Eigentum einer Schafzüchtergesellschaft von Hajdúszoboszló (Inventarnr. 62.5.1—44). Das ist die erste vollständige Sammlung solcher Objekte, die wir aber hier ausführlicher nicht erörtern wollen, denn sie wird mit der eingehenden Beschreibung der Tätigkeit dieser Gesellschaft veröffentlicht werden.[23]

Von den Objekten der Heilkunst sind zwei zu erwähnen: ein Gebäckreifen, der zum Heilen der Auszehrung diente. Das kranke Kleinkind wurde dreimal durch diesen Reifen gezogen und dann zur Wegkreuzung hinausgetragen (Neuerwerbung aus Abaújdevecser, Inventarnr. 62.69.2). Aus Miske (Komitat Pest)

[23] Földes, L.: Egy alföldi juhtartó gazdatársaság (Eine Gesellschaft von Schafhaltern im Tiefland). NÉ. XLIV, 1962, 27—79.

stammen 9 im wesentlichen gleiche Docken (bábika), die von den Ungarnslowaken dieser Ortschaft zur Heilung der Flechte benutzt wurden (Inventarnr. 62.59.4.1—9).

Unter den Objekten von religiösem Belang erwähnen wir an erster Stelle eine Sasvárer Pieta-Statuette aus Érsekvadkert, die umso wertvoller ist, als sie mit dem verglasten Holzkästchen, mit der sog. Marienhütte und den dazugehörigen Kunstblumen, also mit dem gesamten ursprünglichen Zubehör ins Museum kam (Abb. 77; Inventarnr. 62.86.1.1—2). Wir haben auch einige Heiligenbilder erworben (Inventarnr. 62.39.2, 62.80. 1 und 62.94.53). Interessant ist ein Psalter (Inventarnr. 62.182.50), darin ein mit der Hand eingetragener Spruch zur Rückerstattung des gegebenenfalls abhanden gekommenen Gesangsbuches auffordert und der Beziehungen zu den Inschriften der Schnapsflaschen aufweist. Dieser Psalter stammt aus Fadd (Komitat Tolna).

Von den Kinderspielen erwähnen wir die in Kőrösfő (Kalotaszeg) erzeugten, gedrechselten Spielzeuge. Diese werden vom Heimgewerbe, in Genossenschaften, teils nur als Saisonarbeit im Winter für die Kinder der umliegenden Dörfer und Städte verfertigt.

E. Györgyi

In der **Sammlung Volksmusikinstrumente** waren im Jahre 1962 folgende Neuerwerbungen zu verzeichnen: eine Bauerngeige (Inventarnr. 62.122.1—2) aus Nagydobsza (Komitat Somogy) und aus demselben Dorf eine Zither, die etwa vom Anfang des Jahrhunderts zu datieren ist (Inventarnr. 62.164.1). Die andere Zither (Inventarnr. 62.169.1) wurde vom Instrumentenerzeuger M. Reményi um 1925—1930 gebaut. Des weiteren haben wir eine Harfe (Inventarnr. 62.61.1) erworben, das Istrument von Zigeunermusikanten, die in der Plattenseegegend heute noch musizieren. Diese Zigeunerfamilie, in der es Messerschleifer und Harfenspieler gibt, kam in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts aus Südösterreich in den Bakony. Sie ließ sich hier nieder und von hier aus suchten die musizierenden Angehörigen der Familie die ungarndeutschen Siedlungen in Transdanubien regelmäßig auf.[24]

E. Pesovár

Die Zahl der Neuerwerbungen für die **ethnologischen Sammlungen** unseres Museums war im Jahre 1962 zwar nicht allzu groß (125 Objekte), doch trugen diese Stücke im beträchtlichen Maße dazu bei, die Bestände der einschlägigen Sammlungen zu vervollkommnen und weiterzuentwickeln. Auf diesem Gebiet konnten wir uns nicht auf eine planmäßige Sammeltätigkeit ausrichten, doch ist es uns in einigen Fällen immerhin gelungen, planvoll vorzugehen. Auch unsere Bemühungen zur Anbahnung von Austauschbeziehungen waren erfolgreich: so haben wir mit dem Museum für Völkerkunde zu Basel einige Museumsobjekte ausgetauscht und mit dem Warschauer Museum Sztuky i Ludovej eine Vereinbarung über den Austausch von Sammlungsobjekten getroffen, die 1963 verwirklicht wurde. Auch ist die aufkommende Praxis

[24] Manga, J.: Die Harfner der Plattenseegegend. Acta Ethn. XII, 1—2, Budapest, 1962; 191—203.

zu begrüßen, daß die dem Fachgebiet Volks- und Völkerkunde angehörenden Geschenke der ausländischen Delegationen unserem Museum übergeben werden. So kamen einige vietnamesische und afrikanische Objekte in unsere Sammlung. Die erworbenen Objekte verteilen sich wie folgt auf die verschiedenen Kontinente: Europa — 42, Asien — 57, Afrika — 15, Ozeanien — 11.

Europa. Aus Schenkungen sind unserer estnischen Sammlung 9 Objekte zugegangen (Invantarnr. 62.98.1—9). Es sind zumeist Trachtenstücke (Handschuhe, Strümpfe, Mützen usw.), des weiteren eine aus Wurzelfasern geflochtene flache, trapezförmige Dose, die zur Aufbewahrung von kleineren Utensilien diente. Die estnische Sammlung unseres Museums wurde um die Zeit der Jahrhundertwende erworben, so daß diese neueren Objekte eine nützliche Ergänzung darstellen.

Ebenfalls eine Schenkung ist die Kunkel aus Frankreich (Ferrieres Vallée d'Asson, Pyrénées Centrales, Inventarnr. 62.13.1). Das eine Ende des aus Ligusterholz gearbeiteten Spinnrockens verjüngt sich, das dickere Ende ist eckig gearbeitet. Daran ist mit einem Holzstift ein aus einer dünnen Latte zurechtgekrümmter Halbring (Halbwirtel) befestigt. Die Kunkel ist mit geometrischen, rot und grün gewachsten Ritzornamenten verziert. Der verzierte Teil wurde mit Metallringen in sechs gleich große Felder unterteilt. Die Abmessungen: Länge — 83,7 cm, Durchmesser am Wirtelende — 9,5 cm. Die Kunkel wurde um 1870—1880 zum Spinnen von Wolle benutzt. Die Wachsarbeit war in den Hochpyrenäen eine übliche Technik der Hirtenkunst, die heute nicht mehr üblich ist. Die Kunkel ist somit ein repräsentatives Objekt sowohl der Spinnarbeit in den Pyrenäen als auch der französischen Hirtenkunst.

Unsere bulgarische Sammlung konnten wir durch einen Dudelsack (Inventarnr. 62.95.1) vermehren, die wir in Bulgarien erworben haben.

Asien. Vor allem ist die mongolische Jurte (Inventarnr. 62.151.1; Abb. 78—80) zu erwähnen, ein in traditioneller Form gearbeitetes, neues Zelt, ein »cagan ger«. Die Langstangen und die Tür dieses großen Zeltes sind bemalt. Die Bedeckung besteht aus doppelten Filzstücken, die mit Leinwand überzogen und mit Gurten aus Ziegenhaar an das Zeltgerüst befestigt sind. Der Rauchabzug in der Mitte der Zeltkuppel kann durch eine quadratische Filzklappe verschlossen werden. Die Zeltkuppel tragen zwei Stangen. Das Zelt hat eine Doppeltür. Die Abmessungen: Durchmesser 545 cm, Höhe 260 cm. Für die Lehensweise der Nomaden, die es in der Mongolei noch gibt, sind solche Jurten die einzig geeigneten Behausungen, denn diese Zelte kann man leicht abbrechen, befördern und wieder aufschlagen.

Aus der sibirischen Sammlung V. Diósszegis kamen u.a. folgende Stücke in unser Museum: eine Maultrommel (aus der Sowjetunion), ein karagassisches Amulett, der Resonator einer karagassischen Schamanentrommel, ein teleutisches Amulett, der Behang eines tungusischen Schamanenumhangs und der Metallbehang eines selkupischen Schamenenschuhwerks. Diese Objekte ergänzen unsere Museumsstücke, die in den Bereich des Volksgalubens der sibirischen Völker gehören. Die sowjetische Maultrommel (Inventarnr. 62.156.12) ist ein haarnadelförmig gekrümmter Eisenstab. Parallel zu den Schenkeln ist am Joch eine dünne, schmale Eisenplatte angelötet, deren Ende im rechten Winkel abgebogen ist. Die Maultrommel wird in einem Holzbehälter verwahrt. An den beiden Seiten des Behälters sind V-förmige Kerben zu sehen, oben mit einem

menschlichen Gesicht verziert. Das Instrument wurde zwischen den Zähnen gehalten und so gespielt. Das karagassische Amulett (Inventarnr. 62.156.7) ist ein Kieselstein, der am einen Ende etwas größer ist und diesem Teil schließen sich nach einer halsförmigen Verjüngung zwei kleinere Wülste an. Am Hals hängt ein Riemenstück. Es wurde am Ufer der Uda gefunden, wo es an dem Gegenstand hing, den es vor Übel schützen sollte. Der Resonator der karagassischen Schamanentrommel (Inventarnr. 62.156.6) ist aus weichem Holz gearbeitet und in der Form einem Geigensteg ähnlich nur etwas dicker. Das untere Ende ist bogenförmig geschnitzt, am oberen Ende weist es drei Köpfe mit Einkerbungen auf, die senkrecht zur Kante des Holzes verlaufen. In den Kerben der drei Köpfe sind Fäden zu sehen: ein roter Zwirnfaden, eine Sehne und ein Roßhaar, Symbole der Adern, Sehnen und der Schweifhaare des Pferdes, das die Schamanentrommel symbolisierte. Das teleutische Amulett (Inventarnr. 62. 156. 5) ist eine Amulettgruppe, die aus vier Docken besteht. Drei Docken sind mit einer Schnur aneinandergereiht. Die Docken sind eigentlich Rollen (Zylinder) aus Sackleinen, die man mit Hanfwerg ausgestopft hat. Das Gesicht ist durch rote Farbe, die Augen sind durch weiße Perlen, die Kleidung durch angenähte rechteckige Stoffstücke angedeutet. Die Abmessungen der Docken: Länge — 10—11 cm, Breite — 3—4 cm. Die Amulette sind Ahnensymbole, denen Speise geopfert wurde. Solche Amulette heißen »amägänder«. Ein anderes teleutisches Amulett (Inventarnr. 62.156.4) ist rechteckig und aus Sackleinen gearbeitet; darauf sind nebeneinander vier antropomorphe Figuren dargestellt. Den Kopf, die Augen, die Nase und den offenen Mund veranschaulichen rote Striche, den Körper senkrechte Stoffstreifen. Die Darstellungen symbolisieren ebenfalls die Ahnen, denen Speise geopfert wird. Abmessungen: Länge — 24 cm, Breite — 14 cm. Das »uctan nämä« genannte teleutische Amulett (Inventarnr. 62.156.3) ist eine natürliche Astgabel, die beiden Enden wurden zugespitzt, das dickere untere Ende ist abgerundet. Zwischen die Gabelung hatte man Sackleinen befestigt und an dessen Rändern, an den Astgabeln je eine Feder mit der Fahne nach unten. Darüber sind die Enden der Astgabeln durch eine Schnur verbunden, daran das Amulett aufbehängt wurde. Das Amulett diente zur Heilung von Augenkrankheiten, sein Name bedeutet fliegendes Mädchen. Der Behang des tungusischen Schamanenumhangs (Inventarnr. 62.156.2) ist eine in Menschengestalt gearbeitete Eisenplatte. Der Kopf ist durchbohrt, die Arme sind kurz, etwas gekrümmt und erinnern an Flügel. Der Körper ist mit V-förmigen Einkerbungen verziert. Der Behang ist eine Geisterdarstellung. Der Metallbehang vom Schuhwerk eines selkupischen Schamanen ist ein flaches Eisenstück und stellt einen Fuß mit fünf Klauen dar. An den beiden oberen Rändern stehen zwei gewundene Eisenstäbe ab, die zur Befestigung des Behanges dienten. An den beiden Seiten des Fußes sind als Verzierung Einkerbungen und Einritzungen angebracht.

Von den Objekten, die dem Museum dank E. Baktay zugegangen sind, ist vor allem der westtibetanische Sattel (ladakisch; Inventarnr. 62.154.2.1—3) zu erwähnen. Der Holzsattel ist mit einem Schweifriemen und zwei Steigbügeln versehen, aus Hartholz gearbeitet und besteht aus sechs Stücken: zwei Trachten Vorder- und Hinterzwiesel und die beiden Bundhölzer. Die Holzteile des Sattels sind durch Riemen aneinander befestigt. Die Zwieselränder sind mit Eisenbändern beschlagen und diese mit Silber eingelegt. Der Bocksattel hatte ursprünglich ein aus Sackleinen gefertigtes, mit Yakhaar fest ausgestopfftes Sitzkissen, das ebenfalls mit Riemen an das Holzgestell befestigt war. Über

das Kissen wurde ein kurzhaariges schwarzes Lammfell gelegt, dessen Ränder unter das Kissen geklemmt. Die Sattelgurte waren aus Schnüren geflochten. An den schmiedeisernen Steigbügeln sind oben als Verzierung Drachenkopfmotive angebracht. In diesem Sattel legte E. Baktay einen Teil seiner Reise durch Westtibet zurück (von Leh nach Sanskar, dann weiter durch das Surutal über Purig nach Kaschmir bis Srinagar).

Eine Sammlung aus Vietnam (Inventarnr. 62.9.1—34) enthält zwei Frauenkleider, zwei Maultrommeln, zwei Armbrüste und einige Pfeile. Alle diese Stücke wurden in neuerer Zeit verfertigt. Die Armbrüste sind aus Holz gearbeitet, in der Mitte der Säule ist die Öffnung für die Nuß ausgeschnitzt, die Sehne besteht aus einer Schnur. Die Pfeile sind aus Weichholz, am einen Ende zugespitzt, am anderen Ende eingekerbt und mit einem romboiden Blatt versehen. Die Maultrommeln sind aus Holz geschnitzte Röhren, in die Rohrstücke eingezogen wurden; in die Rohsrtücke sind Löcher gebrannt und gestochen. Das Instrument wird durch die Röhre geblasen. Das Museum erhielt die ganze Sammlung als Schenkung.

Afrika. Unter den Neuerwerbungen sind drei Holzstatuen hervorzuheben (Inventarnr. 62.54.1—3; Abb. 81—83), alle drei aus Mali. Sie sind die Schenkung von Moussa Oumar Sy, der damit zur Vermehrung unserer Sammlung Afrikanische Plastik beigetragen hat. Beachtenswert ist auch die bronzene Statuengruppe aus Dahomey (Inventarnr. 62.143.1). Sie ist interessant und wertvoll, weil sie die Mischung von Neuem und Traditionellem erkennen läßt. Die einzelnen Figuren wahren an sich die traditionellen Formen, die Gruppe als Ganzes aber weicht von diesen wesentlich ab.

Einen bedeutenden Beitrag zu unserer **Ozeaniensammlung** stellen die elf Objekte aus Neu-Guinea dar, die wir im Austausch für andere Stücke aus dem Basler Museum für Völkerkunde erworben haben. Unsere besonders wertvolle und große Neu-Guinea-Sammlung aus dem Sepikgebiet wurde durch diese getauschten Objekte wesentlich bereichert (Inventarnr. 62.130.1—11). Hier seien nur zwei Stücke dieser wertvollen Sammlung erwähnt, der Pfahl eines Geisterhauses (Inventarnr. 62.130.2), dessen eine Seite durch ein geschnitztes großes menschliches Gesicht verziert ist (Abb. 84). Des weiteren ein Opferstuhl (Inventarnr. 62.130.9) aus einem Stück geschnitzt, mit vier gebogenen Beinen, an der Rücklehne ist ein geschnitztes und bemaltes menschliches Gesicht zu sehen (Abb. 85).

J. KODOLÁNYI JUN.

Wir hoffen, daß wir mit diesem Überblick über die Objektsammlung des Ethnographischen Museums zu Budapest im Jahre 1962, abgesehen von der eigentlichen Besprechung der Museumsstücke, auch in die Werkstatt unserer Sammeltätigkeit, der Hauptaufgabe unseres Museums, einen Einblick bieten konnten, daß es uns gelungen ist, an konkreten Beispielen aufzuzeigen, welche Gesichtspunkte unsere einschlägige Arbeit bestimmen und welche Methoden wir hierbei anwenden.

Zusammengestellt von L. SZOLNOKY

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Szolnoky Lajos
Műszaki szerkesztő: Farkas Imre
Terjedelem: 16,1 (A/5) ív

64.58973 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György